Minerva zsebkönyvek

Petur László

A földgömb hősei

A földgömb hősei

Dr. Ortutay Gyula
akadémikus
a szerkesztő bizottság elnöke

Lukács Ernőné
főszerkesztő

A szerkesztő bizottság tagjai

Dr. Alexits György
akadémikus

Dr. Osztrovszky György
akadémikus

Dr. Pamlényi Ervin
történész

Dr. Sándor Pál
a filozófiai tudományok doktora

Dr. Zádor Anna
művészettörténész

Dr. Zsebők Zoltán
az orvostudományok doktora

Petur László

A földgömb hősei

Minerva Budapest 1967

Szakmailag ellenőrizte

Dr. Makkai László

a történelem tudományok kandidátusa

A világ nem elég nagy

Az újkor hajnalán beteljesedett az antik filozófus-költőnek, Senecának a *Medea* című tragédiájában hátrahagyott másfélezer éves jóslata:

„Távoli időkben jönnek majd a századok, az Óceán ledobja bilincsét, óriási földrész merül fel, és nem Thule lesz a világ vége!"

Kolumbusz első transzatlanti útja után, mikor a látóhatár szinte robbanásszerűen kitágult, Nyugat-Európa versengő tengeri hatalmasságai, a spanyol és a portugál király a pápához fordult: ossza fel közöttük a még ismeretlen új földet, annak kincseit és gyanútlan embermillióit, amennyiben a leigázásra szánt, „sötétségben senyvedő pogányok" egyáltalában emberszámba vehetők.

Nem volt kétségük afelől, hogy „istentől eredő jussuk", sőt kötelességük a hódítás a kereszt jegyében, és gőgös fölénnyel hitték, kellő hatalmuk is lesz a vállalkozáshoz. Krisztus földi helytartója — mint a feudális Európa katolikus uralkodóinak legmagasabb bírája — csak megerősíthette őket ebben. Azonfelül, mivel a sokat ígérő konc előreláthatóan minden erejüket leköti, el akarták kerülni a nyílt összeütközést: a háborút. A kontinens többi fejedelme — flotta és hajózási gyakorlat híján — egyelőre sóvár érdeklődéssel kísérte az alkudozást a medve bőrére. A német Hanza Szövetség kereskedői és Itália kalmárkodó városállamai nagy fellendülést, dúsan jövedelmező üzleti konjunktúrát vártak a fordulattól, hiszen úgy látszott, hogy a keleti utat elálló mohamedán arab országokat végre sikerül megkerülni. (A firenzei Medici-bankház később nagy tőkét fektetett a spanyol tengeren túli vállalkozásokba.)

És Róma döntött: a pápa — a hírhedt Borgia, VI. Sándor

ült akkoriban a Vatikán trónján — 1493-ban gyors egymásutánban két bullát bocsátott ki. Kijelölte a határvonalul szolgáló délkört, mondván: a föld a tiétek, osztozkodjatok, a világ elég nagy!...

Ennek alapján a spanyolországi Tordesillasban 1494-ben az érdekeltek szerződést kötöttek.

A nevezetes bullák e furcsa, semmitmondó, sőt az okmány jelentőségét szinte degradáló szavakkal kezdődtek: „Inter cetera!..." Egyebek között!...

Egyebek között!... Ezzel indult az elszánt roham a „sacra auri fames"-től, a szent aranyéhségtől sarkallva a fűszertermő gyarmatokért, a drágakövek fényében szikrázó Indiáért, a csodás Eldoradóért, a sejtelmes Kathaiért (Kínáért), a sokat ígérő Zipanguért. Az új földekről egyelőre a lepkeszárnyú képzelet tudósította a kalandkeresők hadát.

Félelmet nem ismerő fanatikusok, tudásra, felfedezésekre szomjazók (valljuk be, nagyon kis számban), gátlástalanul mohó és kegyetlen szerencsevadászok serege vetette magát a zsákmányra. A békesség nem soká tartott: őfelsége, a spanyol uralkodó, V. Károly felrúgta a megállapodást.

—„Non sufficit orbis!" A világ nem elég nagy! — csapott az asztalra, és megkezdődött a hódítók között a marakodás a még számba sem vett, fel sem mért térségben.

És Portugália hamarosan elvérzett a küzdelemben...

Akár igaz, akár nem a történelmi anekdota, e tömör és szállóigévé emelkedett királyi mondás mélységes igazságot hirdetett, hiszen a föld sohasem volt, sőt ma sem elég nagy az ember számára.

Néhány ezer esztendővel ezelőtt a szívós és élelmes föníciaiak még a Naplemente Nagy Tengerének hívták a valójában oly kicsi Földközi-tengert. Otthonuk — a Libanon-hegység tövében húzódó keskeny parti sáv — szűknek bizonyult, de milyen hosszú időbe tellett — pedig ősi hajós népek voltak —, míg gyarmatvárosukat, Karthágót megalapították, és eljutottak a Mediterrán-medence keleti feléből Melkart oszlopaihoz, a Gibraltárhoz, majd mögötte megpillantották az Atlanti-óceánt. A világ ekkor sem volt elég nagy, de mégis vagy kétezer esztendeig eltartott, míg a Tengerek Admirálisa, Cristóbal Colón (Kolumbusz) Palosból kiindulva nekivágott a nagy nyugati vizeknek Kína

és Japán felé. Harminchárom napig hányódott az ég és a tajtékzó hullámok között, míg elérte nagy tévedésének álomországát, a Kelet-Ázsiának vélt közép-amerikai szigeteket. A világ még így sem volt elég nagy, holott egyre terjedelmesebbnek tűnt, viszont az események tempója lényegesen gyorsult. Alig fél évszázad alatt körülhajózták, és Ausztrália meg az Antarktisz kivételével nagyjából felfedezték az egész glóbust.

— És ma?!

Nem sokkal a lendületes előretörés után az asztronauták kilencven perc alatt száguldják körül a földtekét. Az ember szerény méretű bolygóotthonát elhagyva — a Kozmoszt ostromolja...

A felfedezések története lényegében az emberiség históriája. Jó és rossz, valóság és hazugság, sötét bűnök és csillogó erények, vérszomjas önzés és önfeláldozó hősiesség csodálatos halmaza. Vonzó, sokszor visszariasztó, de mindvégig izgalmas, tarka krónika. Kezdete a mondákban és a költői hagyományokban mosódik el, végének színhelye — ha lehet erről beszélni — az annyiszor megálmodott Utópia.

Hogy behatoljunk az évezredeket átfogó hőskölteméný néhány fejezetének mélyére, és megismerkedhessünk az időben elsüllyedt korszakok világképével, közembereivel és hőseivel, voltaképpen H. G. Wells sokat emlegetett időgépére lenne szükségünk. Esetünkben azonban mellőzhetjük ezt a szellemes mesebeli találmányt: a mienk már régóta készen várja utasait, csak össze kell állítani jól működő szerkezetét. Ezernyi alkatrésze szanaszét hever a nagy könyvtárak polcain, az archívumok fiókjaiban, a múzeumok tárlóiban. A földrajz tudósai, történészek, utazók és hadvezérek, kereskedők, költők és vándorszónokok, orvosok és filozófusok, csirkefogók és ködlovagok krónikái, naplói, térképvázlatai őrzik a múlt titkait. Kiásott romok csak nagy fáradsággal kibetűzhető írásjelei, ezernyi aprócseprő tárgy, művészi remeklés eleveníti meg mindezt. A múlt, ha kérdezik, többnyire felel, de hangjában nemcsak az igazság harangszava zendül, szívesen mesélget, takargatni való ügyekről pletykálkodik, mulatságosan fecseg, összehord tücsköt-bogarat, képzelődik, sőt, tudatosan ha-

zudik is, amit olykor jólesik elhinni, bár az ember kifogott saját magán is: a modern történelemkritika finom eszközei előbb-utóbb leleplezik gyengeségeinket.

Időgépünk a késő császárkori Róma felett lebeg...

A „Hét Domb Városa", az Egyetlen, a Világ Köldöke még szendereg. A hold kioltotta utolsó sugarát, elnémult a belváros bérkaszárnyáktól szegélyezett sikátorainak zajgása, a korhelyek és garázdák lármája, a társzekerek dübörgése. Leégtek az éjjel járó fuvarosok szövétnekei, az öszvérhajcsárok laternái sem pislákolnak már, csak itt-ott dereng fel árnyékkergető rőt lobogással fáklyafény: rendőr- és tűzoltó-különítmények járják a márvány oszloperdők és téglafal szurdokok rengetegét.

Gyorsan múlik a varázslatos óra, aztán rikoltva szólal meg a Fellegvárban — a Capitoliumon — az első kakas. A pretoriánusok szállásáról felzendül az ébresztő tubák riadalma, a császári palotaőrség ezüstvértes gallusainak buccinái felelnek rá, és a jelre szinte egyszerre mozdul, nyújtózik, cihelődik a Város. Még sötét van, de Róma korán ébred. Az ostiariusok ásítozva tárják fel a nehéz kapukat, a rabszolgák amúgy mocskosan másznak elő odvaikból. Mindenfelől zaj és csörömpölés hangzik, a boltnyílások súlyos fatáblái döngve csapódnak a kövezetre. Itt is, ott is mécsesek gyúlnak, az élet frissen, sűrűn árad szét az utcákon. A csapszékekben, vendéglőkben sisteregnek a tepsik: olajszag, fokhagymabűz (kedvelt csemege), friss zöldségillat terjeng a levegőben.

Az Urbs — a Város — felett már dereng, fémesen csillog a Tiberis kanyargó szalagja. Lassan oldódik a félhomály. A sok kis fürdő — balneum — ontja a füstöt, de jól megrakták a nagy császári fürdőcsarnokok, a thermák kemencéit is, csak úgy feketéllik felettük a levegő. Jupiter magas templomában hajnali áldozatra készülnek a papok: a Via Sacrán (Szent út) hangos zeneszóval vonul az őrségváltásra a vörös szakállú germán testőrség dobbanó léptű zászlóalja. Mire az első napsugár végigsurran a Colosseum (a nagy cirkusz) koronapárkányán, már zsúfoltak az utcák; százezrek sietnek a dolgukra, és benépesednek a terek márványárkádjai is.

Róma a világ közepe; ezt mindenki tudta a ködös Britan-

niától az Eufrátesz napégette partjáig, Pannóniától Afrikáig. Az ismert világ szíve a Forum Romanumon dobogott, ahol a zsákmányolt hajóorrokkal díszített szónoki emelvény, a Rostrum mellett szinte izzott a reggeli fényben a Birodalom idetorkolló hatalmas úthálózatának kiinduló mérföldjelzője, a „Milliarium aureum", az arany mérföldoszlop. (Ma úgy mondanók, a 0 kilométerkő.)

Közel százezer kilométer hosszú, kövezett pompás műút pántolta össze a világhódító Rómát. A vasöklű légiók építették. A lenyűgöző rendszer ingoványokon, áthidalt völgyeken, sivatagok peremén, a jeges Alpeseken vezetett át. Ezen bonyolódott le az óriási forgalom, vágtatott a villámgyors posta, rajta meneteltek sasos jelvényeik alatt az Urbs keményen fegyelmezett, nagyszerűen kiképzett hadoszlopai.

Csak végig kellett menni a Vicus Tuscus dús választékú üzletsorán — az akkori Róma Váci utcáján —, hogy sebtében felmérjük, mekkora lehetett a föld majd kétezer évvel ezelőtt. Bőven válogathatott itt a vásárló az indiai corbassus kelmében, az alexandriai gyolcsokban, lenge kasmíri muszlinokban, nehéz kínai selymekben, szíriai fátylakban, leheletkönnyű kosi violaszín pallákban, csodálatos bythiniai vásznakban, bombycinákban, cilíciai kecskeszőr posztókban, lágyan omló byssusi szövetekben, szirakuzai és tirusi bíborokban, cordubai szőttesekben... Az aromatáriusoknál keleti illatszereket, egyiptomi szemfestéket, indiai pirosítót, arábiai szépítőszereket árultak elegáns tégelyekben, pecsétes fiolákban. Elefántcsont intarziás bútorok, ezüstveretű székek, gazdagon faragott ágyak, babilóniai szőnyegek, arméniai hegyikristály poharak, föníciai ivócsészék, vagyont érő kappadóciai ékszerek, szidóni diadémok, az Északi-tenger partjáról származó sárga borostyánkő láncok csábították a járókelőket. Négy világtáj minden különlegessége, drágasága itt kínálta magát a boltok márványpultjain.

Róma tengeri kapuja, a gazdag, százezer lakosú Ostia szünet nélkül ontotta áruit. Ide futottak be az egyiptomi és líbiai gabonaflották, a nélkülözhetetlen venatrumi olíva, az építkezésekhez szükséges kisázsiai márvány, a messzi hegyekből kifejtett travertinlapok, az afrikai és libanoni

épületfa, a britanniai és hispániai ón, a galliai és pannóniai bor, a Dunán és a Fekete-tengeren át hadihajó-fedezettel érkező dáciai arany, a szicíliai kén, aztán a vas, réz, cin, szóda, festékanyag töméntelen mennyisége. A Tiberisen éjjel-nappal jártak a rakpart és a római közraktárak közt a hasas, vontatásos dereglyék.

Micsoda látványosság volt ez?! Széles hátú hullámok ostromolták zúgva a két óriási kőmóló ölelő karjába zárt (mindegyik 750 m hosszú volt) claudiusi kikötőt. A hozzá csatlakozó pazarul díszített hatszögletű Traianus-féle hadibázison, a katonai hajógyárak előtt, rendben ringatództak a bronzpáncélos liburnák. Perzsa, szíriai, gallus, görög, káldeus, egyiptomi, krétai, arab tengerjárók horgonyoztak a szabályosan kiépített rakodópartok mellett. Rabszolgák ezrei görnyedeztek a hombárokból kihajózott bálák, amforák, göngyölegek, ládák alatt. A hatalmas tárházak boltozatai telhetetlenül nyelték el az árutömeget. A parton tarka köntösű, viharedzett ábrázatú tengerészek bámészkodtak, és szinte akaratlanul sodródtak a zajgó, ezernyelvű emberáradattal a csapszékekkel, bordélyokkal, üzletekkel szegélyezett Diana utca torkolatához. A sűrű tömegben alkalmi árusok kiáltoztak, tenyérjósok, szerencsejátékosok, kerítők, zsebtolvajok nyüzsögtek. A város központja, az impozáns, száz numidiai márványoszloppal ékesített színház mögött, a széles kolonáddal keretezett irodacentrum volt. Hetven külföldi kereskedelmi és hajózási vállalat telepedett le a téren. A csarnokok alatt, a járdán színes mozaikemblémák, cégjelvények, feliratok mutatták az idesereglő üzletembereknek, bankároknak a képviseletek bejáratát.

Iránytű, távcső, navigációs műszerek nélkül, általában hegyfoktól hegyfokig haladva járták a tengereket a kalmár kapitányok. Rabszolgák húzták az alig ötven-száz tonnás gályák evezőit, és ha kedvező szél kerekedett, vitorlát is használtak. Bátor, tapasztalt és többnyire okos emberek voltak e parancsnokok, de féltékenyen őrizték útvonalaik „titkait". A hajósvállalatok gondosan összegyűjtötték a jelentéseket, a kezdetleges térképeket, a tudósok, utazók, történészek (kézzel sokszorosított) műveit; egyszóval minden geográfiai tekercset vagy kódexet. Ha besurranunk

— mondjuk — a carellesi — majd kétezer esztendővel ezelőtt elporladt — importőrök céhének díszes helyiségébe, a legbelsőbb cubiculum lezárt ajtaja mögött megtaláljuk e kincseket. A könyvtár (Rómában 28 nagy nyilvános bibliotheca szolgálta a tanulni vágyókat) ládáiban, rekeszeiben és polcain régi világjárók művei között válogathatott a kíváncsi érdeklődő. A felfedezések krónikája szinte végtelen hosszúnak tűnik. Ugyan ki lehetett az első világjáró, ki volt az első kerék vagy vízi jármű feltalálója? Istenek ajándéka — kapjuk a választ az ódon könyvekből —, akár a tűz, a fémek ismerete vagy az írás tudománya. Már akkor feledésbe merült, honnan eredt az Európa vagy Ázsia elnevezés. (A legújabb kutatások szerint mindkét szó asszír eredetű, és az Ereb — napnyugta, valamint az Aszu — napkelte kifejezésből származik.) Afrika akkor e földrész egyik tartománya volt, az egész kontinenst a rómaiak Lybiának hívták. Mezopotámia nagy birodalmai: a méd, asszír, babilóniai, óperzsa államok már lehanyatlottak. Ezek a népek is tágítottak világukon, még térképeik is voltak (agyagtáblán maradt ránk egy ilyen). Ha fellapozzuk az i. e. V. században élt Hérodotoszt, aki történész, világjáró néprajzos, geográfus és riporter volt egy személyben, mint szemtanú vallja, milyen pompás úthálózatot teremtett a perzsa állam, milyen magas fokú civilizációban éltek már ez időben Irán és Kisázsia népei:

„A görög tengertől Susáig — írta —, Epheszosztól Sardesig nagy a távolság, de az utak kitűnőek. Mindenütt királyi állomások és igen szép vendégfogadók vannak. Az egész út sík vidéken vonul keresztül, és biztonságos. Először is átszeli a lídek területét, ezt a termékeny, ezüstben gazdag földet. Aztán a frígekét, akik a leggazdagabbak barmokban és mezei terményekben. Az útnak ez a szakasza húsz állomás. Azután át kell menni a Háliszon, az átkelés helyén kapuk állnak, amelyeket erős őrség véd. A folyón túl Kappadókia kezdődik, és innen Kilikia határáig 28 állomás... Kilikia határán szintén két kapu van, mindegyik őrséggel. Arménia határán, az Eufráteszen kompon kell átkelni. Aztán a Tigris és a nagy és kis Zab következik, továbbá a Gindes, amelyet Kürosz egykor más mederbe terelt. Ha tehát a királyi út helyesen van felmérve,

az egész 93 napot vesz igénybe." (A perzsa királyi út teljes hossza 2500 km volt.)

Nem csekélység... Lám, a megcsodált rómaiak is tanultak az elődöktől, akik monumentális alkotásokat hagytak maguk után. Utak, utasok, úttörők és felfedezők... Évezredeket lapozhatunk vissza a históriában, mindenütt felleljük emléküket. Xenophón és Suidas is tanúsítják, hogy a perzsa király írásban küldte utasításait satrapáihoz. Egy ilyen parancson még ma is olvasható: „Én vagyok Dareiosz, a nagy király!" Ugyancsak e szerzők említik, hogy a kadusziak földjén, az állomások körül, gyönyörű cipruserdő fogadta az eltikkadt vándorokat.

De a civilizálatlan barbárok vad világát is felidézhetjük e régi geográfusok feljegyzéseiből. Hérodotosz a szkíták földjét is bejárta. A mai Szovjetunió európai részének az időben Szarmatia volt a neve, de ezen a vidéken volt Szkítia is. A görög kereskedők és gyarmatosok beutazták a Volga vidékét (Rha vagy Oarosz), ismerték a Dnyepert (Borüszthenész), a Dont (Tanaisz), a Bugot (Hüppanisz), a Dnyesztert (Türasz), a Fekete-, az Azovi- és a Kaspi-tengert, a Kaukázust. Tudtak az Urálról, a Himalájáról (Immausz), és telepeik voltak a Krímben is (Kherszoneszosz).

Hérodotosz részletesen leírta a félelmetes szkítákat. (E lovas nép az ókoriak hite szerint egész Ázsiában uralkodott. Területük Serig, azaz Kínáig terjedt. A szkíták századokig fenyegették a kultúrnépek biztonságát.)

Íme, néhány érdekes apróság a szemtanú tollából:

„Minthogy a szkíta föld fában rendkívül szegény — így a nagy görög —, a következő módot találták ki a hús megfőzésére. Miután az áldozati állatot levágták, a húst a csontokról lemetszik, s azután ha van, a szokásos üstökbe dobálják, amik leginkább a leszboszi edényekhez hasonlíthatók, csak sokkal nagyobbak. Ezekbe teszik be tehát, megfőzik, miután a barmok csontjaiból gyújtanak tüzet az üst alá. Ha nincs üstjük, az állatok hasába teszik a húst, és vizet kevervén közé, gyújtják meg a csontokat. És ezek igen szépen égnek, a has pedig kényelmesen befogadja a csonttól megtisztított húsdarabokat. Így tehát a marha önmagát főzi meg."

Az utókor fejcsóválva olvasta a különös receptet, de egy

francia archeológus addig próbálkozott, míg valóban sikerült a kísérlet.

Herodotosz

No de találunk a „riportázs"-ban egyéb, bennünket különösen érdeklő dolgokat is:

„Szövetséget a szkíták a következőképpen kötnek. Egy nagy cserépserlegbe bort öntenek, és azt a szövetségesek vérével összekeverik, mert bőrüket előbb tőrükkel felmetszik, vagy kardjukkal kissé felvágják. Aztán a serlegbe mártanak egy kardot, nyilakat, bárdot és lándzsát. Ennek végeztével sokat imádkoznak, s mind maguk a szövetségesek, mind kiséretük legtekintélyesebb tagjai isznak belőle."

Ez nem egyéb, mint a magyar vérszerződés ősi szokásának szkíta változata.

„A királyt (fejedelmük volt), ha meghalt — olvashatjuk tovább —, bebalzsamozzák, aztán körülviszik minden törzshöz, végül sírba helyezik, s melléje teszik megfojtott ágyasait is. Egy év múlva ötven legügyesebb szolgáját megölik, és levágnak ötven lovat is. A lovakat és lovasaikat testükön átdöfött póznákkal kimerevítik. Így helyezik el lovagolva a síron az áldozatokat.

Temetés után a szkíták a következő módon tisztulnak meg. Fejüket megmossák, aztán három egymásra hajló póznát állítanak fel, amelyre gyapjúból készült takarókat terítenek. A póznák és a terítők között levő kádba tűztől izzó köveket dobnak. Ezen a vidéken kender terem, amely odavetve füstölög, és olyan nagy gőzt szolgáltat, hogy egy görög gőzfürdő sem múlhatja felül, a szkíták pedig a gőzfürdőt élvezve ujjonganak. Ez pótolja náluk a fürdőt, mert a testüket nem fürösztik soha."

Íme, a két és fél ezer esztendős pusztai szauna. (E passzusból még a görög testkultúra fejlettségére is következtethetünk.)

És végül álljon itt még egy kozmetikai híradás a messzi múltból:

„Feleségeik vizet öntenek egy érdes kőre, és azon ciprus-, cédrus- és tömjéndarabokat dörzsölnek szét. Ezután a keletkezett vastag péppel egész testüket és arcukat bekenik, és midőn másnap a pépet leveszik, tiszta és fényes lesz bőrük." (A Hérodotosz-szövegrészeket Geréb József fordítása nyomán közöltük.)

A föníciaiak ötezer évvel ezelőtt vándoroltak be a Perzsa-öböl környékéről Libanon partjaira. (Egyik törzsük Dél-Arábiában telepedett le.) I. e. 1200-ban már az Atlanti-óceánon hajóztak, bányákat nyitottak Spanyolországban és Angliában. (Hol volt még akkor Róma?!) Kereskedelmi központokat alapítottak Nyugat-Afrika partjain is. Az ókori hajózásnak ők voltak a sztárjai. Valószínűleg e minden hájjal megkent kapitányok terjesztették el a tengeri szörnyekről, a gőztől bugyborékoló egyenlítői vizekről, az áthatolhatatlan iszapóceánról szóló rémmeséket, hogy annál biztosabban megőrizhessék navigációs titkaikat. No de a későbbi görögök sem voltak különbek. Hekataiosz az i. e. VI. században két efféle könyvet is írt a táguló mediterrán világról. Hanno, a föníciai alapítású pun Karthágó admirálisa, az i. e. VI. század végén már nagy apparátussal: 60 ötsorevezős gályával és 30 000 emberrel indult a Melkart azaz Herkules oszlopain (Gibraltáron) át Nyugat-Afrikába, hogy ott gyarmatot alapítson. Egy évszázaddal ezelőtt ugyancsak a föníciaiak hajózták körül Afrikát II. Nekho fáraó parancsára. Három esztendeig lavíroztak a majdnem 30 000 km hosszú part mentén, a Vörös-tengerből kiindulva és a Gibraltáron át visszakerülve. Himilko észak-európai expedíciója is a föníciaiak vállalkozása volt. Útjának eredményeiről csak a késői római geográfus szerzők árulnak el egyet-mást.

És végül föníciaiak szervezték meg a bibliai Bölcs Salamonnak az aranytermő Ophirba küldött kincsszerző vállalkozását is. Hiram, Türosz uralkodója építtette meg a flotta hajóit, az ő kapitányai vezették a zsidók királyának embereit. A zsákmány az ószövetség szerint — mai értékre átszámítva — mintegy 25 tonna aranyra volt becsülhető. Ophir titka évezredeken át izgatta a szerencselovagok fan-

tázását. A kíneskeresők előbb Indiában, majd Afrikában kutattak utána. Hajmeresztő kalandokat éltek át, de jelentős felfedezésekre is vezetett a kockázatos hajsza. (Ma már tudjuk, hogy a legendás meseországot — a hagyomány nem volt puszta kitalálás — Délkelet-Afrikában a Sofala-öböl hátvidékén kell keresnünk, az időben elsüllyedt Zimbabwe kultúra területén.)

Természetesen az ókori Egyiptom is szerepelt a világ meghódításának, illetve felfedezésének tarka krónikájában. A vállalkozó szellemű Nekho fáraó indította el a Nílus egyik ágából a Vörös-tengerbe vezető vízi út építkezését. A régmúlt „Szuezi-csatorná"-ját Dareiosz Hüsztapszész, a perzsa hódító fejezte be i. e. a VI. században, s ezzel megteremtette a közvetlen tengeri összeköttetést Kelet és Nyugat között. (Egy babonás kalifa — csillagjósainak tanácsá-

Papirusz a rajzolt egyiptomi téri ép II. Ramszesz korából

ra — az i. sz. IX. században betemettette a nevezetes alkotást.) Hatsepszut királyné nyolc hajót küldött Punt országába (valószínűleg Núbiába) az istenek földjére, az aranypajzsú kígyók hazájába. Sírkamrájának falán képsorozat

meséli el az expedíció történetét, amely kincsekkel és tömjénfákkal megrakodva tért vissza Egyiptomba. Olvashatunk arról is, hogy II. Ramszesz, a „dicső", fatáblákra vésette az ismert világ körvonalait.

Dél-Itália és Kisázsia partjait, szigeteit a fürge és élelmes görögök telepítették be gyarmataikkal. A perzsa nagyhatalommal vívott dicsőséges küzdelmeik után, makedóniai Nagy Sándor (Alexandrosz) (i. e. 336—323) tüneményes és rövid pályafutása során felnyitotta a keleti birodalmak és a mesés India kapuját a napnyugati népek előtt. A hódító a történelem egyik legizgalmasabb, szinte hihetetlen kalandjának hőse, egyben a legnagyobb felfedezők közé tartozik. Óriási, addig ismeretlen területet tárt fel, és azt a hellén világhoz, a görög kultúrához csatolta. A mesebeli India néhány esztendő alatt földrajzi valóságként kapcsolódott az emberlakta földhöz — az Oikumenéhez —, és kiterjesztette annak fogalmát. Alexandrosz tudósok, történetírók és művészek nagy csoportját vitte magával hadjáratára. (Szinte természetes, hiszen Arisztotelész, az ókor egyik legnagyobb gondolkodója nevelte.) Néhányan közülük, mint Nearchosz tengernagy, aki az Induson leereszkedett macedón flottillát vezényelte, maga is katona vagy éppen főtiszt volt. Ránk maradt beszámolóikat a szkeptikus utókor sokszor kételkedéssel forgatta, merő túlzásnak, dicsekvő képzelődésnek tartotta. Nem is csoda, mert egyik tisztelője, Oneszikritosz regényes héroszt faragott vezéréből. Indiában összehozta a „mezítelen filozófusok"-kal (nyilván a brahminokról volt szó), leírta káprázatos fényű lakodalmát a perzsa uralkodó lányával, és költött kalandok csillogó hálóját szőtte uralkodója köré. Még a középkori krónikáknak is kedvelt témája volt a hadvezér; csodás tettei, szörnyetegekkel, oroszlánokkal vívott harcai írásban és képben láthatók a pompás kezdőbetűkkel — iniciálékkal — díszített kódexek pergamen lapjain.

Vizsgáljunk meg egyet a kétes értékűnek ítélt alexandroszi históriák sorozatából. Üssük fel Arrianosznak (i. e. 95—180) híres *Anabaszisz* című művét ott, ahol a megvíhatatlan Aornosz sziklavár bevételéről beszél. A történetíró Lagosz fiának, Ptolemaiosznak feljegyzéseit vette jó forrásként alapul, aki maga is részt vett az ostromban. Nagy Sándor

gyors előnyomulása során behatolt a Szvát völgyébe, és a megvert, menekülő „asszakénoik" üldözése közben került szembe a magas hegyekben, roppant nehéz terepen a Sziklával, a mély szakadékoktól védett Aornosszal, ahová az indusok bevették magukat.

„Délig hevesen dúlt a harc — meséli Arrianosz — (az Aornoszhoz vezető hágó leküzdéséről van szó), a barbárok erősen hajigálták és nyilazták a fölfelé kapaszkodó macedónokat, de ezek nem lankadtak, egyre újabb és újabb seregek követték egymást; amíg az elöl levőket pihenőre vonták vissza, a nyomukban következők harcoltak. Délután nagy nehézségek árán elfoglalták a hágót, és egyesültek Ptolemaiosz embereivel. (Őket egy rejtekúton küldte előre a hadvezér.) Az egyesült csapatok folytatták az előnyomulást a sziklafal felé, de ostromra nem kerülhetett sor (a szakadék miatt). Másnap hajnalban Nagy Sándor parancsot adott katonáinak, hogy minden ember vágjon magának száz karót. Amikor együtt volt a fa, a magaslatról, ahol táboroztak, elkezdte a gátépítést a Szikla felé, keresztül a szakadékon olyan pontig, ahonnan úgy gondolta, nyíllal és a hajítógépek köveivel eléri a védőket... Ő maga ügyelt fel a munkára, és megkorbácsolta a tétleneket. Az indusok másnap megtámadták a gáton dolgozókat, de a macedón parittyavetők és hajítógépek olyan erővel ostromolták őket, hogy visszavonultak... A gátépítést három napig szakadatlanul folytatták. Negyednapra néhány elszánt macedón felkapaszkodott, és elfoglalt egy, a sziklával egy szintben levő kiszögellést. Nagy Sándor szüntelen munkával előretolta a gátat. Az indusokat rémületbe ejtette a hallatlan vakmerőség, és amikor látták, hogy már keresztül is törtek, gátjuk elérte a kiszögellést, lemondtak a további ellenállásról... Nagy Sándor ilyen módon urává lett a Sziklának, ami pedig magát Heraklészt — a mondabeli hőst — is megtorpantotta." (*Anabaszisz:* IV. Mc Crindle angol nyelvű fordítása nyomán.)

Sokat vitatkoztak az „állítólagos" haditényről, az Aornosz pontos földrajzi fekvéséről, de sem a geográfusok, sem a történészek nem jutottak előre a kérdésben. Nos — mondhatnók —, a krónikás a ludas a dologban: egy mesével több vagy kevesebb, nem sokat számít. (Érdekes

dolog, Nagy Sándor diadalmas betörésének nyoma sincs az indiai irodalomban.)

1926-ban a híres magyar felfedező, Stein Aurél, Nagy Sándor nyomait kutatva India északnyugati határszélén rátalált az Aornoszra, igazolta Arrianosz minden állítását. „Ennek a rendkívüli nevezetes haditettnek reánk maradt elbeszélésében — írta beszámolójában — inkább a regény levegőjét érezni, mint a történelemét. Szemtől szembe állva a természet adta óriási nehézségekkel, amelyek itt a hódítók elé meredtek, váltig csodáltam, hogy az Aornosz-epizódot már az ókorban nem minősítették legendának. Nagy Sándor diadalmas hódító útjának egész története végtől végig, a Földközi-tengertől mélyen be Közép-Ázsiába és Indiába, az energiát, ügyességet és vakmerőséget követelő tettek olyan sorozatát örökíti meg, hogy azok hősét inkább a legenda félistenei, mintsem a haladó hadvezérek között keresné az ember."

Nem először esett meg, hogy az újkori tudomány elismerte, sőt rehabilitálta a sokszor megbízhatatlannak minősített klasszikus szerzőt (akár historikusról, akár geográfusról volt szó), Schliemannt, az őskori görög kultúra emlékeinek feltáróját például az *Iliász*, vagyis maga Homérosz, a görög világ gyönyörű hőskölteményeinek szerzője vezette nyomra a trójai ásatásoknál. A homéroszi elbeszélések sokkal több valóságanyagot zárnak magukba, mint azt évezredekig hitték. Hérodotosz sok kétségbe vont állítását is igazolták az újabban előkerült feliratok és okmányok. Bármilyen különösen hangzik, egy-egy klasszikus „költői" kaland mélyén ott rejtőzik az igazság, világjáró tengerészek vagy merész kalmárok nyers útiélményeiből átköltve. Az *Odüsszeiá*ban — Homérosz másik eposzában — a föníciai és az ógörög hajósok tudományának, földrajzi tapasztalatainak hagyományai lelhetők meg. A „borszínű tenger"-en előretörő „éjbarna, kékorrú gálya" utasainak cselekedetei lépten-nyomon idézik a feledésbe merült vízi népek kapitányainak „szolgálati utasításait". Ezek annak idején bizonyosan pontos fogalmazásban jártak kézről kézre a nyílt vízre merészkedő újoncok között. A korabeli tengerjárókra gondolva, az i. e. első században élt római költőt, Horatiust kell idéznünk: „Háromszoros ércpáncél övezte a szívét annak a ha-

jósnak, aki törékeny járművén elsőnek merészkedett ki a rejtelmes messzi tengerekre!"

Az argonauták története, a mondavilág e színes és izgalmas utazási regénye, melynek hőse Iaszón, talán az első fekete-tengeri görög gyarmatosítás krónikáját rejti. Iaszón az istenek aranygyapját akarta elragadni, és ezért indult keletre az Argo hajón. Röviden, aranykereső volt, és a kincset őrző tűzokádó sárkány bizonnyal a kaukázusi petróleumforrások lángra lobbant olaját jelképezi. A hősöket nemcsak az istenek vezérelték, hanem nyilván rég elkallódott útikönyveket vagy útiránytabellákat is használtak. Ez nemcsak puszta feltételezés, mert Révay József professzor, az ókor nagy ismerője e kérdéssel kapcsolatosan Apolloniosz Rhodioszra, az i. e. III. században élt költőre hivatkozva megemlítette, hogy a poétának az argonautákról írt eposzában a hajó kormányosának térképe volt.

De nemcsak az utókor fogadta sokszor kétkedéssel egy-egy merész utazó közléseit még akkor is, ha történetesen tekintélyes tudósnak számított. Így járt a massiliai (Marseilles) Pütheasz is, aki Hispániából (Spanyolország) kiindulva s a nyugat-európai part mentén észak felé haladva egész a sarkkörig hatolt előre. Mellesleg kereskedő is lehetett, mert a nagy hasznot ígérő borostyánkőtelepeket kutatta a hideg övezet tengerein. Járt a mai Bretagne-ban, Angliában, Jütlandban, az Elbe folyó torkolatánál. Így jutott el a „világ végéhez", a rejtelmes Thule szigetére. (Valószínűleg a Shetland-szigetek valamelyike volt.) Jéggel borított tengeren, hóviharban, nyomasztó, sűrű ködben haladt előre a bátor úttörő, akinek élményeit egyszerűen nem hitték el. Ő volt az első, aki megfigyelte az északi fényt, és leírta az időjárási, tengerjárási viszonyokat. Művei persze — a kor divatja szerint — tartalmaztak mesés elemeket is.

Könyveiből csak töredékeket ismerünk, de személyével sokat foglalkoztak (Arisztotelész kortársa volt). Strabón (i. e. 63—i. sz. 19), a nagy geográfus fölényesen gúnyolódott rajta. Ma azt írják, hogy a csillagászati földrajz területén úttörőnek tekinthető. Meghatározta a világtengely fekvését, a föld alakját, hozzávetőlegesen megmérte kerületét, feljegyezte a napmagasságokat. Mindent összevéve, az

asztrofizika egyik megalapítójának előkelő rangját nyerte el a tudomány történetében.

Mint már mondottuk az ókor legfürgébb felfedezői a bátor, praktikus föníciaiak voltak, de a tudományos geográfia megalapozóinak az egyetemességre, az elvont megismerésre törekvő görögöket tekinthetjük. A föld gömb alakjáról szóló tanítás — mondhatnók — már jóval időszámításunk előtt általános volt. Ezt hirdette többek közt Anaximandrosz, Püthagorasz, Arisztotelész és Arkhimédész is, sőt a számoszi Arisztarkhosz (i. e. 250 körül) már gyanította bolygónk kettős mozgását is, így a kopernikuszi rendszer korai képviselőjének tekinthetjük. Izgalmas tény: a nagy gondolatok magvai — úgy látszik — már jóval kiteljesedésük és forradalmi hatásuk előtt a szellem televényébe kerülnek. Néha sok évszázad, a körülmények alapvető megváltozása kell megérlelésükhöz. A korukat megelőző lángelmék keserű sorsa szinte törvényszerű: hangjukra jó ideig nincs „füle" az emberiségnek.

Eratoszthenész (i. e. 275—194), a tragikus sorsú tudós tisztította meg a földrajzot a költői mítoszoktól. Az alexandriai könyvtár csodálatos kutatógárdájának ez a csillaga igényes tudománnyá emelte a földleírást. Az első fokmérést is ő végezte el az ókorban Alexandria és Szüéné között, hogy megközelítően meghatározza a föld kerületét. Élete alkonyán megvakult, és önkéntes koplalással menekült e sorscsapás elől a halálba. Hipparkhosz, a nagy csillagász (i. e. 160—125) munkásságának gyakorlati haszna az égi jelenségek földrajzi helymeghatározásra való felhasználása volt. (Életműve sajnos csak Ptolemaiosz *Almagesztjében* közölt eredményeiből ismeretes.) Kezdetleges, de a hajósoknak kétezer évig szinte nélkülözhetetlen mérőműszert is szerkesztett (astrolabium). Ezzel, valamint a kor világtérképén alkotott szélességi és hosszúsági fokbeosztáshálózat segítségével (a csillagállásokra és holdpozíciókra támaszkodva) a tengerész nagyjában meg tudta állapítani helyzetét, ha jól mért, a táblázataiban nem volt nagy hiba, és ráadásul még szerencséje is volt.

A hajózás biztonsága — még akkor is, ha a számítások pontatlanságára utalunk — nagyban növekedett, és ez a körülmény új lendületet adott az úttörőknek.

A Föld térképe Ptolemaiosz földrajzának 1545-i bázeli kiadásából

Csak még az iránytű és a vitorlával való lavírozás tudománya hiányzott ahhoz, hogy az ember neki merjen vágni a végtelenbe tűnő, félelmetes, de mégis oly vonzó nagy óceánnak.

De erre még vagy másfél ezer évig kellett várni.

Közben pergett az idő kereke...

Kelet fénye elhalványodott, a Földközi-tenger medencéjében új hatalom napja kelt fel. A keményfából faragott, tehetséges latinok hosszú küzdelem után kiterjesztették Róma uralmát úgyszólván az egész akkori világra, és olyan civilizációt teremtettek, melynek hatása ma is érezhető. A római jog, az államszervezés, a birodalmi igazgatás, a közgazdaság, a hadrend hagyományai jóval túlélték alkotóikat, beépültek jelenünkbe, sőt bizonyos értelemben jövőnket is formálják. A rómaiak nem voltak jelentős felfedezők, nem is annyira a tengeri utakon, mint inkább a szárazföldön terjeszkedtek, de szilárd keretbe foglalták mind-

azt, ami létezett. Perzsia és Babilon hanyatlásnak indult, Egyiptom már akkor is az impozáns romemlékek országa volt, Görögországból még szertesugárzott a földre a hellén szellem ragyogása, de egyébként provinciává süllyedt, a föníciaiaknak már csak az emlékük élt. Róma véres hadjáratok után szétzúzta és megsemmisítette versenytársát Karthágót, a Földközi-tenger hadilobogójának uralma alá került. A légiók diadalmas előretörése után meghódolt egész Itália, Hispánia, Gallia, Germánia, Britannia, a Duna körül lakó népek serege, aztán Észak-Afrika partvidéke, a Nílus országa, a Közép-Kelet, Kisázsia, a Fekete-tenger környéke. A rómaiak nemcsak leigázták, hanem meg is szervezték uralmukat, és roppant területeken terjesztették el a klasszikus világ kultúráját. A zűrzavaros belső küzdelmek és a nagy nyugat-európai hadjáratok után volt egy időszaka az emberiségnek a Pax Romana — „Róma békéje" — évtizedeiben, amiről így írt Ariszteidész (i. sz. 117—185), a szmirnai filozófus:

„Nem mehet-e gondtalanul ki merre akar? Nem zsúfoltak-e az összes kikötők nyüzsgő emberekkel? Nem nyújtanak-e a hegyek ugyanolyan biztonságot a vándornak, mint a városok saját lakóiknak?... Az egész föld letette régi viseletét, a vasat, most ünneplő ruhában mutatja magát. Most hellének és barbárok országuk határain túl, bárhová vándorolhatnak, s magukkal vihetik vagyonukat, mintha egyik házból a másikba költöznének... Ti fölmértétek az egész világot, áthidaltátok a folyamokat, utakat vágtatok a hegyekben, benépesítettétek a pusztákat, és mindent megnemesítettetek renddel és fegyelemmel... A világot úgyszólván egyetlen családdá forrasztottátok össze..."

Rómához szólt a lelkes, talán kissé naiv tiráda az „aranykor"-ról, ami sajnos nem sokáig tartott.

A császárok — többek közt Néró — felderítő expedíciókat indítottak Afrika belsejébe, de ezek csak néhány — nem is jelentős — adattal gazdagították a geográfiát. A Nílus forrásvidékéig nem jutottak el a fegyveres különítmények, de kalandjaikról, élményeikről fantasztikus híradások forogtak közkézen. (Sajnos csak néhány töredéket ismerünk.) Európában hatalmas hadseregek vonultak a nyugati barbárok, a gallusok, de még inkább a germánok leigázására.

Az ismeretlen „Barbaricum" homályából vándoroltak nyugat felé e harcias törzsek, és veszedelmesen fenyegették Róma határait. A Város sürgősen pacifikálni akarta saját biztonsága érdekében az óriási területeket. Hadvezérek — maga Julius Caesar is — naplót vezettek, könyvet írtak az előnyomulásról, és a légiókat kísérő tudósok, historikusok is feljegyezték tapasztalataikat. Klasszikus műveket örököltünk e korszakból, s így felidézhető: milyenek voltak Nyugat-Európa népei időszámításunk első évszázadában.

Lássuk csak, mit mond például Tacitus (I. század végén) Germániáról. Beszámolója rövid, de tömör és pontos. Íme, néhány érdekes bekezdés a műből:

„Ha nem háborúskodnak (a germánok), vadászgatnak, még többet heverésznek, alszanak és esznek, isznak; a legbátrabb és legharciasabb sem csinál semmit. A ház, a tűzhely, a szántás-vetés gondját asszonyokra, öregekre és a család leggyengébbjeire bízzák, ők maguk henyélnek. Különös ellentmondás ez a természetükben, hogy úgy szeretik a semmittevést, és mégis annyira gyűlölik a békét..."

„Közismert, hogy Germánia népei nem élnek városokban, még azt sem tűrik, hogy telepeik egymáshoz közel legyenek. Szétszórtan és elkülönítve tanyáznak, ahogy éppen egy forrás, egy mező, egy liget megtetszett nekik..." (Szabó Árpád fordítása.)

Szinte repülnek az órák a carellesi üzletház bibliothecájában. Évezredeket száguldottunk át. Az egyik rekeszben tucatnyi „periégézisz vagy periplusz" (latinul: itinerarium) hever előttünk. Útikönyvek! (Ma úgy mondanók, afféle ókori bedekkerek.) Kereskedők, turisták, utazók számára készült rövid kalauzok ezek, amelyek útmutatásul szolgáltak a távolságokról, irányokról, kikötőkről, lóváltó állomásokról, vendéglőkről, sőt még a helyi nevezetességekről is. Itt van előttünk például egy i. e. I. századból származó periplusz, mely részletesen leírta az utat a Vörös-tengertől egészen Indiáig. Nem irodalmi mű, egy névtelen egyiptomi hajóskapitány írta kifejezetten tengerészek részére. Megadta benne a széljárás adatait, sőt feljegyezte az útba eső országokba bevihető és onnan kiszállítható árucikkek listáját is. Kharaxi Izidorosz a parthus birodalomról szerkesztett efféle útmutatót, sőt egy hasonló írás tanúskodik arról,

milyen sűrű forgalom alakult ki Róma és Serica (Kína) között. Kínai útikönyvekről is tudunk ebből az időszakból: érdekességük, hogy a távolságokat nyugati mértékegységben közölték. (Marcus Aurelius Antoninus császár i. sz. 166-ban követséget küldött Kínába a mai Vietnamon át. Hogy mit végeztek, arról nem tudunk, de a kínai krónikások An-Tun néven emlegetik a „Nagy Nyugati Fejedelmet".)

Persze voltak másfajta kalauzok is igényes világjárók részére. Így Pauszaniasz i. sz. 165 körül egy görögországi „ciceroné"-t írt. Ez a periplusz magas színvonalon ismertette a hellén világ vallási, művészeti és történeti emlékeit, az érdeklődő utasnak szinte nélkülözhetetlen kézikönyve lehetett. Még képes, rajzos kiadványokat is közrebocsátottak az élelmes római könyvkiadók (mert ilyenek is voltak, pl. a Sosius testvérek), ami az idegenforgalom élénkségéről tanúskodik. (Seneca — a filozófus-költő — így ír az utazási lázról: „Még olyan zord sziklaszigeten, mint Korzika is nagyobb az idegenek száma, mint a bennszülötteké.") Se szeri, se száma a földrajzzal, útleírással foglalkozó írásoknak. A céhház tékái — rekeszei — felett színezett térképek, délkörhálózattal ellátott mappa mundik, orbis pictusok, görög pinaxok függenek. A középen nagy világatlasz vonja magára a figyelmet. Az ókori tudomány e mesterművét Ptolemaiosz Klaudiosz alkotta a második évszázadban. Könyve, a *Geográfia*, évezredek kutatóinak munkásságát összesítette, és az *Almageszt* (arab elnevezés) néven ismert csillagászati kötetével együtt kozmogóniailag és földrajzilag is megdönthetetlennek vélt, szilárd világképet alkotott. Geocentrikusnak nevezett rendszere Kopernikuszig (1473—1543) uralkodott. Valóban bámulatos teljesítmény volt az óriási szintézis, hiszen a térképészeknek ez időben úgyszólván semmiféle műszer nem állt rendelkezésükre. (Sajnos, egyetlen térképe sem maradt az utókorra, utasításai alapján rekonstruálták az eredetit.)

Az ókor utolsó évszázadait szellemi téren különben is a nagy összefoglalások jellemezték. A klasszikus korszak töméntelen sok szerzőjének műveiből sajnos kevés maradt fenn. (Hová lett az alexandriai Muzeion egymillió kötetes könyvtára?) Caius Plinius Secundus (i. sz. 23—79), a nagy természettudós, mintegy kétezer antik mű alapján írta meg

Historia Naturalis című könyvsorozatát, ami évszázadokig a természettudományos ismeretek legnevezetesebb forrása maradt. Megragadó bevezetésének következő bekezdése:

„Az út, amelyen haladni fogok — írta —, még járatlan. Se közülünk, se a görögök közül még senki sem vállalkozott arra, hogy az egészet (a világot) ismertesse. Ha nem sikerül, mégiscsak szép és nagyszerű dolog az ilyesmivel megpróbálkozni."

A ptolemaioszi világ már igen nagy volt. A mester 8000 földrajzi helyet állapított meg (az eltérések a valóságtól érthetően tekintélyesek), Nyugat- és Észak-Európától egészen Kínáig terjedt az ismert világ, Arábiát, Iránt, Indiát, Vietnamot, Indonéziát, a Malakkai-félszigetet és Ceylont is beleértve. A térkép Ázsiát összezsugorította, erősen torzult volt India és Kelet-Ázsia képe is. Belső-Ázsiáról még alig sejtettek valamit e korban. Ptolemaiosz térképén Észak-Afrika jó része is szerepel, sőt a Nílus forrásvidékét is megtaláljuk e régi földabroszon. Legalján bizonytalan körvonalakkal jelölte meg a szerkesztő a feltételezett, de ismeretlen déli földrészt, a később oly sokat keresett Terra Australist.

És most feltesszük a kérdést: vajon mai látásmóddal, a méretek és a távolságok teljes és valószerű ismeretének birtokában, valójában mekkora volt a kétezer esztendővel ezelőtti „nagyvilág"?

W. Behrman professzor néhány évvel ezelőtt aprólékos számításokkal a következő eredményre jutott:

Időszámításunk előtt mintegy négy évszázaddal — a geográfusok adatai alapján — a föld szárazföldjének csak mintegy 6 százalékát, a tengereknek pedig csak 1 százalékát ismerték. Az egész föld felszínére átszámítva ez mindössze 3 százalékot jelent. Hatszáz év múlva, Róma fénykorában (i. sz. 200) az ismert szárazföld aránya 13 százalékra, a tengereké 4 százalékra növekedett; az egész föld területének akkor még csak 7 százalékát fedezték fel. Az elkövetkező nyolc évszázad alatt alig ugrott valamit az arányszám: a szárazföld nagysága 15 százalékra, a tengereké 5 százalékra emelkedett. Időszámításunk első millenniumáig (1000-ig) az egész föld megismerésében mindössze csak egy százalékot haladt (8) az akkori emberiség.

Mindazonáltal hatalmas mű volt a ptolemaioszi „Oikumené" ábrázolata. Nyugaton az óriási római birodalmat Germánián, a Duna vonalán és Dácián végigvonuló erős bástya- és várrendszer óvta a betörő hordáktól. (Ez a sánc még Britanniában is fölépült Glasgow és Edinburgh között.) Szinte mérhetetlen messzeségben, Távol-Keleten alakult ki a másik nagy kultúrterület — Kína. Császárai ugyancsak erős fallal védekeztek a Közép-Ázsia felől támadó vad lovas népek ellen. A kínai felfedezők is tágítottak világukon; itt-ott érintkezésbe kerültek a nyugatiakkal, de a két világ mégsem tudott egymásról. Egy vékony fonál — a selyemszál — kötötte össze őket, amit ezer veszedelemmel szembeszállva, vállalkozó szellemű kalmárok gombolyítottak le Ázsián keresztül.

Szárazföldön általában Baktrián (Afganisztán) és Parthián (Irán), vízi úton az Indiai-óceánon és a Vörös-tengeren át jutottak el a távol-keleti áruk — köztük a nagyon áhított selyemszövet — Szíria kereskedővárosaiba, mint például Antiochiába (Antakya) vagy Damaszkuszba. India árucikkei előtt nem volt nagyobb akadály: a Perzsa-öböl hajósai a Nílus-csatornán át akár Alexandriáig is átvihették rakományukat. Ezenfelül kialakultak a kontinenset átszelő nagy közlekedési vonalak. Selyem, gyöngy, fűszer, drágakő és illatszer áramlott ily módon Nyugat felé. Suetonius római történetíró feljegyezte, hogy a híres szépség, Lollia Paulina, Caligula császár felesége egy lakomán több millió értékű gyöngyöt viselt kínai selyemruhájához. Kína felől a Nagy Selyem Úton át (Stein Aurél és Sven Hedin fedezte fel, és járta újra végig) vándoroltak a karavánok a mai Kandahár városáig, és ott találkoztak a nyugatról elébük jövő kalmárokkal. Több ilyen kelet-nyugati összekötő út volt ismeretes az ókorban. Róma és Kína igyekeztek úgy-ahogy biztosítani rendjüket, és a katonai intézkedések bizonyítják, hogy a kereskedelem tekintélyes hasznot hozott nemcsak a vállalkozóknak, hanem a vámok révén az államkasszának is.

Elhagyva az antik világot időgépünk kavargó, viharoktól, katasztrófáktól terhes századokon vágtat keresztül... Örvénylő csillogásban foszlott szét a világhódító Róma államszervezete. Ledőltek a Forumok büszke márványcsarnokai;

Ostia kikötőjét iszap töltötte fel. Nyugaton a népvándorlás barbár hullámai elpusztították a túlérett civilizációt. A hellén-latin Olümposz poétikus és kedélyes, emberközelségben uralkodó istenei a mulandóság örvényébe zuhantak. Személytelen Mindenható lépett a nyomukba, és Krisztusnak, a Megváltónak jelvénye alatt, a kereszt jegyében új hit, világnézet, társadalmi és gazdasági rend keletkezett a letűnt világ romjain. Keleten az arab sivatag mélyéről Próféta szózata rázkódtatta meg a földet. Mohamed ledöntvén a mekkai Kába szentély bálványait, a hódító Allah nevében világbirodalmat alapított, és a görbe kard uralmát még Spanyolországra is kiterjesztette.

A középkor első századaiban az ismert világ jelentékenyen összezsugorodott, hiszen kelet felől elzárták a türelmetlen mohamedánok. Az ókor magas színvonalú szellemi organizmusa szertebomlott: világképe alámerült, alkotásai elpusztultak, tudományát elfeledték. Hatalmas hagyatéka csak töredékeiben élte túl a viharos évszázadokat. A vallási fanatizmus szűk korlát közé szorította a gondolatot, és megbénította a kutatást. (Volt idő, mikor a párizsi egyetemen, a Sorbonne-on még Arisztotelész műveit is elégették.)

De azért a felfedezések históriájában mégis történt valami...

Beteljesedett költői jóslattal kezdtük utazásunkat a messzi múltba. Az ókor egyik legnagyobb tudósának, Strabónnak terjedelmes földrajzi művéből vett alábbi idézet megerősíti a poéta-filozófus sejtelmét:

„Nagyon is lehetséges — írta —, hogy ugyanazon a mérsékelt földövön, közel Tinae párhuzamos köréhez, mely az atlanti tengeren megy át, *az általunk lakott világon kívül még egy vagy talán több is van, amelyeket szintén emberek, tőlünk különbözők, népesítenek be.*"

A tengereken egy ismeretlen hajósnép jelent meg: a normannok vagy vikingek.

Skandináviából rajzottak ki e vakmerő szőke óriások, és „soekongarjaik" — tengeri királyaik — vezetésével végigportyázták Nyugat-Európa, majd a Földközi-tenger partjait. Keskeny, szilárd építésű, evezővel járó, de vitorlával is felszerelt, sárkányfejjel díszített hajóik nyomában a pusztulás üszke füstölgött; puszta hírük rémületet keltett. Fel-

hajóztak a folyókon, megtámadták Londont és Párizst, feltűntek a Visztulán, a Fekete-tengeren, és még Bizáncot is [illegible]. Nagyszerű és bátor tengerjárók voltak; járműveik [illegible] rendszerét (gerinces törzsú hajókat használtak) gyorsan eltanulták az arzenálok ácsai. Északon elfoglalták Izlandot, Grönland partjain is letelepedtek, sőt később Normandiát, majd Angliát is meghódították. Tetteiknek emléke az északi mondákban, a sagákban maradt fenn: ezek a régi krónikák a déli népek meseszerű hagyományaihoz viszonyítva száraz, tárgyilagos beszámolóként hatnak.

Kalandozásaik során történt, hogy a hírhedt Vörös Erik fia, Leif Eriksson den Hepne (i. sz. 1000 körül) Grönlandból elindulva, majd délnek fordulva ismeretlen új földre ért, amelyet köves partjáról Hellulandnak (Kőország) nevezett el. Továbbhaladva a part mentén, dús erdőkkel szegélyezett öbölben kötöttek ki a vikingek, és e vidéket Marklandnak (Erdőország) keresztelték. A kirándulás harmadik állomá-

Viking drákár modellje

sán — egy folyó torkolatánál — a partra lépők vadszőlőre bukkantak, és így e hely a Vinland (Szőlőország) nevet kapta.

A normannok — ez ma már kétségtelen — elsőnek jártak az ismeretlen kontinens, Észak-Amerika partjain, a három felfedezett „ország" pedig Új-Fundland és Labrador között feküdt. Leif Eriksson települést is alapított e helyen.

A normannok jó ideig hajóztak Izland, Grönland és Vinland között, amíg a bennszülött indiánok ellenséges magatartása ezt lehetetlenné nem tette. Így a futólagos összeköttetés Európa és Amerika között évszázadokra megszakadt, és maga a nagy jelentőségű felfedezés — amelynek híre úgysem terjedt el — feledésbe merült.

A „szerencsés" Leif útjainak története azonban belekerült a *Heimskringla* nevű sagába, amelyet Snorre Sturluson izlandi bíró állított össze 1220 és 1237 között. (A hanyatló izlandi normann állam 1262-ben már norvég uralom alatt volt. A *Heimskringla* a két nép közös hagyományait tartalmazza.) Ebben a krónikában olvasható, hogy Leif emberei között, akik részt vettek a nevezetes vállalkozásban, volt egy déli származású, azaz „Southmar" harcos is, akit Tyrkernek (a török) hívtak.

És itt válik számunkra — magyaroknak — különösen érdekessé a régi történet.

„Kis termetű és csúnya ember volt — így beszéli el a saga —, de mindenben felettébb ügyes. Történt pedig a hajó utolsó, harmadik kikötésénél, hogy ez a török a parton valami fürtös gyümölcsöt talált, olyat, amit az izlandiak soha, sehol az életükben nem láttak. A Török egészen magánkívül volt, amikor megpillantotta. Leif Eriksson megkérdezte, mi az a gyümölcs, aminek ennyire örül, de az annyira felizgult, hogy két kézzel hadonászva tovább kiabált összevissza törökül. Csak akkor szólalt meg normannul, mikor kissé megnyugodva lecsillapodott..."

Schjöningins dán tudós — az izlandi sagák ismertetője és elemzője — 1777-ben terjedelmes tanulmányt írt a *Heimskringlá*ról, és azt állította, hogy a Leif csapatában szolgáló déli ember, a Tyrker minden valószínűség szerint magyar volt. Az angol Samuel Lang — a viking hagyományok kutatója — később ugyanezt vallotta, sőt megtoldotta azzal, hogy a Vinland elnevezés a történetben szereplő Tyrkertől eredhet.

De hogyan keveredett ez a Tyrker, ez a déli ember a normannok közé?

Schjöningins szerint a normannoktól gyakorta látogatott Bizáncban a magyarokat tyrkereknek hívták. Erre hiteles kútforrások is utalnak. A kalandozó normann-varég csa-

patok sokszor vállaltak zsoldosszolgálatot, de ugyanúgy magyar harcosok is akadtak bőven a dél-oroszországi és kisázsiai uralkodók seregeiben. Így például konkrét feljegyzések szerint 968 körül normann-varég és magyar katonák vállvetve harcoltak a kijevi fejedelem zászlaja alatt. E zsoldosok általában csak rövid időre szegődtek el, s aztán többnyire visszatértek törzseikhez hazájukba. Könnyen lehetséges, hogy a nevezetes Tyrker egy ilyen közös, alkalmi vállalkozásban került össze az északi emberekkel. Normann bajtársait ezután sem hagyta el.

A magyarok a honfoglalás után virágzó dunántúli szőlőkultúrával ismerkedtek meg. A pannóniai bornak Rómában is becsülete volt, annyira, hogy az észak-itáliai borkereskedők panaszára Domitianus i. sz. 88 körül a hírhedt Lex Manciana elnevezésű törvénnyel elrendelte a tartomány tőkéinek kiirtását. Szerencsére a jó bor honi barátai az intézkedést csak látszatra hajtották végre, így a balatoni szőlők megmaradtak. Probus császár, aki dunántúli vincellércsaládból származott, csak kétszáz esztendő múlva vonta vissza a parancsot. A mi Tyrkerünknek tehát — ha így történt a dolog — volt oka a felindulásra, az örömre a vadszőlőfürtök megpillantásakor.

A „Tyrker"-ügy közel két évszázad óta vitatott kérdése az északi népek történettudományának.

De van az Amerikát járó vikingek históriájának egy korunkba átnyúló vonatkozása is, amit különös érdekessége miatt érdemes feljegyezni. A XIX. században az archeológusoknak sikerült néhány eredeti viking hajó maradványait kiásni. A normann vezérek holttestét ugyanis hajóikban ravatalozták fel, és a sok vihart látott dicsőséges járműveket koporsóként használva, földdel borították be. A leletek alapján 1893-ban Norvégiában felépítettek egy ilyen sárkányorrú drákárt, és azon vállalkozó szellemű sportemberek Leif útvonalát követve, áteveztek az Egyesült Államokba, a chicagói világkiállításra. A nagy szenzációt keltett „viking túra" bátor hajósai visszafelé is tengerre szálltak, de a Biscayai-öbölben egy borzalmas vihar során hajótörés érte őket. Egy magyar gőzös — a Deák nevű óceánjáró — mentette meg és vette fedélzetére a szerencsétlenül járt vikingivadékokat.

Messire Milione utazásai

1295 tavaszán kétárbocos evezősgálya lavírozott óvatosan a velencei Giudecca-csatornán a Riva kikötőpartja felé. A vörös vászonzubbonyos gályarabok éles vezényszóra behúzták a rudakat, csobbant a nehéz horgony, és a hajó lassan szélbe fordulva megállt. A Negroponte felől érkező keletjáró oldaláról csakhamar dereglye vált el; négy különös öltözetű utasát ugyancsak megbámulták a parton összesereglő bámészkodók. Vastag, hosszú kaftánt és tatáros hegyes süveget viseltek, gondozatlan szakálluk elárulta, hogy messzi földről jöttek; de a legfeltűnőbb az volt rajtuk, hogy hárman közülük, ha kissé idegen akcentussal is, de hamisítatlan „veneto" tájszólásban beszéltek olaszul, mégpedig szaporán és izgalommal fűtött elragadtatással. A társaság negyedik tagja — sárgás, mongolos vágású arca volt — egykedvű közönnyel üldögélt egy bála tetején.

A bárka a Piazzetta előtt elhaladva, a Canal Grande torkolatához tartott. A mai pompás Doge-palota helyén akkor még bástyákkal védett csúnya, zömök épület állt, a Szent Márk teret sem szegélyezték az árkádok. A Székesegyház előtt kitáruló gyepes térséget csatorna szelte ketté; alacsony, dísztelen házak keretezték, és a Campanile még csak egyszerű fatoronyként őrködött.

A Canal Grande is más képet mutatott, mint manapság. A középkori Velence főútvonaláról hiányoztak a pompás paloták; egyszerű, néha komor hatású fa- és téglaházak tükröződtek a vízben, a Rialto pedig durván ácsolt fahíd volt.

Az idegenek (csak a külsejük hatott megtévesztően, mert valójában tősgyökeres velenceiek voltak) a San Giovanni Chrisostomo felé irányították az evezősöket, egyenesen a

Ferrari őrgróf palotája mögött kanyargó Canalozzóhoz, mert itt állt a Polo család háza. (Maradványa ma is látható a Malibran színház mögött nyíló Corte del Milion egyik sarkában.) A három férfiú (az egyik közülük jóval fiatalabbnak látszott társainál) partra ugrott, és megzörgette a Polo ház kopogtatóját. Egy öregasszony nyitotta ki a kémlelőablakot, majd az emeletről kandikált ki valaki, de csak hosszabb magyarázkodás után nyílt meg a vaspántos kapu. A környéken, sőt az egész városban csakhamar elterjedt a szenzáció: huszonnégy esztendei távollét után, a messzi Tatárországból hazaérkezett a rég elveszettnek hitt Niccolò és Matteo Polo, valamint messire Niccolò fia — Marco, aki tizenhét esztendős siheder korában hagyta el szülővárosát, és meglett férfiúként került haza csodálatos utazásáról.

A sebenicói származású Polo család a velencei „popolo grasso"-hoz (a kövérek, gazdagok népe) tartozott. Nobilék (nemesek) voltak, nevük a város Aranykönyvében is szerepelt. A kalmár nemesek köztársasága ezidőben már nagy lendülettel terjeszkedett; a gazdag kereskedőváros fénykorát élte.

A nevezetes utazók hazatérése után néhány nappal olyan jelenet játszódott le a Polo házban, aminőt csak a mesében hallhatunk. Összehívták a rokonságot, meginvitálták Velence legelőkelőbb patríciusait. A kíváncsi vendégek megtöltötték az emeleti szobákat, a cselédség fűszeres bort szolgált fel, mikor a Polók káprázatos selyem díszruhában — Marco tatár rabszolgájának kíséretében — bevonultak közéjük. A vagyont érő, arannyal hímzett köntösökön szikrázó gyémánt ékszerek ragyogtak. A csodálatos öltönyöket azután szétosztották a szolgák között, majd eltűntek és csakhamar ritka, drága prémekben jelentek meg. Ezeket is elajándékozták, és újra átöltözködtek. A meghívottak nem győztek álmélkodni a gazdagságon, de a Polók ismét kivonultak, és most magukra öltötték azt a vastag, durva kaftánt, amiben megérkeztek. Ekkor elővették tőreiket, és felvagdosták a kabátok bélését. Marékszámra hulltak a padlóra a gyöngyök, a ritka drágakövek, és Velencében napokig egyébről sem beszéltek az emberek, mint a világjáró Polók kincseiről és hihetetlen szerencséjéről.

A Polo család nagy kalandja 1252-ben kezdődött, mikor Matteo és Niccolò, a két bátor és élelmes kereskedő hajót szerelt fel, és Konstantinápolyba vitorlázott. Jó üzleteket kötöttek, de jó híreket is kaptak arról, hogy kelet felé előrehatolva biztonságosan és előnyösen lehet kalmárkodni. Ékszerekkel megrakodva nekivágtak az útnak, és eljutottak Bokharába, ahol három esztendeig tartózkodtak. Itt találkoztak egy követséggel, mely Kubiláj Nagy Kán udvarába igyekezett. A küldöttek arra biztatták a velenceieket, hogy tartsanak velük, Kubiláj biztonságot teremtett birodalmában. (A tatárok híre nem volt valami jó az időben nyugaton.) Hozzátették, hogy a Kán nagyon kíváncsi a latinokra, s rendkívül érdeklődik a Nyugat országai iránt. A két Polo felesapott, és egyesztendei utazás után meg is érkeztek a mindenhatóak uralkodójának nyári palotájába. A mongol császár kegyesen fogadta a messzi nyugatról érkezett vándorokat, és részletesen beszámoltatott velük az európai államokról, a népek szokásairól, törvényeiről és a kereszténységről.

Marco Polo

A tárgyalások során közölte, hogy követet küld a kereskedőkkel a pápához, és száz tudós hittérítőt kér tőle udvara számára. (Ez nem volt hihetetlen dolog, mert a mongolok vallási téren roppant türelmesek voltak. A szíriai eredetű szakadár nesztoriánusok az üldöztetés elől menekülve egész Kelet-Ázsiában elterjesztették hitüket.) A Kán aranytáblával látta el a Polo fivéreket, aminek birtokában mindenfelé élvezték a mongol hatóságok segítségét, és egy „báró"-ját adta melléjük, aki a pápához szóló személyes levelét vitte. Az út huszadik hónapjában a tatár követ súlyosan megbetegedett, úgyhogy a két Polo nélküle folytatta vándorlását. 1269-ben érkeztek Acre-ba, és itt hallották, hogy Kelemen

az általa megalapított világbirodalom a kínai bürokraták segítségével konszolidálódott. Spalatói Tamás és Rogerius mester siralmas krónikái a tatárdúlásról bejárták az egész Nyugatot, de a királyi udvarok, főleg a Vatikán diplomatái a XIII. század végén, a keresztes hadjáratok lesújtó kudarca után, egészen más szemmel kezdték nézni a tatár, illetve a mongol kérdést, mint a borzongó közvélemény. Még a mongol birodalom megalakulása előtt hírek járták be a nyugati világot egy titokzatos keresztény uralkodóról, bizonyos „János pap"-ról, aki Ázsiában hatalmas országot alapított. A keresztény államokat roppant érdekelték az információk. A pápai udvarban és Franciaországban úgy vélték, hogy kapcsolatot kell teremteni vele, mert a terjeszkedő, fanatikus mohamedanizmussal szemben csak egy erős ázsiai szövetségessel lehet védekezni. Egymás után indultak el a „felderítő követségek" (főleg vállalkozó szellemű papok), de János pap titokzatos országa helyett a jól szervezett mongol birodalomra bukkantak, ahol igen sok nesztoriánus élt háborítatlanul. Még a kán udvarában is ott voltak, vallásukat szabadon gyakorolhatták. A követek jelentéseiből egészen más kép alakult ki a mongolokról, mint aminővel a „kutyafejű tatárok"-ról szóló rémkrónikák szolgáltak. Mivel a mongolok fellépésére érezhetően gyengült a Földközi-tenger keleti partvidékén az arab nyomás, a Nyugat a tatárok felé orientálódott, annál is inkább, mert a térítés munkáját nem akadályozták. Hogy milyen fontosnak tartották e kapcsolatokat, arra jellemző, hogy a párizsi egyetemen ez időben tanszék szolgálta a mongol nyelv és irodalom ügyét.

Így érthető, hogy Gergely pápa miért támogatta a Polo testvérek útját.

A két szerzetes a nehézségektől visszarettenve már Arméniában lemaradt; a három Polo azonban folytatta az utat, és több mint háromesztendei vándorlás után meg is érkeztek Kubiláj udvarába, aki kitüntető megbecsüléssel fogadta őket. A fiatal Marco (1254—1323) a császár szolgálatába szegődött, és tizenhét esztendő alatt, különböző megbízatásokkal bejárta a roppant birodalmat, sőt Szibériát és Indiát is.

A három Polót Kubiláj csak nagy nehezen bocsátotta el.

A három Polo hazatérése Velencébe

Egy hercegnő kíséretét bízta rájuk hazatérő útjukban, amit javarészt tengeren, egész Ázsia megkerülésével tettek meg.

Három esztendővel megérkezésük után kitört a háború a két versengő városállam, Velence és Genova között. Marco Polo — akkor már vélt túlzásai miatt gúnyosan Messire Milionénak hívták a polgárok egymás között — kötelességéhez híven, saját költségén hadigályát szerelt fel, de egy tengeri ütközetben a genovaiak fogságába került. A börtönben született meg utazásáról szóló műve, ami a halhatatlan könyvek sorába került. Egy pisai származású fogolytársának Rusticianónak vagy Rustichellónak diktálta le élményeit, kalandjait és megfigyeléseit. A korban szokatlan, hatalmas utat tett meg; hosszában teljesen átszelte, visszatértében pedig körülhajózta Ázsiát. Tudósítása végre reális, adatokban bővelkedő képet adott egy olyan világról, ami-

nőt Európa nem ismert. A legendás meseországot a higgadt kereskedő szemével nézte, könyve a geográfusoknak sokáig kútforrásul szolgált. Ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a nagy olasz költő, Dante — Marco Polo kortársa — az *Isteni Színjáték* (*Divina Commedia*) című mesteri művében a középkor impozáns szellemi summázatát formálta meg, úgy hozzátehetjük: Marco Polo beszámolója (a szó szoros értelmében nem sorolhatjuk az irodalmi alkotások közé) az újkor beköszöntője. E számtalan kiadást megért könyv élesztője, előkészítője volt a nagy felfedezések korszakának. Ösztönzést és bátorítást nyújtott az úttörőknek, és megerősítette mindazokat, akik hittek abban, hogy a gömb alakú földön nyugatra hajózva el lehet érni a kincses Keletet.

Marco Polo könyve ma is lebilincselő olvasmány. Leírta Perzsia sivatagjait, Badakshan fennsíkjait, Khotan vad folyóit, a mongol pusztákat, a császár fővárosát és fantasztikus udvarát. Művén keresztül megismerkedhetünk egy hatalmas birodalom iparával, közigazgatásával, pénzügyével, hivatalnokrendszerével, szokásaival. Szerepel e könyvben Szibéria és Tibet, az aranypagodás Burma, Laosz és Sziám, továbbá Japán (az aranytermő Zipangu), a Fűszerszigetek világa, Jáva és Szumátra, Ceylon és Nagy-India. Kereskedők, katonák, királyok és gyöngyhalászok, hadvezérek és aszkéták, hajósok és rablók, hősök és papok alakjai kelnek életre lapjain. Nemcsak az ezerszínű trópusi világba vezet el a nagy utazó bennünket, hanem a jeges tundrák övezetébe, a rénszarvason vágtató tunguzok közé is elviszi olvasóit.

Lássuk csak, milyen volt a XIII. században a Nagy Kán birodalmában a posta- és híradószolgálat, amit a közigazgatás legfontosabb szervezetének tartottak:

„Kambaluk (a mai Peking) városából — olvashatjuk — számos országút és egyéb út vezet a különböző tartományokba... Mindegyik út annak a tartománynak a nevét viseli, ahová vezet: ez pedig igen bölcs dolog. És tudjátok meg, hogy a császár küldöttei — a gyorsfutárokról beszélek — Kambalukból elindulva, bármerre szól is útiparancsuk, útjuk minden huszonötödik mérföldjénél egy állomáshoz érnek, amelynek neve dzsam, annyit jelent, hogy

»lovasposta-állomás«. Az állomások mindegyikén szép és tágas épület áll a küldöncök rendelkezésére, ahol díszes szobákban finom ágyakat találnak... Akár királyok érkezzenek is az ilyen postaállomásra, ők is megfelelő szállást kaphatnak.

Meg kell még említeni, hogy ezeknek az állomásoknak mindegyikén négyszáz ló is készenlétben áll a küldöncök használatára, hogy amikor szükségük van rá, lovat válthassanak... Ha a követnek úttalan sivatagon kell áthaladnia, ahol sem ház, sem szálló nem áll, és nincsenek falvak és városok, még ott is talál ilyen állomásházakat, természetesen valamivel nagyobb távolságra egymástól, mert a napi utat itt harmincöt, negyven mérföldben állapították meg... De ezek is el vannak látva lovakkal, lószerszámmal és minden egyéb szükséges dolgokkal... A Nagy Kán azonban a földmunkák meg az építkezések elvégzésére és a postaállomás szolgálatára a tartományból embereket rendel ki, úgy, hogy csakhamar népes falvak keletkeznek e helyeken... Soha császár, király vagy főúr nem büszkélkedhetett ilyen gazdagsággal. Mert tény az, hogy ezeken a postaállomásokon együttvéve több mint 200 000 lovat tartanak... Az említett nagy állomások száma meghaladja a 10 000-et... Belsejük olyan csodálatra méltó és drága, hogy az ember kifogy a szavakból, ha pontosan le akarja írni."

A továbbiakban ezt olvashatjuk:

„Ami pedig az élelmezést illeti, náluk túlnyomórészt rizst és kölest termesztenek, főként Kathaiban, a tátároknál és Manziban. Ezek a gabonafajták az ő földjükön százszoros termést hoznak. Az ottaniak kenyeret nem is fogyasztanak, hanem a mondott gabonafajtát vízben megfőzve, hússal és tejjel eszik. A búzának náluk nincs ilyen hozama; kenyeret nem készítenek belőle, csupán laskát és más tésztaféléket. Megművelhető földet nem hagynak parlagon, és állataik számlálatlanul szaporodnak; ezért is vihetnek magukkal a hadra kelők hat-nyolc vagy még több lovat."

Ezután a császár kengyelfutóinak szervezetét ismerteti Marco Polo.

„A postaházak közt minden három mérföldön egy kis, körülbelül negyven házból álló majorság található, ahol a császár kengyelfutói laknak. Ezeknek a futároknak mind-

egyike széles övet visel, teletűzdelve csengettyűkkel, és míg egyik állomástól a másikig három mérföldet futnak, messzire lehet hallani csengésüket... Egy futár nem fut tovább három mérföldnél... Társa már messziről hallja a csengetyűket, és haladéktalanul felkészül, hogy hasonlóképpen felszerelve tovább futhasson a levéllel... Menetlevélként egy papírdarabot kap az írnoktól, aki éppen ezért állandóan kéznél van... Ilyen módon a császár, akinek rengeteg futára van, tíznapi járóföldre levő helyekről híreket kaphat egy nap és egy éjszaka, vagy ha szükséges, száznapi járóföld távolságban levő helyekről is tíz nap és tíz éjszaka alatt. Ami pedig nem csekélység! Az írnok minden postaállomáson feljegyzi a futárok érkezését és indulását, és vannak még más tisztek is, akiknek az a feladatuk, hogy havonta megvizsgálják a postákat..."

Nemcsak ilyen gyalogfutárokról ad hírt szerzőnk, a sürgősebb esetekben csengettyűs lovasok vágtattak az utakon. A posta céljaira a tavak és a folyók átkelőhelyein révészek álltak készenlétben. A városok a postaszolgálat fenntartásáért különféle adókedvezményekben részesültek. A mongol postát sokoldalú állami feladatok teljesítésére használták fel. Így hírszerzőket és felügyelőket szállított, akik megtudakolták, hogy milyen volt a termés, érte-e a tartomány lakosságát valamiféle elemi csapás. Ha ilyesmit jelentettek, úgy a császár utasította hivatalnokait az adó elengedésére, és vetőmagot vagy élelmet utaltatott ki a központi raktárakból, amit megint csak a posta szállított rendeltetési helyére. Az útvonalhálózatot nagy gonddal tartották karban. (Láttuk, hogy a perzsa és római birodalomban is az út- és postarendszer volt az államigazgatás gerince.) Az utak biztonsága mintaszerű volt, és ez nagy lendületet adott a kereskedelemnek.

De lapozzunk csak tovább:

„A császár... rendeletet adott ki, hogy Kathaiban és a szomszédos tartományokban minden főútvonal mellett, amerre hírnökei elhaladnak, vagy kereskedők utaznak, a nép mindkét oldalon egymástól három lépés távolságban álló nagy fákból fasorokat ültessen, olyan fajtából, amely nagyra nő és erős, hogy árnyékukban bárki megpihenhessen... Még a lakatlan pusztákon át vezető utakat is fák-

kal szegélyezik, ami az utasok legnagyobb megnyugtatására szolgál... De ahol a talaj olyan homokos és sivatagos, hogy a fák nem élnek meg rajta, jelzőtáblákat, oszlopokat és köveket állíttatott, hogy azok mutassák az utat... A Nagy Kán annál is szívesebben rendeli el fák ültetését, mert csillagjósai és bölcsei szerint a fák ültetői sokáig élnek."

A mongolok birodalmuk egész területén, így a magas északon is megszervezték a dzsamot. Marco Polo Koncsi tartományról szólva (Szibériában), ahol „óriási fehér medvéket lehet találni", azt írja, hogy a fagyos tundrák vidékén kutyaszánokkal tartják fenn az állomásszolgálatot. (Elsősorban a prémkereskedelem biztosítására.)

„Minden állomásházban — jegyezte fel — körülbelül negyven hatalmas kutyát tartanak, alig kisebbet a szamárnál... A kutyákat senki sem hajtja, mégis egyenesen haladnak a következő állomásig, nagyszerűen áthúzva a szánt a sáron és a jégen... Mikor pedig a következő állomásra érnek, ott készen találják az új kutyákat és szánokat, míg a régi más utasokkal visszafordul..."

Marco Polo könyvének adatait sokan kétségbe vonták. A legújabb történeti és archeológiai kutatás azonban többnyire igazolta állításait. A műben persze akad túlzás, különösen ott, ahol statisztikát közöl. (Mint például — egy város leírásánál — 12 000 hidat számlált.) Ez a „túlzás" tipikus keleti vonás, ahol a szám — az elbeszélés keretében — nem olyan konkrét fogalom, mint egyebként.Tény az, hogy világjárónk adatai még a Nagy Császár káprázatos udvarának leírásánál sem lépik át a fontolgató realitás határát. A gazdag mongol birodalom istenként tisztelt uralkodóját, a „szegény" Nyugat előtt, valóban hihetetlen pompa, fényűzés vette körül. Lássuk csak, milyen volt a Nagy Kán palotája Kambaluk városában:

„Körös-körül mély árokkal kerített fal védi négyszög alakban, amelynek minden oldala nyolc mérföld hosszúságú. Minden oldal közepén kapu van; azokon át jutnak be a mindenfelől gyülekező emberek. Továbbá a falak belső oldalán mindenhol egy mérföld szélességű térség található, ahol katonák állomásoznak. A térség után másik négyszögletes fal következik, amelynek minden oldala hat

mérföld, a dél felé néző oldalon három kapu található, és ugyanannyi az északin, ezek közül a közbülső a legnagyobb, de mindig zárva van, csak akkor nyitják ki, ha a Nagy Kán át akar rajta haladni... A fal igen vastag, tíz lépés magas, fehérre van meszelve, és felül mellvédes. Mind a négy sarkán egy-egy pompás palota áll, melyekben a császár hadfelszerelését tartják... Mindent, ami a hadakozáshoz szükséges... Minden ilyen sarokpalota között van egy másik palota is úgy, hogy a fal mentén összesen nyolc nagy palota található... A falaknak ezen a során belül van még egy négyszögletes fal, amelynek egy-egy oldala egy mérföld hosszú... Mindegyik sarkon, mint már az előbb is láttuk, egy-egy díszes nagy épület található, ahol ugyancsak a Nagy Kán hadfelszerelését őrzik... Ezen a falon belül egy utolsó fal következik... Itt is... nyolc palota áll, hasonlóképpen tele az uralkodó hadiszerszámaival. E falakon belül emelkedik az uralkodó palotája...

Tudnotok kell, hogy ez a legnagyobb és legcsodálatosabb palota, amely valaha is létezett. Észak és dél felé a belső fallal érintkezik, míg keleten és nyugaton üres térség nyúlik előtte, amelyen át szüntelenül bárók (a kán főemberei, Marco Polo mindig ezzel az európai kifejezéssel jelöli őket — *a szerk.*) és katonák járkálnak. Maga a palota nem emeletes, hanem földszintes épület, csupán egy körülbelül tíz láb magas alap emeli. Ezt az emelvényt két lépés széles márványfal szegélyezi az épület alapszintjének magasságában, amely fölé terasz van húzva úgy, hogy mintegy sétányszerűen fogja körül a palotát, és az emberek körbejárhatnak rajta, az épület mellett a szabadban; a fal szélén nagyon szép körbefutó korlát van, amely mintegy könyöklőnek számít.

A tetőzet nagyon magas, a palota falait pedig arany és ezüst borítja. Belül vésett vagy aranyozott sárkányalakokat is lehet látni rajta, továbbá madarakat és vadakat, lovagokat és bálványokat meg más különböző ábrázolásokat. A mennyezet is mindenütt arannyal, ezüsttel, festményekkel ékes. Mind a négy oldalon nagy márványlépcső vezet a márványfal tetejére, ahonnan a palotába lehet jutni.

A palota főcsarnoka olyan nagy, hogy hatezer embert könnyűszerrel vendégül látnak benne, és szinte csodával határos, hogy ezenkívül még négyszáz más helyiség és te-

rem található itt. Mindent összevéve az épület olyan hatalmas, gazdag és szép, hogy felségesebbet senki a világon nem tudna kitervezni. A tető külső része karmazsin, sárga, zöld, azúr, pávakék és más színekkel van festve, amelyeket olyan finom lakk borít, hogy kristályként csillog, és már nagy távolságból is úgy tetszik, hogy az egész palota fényárban úszik...

A palota belső oldalán nagy építmények vannak csarnokokkal és szobákkal, ahol a császár magánvagyonát tartja: arannyal, ezüsttel, ékkövekkel, gyöngyökkel és aranytáblákkal telt kincsestárát; feleségei és ágyasai ugyanitt laknak. Ide senkit sem bocsáthatnak be hozzá..."

A császárt, az Ég Fiát tizenkétezer lovasból álló gárda őrizte, ennek tagjait kesikánoknak nevezték. E tizenkétezer „báró" mindegyike évente tizenhárom rend díszruhát kap uralkodójától. Minden ruhaváltásnál a császár súlyos aranylánccal ékesíti fel a gárdistákat.

És most lássuk — Marco Polo vezetésével —, hogyan zajlik le a Nagy Kán egyik lakomája:

„Asztala — meséli Messire Milione — a csarnok északi végén jóval magasabban áll, mint a többieké. Arccal dél felé fordulva ül, balján első asszonyával; jobbján fia, unokaöccse és császári vérből származó más rokonai foglalnak helyet, de alacsonyabban, úgy, hogy fejük a császár lábának magasságában van. A többi báró és főrangú más asztaloknál ül még alacsonyabban, méltóságuk, állásuk és koruk szerint. Ez érvényes az asszonyokra is... Az asztalok elrendezése olyan, hogy a császár a terem egyik végétől a másikig mindenkit láthat. Továbbá nehogy azt higgyétek, hogy mindenkinek jut asztal; sőt ellenkezőleg: a katonák és a tisztek nagyobb része a szőnyegen ül étele mellett. A főcsarnokon kívül számos oldalcsarnok van, amelyekben több mint negyvenezer ember tanyázik...

A csarnok egyik részében, közel a Nagy Kán asztalához igen szépmívű, nagy négyszögletes ládaszerű emelvény áll; körülbelül három lépés minden oldalról, tele remekbe vésett és aranyozott, finom kivitelű állatfigurákkal. Belseje üreges, és nagy medencét foglal magába színaranyból, borok és egyéb italok számára... Az emelvényes ládán vannak elhelyezve az uralkodó serlegei, melyek közül nem egy szín-

aranyból való, ezeket verniknek nevezik, és akkorák, hogy nyolcan-tízen is ihatnának belőlük. Minden két személy közé egy ilyen kancsót tesznek, melléje aranyozott füles kupákat úgy, hogy mindenki önmagát szolgálja ki a közte és a szomszédja között álló kancsókból. A nőket hasonló módon látják el itallal. Ezeknek a kancsóknak és kupáknak az értéke óriási: a kánnak olyan tömérdek arany- és ezüstedénye van a legkülönbözőbb formákban, hogy aki meglátja, leesik az álla, és aki nem látta, el sem hiszi... A csarnok minden ajtajánál vagy legalábbis ott, ahol az uralkodó szokott közlekedni, minden oldalon egy-egy hatalmas termetű, óriáshoz hasonló ember áll husángokkal felfegyverezve. Az ő feladatuk vigyázni arra, hogy bejövetelkor senki se lépjen a küszöbre; ha ez mégis megtörténik, a bűnösről leráncigálják a ruhát, melyet csak váltság ellenében kaphat vissza; előfordul néha, hogy a ruha elvétele helyett néhány ütést mérnek rá...

Tudnotok kell, hogy azok, akik a Nagy Kánt étellel és itallal kiszolgálják, a nagy bárók közül kerülnek ki. Szájukat és orrukat arannyal és ezüsttel átszőtt finom fátylak borítják, nehogy leheletük vagy testük illata érintse az uralkodónak átnyújtott tálat vagy serleget. És mikor a császár inni készül, rázendít az összes zeneszerszám, pedig ugyancsak rengeteg és igen sokfajta található itt belőlük. Amikor pedig megfogja serlegét, az összes báró és az egész nép térdre hull, és a legmélyebb hódolatot mutatja előtte. Erre a császár iszik. Amikor az ivást befejezte, a zeneszerszámok elhallgatnak, és az emberek felemelkednek. Valahányszor szájához emeli a serleget, vagy új ételt hoznak be, a szertartás megismétlődik...

Valahányszor bárók és lovagok étkeznek az uralkodó asztalánál, hivatalosak egyúttal asszonyaik is. És ha már mindnyájan megebédeltek, és az asztalokat elvitték, a hárfások édes dalokra zendítenek; ekkor egy sereg színész, bűvész jön be, kik jártasak mindenféle csodálatos mutatványban, és a császár meg a társaság előtt játszani kezdenek, nagy jókedvet gerjesztve, úgy, hogy az egész terem harsog a kacagástól. Ha a mulatságnak vége van, a társaság felkerekedik, és mindenki visszatér otthonába..." (Rövidítve és kivonatolva Vajda Endre fordításából.)

A nyughatatlan hadzsi

„Habent sua fata libelli" — a könyveknek is megvan a sorsuk. Az antik szállóigét regényes történetek illusztrálják, az írott szó, a betű halhatatlanságát hirdetve. Mégis megtörtént, hogy egész irodalmak tűntek el, és csak töredékes utalásokból tudjuk, hogy valaha léteztek. Szerencsére gyakrabban fordul elő az ellenkezője. A kis példányszámú, kézzel sokszorosított „könyv" — az alkotó lélek egy-egy halálra ítélt műve — a viharos események, dúlások, fanatikus képrombolások során már-már úgy látszott, hogy elpusztul, és nyoma sem marad. Törékeny papirosteste azonban valahol átvészelte a krízist, és újból kézbe kerülve feltámadt, hogy megint harsányan hirdesse a szépség és az igazság, a bölcsesség és a tudomány igéit.

Az antik világ összeomlásával a klasszikus kultúrát szinte halálos csapás érte. A barbarizmus romboló hulláma, majd az új hit fanatizmusa, ezt követően a szűk látókörű teológiai gondolkodás a hellén-római világképnek a hagyományokban élő utolsó csíráit is kiirtással fenyegette. Az üldözött bűnös, a „könyv" azonban meglapult, azt mondhatnók, keletre menekült, hogy egy másik, türelméről ugyancsak nem nevezetes vallás birodalmában, a mohamedán-arab világban újjászületve, majdan diadalmasan térjen vissza Európába.

A kard vallásának hódító időszaka után az iszlám országaiban ragyogó szellemi periódus következett. Harun al Rasid (763—809), majd Mamún (813—833) kalifa új és messze sugárzó szellemi központot alapított Bagdadban, ahol az ókor klasszikusai: költők, csillagászok, filozófusok titokban megőrzött művei ismét életre keltek. A kalifák lefordíttatták könyveiket: Arisztotelész, Ptolemaiosz az arab tudomány csillagává emelkedett. Különösen a matematika, az asztronómia művelésében értek el jelentős eredményeket. Úgy látszott, hogy a világ kapuja megint csak szélesre tárul: a föld gömb alakjáról szóló tanítás feltámadt, hogy soha többé ne tűnjön el. A természetleírás, az orvostudomány művelői kiásták a múltból az elfelejtett nagy mesterek könyveit is: Galenus és Hippokratész tanításai termékenyen fogamzottak meg a szűz szellemi talajon.

A mohamedán világot — belülről — ezekben az időkben a szüntelen mozgás jellemezte. Az utakra a közigazgatás vigyázott, a világ négy tája felől zarándokcsereg vándorolt a „szent helyek" felé. A földleírók hosszú sora jelentkezett műveivel. A szerzők neve helyett inkább néhány könyv címét jegyezzük ide, talán sokkal többet árul el az írásokról, mint a névsor.

Íme: *Aranymezők és gyémántmezők, Éghajlatok könyve, A vágyakozó szórakozása a látóhatár áthatolásában, Az oszlopok csodái, A sátrak és házak, a hegyek és folyók tulajdonságai, Kincsek könyve, A század választéka, A szárazföld és a tenger csodáiról, Geográfiai lexikon.*

Az arab-mohamedán világ vándorló — szinte örökösen zarándokló — tudósai közül Ibn Battúta útikönyvének volt a legnagyobb sikere és a legszélesebb hatása. Nemcsak az iszlám nagy kiterjedésű területén, hanem a számos átvétel, kivonat, levél formában közölt töredék révén keleten Indiában, sőt még nyugaton is. Marco Polóhoz hasonlóan ő is hozzájárult a világ egységes képének kialakításához azzal, hogy országokat és intézményeket, népeket és embereket a plasztikus ábrázolás eszközeivel hozott közel egymáshoz. Könyvéből, mint a legtöbb felfedező írásaiból, humanizmus sugárzik. A középkor babonáktól, üres spekulációktól megfertőzött, kutyafejű emberevőktől és szörnyetegektől hemzsegő földrajza nem sokáig állta a tények ostromát. A nyílt szellemű utazók reális tudósításai a visszariasztó előítéletek megsemmisítésével lassan átalakították, kíváncsisággal telítették a közvéleményt, és felkeltették a vállalkozó kedvet.

Ibn Battúta (teljes nevét is érdemes feljegyezni: Mohammed ibn Abdalláh ibn Mohammed Ibráhím ibn Mohammed ibn Ibráhím ibn Júszuf Abú-Abdalláh) Tangerban (Tandzsa) született 1304-ben (1369 vagy 1377-ben halt meg). Mint családjának több tagja, ő is a jogtudománynak szentelte életét, és így már huszonegy éves korában elindult első mekkai zarándoklatára. Ettől kezdve negyedszázadon át utazott: bejárta Keletet és Nyugatot. Mint kiszámították, 120 000 kilométert hagyott a háta mögött. Egyiptomból Palesztinába, Szíriába, utána Mekkába ment, majd meglátogatta Irakot és Perzsiát. Keresztülvágott Anatólián, a szeldzsuk törökök országán, járt a Krímben, a tatár

„Aranyhorda" területén, a Volga menti pusztákon, és onnan visszatért Konstantinápolyba. Ahová ment, ott többnyire békebíróként, előimádkozóként vagy törvénymagyarázó szakértőként működött, de mellesleg zsíros üzleteket is kötött, mert mint majd minden keleti, ő is született kereskedő volt. Szárazföldön Afganisztánon át közelítette meg India határát. (1333-ban ért oda.) Delhiben nyolc esztendeig tartózkodott mint főbíró, innen követi megbízással Kínába utazott, de útba ejtette Ceylont is, csak azért, hogy ott megnézze Ádám apánk sziklába mélyedt lábnyomát. A látottakat pontosan leírta, ismertette az útjába kerülő vidékek jellemző állat- és növényvilágát. Derűs türelemmel írt társadalmakról, szokásokról és emberekről. Mint a Korán nagy tudósát mindenütt tisztelettel fogadták, fejedelmek barátja volt, de örömmel vegyült a vásárok, a mecsetek tarka sokadalmába is. A Maláji-szigeteken jó darabig időzött, és csak azután utazott Kínába, ahol meglepte a számos mohamedán és keresztény település. Ezeknek lakói zavartalanul éltek. Hosszú vándorlás után érkezett Bagdadba, majd Algíron, Marokkón át a mór Spanyolországba, ahol még virágzott az egykor oly hatalmas cordovai kalifátus utolsó fellegvára: Granada. A nyughatatlan hadzsi 1353-ban behatolt Afrikába, átkelt a Szaharán, járt a Niger mentén, majd a titokzatos Timbuktu felé vette útját; aztán Szudánban bukkant fel, és végül hazatért Fez városába. Marokkó szultánja heteken át feszült figyelemmel kísérte Ibn Battúta előadásait, esténként, a hűvös palotakert márvány szökőkútja mellett. Végül megbízta tudós írnokát, Ibn Dzsuzaj al-Kalbit, hogy foglalja írásba a terjedelmes elbeszélést. Így Ibn Battúta tollba mondta — akárcsak Marco Polo — az izgalmas történetet. Dzsuzaj pompás stiliszta és jó író volt. Az elbeszéléseket gondosan vetette papírra, de alkalomadtán saját gondolatait, értesüléseit is beleiktatta a szövegbe. A mű tehát nem kizárólagosan Ibn Battúta alkotása, de ez nem csökkenti értékét. A könyv a következő hangzatos címet kapta:

„A városok érdekességeiből és az utak csodáiból adott ajándék a szemlélődők számára."

És napkeleti szokás szerint a következőképpen kezdődött:

„E történetet a szent könyveket ismerő és tanító, a tudós,

a szavahihető, a nemes, a jámbor, a jótettekben jeles, aki felkereste a vallás nagyjait, Alláh igyekvője és hívője, aki útjai során nem szűnt meg benne bizakodni, a sejk Abú Abdalláh Mohammed ibn Abdalláh ibn Ibráhím al-Laváti, majd at-Tandzsi mondja el, akit Ibn Battúta néven ismernek. Alláh legyen hozzá kegyes, elégedett szolgája hűsége és jámborsága miatt. Így legyen!"

A tarka hímes történet az élmények, benyomások tömkelegébe vezeti az olvasót. Páratlan megjelenítő erővel tárul fel előttünk a Közép- és Távol-Kelet. Ibn Battúta néhol lírai, másutt meg hűvösen tárgyilagos, de ítélete mindig józan. Indiáról szóló beszámolójában — többek közt — egy temetéssel kapcsolatban leírta az akkor még szokásban volt embertelen özvegyáldozatot. Három elesett harcos hátramaradott felesége elhatározta, hogy megégetteti magát. Halljuk, mit mond erről Ibn Battúta:

„Az asszonyok megégetése férjük halála után az indiaiaknál jóváhagyott dolog, de nem kötelező. Ám, aki megégetteti magát férje után, annak háza népére dicsőség száll, nevezetessé válik hűségéről. Aki nem égetteti meg magát, az durva ruhát ölt, családjánál húzódik meg nyomorultul, házi szolgaként, mivel kötelességét nem teljesítette, de nem kényszerítik a máglyahalálra.

Mikor ez a három asszony — akiről beszéltem — elhatározta, hogy megégetteti magát, az azt megelőző három napot dalolással, nótázással, evés-ivással töltötte, úgy, mint aki a világot elhagyni készül. Sereglettek hozzájuk az asszonyok minden tájról. A negyedik nap reggeltájt mind a három egy-egy lovat hozott és felült rá. Fel voltak ékesítve, illatszerekkel kenték be magukat. Jobbjukban egy kókuszdiót tartottak, játszadozván véle, baljukban pedig tükröt, amelyben arcukat nézték. Brahmanok kísérték őket, és a rokonaik is velük voltak. Előttük dobok, trombiták és kürtök szóltak. Minden egyes bálványimádó odaszólt nekik: »Add át majd üdvözletemet apámnak, bátyámnak, anyámnak, barátomnak.« »Jó« — felelték azok, és rájuk nevettek.

Én a barátaimmal ellovagoltam, hogy megnézzem, miképpen csinálják az égetést. Mentünk az áldozatokkal együtt úgy hárommérföldnyit. Akkor elértünk egy sötét

helyre, ahol sok víz és sok dús lombú fa volt. A fák között négy kupola állt, mindegyikben egy-egy kőbálvány. A kupolák között vízmedencék voltak, amelyekre mély árnyék borult. A fák olyan sűrűn álltak, hogy a napsugarak nem törhettek át a lombokon. Olyan volt ez a hely, mintha a pokolnak egy elhagyott zuga lett volna. Mentsen meg tőle Alláh! Amikor az asszonyok a kupolához értek, leszálltak lovukról, a vízmedencéhez mentek, és megmerültek benne. Levetették ruháikat és ékszereiket, és szétosztogatták őket. Mindegyik hozott magával egy durva, varratlan lenvászon darabot. Egyik a derekára kötötte, másik a fejére, vállára. A máglyák már égtek a medence közelében, egy mélyebben fekvő helyen. Olajat öntöttek rájuk, szezámolajat, erre még jobban fellobogtak. Körülbelül tizenöt ember állt ott, kezükben rőzsekötegekkel, és még vagy tízen nagy hasábokat tartva. A dobosok és trombitások leálltak, várva az asszonyok jövetelét. A tüzet elfüggönyözték fekete pokrócokkal, melyeket az emberek tartottak a kezükkel, hogy ne zavarja meg az áldozatokat a tűz látványa. Láttam, hogy az egyik, amint a pokróchoz ért, erőszakkal kivette azt az emberek kezéből, és így szólt: »Vajon a tűztől féltetek-é engem? Hisz tudom én, hogy égő tűz ez.« Azután összekulcsolta kezét a fején a tűznek való hódolat jeléül, és belevetette magát. Ekkor fölhangzottak a dobok, kürtök és trombiták, az emberek pedig a tűzre dobták a fákat, amelyeket kezükben tartottak. A többiek pedig a hasábokat az áldozatok fölé rakták, hogy ne mozdulhassanak el. Fölhangzottak a jajok, sokszorozódtak a sikolyok. Amikor ezt láttam, ha a barátaim nem hoznak vizet nekem, hát leesem a lovamról. Megmosták az arcomat, és eljöttem onnan."

A megrázó, sötét élmény után lássuk, milyennek találta Ibn Battúta Ceylonban Ádám lábnyomát, amelyhez nagy tömegben zarándokoltak annak idején igazhivők és pogányok. A szent lábnyom egy magas hegyen volt. Két út vezetett hozzá, amit a nép a Papa és a Mama útjának hívott. A Papa útján kellett a lábhoz felmászni, és a Mama ösvényén jöttek a kegyesek visszafelé.

„A régiek egy lépcsőfélét vágtak a hegyoldalba — olvashatjuk —, amelyen fölfelé mennek. A lépcsőbe vascölöpöket vertek, ezekre láncot akasztottak, hogy megkapaszkod-

hasson benne, aki fölfelé mászik... Amikor ezen a láncon is túljutottam, egy járatlan utat találtam. A tizedik lánctól a Khidr-barlangig hét mérföld az út. Ez a barlang egy nagy kiterjedésű helyen található, mellette csörgedezik a szintén Khidrről elnevezett forrás, amelyben csak úgy nyüzsögnek a halak, és mégsem halászott itt senki. A közelben van két kőből faragott vízmedence az út két oldalán. A zarándokok a Khidr-barlangban hagyják minden poggyászukat, és úgy mennek két mérföldet a hegy csúcsáig, ahol a Láb van. Ádám apánk nemes lábának nyoma egy magas fekete sziklában látható, egy jókora nagy helyen. A nemes láb belemerült a sziklába, s a helye ott maradt bemélyedve. Hossza tizenegy arasz. Már réges-régen eljöttek ide a kínaiak, és lehasították a sziklából a hüvelykujj részét, meg ami mellette van, és elvitték Zajtún városának templomába... A sziklában, ahol a Láb van, kilenc gödröt vájtak a pogány zarándokok, és aranyat, drágaköveket, ékszereket helyeztek ide. Meg lehet figyelni a szegény embereket, amint a Khidr-barlangtól kezdve versenyt futnak egymással, hogy elvehessék a gödrök tartalmát. Mi nem találtunk benne egyebet, mint néhány apró ékkövecskét és egy kevéske aranyat, ezt az útbaigazítónak ajándékoztuk. Az a szokás, hogy a zarándokok három napot töltenek a Khidr-barlangban. Ez alatt az idő alatt minden reggel és este meglátogatják a Lábat. Így tettünk mi is. Amikor eltelt a három nap, visszatértünk a Mama útján." (Boga István és Prileszky Csilla fordítása nyomán.)

Marco Polo és Ibn Battúta könyvei nemcsak a képzelőerőre hatottak, a bennük feltáruló nagyvilág nemcsak a horizontot tágította. E tudósítások konkrét lehetőségekkel szolgáltak a távoli kapcsolatok felvételére. Úgy tetszett, hogy az elérhetetlen megközelíthető, a regényes mese szinte kézzelfogható valóság.

A XIII. század végén megtört az úgynevezett „sötét középkor" rideg szemlélete Európában. Roger Bacon (1214—1292), Albertus Magnus (1207—1280) és tanítványa, Aquinói Szent Tamás (1226—1277) katedráin — a nagy hírnevű nyugati egyetemeken — a skolasztika hajlékonyabb irányzatát lassanként betöltötte az arabok közvetítésével Európába visszatérő klasszikus filozófia, Arisztotelész és Ptole-

maiosz szelleme. Diadalmas feltámadás volt ez, új korszak köszöntött be vele.

Ez idő tájt a mór uralom alól teljesen felszabadult Portugália fővárosa, a lüktető élettempójú Lisszabon Európa egyik legjelentősebb hajózási centruma volt. A portugáloknak szoros kapcsolataik voltak az arab világgal és Afrikával. A hajózás egyre fontosabb szerepet játszott Nyugat-Európában, a tengeri utak biztosítása már-már létkérdéssé vált. Az arab világ közvetítette nyugatra a tájékozódás, a navigáció nélkülözhetetlen eszközét, a Kínából származó iránytűt, a hajóépítő mesterek pedig mind szilárdabb, bonyolultabb vitorlázatú járműveket készítettek. A vállalkozási kedv, a városok gazdagodása, a magas szinten jelentkező életigények, a ruházkodás luxusa, a drága keleti fűszerek elterjedése változást jeleztek a társadalomban. Az árutermelés és a pénzgazdálkodás kibővülése növelte az aranyszükségletet, az aranyéhség szinte kielégíthetetlen gyötrelemmé változott. A nyugati világ kezdett szűknek bizonyulni: a felderítők, az utazók és a geográfusok jelentései pedig olyan sokat ígérőek voltak, hogy mind a királyi udvarokban, mind a vállalkozó szellemű polgári kereskedők körében egyre követelőbben merült fel a keletre vezető útvonal megnyitásának szükségszerűsége. A Földközi-tenger keleti medencéjét elfoglalták az oszmán-törökök, tehát a keleti utat csak Afrika megkerülésével lehetett elképzelni. A törekvés megvalósításában a portugálok voltak az úttörők. A hajózás technikájában ezidőben bekövetkezett fejlődés szerencsés körülmény volt. Az evezős gályáknak bealkonyodott, de nem váltak be a nyílt tengeri hosszabb utakra (az iránytű birtokában a kapitányok már kimerészkedtek a nyílt óceánra is) a széles hasú, ormótlan német Hanza járművek, a koggék sem. Viharban nem bírták a hullámok ostromát, lassan fordultak, az irányt nehezen tartották, és vitorlarendszerük alkalmatlan volt a bonyolultabb lavírozásra. Portugáliában új hajótípus született: a karavella, amit mindenfelé átvettek és továbbfejlesztettek. E hajók olyan futókötélzettel voltak ellátva, ami alkalmas volt a vitorlafelületek szabályozására, és így ellenszéllel is meg tudtak birkózni. A földrajzi hely meghatározására csillagászati tabellák álltak rendelkezésre, és a kormányo-

sok ég és víz között már nem voltak teljes bizonytalanságban, legfeljebb hibásan méricskéltek. Portugália korán megindította támadását Észak-Afrika ellen, és sikerült néhány hadjárattal támaszpontokat szereznie e földrészen. II. János király fia, don Enrique, akit Tengerész Henrik néven ismer a történelem, 1415-ben Sagres mellett csillagdát és tengerészeti akadémiát alapított, amelynek kiváló tanári kara hajóvezetők és parancsnokok egész seregét képezte ki. Kétségtelen, hogy a XV. század elején a portugálok voltak a legkiválóbb tengerjárók. Évtizedeken keresztül egyik expedíciót a másik után indították Nyugat-Afrika partjaira, felfedezték a kontinens előtti, a nyugati óceánban fekvő szigeteket, majd végigkutatták a hosszú partvonalat, keresve azt a pontot, ahonnan át lehet menni napkeletre, az Indiai-óceánba. Évtizedek teltek el, míg a század vége felé az addig eredménytelen kísérletek végre sikert hoztak.

Bartholomeu Diaz nevéhez fűződik a döntő fordulat. A kapitány 1486-ban indult el hajóival Lisszabon kikötőjéből Dél-Afrika felé. Nehéz útja volt, két esztendőbe tellett, míg elérte a kontinens csúcsát, és behatolt az Indiai-óceánba. Jó ideig hajózott itt, de legénysége fellázadt, és visszafordulásra kényszerítette. 1488 decemberében Diaz hajója teljes zászlódíszben befutott távoli útjáról, és diadalmasan haladt felfelé a széles Tagus (Tejo) folyón a rakodópart felé. Érkezésének és sikerének híre előtte futott, fogadására ünneplő tömeg gyülekezett össze. Az admiralitás és a királyi udvar ugyan szigorúan titkolta, mi volt Diaz küldetésének célja, de a közvélemény azért jól volt tájékozva: a lisszaboniak tisztában voltak azzal, mit jelent számukra a keleti út megnyitása.

A parton ácsorgók közt ténferegtek az Itáliából bevándorolt Colón fivérek is, akiknek esztendők óta jó hírnevű térképrajzoló intézetük működött a városban. (Eredeti olasz nevük Colombo volt, latinosan Kolumbusznak is nevezték őket.) Az idősebb, Cristóbal, illetve Cristoforo elkeseredetten, égő szemmel vette szemügyre a zászlóshajót, aminek visszatérése reményeinek lehervadását jelentette. Négy esztendővel ezelőtt egy bátor vállalkozás tervét terjesztette a király elé. Fanatikusan hitt abban, hogy a gömb alakú földön az ismeretlen és félelmetes nyugati óceán

aránylag könnyen átszelhető, és így közvetlenül el lehet érni Ázsia partjait. II. János király szakértő bizottság elé utalta a genovai származású kapitányt, de az visszautasította elgondolását. Erre otthagyva Portugáliát, Spanyolországba utazott, hogy Ferdinánd aragóniai királynak és feleségének, Izabellának, Kasztília uralkodónőjének ajánlja fel szolgálatait. A döntés itt sem volt kedvező, mire a nyughatatlan olasz levelet írt II. Jánosnak, aki Lisszabonba hívta. Megérkezésekor Diaz — addig semmi hírt sem kaptak felőle — váratlanul betoppant. Az uralkodó ezután már hallani sem akart a képzelődő tengerészről.

Néhány nap múlva azt beszélték, hogy Bartholomeu Diaz szörnyű viharban ért az afrikai kontinens csúcsához, és azt Vihar-foknak keresztelte el.

János király a sokatmondó Jóreménységre változtatta az elnevezést.

Egy korszakindító tévedés

— Teljesen reménytelen dolog, don Cristóbal — a kámzsás férfiú fáradtan legyintett —, Őfelsége egész egyszerűen nem akar tudni a dologról...

— És a királyi szó?! A szerződést aláírásával, pecsétjével látta el. Ebben világosan olvasható, hogy a fölfedezett új területek jövedelmének tizedrésze engem illet...

— No igen, de hát a jogászok — vágott közbe a dominikánusok saragossai apátja —, Önnek, kedves barátom, a kelleténél több az ellensége...

A vaskosaras ablak előtt, a széles és durván faragott tölgyfa asztalon kéziratok, könyvek, térképek, rézkörzők — köztük egy arab astrolabium—hevertek kusza összevisszaságban. Don Cristóbal Colón — Kolumbusz Kristóf néven ismerték Európa-szerte — az Óceán Admirálisa, Nyugat-India örökös alkirálya és kormányzója feszült figyelemmel hallgatta a szemben ülőt. Az apát széttárta karját:

— Mindent elkövettem az érdekében. Őfelsége legfeljebb arra hajlandó, hogy egy bizottság döntsön az ügyben. Ezt legutóbb már Önnek is felajánlotta. Egyébként — tette hozzá finom mosollyal — sokan azt rebesgetik, hogy titokban teméntelen kincset hordott össze.

— Kifosztottak és tönkretettek! — kiáltott indulatosan az admirális. — Majd mindenemet elköltöttem arra, hogy az utolsó utamon velem együtt bajba került barátaimat és bajtársaimat hazahozzam. Jogos és törvényes járandóságaikat nem akarják megfizetni, és az udvar sem számol el velem. A megmaradt kétezer aranyam erre ment el. A király nem is sejti, hogy valójában mi történik a tengerentúli birtokain. Hétszáz szigetet fedeztem fel, kitágítottam a Birodalom

határát, a fizetségem pedig... — körülmutatott a szegényesen bútorozott egyszerű szobácskában —, ez mindenem! Ön jól tudja, hogy igazat mondok. Négyszer keltem át az óceánon, megrokkantam és megbetegedtem a küzdelemben, a nélkülözésekben. Gyarmatokat alapítottam, ott álltam Zipangu, Ophir, az Aranyország kapujában, és hallottam a paradicsomi folyók vizének zúgását. Ha erőm és módom volna, akkor most ötödször is útnak erednék. De a királyné, aki megértett engem, és mindig kegyes pártfogóm volt — meghalt, és őfelsége, Ferdinánd nem akar rólam tudni. Az Indiai Tanács keresztezi minden lépésemet.

A szoba sarka felé fordult. Itt állt a nagy felfedező egyszerű ágya, fölötte nehéz, rozsdás vasbilincs függött a falon. Kolumbusz Kristóf odamutatott:

— Látja?! Néha azt hiszem, hogy ez a bilincs az igazi valóság, és a többi mind káprázat. Mindig magammal hordom, hogy ne feledjem a napot, amikor engem, az Úr kiválasztottját, a spanyol király legfőbb emberét, aki a Mindenható kegyelméből megnyitotta az óceáni utat a kincses Kelet felé, az udvari ármánykodás következtében az elvetemült Bobadilla láncra veretett, és az Indiákról szégyenszemre hazaküldött...

— Ne feledje el, hogy őfelsége nem tudott Bobadilla kormányzó elsietett és helytelen intézkedéseiről. Ön — sóhajtott az apát — nem ismeri az udvari élet cselszövényeit. Különben is, Bobadillát elérte a végzet, hiszen szinte az ön szeme láttára pusztult el az óceánon hajóival együtt. Emlékezzék csak vissza, kedves barátom. A királynő zokogott. A bilincset levették önről, és kitüntetésben, kártérítésben részesült. Különben nem akarom az érzékenységét bántani, de az Ön által felfedezett szigetek és földek körül hangos vita zajlik...

Az admirális az asztalra mutatott:

— A dolog teljesen világos. Tizennyolc esztendeig harcoltam azért a meggyőződésemért, hogy Keletet az óceánon át nyugat felől is el lehet érni, mert hiszen a föld gömbölyű, efelől nem lehet vitatkozni. Ezt ma már minden művelt ember tudja, és a terveimet felülvizsgáló bizottságok is elismerték. Legfeljebb... legfeljebb azt vonták kétségbe — emlékezzen csak —, hogy a Mindenható kiválasztott

népe elől évezredeken át rejtve tarthatta-e azt a bizonyos új kontinenst, amiről a hozzá nem értők annyit fecsegnek. Indulatosan csapott az asztalra: nincs ilyen új világrész, csak egy nagy föld lehet az, amit annak vélnek. Ezen túl van az igazi kincses Kelet. Búvárkodtam, tanultam, és végre mikor alkalmat adtak arra, hogy nekivágjak az útnak, amire előttem senki sem mert vállalkozni, az eredmény engem igazolt. Igen, most is azt állítom, hogy az általam felfedezett szigetek, félszigetek mögött ott rejtőzik az aranyország: Zipangu, Khatai, valamint India.

— Nagy a lárma a dolog körül — mormogott a barát —, aztán a vállalkozás eddig még nem hozott túl nagy sikert. Ezt egymás között bevallhatjuk. Sokan hagyták ott a fogukat, voltak, akik keményen így szóltak: az Indiák tulajdonképpen temetők, a kasztíliai nemesség színe-javának temetői...

— Mondják — dörmögött Kolumbusz —, azt is mondták rám: „moszkitók admirálisa". De hát félúton nem lehet megállni.

— Lám — vágott közbe az apát —, a portugálok közben megtalálták Afrika körülhajózásával a keletre vivő utat. Míg ön nyugaton kutatott és fáradozott, Vasco da Gama birtokba vette a Keletet, sőt szomszédaink továbbhajózva, India után megtalálták a Fűszer-szigeteket is. És most árad a kincs, az arany Lisszabonba. Talán ezért neheztel Őfelsége? Többet várt az ön vállalkozásától...

— Többet?! Aranyat én is hoztam, és ha az Indiai Tanács rászánja magát, támogatja javaslataimat, akkor rövidesen Őfelsége, Katolikus Ferdinánd birtokába kerül a legendás Aranyország. Újból útnak kellene indulnom...

Hangja elakadt, ziháló melléhez kapott, és hátrahanyatlott a megreccsenő karosszékben.

— Ne izgassa magát — csitította az apát —, és ha úgy van, amint mondják?! Egy új világot felfedezni — higgye el — az Úr kegyelmének megtisztelő jele. Nyugodjon meg, Ön most beteg és kétségbeesett. Bölcsességre és türelemre van szüksége, míg a király makacssága felenged...

Felállt és búcsúzott. Kolumbusz szinte észre sem vette, mikor az ajtó becsukódott törékeny alakja mögött. Csak ült magába roskadtan.

Kolumbusz

Az ablakkal szemben rőt fény futott végig a ferencesek kolostorának ütött-kopott falán.

Valladolid felett rézvörösen égett az alkony...

Mint az űzött vad, úgy jött nemrégiben Sevillából a csendes városba. Utolsó óceáni útja után — pedig nehezére esett — még egyszer elment a királyi udvarba. Milyen fejedelmi fénnyel fogadták valamikor, nem is olyan régen, tizenkét esztendővel ezelőtt, mikor meghozta a győzelem hírét. És most?! Az Óceán Admirálisát, az örökös alkirályt nyolc hónapig várakoztatta az Egyesült Spanyol Királyság uralkodója: Ferdinánd. Mint egy senkiházi jöttmentet... És végre, mikor szine elé járulhatott, fölényes és gúnyos udvariassággal kezelte, akár egy futóbolondot.

Reménytelenül távozott. Az apát — régi barátja és pártfogója — most valami megegyezésfélén fáradozott, de annak az lett volna az ára, hogy lemondjon a koronával megkötött szerződésben biztosított előjogairól, címeiről. Erre azonban nem volt hajlandó.

Nehézkesen tápászkodott fel karosszékéből, és fázósan húzta össze magán a durva szőrcsuhát (már évek óta ebben járt).

Öreg, fáradt és beteg volt. — Nem sok van már hátra — mormolta. Nem, sohasem fog lemondani jogairól, követeléseiről. Spanyolország most ott áll a drágakövet és aranyat termő földek előtt. Nem, nem új világrész, amit fölfedezett. Ez Kelet, és nemcsak gyarmat... Bár annak sem megvetendő — fűzte magában tovább —, hiszen gazdagon termő földjei, vadaktól nyüzsgő őserdői, bányái, óriási folyói, rabszolgának alkalmas lakói vannak, és ez módot nyújt egy hatalmas és erős birodalom megalapozására. Különösen, ha figyelembe veszik majd az új hajók építésére

vonatkozó megjegyzéseit. Spanyolországnak óriási flottára lesz szüksége...

Milyen gyorsan elröpült az élet — futott át rajta. Most már talán semmire sincs idő...

Látta magát fiatalon (1451-ben született) Genovában, az elevenen nyüzsgő kikötővárosban, mikor először szállt hajóra mint tengerész. Vonzotta a messzeség, a kaland, nem akart az édesapja takácsműhelyében maradni. Arról ábrándozott, hogy híres kapitány lesz... Ott ólálkodott a rakparton az Arzenál körül, hallgatta a tengerjárók legénységének meséit, fecsegéseit. Fivérei is a tengerre készülődtek. Öccse, Bartolomeo korán elhagyta az atyai házat, és Liszszabonba ment, mert ügyes térképrajzoló volt. Ő tovább járta a tengert. Még nem volt huszonnégy esztendős, mikor egy genovai hajóval Észak-Európa felé indult mint kormányos. A Bechallát — ezt a nyolcvantonnás vitorlást — a portugál partoknál francia kalózok támadták meg. A hajó elsüllyedt, és ő egy szál gerendába kapaszkodva hányódott a hullámokon, míg Lagos mellett partra vetette az ár. Így került Lisszabonba, és beállt öccse mellé segédnek. Milyen rég volt — tűnődött. És újra hívta a messzeség, s csakhamar ott állt a vezénylőhídon, ahogy megálmodta... Mindent megtanultam — suttogta —, ami csak megtanulható volt. És azután jöttek a derűs szép napok, mikor megismerkedett donna Felipa Perestrello e Monizzal, a madeirai Porto Santo örökös kapitányának leányával. Feleségül vette, fia született tőle. Diego derék fiú, a király udvarában szolgál és kedvelik. Az Isten óvja meg őt az efféle veszedelmektől, kalandoktól, mint aminőket nekem juttatott a sors... Csakhamar Madeirára költöztek. Néhány sikeres utat tett meg Afrika partjaira; parancsnok lett, és jó hírű navigátor. És ott! Igen, ott fogamzott meg a „nagy gondolat". Ott gyúlt ki benne a világosság! Már Lisszabonban is sokat gondolkodott egy óceáni út lehetőségén. A Kolumbusz fivérek ismerték a térképeket, a rejtett tengeri utakat. Minden befutó hajó kormányosát és kapitányát megkörnyékezték, kivallatták, hogy minél jobb, minél pontosabb rajzokat tudjanak készíteni. Persze — ez nem volt könnyű dolog — a király és a Tengerészeti Hivatal keményen tiltotta a naplók nyilvánosságra hozatalát, az utak titkosak voltak.

Sem a szélről, sem az áramlatokról nem volt szabad beszélni. Ott hallotta először, hogy nyugat felől fűcsomókat, nádszálakat sodor valahonnan a hajók közelébe a víz... És Madeirában egy nap a halászok kifogtak egy oszlásnak indult holttestet a hullámokból. A bőre fahéj színű volt, sohasem láttak még ilyen formájú embert a szigeten, pedig a lakosság jó része megjárta Afrikát is. Aztán egy furcsa fatörzset vetett partra a vihar.

— Isteni jel volt — villant át rajta. A nyugati horizont rejtette el a nagy titkot. Ott fekszik a nyílt tenger mögött a kincses Kathai. Lázasan kezdett olvasni, kutatni. Visszatért Lisszabonba, búvta a könyveket, régi szerzőket és a bibliát, mert abban is talált mondatokat, amik az ő „gondolatát" igazolták. Egy nap megtudta, hogy a király Fernao Martins kanonok útján bizalmas levéllel fordult a híres firenzei orvos-csillagászhoz, Toscanellihez. Az iránt érdeklődött, mi a véleménye az Atlanti-óceánon át keletre vezető utazás lehetőségéről?! Egy, az udvarhoz bejáratos barátja súgta meg a titkot: valaki a legmagasabb körben felvetette az ő legféltettebben dédelgetett tervét. — Csak Behaim lehetett — mormolta —, a nürnbergi kozmográfus, akiről annak idején hallotta, hogy glóbust szerkesztett. Tudomására jutott az is, hogy Toscanelli válaszolt, sőt egy térképet is küldött az uralkodónak. Izgalmas napok jöttek, nem mert tovább tudakozódni, börtön járt az ilyesmiért... Vakmerő elhatározással írt a firenzeinek, aki gyorsan válaszolt, sőt megküldte az udvarhoz eljuttatott térképének másolatát is. És ez? Ez igazolta feltevését. Még most is emlékezett a levél néhány sorára: „Azt a tervét, hogy a térképemen és még nyilvánvalóbban a glóbusomon levő utasításomnak megfelelően kelet felől nyugat felé akar utazni, nemes és nagy tettnek tartom. Jólesik látnom, hogy megértett engem." Micsoda lázas napok voltak — emlékezett vissza az admirális —, összefoglalta és részletesen kidolgozta a tervet, és jelentkezett az udvarnál. A király fogadta, figyelmesen végighallgatta, majd úgy döntött, hogy háromtagú bizottság elé viszi az ügyet, akik már foglalkoztak a Toscanelli-féle előterjesztéssel.

— A vaskalaposok — dörmögte —, egy pap és két orvos-matematikus. Kivihetetlen! — így szólt döntésük. Elkeserí-

Toscanelli térképe, aminek nyomán Kolumbusz elindult

tó volt. Mélyen felsóhajtott... Mindent e tervre tett fel, és mikor elvetették, úgy érezte, összeomlott az élete. A felesége ez időben megbetegedett, néhány nap alatt meghalt. Ráadásul még adósságai is nyomasztották. Egy nyugtalan éjszaka hajnalán elhatározta, hogy elhagyja Lisszabont, és Spanyolországba utazik. Hátha Ferdinánd és Izabella, akik most mérik a gyűlölt mórokra az utolsó csapásokat... Talán ők?! Igen, talán ők. A királynőről azt mesélték, hogy világos gondolkozású, bátor asszony, és Spanyolország nagy akkor volt felkelőben.

Összecsomagolt és elindult. Ügyeinek rendezését a fivére vállalta. Második hazáját is feladta, és most egy harmadikat keresett. A valladolidi szoba alkonyi csendjében végigélte a keserves hónapokat. Amikor a kis kikötővárosba, Palosba érkezett, a La Rabida-kolostor mellett haladt el Diegóval, a fiacskájával. Bekopogtatott, és szállást kért a barátoktól. A ferencesek szívélyesen fogadták. Itt került össze Antonio de Marchenával, a tudós kozmográfussal, akinek elmondta tervét. Igen, ő igazán értette, miről van

szó. Volt képzelőereje és lelkesedése... Ott tartotta a klastromban, aztán összehozta Medina Celi gróffal, a cadizi hajótulajdonossal. A gróf szinte ellenvetés nélkül tette magáévá Kolumbusz elképzeléseit, és felajánlotta segítségét. Ő maga akarta finanszírozni a vállalkozást, de Marchena óvatosságra intette. A királyi pár engedélye nélkül kockázatos minden lépés. Ki tudja, mit hoz a jövő?! A felfedezőknek támogatásra van szükségük. Akkor még folyt a háború Granadával, és a tengeren egyre érezhetőbbé vált a vetélkedés a portugálok és a spanyolok között. Megállapodtak abban, hogy a gróf a terv kiviteléhez királyi megerősítést kér.

Az udvar táborról táborra vándorolt a seregtestek nyomában. A felszabadító háború utolsó fejezete zajlott az Ibériai-félszigeten. Az egykor gazdagon termő tájak pusztasággá változtak, az öntözőberendezések összeomlottak, és a hidalgók semmit sem tettek azért, hogy fölépüljenek. Mint komor lidércnyomásos álomkép merült fel emlékezetében az egykor oly híres és gazdag Cordova nyomorult látványa; a romos falak közt a szegénység ütött tanyát. Reményekkel eltelve várta, mit szól a tervhez a királyi pár?! Valami azt sugta, hogy jó úton jár, hiszen a háború nemsokára véget ér, mert Afrika mohamedánjai, úgy látszott, veszni hagyják utolsó európai fellegvárukat, Granadát. A győzelem tehát nem kétséges, de mi következik? Az államkassza kimerült... És mi lesz a hadsereggel, a hosszú küzdelemben elvadult katonákkal? A nemes grandoknak, a hidalgóknak nem lesz nagy kedvük a békés munkára. Az ő tervei új kalandot és a gyors vagyonszerzés óriási lehetőségét ígérték. A királyi pár pártfogolni fogja a vállalkozást, hiszen mit sem tud kezdeni a táborok népével. Igazam lett — sóhajtott az admirális —, alig tíz év alatt az újgazdagok tömege tűnt fel Spanyolországban. A kalandorok veszedelmes hordája áthajózott az óceánon, és most ott garázdálkodik — keserűen elmosolyodott —, volt bennük részem. Kincsvágy, dorbézolás, kegyetlenség... No de talán majd az új nemzedék. A gyarmatok virágozni fognak, és Spanyolország felemelkedik... Igaz, hogy mindennek az alapja a fosztogatás és a gyarmati rabszolgamunka. De hát ennek így kell lennie.

A ferenceseknél megszólalt az Angelusra hívó harangszó. Keresztet vetett, és összekulcsolta mellén a kezét. Melege volt, úgy látszik, újból előveszi a láz. Szaporán lélegzett.

Gyorsan peregtek emlékezetében a múlt képei. Igen, kilenc hónapba telt, míg döntöttek az ügyben. A királynő határozottan kijelentette: a javaslat, melyet Medina Celi terjesztett elő, sokkal fontosabb, súlyosabb kérdés, semhogy azt magánkezekben lehetne hagyni. Az utolsó szó a koronáé. A határozat után kihallgatásra rendelte őt. Ez 1486 májusában volt. A cordovai Alcázar hűvös márványudvarában fogadta. Milyen szép órák voltak ezek. Izabella egy gyöngyház intarziás karosszékben ült, és figyelmesen, csillogó szemmel hallgatta végig. Mellette állt gyóntatója, a tudós Talavera páter. A beszélgetés végén a királynő neki adta át az ügyet, hogy hívjon össze egy bizottságot a terv megtárgyalására. Aztán elkezdődött a huzavona, a ráérős „Cosa Espagna", ami megkeserítette az életét. Igaz, hogy a hadjárat még folyt, a döntő ütközet ideje még nem következett el. Egymás után múltak az évek. Kegydíjat szavaztak meg neki az udvarnál, de a Nagy Terv nem mozdult előre. A salamancai egyetemen sokáig mérlegelték a dolgot, végül is elvetették mint kivihetetlent. Ez idő alatt testvére, Bartolomeo elhagyta Lisszabont, és előbb Angliában, majd a francia udvarnál próbált híveket szerezni a nyugati tengeri vállalkozás gondolatának. 1491 novemberében hívatták, a királyné még egyszer felül akarta vizsgáltatni Kolumbusz elképzelését. Most már két bizottság: egy tudós és egy királyi foglalkozott a tervezettel. Voltak, akik mellette szavaztak, Ferdinánd azonban elutasítóan vélekedett. Nem sokkal Granada eleste után történt ez, a Santa Fé melletti megerősített táborban. Mindennek vége volt; elhatározta, hogy útnak indul Franciaországba. Közben azonban történt valami. Santangel, a királyi pár pénzügyi tanácsadója — már az ő távozása után — sürgős kihallgatást kért, és meggyőzte a Felségeket arról, hogy a felfedező flottát útba kell indítani. Milyen furcsa nap volt! Az országúton kocogott öszvéren, gondolataiba mélyedve, és keserűen vette számba az elpazarolt esztendőket. Egyszerre csak vágtató lovasok érték utol, és visszakísérték az udvarba. 1492. áp-

rilis 12-én kelt fel az ő szerencsecsillaga. Ekkor kapta meg a koronával kötendő szerződésének fogalmazványát.

Az asztalhoz húzta a széket, mécsest gyújtott, és felhányta az ott fekvő iratcsomót. Igen, ez az: „Őfelségeik mint az óceán-tengerek urai nevezett don Cristóbal Colónnak adományozzák mostantól fogva mindazoknak a szigeteknek és szárazföldeknek admirálisságát, amelyeket ő személyesen és mestersége révén felfedez vagy megszerez ezeken a tengereken és óceánokon. Az ő halála után pedig örökre utódainak és unokáinak jár ez a cím az összes vele járó kiváltságokkal és előjogokkal... Őfelségeik kinevezik Colónt alkirályukká és főkormányzójukká. Azokra a szigetekre és szárazföldekre, amelyeket felfedez vagy megszerez, mindegyiknek a kormányzására azt kell kiválasztani, aki erre a szolgálatra a legalkalmasabb..." — Igen — csapott az asztalra —, és benne áll az is, hogy az igazgyöngy, drágakő, ezüst, arany, fűszer és egyéb áruk után az érték tíz százaléka jár neki.

És ezt akarják most kétségbe vonni.

Palosban állították ki a flottát: három kis hajót. A Santa Mariát ő bérelte Cosas kapitánytól, a Pinta és a Niña a Pinzónok szerzeményei voltak. Ezek a tengerészek hittek benne. Mennyi baj, bonyodalom és izgalom volt a felszerelés körül. A legénység összetoborzása sem ment könnyen, egy részük a börtönből került ki, az akasztófa árnyékából. De hát nem is csoda. Kevesen mertek csak úgy, önkéntesen, egyenesen a pokolba vitorlázni. Végül eljött az indulás napja — mélyet lélegzett, mintha a tenger sós levegőjét szívná újra be —, gyönyörű idő volt, elhárult minden akadály, kifuthatott a nyílt óceánra. 1492. augusztus 3-át írtak. Csakhamar elérték a Kanári-szigeteket, és szeptember 6-án megkezdődött az izgalmas utazás Nyugat felé.

Közel húzta a mécsest, és kikotorta a levélcsomó alól a hajónaplót. Azt, amit meghamisított. A megtett utat, a tényleges távolságot titokban tartotta, mert a legénység elrémült volna a számoktól. Őt is meglepte, hogy valójában milyen nagy a távolság az európai partok és a cél között. Eleinte nagyszerű idejük volt, jó széllel haladtak, de később a vihar és a szélcsend drámai váltakozásában a legénység megrémült, elvesztette bátorságát. Már több mint harminc

napja bukdácsolt a hullámokon, előre, mindig csak előre... Hogy is volt? Gyorsan fellapozta a naplót, és félhangon, lassan olvasta:

„Október 11—12, csütörtök—péntek.

Továbbra is nyugat-délnyugati irányban haladtunk. Sokat kellett küzdenünk a hullámokkal, amelyek itt magasabbak voltak, mint bárhol utunk folyamán. Láttunk néhány viharmadarat...

A Pinta tengerészei nádat és botot láttak, egy másik botot ki is halásztak, ezt a botot minden jel szerint éles vasdarabbal munkálták meg; még egy nádat halásztak ki, és láttak egy kis deszkát és egy olyan fűfajtát, amely a többiektől különbözött, és a szárazföldön nőtt. A Niña legénysége is a közeli szárazföld jeleit fedezte fel: így egy tüskebokor ágát, amelyen piros gyümölcsök voltak. Mindezek az előhírnökök emelkedett, örömteljes érzéssel töltöttek el.

Aznap napnyugtáig száznyolc tengeri mérföldet tettünk meg.

Napnyugta után megint visszatértem a nyugati irányba. Óránként tizenkét tengeri mérföldes sebességgel haladtunk, és hajnali két óráig kilencven mérföldet tettünk meg. Minthogy a Pinta gyorsabb volt, mint a másik két hajó, a Pinta fedélzetéről fedezték fel a földet, innen adták meg a megbeszélt jeleket.

E földet először egy Rodrigo da Triana nevű tengerész pillantotta meg, bár én éjszaka tíz órakor a hajófar emelvényéről világosságot láttam.

Bár a pislákoló fény oly bizonytalan volt, hogy nem mertem földnek mondani, mégis magamhoz hívtam Pedro Gutiérrezt, a király pohárnokát, megmondtam neki, hogy azt hiszem, fényt látok, és kértem, nézzen oda ő is; odanézett, és ő is látta a fényt. Hasonlóképp értesítettem Rodrigo Sanchez de Segoviát, akit a király és a királyné megfigyelőként küldött ki az Armada mellé. De ez nem láthatott semmit, minthogy onnan, ahol ő állt, semmit sem lehetett látni. Miután közöltem megfigyelésemet, egyszer-kétszer látták még a fényt felcsillanni; miként ha kis viaszgyertyát emelgettek volna, amit igen kevesen tartottak a közeli szárazföld jelének, de én bizonyos voltam benne, hogy közel vagyunk a parthoz.

Mikor azután az egész legénység összegyűlt, hogy tengerészszokás szerint elénekelje a *Salve Reginát*, majd pedig hallgatva várakozott, embereimnek azt a jó tanácsot adtam, hogy gondosan őrködjenek a hajó orrán, és vigyázzanak, hogy nem látják-e meg a szárazföldet. Az, aki elsőnek jelenti, hogy földet lát, mindjárt egy selyemkabátot kap ajándékba, azon jutalmon kívül, amelyet az uralkodópár ígért, hogy tudniillik élete végéig tízezer maravédi díjat fog kapni.

Hajnali két óra felé tűnt fel a föld, amelytől mintegy nyolc tengeri mérföld távolságra lehettünk... Péntek volt, amikor egy szigetre értünk, amelyet indián nyelven Guanahaninak neveznek."

Becsapta a kötetet. Fájdalmasan rohanták meg az emlékek. Mámoros érzés volt a partra lépés... Annyi küzdelem és annyi baj után, ott volt a célnál: Ázsia keleti partjai előtt. Meztelen bennszülöttek sereglettek össze, amikor kibontott zászlókkal birtokba vették Őfelségeik nevében a szigetet. Barátságosan viselkedtek, aztán szertefutottak, hogy értesítsék fejedelmüket, a kacikát, hogy „égből jött emberek" érkeztek, akik „nagy fehér szárnyú szörnyetegeken" utaznak. Mikor eldördültek a díszlövések, és a gyorsan összeácsolt óriási kereszt tövében a királyi jegyző felolvasta a foglalásról szóló okmányt, a bennszülöttek a földre vetették magukat. Újra végigélte az egzotikus, ismeretlen világ felfedezésének első napjait. A hajók bejárták a szomszédos szigeteket. Ismét maga elé húzta a naplót, és továbblapozott.

Milyen jóindulatúak, milyen szelídek voltak az Indiák fiai, akikkel először találkoztak:

„...piros sapkát és üvegből való nyakláncot és más értéktelen csekélységet ajándékoztam, s ők ezeken fölötte örvendeztek. Oly jó barátaink lettek, hogy öröm volt látni. Úszva elérték hajóinkat és papagájokat, gyapotfonalból készült gombolyagokat, gerelyeket és más hasonló holmit hoztak magukkal, s azokat elcserélték arra, amit mi adtunk nekik... de én úgy sejtettem, hogy mindennek híjával lehetnek. Mezítelenül járnak-kelnek, úgy, ahogy Isten megteremtette őket... jó növésűek, testük szép alakú... hajuk sűrű és bozontos, csaknem ló farkához hasonlít... Némelyük szürke színnel festi be magát (a Kanári-szigetek

Kolumbusz [illegible]

lakóira hasonlítanak, akik sem nem fekete, sem nem fehér színűek), ismét mások [illegible], fehér vagy egyéb színnel...

Fegyvert nem hordanak [illegible], nem is ismerik azokat... Vasuk egyáltalán nincsen."

— A természet egyszerű gyermekei — emlékezett vissza rájuk a tengernagy. Aztán elhajóztak egy óriási szigetre — Kubába. Mindenütt aranyat és fűszert kerestek, de alig találtak valamit.

Martin Pinzón megszökött a Pintával; eserbenhagyta őt, hogy előbb érjen egy állítólagos aranylelő helyre, de ott sem talált...

Valladolid már sötétségbe merült: a tengernagy szobájában lobogva lángolt a mécses. Visszaemlékezett a napra, mikor a Santa Maria zátonyra futott és elsüllyedt. Csak az indiánok segítségével tudták megmenteni a készleteket és a felszerelés egy részét. Intő jelnek vette a szerencsétlenséget, és mivel a megmaradt hajó úgysem tudta volna hazaszállítani a legénységet, megalapította Hispaniola szigetén az első spanyol települést: Navidadot. Harminckilencen maradtak ott, a többivel 1493 január elején elindult vissza —

Európába. Néhány elfogott pogányt is magukkal vittek. Szörnyű viharban keltek át, amely Portugáliába vetette a hajót. Elmerengett a visszatérés dicsőséges napjainak emlékén. Az uralkodók Barcelonában fogadták a tengernagyot. Ekkor már a királyi pár kezében volt az előre küldött hivatalos jelentés. Türelmetlenül tolta félre a könyveket, és belelapozott a néhány ívnyi füzetbe, amelyet ki is nyomtattak, és egész Európában elterjesztettek.

„Befejezésül — böngészte —, hogy csak arról beszéljek, amit ezen az úton sietve végeztünk, Őfelségeik láthatják, hogy annyi aranyat tudok nekik adni, amennyit kívánnak, feltéve, ha egy kis segítséget nyújtanak; azonkívül fűszert és gyapotot, amennyit parancsolnak, és ragasztó mézgát, annyit, amennyit csak elrendelnek, hogy berakják a hajóba, amit eddig még csak Görögországban találtak Chios szigetén, és a Signoria annyiért árusítja, amennyiért nekik tetszik; és aloe növényt annyit rakatok be, amennyit parancsolnak, meg rabszolgát is, bálványimádókat, annyit, amennyit rendelni fognak. És azt hiszem, hogy rebarbarát és fahéjat is találtam, és még ezer más értékes dolgot fogok találni, amelyeket közben az ott hátrahagyott embereim már bizonyára felfedeztek, mert én sehol sem időztem sokáig, ha a szél megengedte, hogy tovább vitorlázzak, kivéve Navidad városban, ahol időznöm kellett, hogy biztosítsam a várost, és elrendezzem a dolgokat. És az igazság az, hogy sokkal többet tehettem volna, ha a hajók úgy szolgáltak volna nekem, ahogy az alkalom megkívánta.

Ennyi elegendő. A mi Örökkévaló Úristenünk annak, aki az ő útját járja, győzelmet ad olyan dolgok felett, amik lehetetlennek tűnnek, és ez is ilyen nevezetes eset. Mert igaz ugyan, hogy egyes emberek beszéltek vagy írtak is ezekről a földekről, de az mind csak találgatás, anélkül, hogy valaha is látták volna őket, és csak annyit értek el vele, hogy azok, akik hallották, nagyrészt csak hallgattak, és inkább mesének gondolták, mint olyannak, amiben van egy szemernyi igazság...

Írtam a hajón, a Kanári-szigetek közelében, az 1493. év február havának 15. napján."

Hátradőlt a karosszékben; lehunyta a szemét. Felzengtek a trombiták, hallotta az éljenzést, a csodálkozás felkiáltá-

sait, mikor a királyi testőrség fényes sorfala között a feldíszített indiánokkal, a legénységgel, a furcsa madarakkal és a talált aranyrögökkel, a kádakba ültetett ritka növényekkel felvonult a palotába. Az egész város visszhangzott a lelkesedéstől, és őt, a lenézett futóbolondot, az eszelős genovait hódolattal fogadták a grandok. A királyné maga mellé ültette, és nehéz aranyláncot akasztott nyakába. Az egész udvar feszült figyelemmel hallgatta végig beszámolóját. Igen, igen, az Ázsia partjai előtti szigetekhez ért, és bár még nem találkozott mandarinokkal, és nem látott aranyozott tetejű pagodákat, de bizonyos, hogyha majd visszatér, feltárja a kincses Kelet kapuját, és ömleni fog Spanyolországba az arany és a drágakő. Mindenki hitt benne, bár igaz, akadtak kételkedők is. De hát ki törődött akkor a rosszmájúakkal? Az egész országban szétfutott a siker híre, és mikor második útjára készülődött, csak úgy özönlöttek zászlaja alá a jelentkezők. — Java részükből nem sok örömöm volt – dörmögte —, kalandorok voltak, és csak bajt csináltak. Aztán jöttek a diplomáciai tárgyalások, amikor ő képviselte a spanyol koronát. A portugálok nyugtalankodtak, VI. Sándor pápa felosztotta a kereszténység két nyugati hatalma között a világot. Milyen fényes külsőségek között írták alá a tordesillasi szerződést, amelyen ott díszelgett az ő pecsétje is. 1493 szeptemberével futott ki Cadizból a második flotta, de ez már nem három kis hajóból állt. Tizenhét tengerjáró indult a nagy útra, körülbelül kétezer emberrel, és a zászlóshajó fedélzetén ő parancsnokolt, most már címeiben és rangjaiban újólag megerősítve: kegyelmes Don Cristóbal Colón, a Tengerek Admirálisa, India Alkirálya. Háta mögött — a Maria Galante tatján — pattogva lobogott a tengernagyi zászló. Dicsőséges perc volt, mikor kiadta a parancsot az indulásra. A horgonyokat felhúzták, a matrózok énekeltek, a vitorlák kibomlottak, és a szél kirepítette a büszke armadát a kék óceánra. Az első spanyol gyarmatosítók háziállatokat, gazdasági növényeket, mesterembereket és szerszámokat vittek magukkal. De láncra vertek a fedélzeten egy sereg hatalmas embervadász kutyát is. E vérengző fenevadakat a Kanári-szigeteken tenyésztették és idomították. Eddig Afrikában a portugál rabszolgakereskedők használták a félelmetes állatokat.

Húsz nap alatt szeltük át az óceánt — emlékezett vissza a szép útra az admirális —, aztán kikötött a flotta Dominica mellett. Mikor Hispaniolába értek, megdöbbenve fedezték fel, hogy az ő első telepítése, Navidad eltűnt, lerombolták; a harminckilenc ott maradt spanyolt pedig lemészárolták az „engedelmes és szelíd lelkű" indiánok. A vizsgálat lesújtó dolgot állapított meg. A helyőrség garázda módon viselkedett. Raboltak és fosztogattak, erőszakoskodtak, és mindegyik több nővel élt együtt. A legkisebb ellenállást is kegyetlenkedésre használták fel. Végül a bennszülöttek felkeltek az „égből jött emberek" ellen. Az admirálisnak nem tetszett a dolog, béketárgyalásokat kezdett a hispaniolai törzsfőnökökkel, de egy pillanatig sem gondolt arra, hogy ne vezesse be a rabszolgarendszert. A flotta nagy részét hazaküldte utánpótlásért Torres parancsnoksága alatt, aki bizalmas jelentést is vitt a királyi párnak. Előhúzta a másolatát, és beletekintett. Igen, akkor már emberevő kannibálokra is találtunk, emlékeztette önmagát, és az elsárgult pergamenlapok fölé hajolt:

„Jelentse Őfelségeiknek — futott végig szeme a sorokon—, hogy a kannibálok és a hispaniolai lakosok lelki üdvéről való gondoskodás arra a gondolatra vezetett, hogy minél többet szállítanak belőlük Kasztíliába, annál jobb lesz az számukra. Őfelségeik méltóztassanak engedélyt és jogot adni elegendő számú karavellának, hogy idejöjjenek évente, és szállítsanak ide lábasjószágot, élelmiszert és minden egyéb, a vidék betelepítéséhez és a földek megműveléséhez szükséges dolgot... Mindezekért rabszolgákkal lehet fizetni, akiket a kannibálok közül kell összeszedni..." Félretolta az iratokat. A királyné úgy döntött, hogy nem vezeti be hivatalosan a rabszolgakereskedelmet; a szakértők szerint a hosszú tengeri úton több mint a fele elpusztulna a szállítmányoknak. Az afrikai rabszolgák olcsóbbak, és jobban használhatók.

Új várost alapított, rengeteg bajjal és vesződséggel. A gyarmatra szállított spanyolokban csalódnia kellett, nem lehetett munkára fogni őket. Kalandokat kerestek, és aranyéhségük nem ismert határt. Bizony, a gyarmat megszervezése nehezen ment. Mikor valahogy elrendezte a dolgokat, néhány hajóval útra kelt, hogy kielégítse szomjas

kíváncsiságát, és csillapítsa lázas nyugtalanságát. Kiutat keresett a szigetvilágból, az igazi Aranyország: a kincses Khatai partjához. A felfedező admirális és az alkirály kettős szerepét néha súlyosnak, túl soknak találta. Szinte megkönnyebbült, mikor maga mögött hagyta az elégedetlenkedő, zavaros körülményekkel küzdő gyarmatot. Kuba felé vitorlázott, majd Jamaica (Santiago) partját kereste fel, ahol — az indiánok szerint — sok arany található. Az expedíció eredménytelen volt, de tovább hajózott, hogy rábukkanjon a szövevényes szigetvilágban arra az átjáróra, amelyből ki lehet jutni az Indiai-óceánra. Vihar, szél, alattomos zátonyok között vergődtünk — mormolta maga elé —, micsoda huszonöt nap volt! Mind a három hajó léket kapott. Betegen és kimerülten vergődtek vissza Hispaniolába, ahol távollétében testvére, Bartolomeo kormányzott. A pokol szabadult el — emlékezett a szörnyű napokra —, „a békés és szelíd" indiánokat megvadították az erőszakos fosztogatók, az egymás ellen is konspiráló spanyolok. És el kellett ereszteni a vérebeket, akik szétmarcangolták a föllázadt őslakókat. Ráadásul kitört a sárgaláz, úgyhogy új várost kellett alapítani, egészségesebb helyen. Ezalatt az árulók visszaszivárogtak Spanyolországba, és kígyót-békát kiabáltak rám. Persze a nemes hidalgók elégedetlenek voltak: máról holnapra akartak meggazdagodni. Az alattomos, rágalmazó Buil páter és az alamuszi, kétszínű Margarit... Az udvarban nyugtalanság támadt, és kémet küldtek a nyakamra, azt a sötétlelkű Aguadót. Keserűen látta, hogy szökdösnek el az új gyarmatról az utánpótlás vitorlásaival a hódítók. Jöttek a hírek... A királyi pár megszegte a szerződést, mikor kiadta a rendeletet, hogy minden kasztíliai áttelepülhet az ígéret földjére, ha a kitermelt arany kétharmadát befizeti a kincstárba. Azt is elárulták, hogy a király a vállalkozóknak — aki csak jelentkezik — pátenst ad az új felfedezésekre, ha a fellelt arany egy részét hazaküldik. Megindult az áradat, a mohó kincskeresők hada. Értesült arról, hogy az angolok és a franciák hajókat küldtek ki nyugatra. Így éppen honfitársa, a genovai Cabotto, angol zsoldban kémlelte végig az ő világának még ismeretlen részeit. — Kijátszottak — sóhajtott —, elárultak. Érezte, hogy abba kell hagyni mindent, ha nem akar elbukni;

sürgősen visszatért Spanyolországba, hogy megvédje magát és jogait. 1496-ban volt ez. Mikor befutott, senki sem várta. A királyi pár hűvösen hallgatta végig beszámolóját, pedig ő bebizonyította, hogy Hispaniola központjában feküdt az a csodálatos ország, ahonnan a bibliai Salamon király az aranyat szerezte a jeruzsálemi templom díszítésére. Persze, nem hitték el, és csak hosszú huzavona után szerelték fel a harmadik átkeléshez szükséges flottát: négy kis hajót, mintegy háromszáz főnyi legénységgel. Elhatározta, hogy vissza sem megy a gyarmatra, hanem nekivág — kissé délebbre — az óceánnak, és megkeresi az Aranyországot. Új szigetek, új partok tűntek fel, különös emberekre bukkant, sokaknak közülük nagy aranydarabok csüngtek a mellén, mások meg gyöngyszemeket kötöttek a karjukra. Egy hatalmas öbölben óriási folyam torkolatához jutottak. Zúgtak a nagy vizek... A földi paradicsom bejáratánál állt. Igen, itt volt a rejtély kulcsa. Egy ismeretlen, nagy kiterjedésű föld torlaszolta el az útját, és most már értette, hogy mért nem találkozott mandarinokkal és aranytetejű pagodákkal. Ezt a földet kell megkerülni. Kiszámította, hogy valahol Kuba környékén fellelheti az átjárót, amely a Fűszer-szigetekre vezet. Múltak a hetek, a hajók korhadoztak. Sokat nyugtalankodott, hogy vajon mi történhetett távollétében kormányzóságában. Megfordult és abbahagyta a kutatást, rossz volt az előérzete. Még el sem érték a partot, mikor egy vitorlás közeledését jelezték az árbockosárban kuporgó őrök. Az öccse, Bartolomeo jött elébe. Keserű délután volt. A tengernagyi hajó bezárt fülkéjében számolt be a történtekről. Roldán, a főbíró fellázadt, a spanyolok egymás ellen fordultak, és az egész gyarmat a feje tetején állt. Ráadásul közölte vele, hogy Spanyolországban a Kolumbusz testvérek ellen valóságos rágalomhadjáratot indítottak.

— Én fecsegő és csaló?! — hördült fel magában az admirális. A királyi pár sajnos hitelt adott a vádaskodóknak. Bartolomeo arról is beszélt, hogy a hírek szerint a korona már visszavonta kiváltságait és megbízását, sőt a San Lucarból legutóbb érkezett postahajó egyik utasa azt terjesztette: új kormányzót neveztek ki Hispaniolába. Haragtól szikrázva kötött ki a szigeten, vasakarattal fogott a rend-

csináláshoz. Ítélt és akasztott, de nem tudott megbirkózni a nehézségekkel; a bebörtönzött Roldánt újból szabadon kellett eresztenie. Bevezette az új földfelosztási rendszert, a repartimientót. Nem volt mit tenni! A földhöz rabszolgákat is juttatott...

A mélységes csendet csak az éjjeli őrség kiáltásai zavarták meg. Szent Hermandad alabárdosai kemény léptekkel vonultak el az ablak alatt.

— A gyalázat napjait tartogatta számomra a sors — füstölgött magában Kolumbusz. A királyi pár kegyelme elfordult tőlem, és Bobadillát küldték a nyakamra. Az új kormányzó erős hajórajjal érkezett, és magához ragadta a hatalmat. Fegyverrel hatoltak be a házamba — a szégyenpír elborította az arcát. Mindenemet lefoglaltak, vádat kovácsoltak ellenem, és fivéreimmel együtt bilincsbe verve, hajóra tettek. Engem, az Óceánok Admirálisát, Őfelségeik legodaadóbb hívét, aki megajándékozta Spanyolországot a gazdagsággal és hatalommal.

Verejtékezett: a láz vacogtatta fogát. Feltápászkodott a karosszékből, de néhány lépés után elgyöngülten vánszorgott vissza az asztalhoz.

Bilincsbe verve! A kapitány le akarta vétetni róla, de ő nem engedte. A király verette rám, csak ő oldhatja fel. Így történt. És azután az udvarba hívatták. Könnyes szemmel rogyott térdre a királynő előtt, aki felemelte és sírt. Tisztán álltam előttük; mégsem nyertem el újra bizalmukat. Az istentelen Bobadillát leváltották ugyan, de nem őt, hanem Ovandót küldték ki kormányzónak, új hajórajjal és még több gyarmatossal. Félretoltak...

Reszkető kézzel matatott az asztalon levő papírtömegben. Egy kusza írásjelekkel elborított papírlap került a kezébe. Bizalmas jelentés volt arról, hogy Ovando mennyi aranyat küldött haza. Lám-lám, mégiscsak nekem volt igazam — bökött a papírlapra. De nem engem, hanem őt ünnepelték ezért, és háromezer spanyolt indítottak útnak nyugat felé.

Szinte kavargott előtte az asztalt elborító papírtömeg. Akkor kezdett bele a *Jóslatok könyve* című munkájába, és kérvényt írt a királyi párhoz, hogy engedjék meg egy negyedik kutatóút megszervezését, mert ezúttal meg fogja

találni az átjárót a kubai part és a hatalmas új föld között, aminek partjait érintette. Csak támogatásra és segítségre van szüksége ahhoz, hogy feltárja a gazdagság birodalmát. 1501 őszén hozzájárultak az új flottilla felszereléséhez. Sikerült még egyszer meggyőznie az uralkodópárt az igazáról. Még levelet is kapott tőlük, amely a portugálok időközben elindított Armadájának parancsnokához, Vasco da Gamához szólt. — Csak egy óceán van — mormolta —, csak egy, amely nyugaton Európa és Afrika, keleten pedig Ázsia és Afrika partjait mossa. Ide, a keleti részbe akart eljutni. 1502 áprilisában futott ki a kikötőből azzal, hogy áthatol a szoroson, és megkerüli a földet. Hispaniola felé irányította a gályákat, de itt újabb megaláztatás érte: Ovando nem engedte horgonyt vetni saját alkirályságában. Követet küldött hozzá, és megjósolta, hogy rövidesen hurrikán szakad a városra. Kinevették, és az átkozott Bobadilla kivitorlázott a nyílt vízre, hogy hazatérjen. Elérte a végzet: hajóival együtt a tengerbe veszett. Legyűrte keserűségét, és kemény akarattal, szent elhatározással indult az ismeretlen földrész felé, hogy végrehajtsa a kitűzött feladatot. Hatalmas kiterjedésű parthoz érkezett. Veraguában gazdag aranytartalmú földet talált. Milyen csodálatos a trópusok világa, furcsa madaraival, szövevényes rengetegeivel és különös bennszülötteivel. Vihar vihar után tört a kis hajóhadra: emberfeletti küzdelemben birkóztak a vad elemekkel. A járművek már rozogák és korhadtak voltak, le kellett mondani a további kutatásról. Elvergődtek Jamaica partjaira, ahol az északi oldal egyik kikötőjében süllyedő karavelláit kénytelen volt egymás után zátonyra futtatni. A fedélzeten tanyáztak, az indiánoktól szereztek élelmiszert. Láztól gyötörve, minden akaraterejét összeszedve igyekezett úrrá lenni a nehézségeken. Diego Mendéz, a hű bajtárs vállalkozott arra, hogy indiáncsónakon Hispaniolába megy, és segítséget hoz. De Ovando, úgy látszott, elhatározta: veszni hagyja őt és embereit. Féltek tőlem — dünnyögött —, szívesen elemésztettek volna. — Múltak a hetek, múltak a hónapok, és Mendéznek nyoma veszett.

Újból beletúrt az iratcsomókba, a királyhoz írt, és Mendézre bízott levelének másolatát kotorta elő:

„Aludtam, és résztvevő hangot hallottam az éjszakában.

Így szólt: többet tett-e az Úr Mózesért és Dávid szolgájáért? Születésed óta gondodat viseli. Mikor pedig felnőtt lettél és férfi, az egész föld visszhangzott csodálatos módon a nevedtől. Neked adta Indiát, a világ leggazdagabb részét, neked adta az Óceán sorompójának kulcsát, amely addig erős láncokkal volt elzárva. Beláthatatlan vidékeken engedelmeskedtek parancsaidnak, és a keresztények között halhatatlan dicsőséget szereztél..."

Alább ez állt:

„Veraguában, az első két napon több aranyat láttam, mint négy év alatt Hispaniolán... Felségtek hajói úgy mehetnek ezekre a partokra, mint haza. Aranyat fognak innen szállítani. Az arany a tökéletesség, és aki bírja az aranyat, megtehet mindent, amit kíván, még az emberi lelkeket is be tudja vinni a paradicsomba..." (Az idézetek S. E. Morrison, Szerb Antal és Magidovics fordításai alapján.)

És semmi hír sem jött, a legénység közt felütötte fejét az ellenségeskedés. Menekülni akartak a trópusi pokolból, az indiánok ellenséges gyűrűje szorongatta őket, mert utálatossá tették magukat a spanyolok e szigeten is. Raboltak és erőszakoskodtak. Csak a hű emberek egy kis csoportja tartott ki mellette, és követte parancsait. A lázadók hatalmukba kerítettek néhány fatörzsből kivájt csónakot, de visszatértek, és fegyveres összecsapásra került a sor. Láztól gyötörve vezényelte az ütközetet. És leverte őket. — Deo gratias, az Úr kegyelme velem volt e nehéz órákban — suttogta maga elé, és keresztet vetett. Már-már elvesztek, mikor a csillagászati tabellák között kutatva látta, hogy néhány nap múlva e tájon bekövetkezik a holdfogyatkozás. A kis csoport éhezett. Kiküldte a tolmácsokat a törzsfőnökökhöz, és megfenyegette őket, hogy elvarázsolja a holdat, ha nem gondoskodnak élelmezésükről. Mikor jóslata beteljesedett, az indiánok üvöltöttek, verték a dobokat, és ő mindent megígért, ha megesküsznek arra, hogy az „égből jött emberek" nem szenvednek többé hiányt ennivalókban. Így húzták ki a hátralevő heteket, míg végre vitorlás tűnt fel a láthatáron. Mendéz, a hűséges, kipróbált jó barát egy év múlva hajót szerzett, és eljött megszabadításukra. Nehezen vergődtek el Hispaniolába, ahol Ovando nagy reve-

renciával fogadta a halál torkából megszabadult admirálist. — Nem saját jószántából tette — ötlött fel Kolumbuszban. A levelem eljutott Spanyolországba, és a kormányzó figyelmeztetést kapott, mert a veraguai aranyországról szóló híradás új reményt nyújtott a kincskeresők hadának.

— Két és fél esztendő repült el, míg visszajuthattam — mondta maga elé. Hordágyon vittek Sevillába. És most, hiába küzdök, már nem is magamért, hanem a fiaimért és a tengerészeimért. Feltápászkodott, és egy indulatos, vad mozdulattal lesöpörte az asztalról a könyveket és iratokat. Ágyához támolygott, és kimerülten zuhant a takarókra.

Másnap eszméletlenül találták. Hosszú ideig küzdött a halállal. Körülötte voltak fiai, néhány hű embere, mint Diego Mendéz és a firenzei Fieschi. Rövid időre még eszméletre tért, megerősítette végrendeletét, és 1506. május 20-án meghalt.

„In manus tuas Domine commendo Spiritum meum" — Atyám a kezeidbe ajánlom lelkemet — ez volt az utolsó szava. Csöndben temették el ideiglenes sírhelyére.

Az udvar hivatalos krónikája még csak meg sem emlékezett haláláról és temetéséről.

Elfelejtették...

A Nagy Felfedező halálakor már megindult a „farkasok rohama" az Újvilág felé. Nemcsak a spanyolok, a portugálok, hanem az angolok, sőt a franciák is mohón nyúltak a gyors meggazdagodást ígérő, könnyű zsákmány után. Különös periódusa volt ez az emberiség történelmének. Az aranyláz hol mélypontra zuhant, és ilyenkor a spanyol királyi udvar már-már azzal a tervvel foglalkozott, hogy feladja az egész vállalkozást, amely túl sok embert, hajót és anyagot emésztett fel; hol pedig magasra szökött, amikor egy-egy kincses hajó befutott a honi kikötőkbe. Kalandorok vágtak neki az óceánnak, áldozatok százai hulltak el a harcokban, a betegségekben, a megpróbáltatásokban. A tengeri államok féltékenyen őrizték vélt jogaikat és határaikat az ismeretlen messzeségben. Aranyország ígérete évszázadokig Európa felett lebegett, és a csillogó káprázatot nem oszlatták el a kudarcok, a kiábrándultan visszavánszorgó szerencsevadászok. A tengeren megindult a szívós harc az uralomért. A spanyolok és portugálok után a

hollandok, a franciák kalózkapitányai, armadái küzdöttek kitartóan az egyeduralomért. A hódítók gátlástalanul pusztították az embereket a gyarmatokon. Hogy miképp jártak el, arról a kortársak is tanúskodnak. Bartolomeo de Las Casas püspök — még Kolumbusz életében (jó barátok voltak) — hadjáratot indított az Újvilág védtelen bennszülötteinek megmentéséért. Könyve, amely a *Rövid tudósítás Nyugat-India elpusztításáról* címet viseli, drámai tanúságtétel a spanyolok Hispaniolán elkövetett bűneiről. Íme, egy rövid részlet, néhány mondatnyi idézet a megdöbbentő vádiratból:

„A keresztények lovaikkal, kardjaikkal és lándzsáikkal elkeseredett harcot kezdtek az indiánok ellen, és rendkívüli kegyetlenségeket műveltek. Ha bevonultak egy faluba, úgyszólván senkit sem hagytak életben. Ez lett a fiataloknak és öregeknek egyaránt a sorsuk. Fogadásokat kötöttek, ki tud egyetlen kardcsapással kettéhasítani egy embert, vagy ki tudja levágni a fejét, vagy felvágni a beleit. A csecsemőket lábuknál megragadva elszakították anyjuk kebléről, és kőhöz csapva szétverték fejüket, vagy az anyákat gyermekeikkel együtt a folyóba dobták... Alacsony és hosszú akasztófákat állítottak úgy, hogy az(áldozatok) lába majdnem érintette a földet, és tizenhármat akasztottak mindegyikre, Megváltónk és a tizenkét apostol dicsőségére és tiszteletére. Kócot gyújtottak alájuk, és elevenen égették meg őket. Másokat száraz szalmával burkoltak be, rákötve a testükre, azután pedig meggyújtva a szalmát, elégették őket. Levágták az indiánok mindkét karját, aztán a testükre erősítették azokat, és az erdőbe küldték őket, hogy lássák a szökevények, mi sors vár rájuk... És ezután mindenki, aki elfuthatott, félve a brutális emberektől, az ilyen vadállatoktól, az emberi faj pusztítóitól és halálos ellenségeitől, elrejtőzött az erdőkben vagy a hegyekben. Hatalmas kutyákat tanítottak és idomítottak be, amelyek messziről meglátták, és egy szempillantás alatt darabokra tépték az indiánt... Mivel pedig néha — ritkán és jogos, igaz okból — az indiánok megöltek valakit a keresztények közül, ez utóbbiak úgy egyeztek meg, hogy minden keresztényért, akinek az indiánok kioltották az életét, száz indiánt kell megölni..."

A hatalmas sziget őslakossága példátlan gyorsasággal pusztult ki. Las Casas tanúsítja, hogy 1495-ben Kolumbusz közel egymillió bennszülöttre rótt ki fejadót. Húsz év múlva már csak tizenötezer ember élt e területen, és a XVI. század közepére az őslakosság teljesen kihalt. Las Casas könyvét felháborodással, de egyben cinizmussal fogadta a nyugateurópai közvélemény. A meg nem keresztelt „vadembereket" nem vették emberszámba ebben az időben. A püspök nem túlzott. Mozgalmának, amit szívós akarattal szervezett, végül is megvolt az eredménye: a spanyol királyi udvar eltiltotta a megkeresztelt indiánok rabságra vetését, csupán jobbágysorba való süllyesztését engedélyezte. A derék püspök javaslatára viszont megengedte, hogy az Antillák szigetvilágának „kannibál"-jait, valamint afrikai négereket hozzanak be az elnéptelenedett területekre — rabszolgaként.

Különös humanizmus, furcsa javaslat...

Így indult meg a nagyszabású rabszolgakereskedés a dicsőséges újkorban.

A kegyetlenkedések azonban nem szűntek meg. A püspök könyvében felsorolt borzalmak lépten-nyomon megismétlődtek az elkövetkező évszázadban. A dokumentumok közt böngésző érdeklődő szinte értetlenül áll a kétségtelen bizonyítékok és a kortársi krónikák rémületes adatai előtt. Miféle emberfajta lehetett a hódítók, a konkvisztádorok vérszomjas hada, akik a kereszt jegyében rendezték meg e szörnyű vérfürdőket?!

*

A Nagy Felfedezőnek — voltak, akik fanyarul „emelkedett szellemű eszelős"-nek titulálták — nem volt fogalma arról, hogy a „földrész", aminek partjain járt, valójában egy óriási kontinens, amely mögött az Atlanti óceánnál sokkal nagyobb tenger terül el, a kincses Zipangu és Kathai partjáig. Fanatikusan hitt tévedésében, amely egy új korszakot jelzett az emberiség történetében. Csodálatos, mesebeli kaland volt az első útja, de Amerikát — amit ő érintett először — mégsem róla nevezték el.

Hogyan történhetett ez meg?!

Kolumbusz második expedíciójának egyik kapitánya, Alonso Hojeda — ez a szegény hidalgó — engedélyt kért és

kapott a spanyol királyi pártól egy aranyszerző vállalkozás útbaindítására. Ez még a Nagy Admirális életében történt. A pátens birtokában Sevillába utazott és felkereste Amerigo Vespuccit (1451—1512), a firenzei Medici-bankház spanyolországi képviselőjét. Az olasz bankárok abban az időben szívesen finanszírozták a tengerentúli spanyol vállalkozásokat, bár nagy kockázattal járt a befektetés. Vespucci rendkívül képzett, sokoldalú ember volt, aki jól értett a hajózáshoz, a csillagászathoz és a térképészethez is. Személyes összeköttetésével, tekintélyével kitűnő üzleteket közvetített a Medicieknek. Hojeda és Vespucci jól megértették egymást, a bankár folyósította a kölcsönt, és ő maga is felszállt az expedíció egyik hajójára. Elérték Közép-Amerika partjait, és a Paraguana-félszigeten cölöpökre épített indián településre bukkantak. A félszigettől nyugatra fekvő hatalmas öblöt környékét — a vízre épült Velence tiszteletére —

Amerigo Vespucci

Hojeda vagy Vespucci kis Velencének, azaz Venezuelának keresztelte el. Az expedíció ugyan kevés aranyat hozott, de az Európába deportált, és Lisszabonban eladott rabszolgákon tekintélyes összeget kerestek a vállalkozók. Vespucci ezután portugál szolgálatba lépett, és több alkalommal járt az Újvilág partjain. 1504-ben újból Spanyolországba költözött, később Kasztília fő révkalauzának tisztségét töltötte be, egészen a haláláig.

Kolumbuszt átmenetileg elfelejtette a világ: a nyugati óceánban fekvő új kontinensről Amerigo Vespucci révén terjedtek el az első figyelemreméltó tudósítások. Az első felfedezés után néhány évvel már széltében-hosszában meg

voltak győződve arról, hogy a földrész talán megkerülhetetlen, hatalmas világ. Hogy hány utat tett meg valójában a nyughatatlan szellemű firenzei, azon még ma is vitatkoznak a történészek. Tény az, hogy Vespucci hírnevét két levele alapította meg. Az elsőt Medici bankárnak írta és címezte, a másikat gyermekkori barátjának, a firenzei Soderininek. Mind a kettőt különböző változatokban sokszorosították és terjesztették. Vespucci kitűnő, fordulatos, érdekfeszítő író volt, az Újvilágról egész Európában mohón lesték a híreket. Élelmes könyvkiadók lefordították, a könyvkereskedők pedig nagy reklámot csapva árusították a Vespucci-féle füzeteket. Leírásai néhol a szatíra területére tévednek. Ám a túlzásokat a közvélemény nem tekintette ironikus persziflázsnak, hanem valóságként értelmezte a gúnyolódó sorokat. Lássunk egy részletet a sokat vitatott írásművekből. A dél-amerikai bennszülöttekről — akiket mint vad emberevőket jellemzett — a következőket olvashatjuk:

„Minden asszony közös náluk, és nincsenek se királyok, se templomok, se bálványok, nincsen kereskedelem, se pénz. Ellenségeskednek egymással, és a legkegyetlenebb módon és minden rendszer nélkül harcolnak. Emberhússal táplálkoznak. Láttam egy semmirekellőt, aki azzal dicsekedett — mintha ez számára a legnagyobb dicsőséget jelentette volna —, hogy háromszáz embert evett meg. Láttam egy várost is — körülbelül huszonkét napig éltem ott —, ahol a sózott emberhús úgy függött a házak tetőin, ahogy nálunk a konyhákban a kolbászfüzéreket szokták felakasztani. Nagyon csodálkoztak, amikor megtudták, hogy mi nem esszük meg ellenségeinket, akiknek húsa nagyon étvággygerjesztő, és csodálatos íze van."

E sorok kételkedést és mosolyt fakasztanak a műveltebb, „vájtfülű" olvasók között. De akkor, a XVI. század elején sokan készpénznek vették e színes, tarka beszámolók minden sorát. A „Vespucci-ügy" tisztázását megnehezíti az is, hogy a röpiratok szöveghitelessége bonyolult kérdés. A firenzei utazó Medicihez írott levelében határozottan kifejtette, hogy az új földrész valójában egy ismeretlen kontinens, és semmi köze nincs a Távol-Kelethez.

Franciaországban a század elején egy földrajztudósokból

álló egyesülés alakult, amelynek tagja volt Martin Waldseemüller kozmográfus is (latinosan Hylacomylusnak hívták). 1507-ben egy könyvecskét írt, és ebben publikálta Vespucci leveleit. Itt találkozunk először az „Amerika" elnevezéssel. A kozmográfus — Kolumbuszt mellőzve — Vespuccinak tulajdonította az Újvilág felfedezését, és ezért javasolta a térképészeknek, hogy nevezzék el e kontinenst Amerigo földjének, azaz Amerikának.

Waldseemüller műve több kiadásban jelent meg, és széles körben olvasták. A térképrajzolók — minden kritika nélkül — elfogadták a javaslatot, és a XVI. század közepére már a megjelent földabroszok egész sorozatán így szerepel a valójában Kolumbusztól feltárt kontinens.

Az admirálist kortársai nem méltányolták, de dicsősége néhány évtizeddel halála után teljes fénnyel ragyogott fel. A Nagy Felfedező bevonult a halhatatlanok közé, életrajza ma is a legcsodálatosabb emberi történetek egyike.

A Mar del Sur

A „büszke és magaslelkű" levente

1499. július 10-én reggel egy alig 50 tonnás, korhadozó karavella hajózott be a dagályhullámmal Lisszabon kikötőjébe. A főárbocra felvont hosszú és keskeny, háromszögletű kék zászló büszkén hirdette, hogy a királyi flotta tengerjárója sikeres küldetés után érkezett haza. E mozgalmas években, mikor a kapitányok lépten-nyomon új felfedezések hírével tértek meg, izgalmas látványosságnak számított a messzi útról, az ismeretlenből felbukkanó vitorlások kikötése, hiszen sokszor esztendőkig hírt sem hallott a város a tengerészekről. Az összeverődött tömeg azonban most nem zajongott, hanem aggodalmas csendben figyelte a két évvel ezelőtt elindított és Vasco da Gamától (1469—1524) vezényelt flotta legkisebb egységének, a Beriottnak manőverezését. A szokás ellenére ugyanis nem öltözött teljes zászlódíszbe, és hiányzott róla a raj vezérének lobogója is. A jelzés nem hazudhatott, kétségtelenül elérte Indiát, és szerencsésen bejárta a nyolcvan esztendeje szívósan keresett, nagy jelentőségű, oly sok áldozatot követelő keleti útvonalat. De hová lett vajon a 120 tonnás Sao Gabriel, az ugyanekkora Sao Rafael és a hozzájuk beosztott szállító jármű? És mi történhetett a parancsnokkal?! — járt szájról szájra a kérdés.

Mire a Beriott horgonyt vetett, az Arzenál generálisa is megérkezett kíséretével, és elsőnek üdvözölte a partra lépő Nicolao Coelhót, az egyik legtekintélyesebb portugál kapitányt. A közelállók feszülten füleltek, és csakhamar elterjedt a hír: Vasco da Gamának sikerült! Megnyílt az indiai kapu! A Sao Gabriel — tették hozzá — rövidesen befut, de a másik két hajó elveszett, és a 177 főnyi legénységből alig 55-en élnek. Az admirális a Zöldfoki-szigeteknél el-

hagyta legénységét, hogy egy bérelt vitorlással haldokló fivérét otthonába, a Terceria-szigetekre vigye, mert megfogadta, hogy hazai földbe temeti.

Néhány nappal az eset után a Hanza Szövetség lisszaboni megbízottja külön futárral sürgős és bizalmas jelentést küldött a lübecki Hanzagrófnak: „Mint már jeleztem Excellenciádnak, Vasco da Gama admirális vállalkozása teljes sikerrel járt. A parancsnok, Coelho kapitány után ő maga is megérkezett. Őfelsége kitüntető ünnepélyességgel fogadta a tengernagyot, aki gazdag árukészlettel, néhány indus fogollyal, különleges növényekkel és állatokkal tért vissza. Az ünnepség szinte tüntetés volt Spanyolország felé. Vasco da Gama régi érdemeiről itt nem sokat tudnak, a portugál udvar különleges politikája, hogy egy-egy sikeres felderítés után mindig új embert küld a már bejárt területre. Így nem Diaz kapitányt érte a szerencse, hogy megnyissa a kelet-indiai útvonalat, hanem a most visszatérő parancsnokot. Mindenekelőtt meg kell jegyezni, hogy az ő felfedezése — bármilyen fontos és gyakorlatilag jól kihasználható eredmény — mégsem igazi újdonság, mert hiszen India nem ismeretlen világ. A spanyol előretörés jelentőségét ma még nem lehet lemérni: Kolumbusz vállalkozása tulajdonképpen kétes értékű, mert senki sem tudja, mit jelent az általa feltárt földrész. Annyi bizonyos, hogy sem aranyban, sem fűszerfélében nem elégítette ki a felkeltett reményeket. Alkalmam volt az expedíció néhány résztvevőjével, sőt magával a főkormányossal, Pero Alemquerrel bizalmasan beszélgetni, és az alábbiakban igyekszem röviden összefoglalni értesüléseimet.

Vasco da Gama

Vasco da Gama tengernagy Indiában civilizált, sűrűn lakott, élénk forgalmú városokra, jó kikötőkre bukkant. A kereskedelmet úgyszólván teljesen a mohamedán arabok tartják kézben az Indiai-óceánon. Miután a portugálok elérték a Diaz kapitánytól felfedezett Jóreménység-fokot, törpe növésű bennszülött törzsekre bukkantak Afrika keleti partján, majd később olyan kikötőkbe tértek be, mint Moçambique, amiről mi is tudunk. Itt aranyat, elefántcsontot és ámbrát szereztek. Fogadtatásuk barátságos volt, de a jó hangulat csak néhány napig tartott, mert az arab kereskedők — biztos szimattal — fölismerték a kellemetlen versenytársat, és beszüntették a csereberélést, sőt olyan ellenségesen léptek fel, hogy a tengernagy kénytelen volt ágyúit használni az ivóvíz behajózásánál. Tengerészetileg a legnagyobb probléma az volt, miként lehet Afrika partjairól Indiába jutni. Malindi kikötőjében a portugáloknak szerencséjük volt, mivel a helybeli sejk ellenséges viszonyban lévén Moçambique-kal és Mombasával, szövetséget kötött velük, és egy kitűnő révkalauzt adott mellékük. Ez az arab kormányos — mint ezt elárulták nekem — nagy földrajztudós. Ahmed Ibn Madzsidnak hívják, és szoros barátságot kötött Vasco da Gamával. Hajlandó volt felszállni a portugál zászlóshajóra, és el is vezette őket egyenesen Kalikut kikötőjébe. Ott nagy meglepetéssel fogadták az idegen tengerjárókat, és az admirális partra szállított követét (egy halálra ítélt gonosztevő volt) alaposan kikérdezték. Olaszul és portugálul beszélő arabok vallatták, és az első mondatuk így hangzott: »Milyen ördög hozott titeket ide?!« A város kormányzója — a Zamorin — rövid üzenetváltás után hajlandó volt fogadni a jövevények vezérét, de nem engedte őket visszatérni a hajóra, lefogatta a tengernagyot, és csak akkor bocsátotta szabadon, mikor partra rakatta áruját. A mohamedánok silánynak találták a felajánlott dolgokat, az indusok pedig drágállották. Az expedíció legfőbb tapasztalata az, hogy Európa ma még kevés olyan árucikkel rendelkezik, amely e vidéken kelendőségnek örvendene. Jól meg kell tehát válogatni a jövőben, mi legyen az, ami e piacokon értékesíthető. A portugálok két hónapig időztek Kalikutban, de csak kevés fűszert tudtak vásárolni. A kormányzó nagyon hűvösen viselkedett; nem volt haj-

landó hűbéresküt tenni, sőt az arabok aknamunkájára meg is tiltotta a kalmárkodást. Egy idő múlva nyílt ellenségeskedés tört ki a kikötőben. Vasco da Gama áruit lefoglalták; a tengernagy a kíváncsi látogatók közül néhányat túszként elfogatott. Csak nagy nehezen egyeztek meg, mire az admirális sürgősen elvitorlázott, és egy másik városban sikerült rakományát kiegészítenie. Kalandos körülmények között utaztak visszafelé; egyik hajójukat kénytelenek voltak felgyújtani, és mindössze két karavellával tértek vissza. A nagy veszteség ellenére is haszonnal zárult a vállalkozás mérlege... A fűszer báláját 213 aranydukátért értékesítették. Kalikutban ennek az ára 50 dukát, de azt beszélik, hogy a beszerzési forrásnál a Molukkákon ugyanez 2 dukátért megkapható. Az indiai út megnyitása tehát óriási lehetőségeket nyújt, a vállalkozás, úgy látszik, elbírja a legnagyobb veszteséget is... A tengernagy jelentése a kereskedők körében nagy izgalmat keltett; a bankházak is élénken tudakozódnak. Az üzletet egyelőre a korona tartja kézben, de itteni információ szerint a kincstár kénytelen lesz nagy hiteleket igénybe venni, mert nincs elég aranya. A felderítőút tapasztalataiból a következő tanulságok vonhatók le:

1. Mindenekelőtt az arab kereskedelmet kell megsemmisíteni, tehát erős katonasággal, sok hajóval ki kell űzni az egyiptomiakat és mohamedánokat az óceánról.

2. Erődök és támaszpontok egész sora alapítandó a partvidéken. Jól fizetett helyőrségekkel rövid idő alatt meg lehet szerezni az indiai fölényt...

3. India kis fejedelemségekre oszlik. A kikötővárosok is — bár csaknem szomszédok — ellenségeskednek egymással. Ügyes, hajlékony politikával jól kihasználhatók a tapasztalt ellentétek. Katonailag e kis államok gyengék, hajózásuk jelentéktelen. A helyzet az, hogy határozott, kemény fellépéssel, félelemkeltéssel könnyen biztosítható a fölény.

4. Az a vélemény alakult ki, hogy mielőbb fel kell kutatni a Fűszer-szigetekre vezető utat, birtokba kell venni a hajózási kulcspontokat, hogy ekképpen monopolizálni lehessen a fűszerüzletet.

A portugál királyi udvarban elhatározták, hogy nagy és erős flottákat építenek. A hajógyárakat máris bővítik, és még Hollandiából is szerződtetik drága pénzen az ácsokat.

A terv szerint minden esztendőben útba indítanak egy hajórajt; megszervezik a folyamatos hadjáratot, hogy megelőzzék a spanyolokat, mielőtt azok elérnék — nyugat felől — a kincses szigeteket. Úgy hírlik, hogy rövidesen elkezdődik a toborzás. Valószínűleg Pedro Alvaréz Cabralt nevezik ki az új flotta parancsnokává. Sajnos, a Hanza Szövetség csak pénzügyi téren részesülhet a nagy portugál üzletben. Bankházaink e pillanatban kedvező alkalmat találnak jól kamatozó tőkék kihelyezésére..."*

Rövidesen tengerre szállt tizenhárom kifogástalanul felfegyverzett hajó, fedélzetén 1500 sorkatonával. A parancsnok valóban Cabral volt, aki a kiküldetés során — egész véletlenül — újból felfedezte Brazíliát. A portugálok megint Kalikutban kötöttek ki, de — az utasításoknak megfelelően — ezúttal rögtön erőszakosan léptek fel. A tengernagy a bizalmatlan „indiánokat" úgy akarta barátságos magatartásra bírni, hogy lövette a lakóházakat, és felgyújtotta a horgonyzó arab hajókat. Ahhoz azonban, hogy meghódítsa a várost, nem volt elég ereje. Cabral két áruló arab révén megtudta, hogy a szomszédos Cochin és Cannanore kikötő fejedelmei ellenséges viszonyban vannak Kalikuttal, tehát átment hozzájuk, és szövetséget kötött velük. Óriási mennyiségű gyarmatáruval tért haza, és bár hat hajót vesztett el a nehéz, viharos úton, a haszon a befektetés négyszerese volt.

1502-ben ismét húsz hajóból álló flotta vitorlázott ki Lisszabon kikötőjéből. A vezénylő admirális ez alkalommal megint Vasco da Gama — a portugál nemzeti eposz, a *Luziádák* főhőse — volt. A költő, Camões szavait idézzük:

„Prasszo előfokát már akkorában
Körülhajózták Etiópiában
Vitéz parancsnokuk Vasco da Gama
A büszke, a magaslelkű levente
Ki oly derék dolgot vállalt magára
Ki a szerencsének mindég kegyeltje..."

(Greguss Gyula fordítása)

* Ez a levél, a közölt hiteles idézetek mellett, nem kútforrás, bár ilyen tartalmú jelentések egész serege található a nyugati hajózó népek levéltáraiban.

Camões, a kalandos sorsú költő maga is a gyarmatosítók sorában harcolt. Megjárta Afrikát, Kelet-Indiát, Kambodzsát, Makaót, tizenhét évig hányódott a tengeren, sorsa a dicsőség és a nyomor drámai ellentéteiben zajlott. A liszszaboni ferencesek zárdájában ez olvasható sírfeliratán:

„Itt nyugszik Luiz de Camões, a korabeli költők fejedelme, élt szegényen és nyomorultan, és úgy is halt meg 1579-ben."

Lássuk csak, milyen volt valójában a „magaslelkű levente", a hódítók dicsőített parancsnoka. A szemtanúk megírták, hogy az arab Kilwa város urát hajójára csalta, és így vette rá, halállal fenyegetve, hogy évi adót fizessen a portugál királynak.

Az arab tengeren karavellái megtámadtak egy mekkai zarándokokkal zsúfolt szállítóhajót. Gama kiraboltatta az utasokat, a hajótestbe záratta valamennyit (sok öreg, asszony és gyermek is volt közöttük), majd ágyúgolyókkal felgyújtatta a járművet. A halálraítéltek kitörtek, oltani kezdték, de a tengernagy újból lövetni kezdte a vitorláját vesztett rozoga hajót. Csak tizenkét kisfiút mentett meg, akikből később szerzetest neveltek, a többit halálra ítélte. A lángoló arab gálya a portugál tengerészek szeme láttára süllyedt el.

Gama ezután Cannanoréba sietett, és onnan a barátságtalan Kalikut ellen indult. Harmincnyolc elfogott halászt az árbocrudakra akasztatott, majd levágatta fejüket, lábukat és egy bárkába hajigáltatta az áldozatokat, amelyre levelet erősített üzenetképpen, hogy így jár a város minden lakója, ha ellenáll. A dagály partra sodorta a dereglyét, nyomában felfejlődtek a karavellák, és a tengernagy parancsára gyújtólövedékek árasztották el a lakónegyedeket. Az arab hajókat elsüllyesztette, majd partra tétette a katonákat, és kifosztotta a kikötőt. Óriási zsákmánnyal tért meg; grófi címet és magas évjáradékot kapott jutalmul, de megint félretették, és majd két évtizedig nem vették igénybe szolgálatait.

Alighogy megérkezett, máris kifutott egy újonnan épített flotta Francisco d'Almeida parancsnoksága alatt. Először Kilwát rohanták meg a portugálok. Felgyújtották és kirabolták, majd erődöt építettek kikötőjében. Az útjukba

kerülő arab hajókat elsüllyesztették. Azután a barátságos Cochinban szálltak partra, mely hasonló sorsra jutott. Almeida csak a zsákmányt küldte haza, hajói az arab tengeren kalózkodtak.

1507-ben egy még nagyobb haderő érkezett Alfonzo Albuquerque (1453—1515) vezetésével az indiai vizekre. A gályák sorra pusztították az arab kereskedelmi telepeket. Gátlás nélkül raboltak és gyilkoltak, Albuquerque alkirályi címet kapott. Az arabok kétségbeesetten védekeztek, Velence segítségével fel is szereltek sebtében egy hajórajt, eleinte sikereket értek el, de a portugálok végül szétzúzták őket. Az udvar időközben visszahívta Almeidát, nehogy „nagyra nőjön". A hódítót útközben, a Jóreménységfoknál, egy összetűzés alkalmával a hottentották megölték.

A „nagy" Albuquerque hada egyre erősödött. 1511-ben megkezdte az előnyomulást a Fűszer-szigetek felé. Árulókkal és titkos ügynökökkel dolgozott, jól kihasználta a fejedelmek és a törzsek ellentéteit. Malakkát egyetlen rohammal foglalta el, és körülbelül három és fél tonna aranyat zsákmányolt a városban. Erős támaszpontot építtetett, és ellenőrzése alá vette a tengerszoros nagy forgalmát. Néhány év múlva már Kína partjainál tűntek fel a portugálok, és befészkelték magukat Makaóba, amit még ma is birtokolnak. Nemsokára Japánt is érintették, sőt Ausztrália északi partvidékén is megfordultak.

Az európaiak térfoglalása villámgyors volt. Portugália rohamosan gazdagodott, de az utánpótlási feladatokat nem tudta kellőképpen ellátni. Időközben indiai parti uralma csaknem veszélybe került, a goai támaszpont ellen a szomszédos kis államok egyesült hadereje közelgett. Albuquerque 1510-ben foglalta el ezt a várost, és most látta, képtelen megvédeni. Kiadta a visszavonulási parancsot, de távozása előtt szörnyű mészárlást rendezett. Néhány hónap múlva összevonta csapatait, és végérvényesen meghódította Goát. Győzelme után megismételte az oktalan vérontást. A portugál királyhoz írt jelentésében hidegen jegyezte meg, hogy kénytelen volt így eljárni. Hatezer ember életét oltotta ki csak azért, hogy megszilárdítsa hatalmát.

A „hatalom" öntelt említgetését nem szerették Lisszabonban. A nagy Albuquerque rövidesen megkapta a pa-

rancsot: azonnal térjen vissza. A futár az arab Hormuz erődjében találta meg a győzelmes hadjárat vérszomjas, kegyetlen vezetőjét — súlyos betegen. Mikor elolvasta a királyi leiratot, gúnyosan felnevetett, aztán fölényes hangú levelet diktált uralkodójának, amelyben kioktatta. Röviden azt tanácsolta, hogy a portugál uralomhoz szükséges aranyat magából Indiából teremtse elő.

Néhány hónap múlva meghalt, de tanácsát megfogadták.

A portugálok sem voltak Indiában különbek, mint a spanyolok Amerikában.

A világkép szélesre tárult: a geográfia krónikája hatalmas fejezettel bővült, de ezt a történetet, e földrajztudományt vérrel írták.

Lisszabon nem sokáig bírta az iramot, a portugál távolkeleti uralom csakhamar lehanyatlott. A spanyolok előretörtek, de nyomukban már ott ólálkodtak a hollandok és az angolok.

A kalandor vérpadra lép

Az erősen megterhelt Fuego lassan kecmergett kifelé Hispaniola „fővárosa", Santo Domingo kikötőjéből. A város — Bartolomeo Kolumbusz alapítása — elmerült a felszálló déli párában. Az első tengerentúli spanyol település vagy kétszáz kisebb-nagyobb zsúpfedeles faépületből és egy ugyancsak gerendákból összeácsolt templomból állt. A főtéren magaslott a szégyenoszlop, a kikötő bejáratánál, jól látható helyen emelkedett a dobogós vérpad és az akasztófa. Néhány fabarakk, sietősen összetákolt raktár egészítette ki a kormányzósági székhely nem túlzottan impozáns látképét.

— Rossz időnk lesz — szólt Pedro Olivarez másodkormányos Martin Hernandez Enciso, a gazdag volt főbíró és jogász felé a hátsó fedélzeten. — Szerencsénkre a rendőrparancsnok körülvette a hajót az őrség embereivel. Santo Domingo ténfergő kalandorai, a letört nemes hidalgók elözönlötték volna a Fuegót, hogy megszökhessenek hitelezőiktől. Hallottam olyan esetekről, mikor a mindenre elszánt csirkefogók rohammal kaparintották meg az indu-

lásra kész karavellát a kikötőben. Úgy ám, jól jártunk volna, most aztán ők parancsolnák, hogy merrefelé.

— Egyre többen jönnek át az Óhazából — bólogatott Don Enciso —, azt hiszik, hogy itt csak össze kell szedni az aranyat meg a gyöngyöket. A munkához egyiknek sem fűlik a foga.

— Kész veszedelem... Mindenre kaphatók — vágott közbe a kormányos. — Előfordult, hogy egyik-másik szerencsével tért meg a szigetekről vagy a kontinensről. Annyi aranyat hozott, hogy két öszvér sem tudta elcipelni. Egy éjszaka elkockázta az egészet, és másnap már betevő falatja sem volt.

A karavella Új-Andalúzia és Arany Kasztília felé igyekezett. (Mind a kettő a mai Panama-földszoroson feküdt, a venezuelai és a hondurasi öböl között.) 1508-ban Alonso Hojeda és Diego Nicueza pátenst kapott a spanyol koronától gyarmatok alapítására. Nicueza a területe birtokbavétele előtt rabszolgavadászatra indult a Karib-tenger szigeteire, hogy felszerelhesse expedícióját. Hojeda, aki már több vakmerő vállalkozásban szerepelt, és behajózta az új kontinens partjának nagy részét, Encisót társként bevette vállalkozásába. A vagyonos jogtudós több hajót állított ki, és most nagyon rossz híreket kapott Új-Andalúziából, amik szerint a Darien-öbölbe szakadó Atrato-folyó torkolatánál megalapított San Sebastian a pusztulás szélén állt. Hojeda rablóhadjáratai nem jártak kielégítő sikerrel, az őslakosság keményen ellenállt, és a kontinens első spanyol települése válságos helyzetbe került. Encisónak döntenie kellett: vagy veszni hagyja a kölcsönadott pénzt, vagy sürgősen a fuldokló gyarmat segítségére siet. Az utóbbit választotta, a Fuego élelmiszerrel, szerszámokkal, állatokkal, lőporral alaposan megrakodva San Sebastian felé igyekezett. A Hispaniolában lődörgő munka nélküli és szorongatott kalandorok szinte térden állva könyörögtek neki, hogy vigye őket magával. Enciso azonban jól tudta, hogy az alázatos, becsületről és hűségről szónokoló „lovagok" csak bajt hozhatnak rá, és ezért megkérte a kikötő parancsnokát, fegyvereseivel akadályozza meg, hogy a Fuego fedélzetére juthassanak. A dolog persze nem ment könnyen, a parton összegyülekezett hidalgók erőszakosan léptek föl, szidalmaz-

ták Encisót, a végén fenyegetőztek és követelődztek. A rakodás lárma és izgalom közepette zajlott le, a ládákat, bálákat, tartályokat, hordókat amúgy sietősen dobálták fel.

A kapitány korbáccsal a kezében hajszolta a matrózokat, hogy minél előbb teremtsenek rendet, mielőtt még az erős hullámjárásba kerülnek, mert a sáncon átzúduló víztömeg könnyen elsodorhatja az értékes, pótolhatatlan rakományt. Az emberek között óriási vérebek futkároztak. Izgatottak, nyugtalanok voltak, morogva tértek ki a rúgások elől. A kormányos összehúzott szemmel, figyelmesen nézegette az állatokat:

— Honnan került ide ez a dög?! — mutatott egy hatalmas fekete foltos sárga szelindekre. — Ez nem a mi kutyáink közül való...

A kutya a főárboc tövében heverő élelmiszeres láda körül ólálkodott. Morogva kerülgette, szagolgatta, aztán lefeküdt mellé. A kormányos éppen az egyik matróznak akart kiáltani, mikor meglepő dolog történt. A láda recsegni, ropogni kezdett, teteje hirtelen felszakadt, és a legénység ámulatára egy tagbaszakadt, teljes fegyverzetbe öltözött páncélos, sisakos férfi kászálódott ki belőle.

Enciso megdermedt.. A Santo Domingó-i kalandorok legveszedelmesebbje, Vasco Núñez de Balboa (1475—1517), a hírhedt zsoldoskapitány lépett ki a deszkaroncsok közül.

Balboa a Csendes-óceánnal

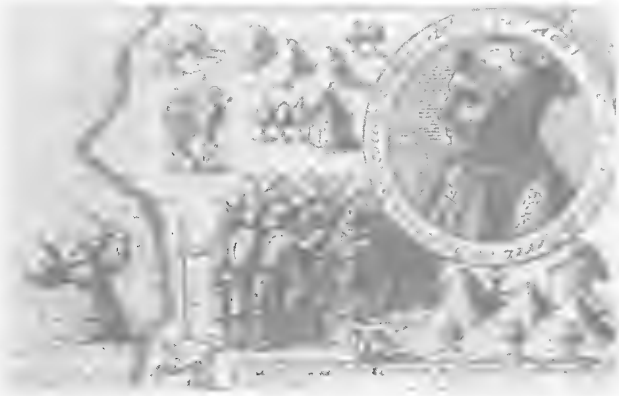

A hajó parancsnoka szájtátva bámulta a harcias potyautast, aki úgy játszotta ki a tilalmat, hogy egy ládában csempésztette magát cinkosaival a karavellára. Enciso magából kikelve rohant oda, de mielőtt szóhoz juthatott volna, Balboa lába elé vágta a pajzsát:

— Hiába tiltakozik: itt vagyok és maradok. Örülni fog Don Enciso, ha önnel tartok. Az a gyanúm, hogy miattam nem fordul vissza.

A matrózok és a katonák széles vigyorral csődültek összse. Határozottan tetszett nekik a dolog. Don Enciso egy pillanat alatt átlátta, hogy mit sem tehet, az elszánt kalandort magával kell vinnie. Annyit azonban nagy mérgesen megjegyzett, hogy a legközelebbi szigeten partra teszi a hívatlan útitársat.

Sarkon fordult és kajütjébe sietett.

Erre azonban nem került sor. Késő délután könnyű vitorlás tűnt fel a látóhatáron, és csakhamar a Fuego mellé állt. A kis hajó parancsnoka — lesoványodott, rongyos, villogó szemű férfi — nehézkesen mászott át a magas védőkorláton. Francisco Pizarro volt, Hojeda legbizalmasabb bajtársa, akit az új világrészben röviden a „disznópásztor" néven emlegettek. Törvénytelen fia volt egy szegény estremadurai nemesnek, és egykor valóban disznópásztorként tengette életét. A gyarmatosítók első hullámával jött át az óceánon. Balboa kitörő örömmel ölelte át rég látott földijét, Enciso rosszat sejtve lépett hozzájuk.

— Adjatok enni — szólalt meg rekedten Pizarro —, éhesek vagyunk. San Sebastiannak befellegzett — fordult Hernandez Enciso felé. — Huszonöten maradtunk meg.

Mohón esett neki a kenyérnek és a sózott húsnak, nagyokat nyelve tömte magába a falatokat. Szaggatott, tört mondatokban számolt be a Hojeda-féle vállalkozás sorsáról. Az erőd felépítése után aranyvadászatra indultak, de nem sokra mentek. Élelmiszerük elfogyott, csakhamar kitört a viszálykodás a spanyolok között. Hojeda vaskézzel akart rendet teremteni. Az egyik nemesembert lefejeztette, többeket megkorbácsoltatott, kitépette nyelvüket, és levágatta ujjaikat. Hajórajuk egyik egységét Hispaniolába küldték segítségért, de ezt kalózok fogták el, akik azon nyomban San Sebastian alá vitorláztak. A helyzet akkor már nagyon ag-

gasztó volt, Hojeda négyszemközt tárgyalt a banda parancsnokával, és másnap eltűnt a gyarmatról a gyanús társasággal együtt. Pizarro vette át a parancsnokságot. Egy ideig kitartottak, azután a két megmaradt hajócskával elmenekültek a pokolból. Az egyik jármű elveszett a korallzátonyok között, Pizarro pedig megpróbált kivergődni a szigetlabirintusból. Encisót mélyen megdöbbentette a jelentés, egészen megfeledkezett Balboáról, aki harsogva szónokolt. Kiderült, hogy egy másik vállalkozással — a Bastidas-féle expedícióval — már járt a Darien-öbölben, és jól ismerte az egész partot. Balboa új reménységet öntött Encisóba. Elhatározta, hogy folytatja útját, és Pizarrót is utasította a visszafordulásra.

Rövidesen kikötöttek az elhagyott gyarmaton. Mikor partra léptek, Enciso megdöbbenten vette tudomásul, hogy az erőszakos és nagyhangú Balboa a helyzet ura. Megszédítette az embereket: aranyat és kalandokat ígért, fellelkesítette őket. Enciso hiába tiltakozott, Balboa leintette, kirakatta a hajót, és Pizarróval megrohant egy indián falut. A vérebeket maguk előtt hajtották, a kiéhezett állatok rávetették magukat a bennszülöttekre, akik rémülten menekültek a megvadult fenevadak elől. Az elhagyott házakat kifosztották. Meglepően sok aranytárgyat találtak a kunyhókban, és jelentős élelmiszer-mennyiséget zsákmányoltak. E siker után a partra szállt csoport Balboát tekintette vezérének, és javaslatára átvonultak a kedvezőbb helyen fekvő szomszédos területre, amely Nicueza fennhatósága alá tartozott. Enciso tiltakozott, de hiába, Nicueza még nem érkezett meg birtokára. Végül olyan helyzetbe került, hogy saját emberei elől kénytelen volt menekülni, tengerre szállt, és dühtől forrva visszatért Hispaniolába.

Balboa vad, kegyetlen hadjáratba kezdett. Sikerült leigáznia az egyik törzset, amelynek kacikája — főnöke — a vereség után szövetséget kínált a hódítónak. Balboa elfogadta az ajánlatot, a kacika zálogképpen leányát is fölkínálta a spanyolnak. Az új erődben egyre halmozódott az arany, Balboa uralma alá hajtotta az egész környéket. Időközben azonban feltűnt a parton a jogos tulajdonos — Nicueza — flottillája. Balboa felvonult, és mint a terület „választott kormányzó"-ja megtagadta a hatalom átadását.

A bitorló a partra szálló zsoldosokat csaknem az utolsó szálig zászlaja alá csábította. Ezután élelmiszer és ivóvíz nélkül egy kis hajóba ültette Nicuezát, és elűzte Arany Kasztíliából. Sohasem látták többé. A dereglye elsüllyedt, és utasai a tengerbe vesztek.

Balboának a jövevényekkel együtt mintegy háromszáz katonából s matrózból álló hadserege volt, és e kis csapattal kezdte az ország belsejének meghódítását. A vérebek félelmetes híre megelőzte jövetelét. Egy borzalmas mészárlás után tekintélye annyira megnőtt, hogy a leghatalmasabb törzsfőnök, Comagre követséget küldött hozzá, és békét ajánlott. Meg is hívta az őserdő mélyén fekvő székhelyére, és Balboa fegyvereseinek egy elszánt csoportjával útra kelt a látogatásra. A „főnökök főnöke" szokatlan pompával fogadta a „tengerből jövő" idegeneket, és négyezer uncia aranyat ajándékozott vendégének. A spanyolok elámultak. Balboa faggatni kezdte házigazdáját: vajon honnan származik a birtokában levő kincs. Comagre mosolygott:

— Különös —jegyezte meg —, hogy ez a sárga fém menynyire vonz benneteket. Ott — mutatott dél felé —, a hegyek mögött van egy ország, Birunak hívják. Nagy és hatalmas birodalom, uralkodójának sok katonája van. Kőből épített városokban laknak, és olyan hajókkal járják a tengert, mint a tiétek. Ott sok arany található. Az út azonban veszedelmes, mert át kell kelni a nagy sziklák bástyáin. A legmagasabbról ide látszik a másik óceán.

Biru! Biru! Az Ígéret földje, az Arany országa! Ekkor hallottak először a konkvisztádorok Peruról, és ekkor tudták meg azt is, hogy nem messze tőlük egy másik tenger hullámzik.

Mikor Balboa visszatért a kirándulásról, kellemetlen hír fogadta. A Hispaniolából befutó élelmiszer-szállító hajó parancsnoka (Nicueza hajója volt) elmondta, hogy Enciso fellármázta az alkirályságot: felségsértéssel, árulással és gyilkossággal vádolta meg Arany Kasztília erőszakos leigázóját. A kalandor erre a négyezer uncia egy részét elküldte Hispaniola királyi kincstárnokának mint a koronának járó aranyadót, de megtoldotta ezt személyes ajándékával is. Arra kérte a trón képviselőjét, hogy igazolja és törvényesítse cselekedeteit egy „bizonylat"-tal. Pasamonte — aki

egyébként nem volt „illetékes" az ügyben — egy értéktelen, semmitmondó írást továbbított a „botcsinálta" kormányzónak. A következő járattal Balboa körülményes jelentést juttatott el Hispaniolán keresztül közvetlenül az udvarhoz, sőt, két bizalmasát is útba indította egyenesen Madridba Biruról, az Aranyországról és a nagy óceánról szóló tudósításával. Ezerfőnyi hadsereget és teljes felhatalmazást kért a hódító hadjáratra.

A futárok azonban elkéstek; az uralkodó még az aranyküldemény és a jelentés átvétele előtt elrendelte a lázadó ügyének megvizsgálását, és kiadta a parancsot a legszigorúbb megtorlásra. Nem volt ritkaság az ilyen eset akkoriban. A gyarmat krónikája bővelkedett botrányokban. Az Indiai Tanács nem győzte a feljelentéséradat ellenőrzését. Időnként büntető expedíciók indultak a tengerentúlra, hogy megrendszabályozzák az egymással torzsalkodó, gátlás nélküli kalandorok hadát. Balboa követei lesújtva érkeztek vissza. Hírül hozták, hogy a közeljövőben bírósági kiküldött érkezik az anyaországból az újdonsült gyarmatra, erős karhatalom kíséretében, azzal a szigorú utasítással, hogy folytassa le a pert.

Jól tudta, hogy az mit jelent: Nicueza halálba kergetésével a felségjogokat sértette meg, és ezért vérpad járt.

Csak egyetlen utat látott a menekléshez. Ha átvágja magát a földszoroson, megmássza a hegyeket, és birtokba veszi a nagy Déli-tengert. Akkor talán megkegyelmeznek neki, érdemei elmossák bűnei áradatát, sőt e tettével meg is szilárdíthatja pozícióját.

Sietni kellett, hogy a foglalásról szóló hivatalos okmány mielőbb eljusson Madridba, míg pálcát nem törnek felette. 1513 őszén százkilencven emberrel átkelt a Darien-öblön és Coyba tartományból kiindulva nekivágott a nehéz felfedező útnak.

A szövetséges indiánok vezetőt és teherhordókat adtak melléje. Az elszánt csoport trópusi mocsarakban, gyilkos lázt lehelő mangroveerdőkben kezdte meg az előnyomulást. Ellenséges indiánok közé kerültek. Útjuk kezdetén kemény csatában legyőzték az egyik támadó törzset, és a bevett gyakorlatnak megfelelően a foglyokat széttépették a vérebekkel. Csak lassan, szinte lépésről lépésre nyomultak

előre a rengetegben. Karddal, késsel, bárddal nyitottak utat a fojtogató őserdőben. A dzsungel szinte körülfonta őket, élelmiszerük veszedelmesen fogyott, mérges kígyók, undok csúszómászók, vérszívó élősdiek, a szúnyogok milliárdjai gyötörték őket. Kezük, lábuk felpuffadt, sebek borították el testüket. Egy hét múlva elhagyták az emberlakta övezetet. A csapatban egyre szaporodtak a menetképtelenek, úgyhogy Balboa kénytelen volt egy aránylag könnyen védhető helyen a lázas betegek visszamaradását elrendelni. Kis, mindenre elszánt csoport követte; még az indiánok is elmaradoztak lassan, csak néhány, jól szemmel tartott bennszülött kísérte őket. Egyre lassabban, egyre fáradtabban meneteltek, mikor érezhetően emelkedni kezdett a terep, ritkult a dzsungel. Már alig vonszolták magukat az előretörők. Mind rövidebb szakaszokban vándoroltak tovább, de Balboa kétségbeesett akaratereje tovább hajszolta azokat is, akik már mindent, önmagukat is feladva zuhantak a földre. Tizennyolc napig tartott a megpróbáltatás. Mármár a cél előtt váratlan támadás érte őket: indiánok zúdultak rájuk, nyílzáporral árasztották el a hegyoldalon felfelé kapaszkodó spanyolokat. Összetömörültek, és néhány pillanat múlva mennydörgésszerű robajjal eldördült a félelmetes sortűz, aminek mindig megvolt a lenyűgöző hatása. A támadók — akik mit sem hallottak a lőfegyverekről — rémülten menekültek, és eltűntek a bozótban. Balboa tovább hajtotta az embereket, megkezdődött a meredek kapaszkodó utolsó szakaszának leküzdése.

Lassan kijutottak az ősbozótból, hűvös levegő áradt feléjük. Sziklák közt botorkáltak, és már csak néhány méter választotta el őket a hegytetőtől, amikor Balboa megállást parancsolt. Lihegve lerogytak, és szótlanul bámultak vezérükre:

— Várjatok! — adta ki az utasítást. — Csak akkor jöjjetek utánam, ha hívlak benneteket!

Furcsa pillanat volt ez, Balboa, a halál elől menekülő kalandor teátrális jelenetet rendezett a vadonban. Nem, ezt a nagy pillanatot, a Déli-tenger megpillantását nem akarta megosztani senkivel. Ez a perc kizárólagosan az övé, ez a felfedezés maradandóan az ő dicsősége lesz. Lihegve érte el a csúcsot, aztán fellépett rá, és diadalmasan kiegyenesedett.

Jobb kéz felől a sziklák, az óriás fák szörnyű szövevénye alatt széles öböl csillogott. Mögötte kéken, nyugodt fenségében ragyogott a Mar del Sur, ami ettől a perctől kezdve a spanyoloké volt. Szomjasan itta be a látványt. Úgy érezte, hogy legyőzte a halált, diadalmaskodott a kemény és rideg paragrafusokon, megnyerte a megnyerhetetlent.

Mélységes csönd vette körül. Percek teltek így el, aztán hangosan kiáltott.

Feldúltan, izgatottan léptek melléje a spanyolok. Elbűvölten bámultak a végtelenbe nyúló óceánra, aztán a köztük levő ferences barát, Andreas de Vara ajkán felcsendült a *Te Deum*. Rekedten zengett a durva, vad katonák ajkáról a hálaadó himnusz. Énekeltek és sírtak.

Az írnok Valderrabant penészes bőrtáskájából előszedte a kalamárist, a lúdtollat és a pergament, amit az őserdőn keresztül cipelt magával, és felszólította a jelenlevő lovagokat és katonákat, tanúsítsák aláírásukkal, hogy a tiszteletreméltó Vasco Núñez de Balboa kapitány úr és kormányzó vezetése alatt megpillantották a Mar del Surt, és tanúskodjanak arról is, hogy ezen alkalomból ugyanez a Vasco Núñez de Balboa volt az, aki először részesült a látványban, és megmutatta nekik az utat a hegytetőre.

Hatvanheten voltak. Három csoportra oszolva igyekeztek lefelé, hogy elérjék az óceán partját. Erejük megújult, mit sem törődve az akadályokkal, átvágták magukat az újból köréjük fonódó dzsungelen. Nem Balboa, hanem egy egyszerű katona, Marco Martin ért először a tengerpartra. Vele tartott az írnok is. Martin megmosta kezét és arcát a tengerben, aztán ő is okmányt állíttatott ki e tényről.

Másnap már valamennyien együtt voltak. 1513. szeptember 29-e, Szent Mihály napja volt. Kora reggel Balboa felsorakoztatta embereit, kibontotta a lobogót, páncélt öltött, és kivont karddal a parthoz vonult. Nem lépett be rögtön a hullámokba, várta, hogy a dagály a lába alá küldje az óceánt. Mikor a víz már a bokáját érte, néhány lépést tett előre. Magasra emelte a zászlót, a csillogó kardot meglóbálta feje fölött, és hangos szóval hirdette meg:

„A kasztíliai korona javára birtokba veszem a Déli-tengereket, földeket, partokat, kikötőket és szigeteket, mindennel, ami rajtuk van... És ha más király, vezér kétségbe

vonja ezt, úgy kész vagyok harcolni velük Kasztília jelenlegi és jövendő urainak nevében. Őket illeti a hatalom, az uralkodás eme Indiák fölött, az Északi és Déli Kontinens fölött, tengereikkel együtt, az Északi-sarktól a Déli-sarkig, az egyenlítő mindkét oldalán a Rák- és Baktérítőn kívül és belül. Most és örökkön örökké, míg a világ létezni fog, az összes halandók feletti utolsó ítéletig."

Az írnok gondosan jegyezte a szavakat, a harcosok éljeneztek, meglengették kardjukat, és pajzsukra ütöttek.

A homokban nagy mennyiségű gyöngyöt találtak. Teletömték zsebüket, és aztán megindultak visszafelé a gyötrelmes úton. Lerongyolódva, megfogyva, alaposan megcsappant létszámmal értek az Atlanti-óceánhoz.

Alighogy visszaverekedték magukat szállásukra, hatalmas flotta tűnt fel Arany Kasztília előtt. Ekkor már útban volt egy kis vitorláson a futár a nagy hírrel, a Mar del Sur birtokbavételi okmányával Hispaniola felé. A pergamenekhez és a jelentéshez három láda aranyat is mellékelt a győzelmesen visszatérő Balboa.

A flottával a gyarmat új helytartója — egy ravasz, kíméletlen öreg — Pedro Arias Avila is megérkezett. Kétezer katona szorongott a tengerjárók fedélzetén. Tízezer nemesből válogatták ki ezt a hadsereget. Mikor elterjedt Balboa „Aranyország"-ról szóló tudósításának híre, szokatlanul nagy tömeg jelentkezett szolgálattételre, hogy eljuthasson a tengerentúlra. Avilát nem kísérte kiküldött teljhatalmú bíró, a kormányzó figyelmeztetést kapott, hogy bánjon kitüntetően Balboával, ne firtassa régi ügyeit, és kérje ki mindenben a tanácsát. Balboa fellélegzett, s reménykedve gondolt a jövőre, hiszen a birtokbavételi okmány és az aranyküldemény még nem is érhetett el Spanyolországba.

Dölyfösen, öntelten fogadta az új kormányzót, aki mélységesen lenézte őt. Csakhamar eléje terjesztette a legendás Biru (Peru) meghódításával kapcsolatos terveit. Avila elismerően bólogatott, de titokban azon törte a fejét, miként gyűrhetné maga alá a pimasz, bitófára való akarnokot. Látszólag mindenben támogatta a lázasan sürgölődő kapitányt, sőt még lányának kezét is felajánlotta neki. Balboa hatalmas méretű akciót készített elő. A szövetséges kacikákkal megegyezett, hogy utat készítenek a dzsungelen ke-

resztül, aztán a hajómesterekkel deszkákat ácsoltatott. Egész erdőt döntött ki, árbocot faragtatott, és minden szükséges anyagot összehordatott, hogy átszállítva a földszoroson a Mar del Sur partján flottát építsen. Avila árgus szemmel, gyanakodva figyelte minden lépését. Rövidesen elindult az anyagszállító sereg, de mire megérkeztek, az előre megfaragott alkatrészek java része elkorhadt, meggombásodott, megpenészedett. Ez időben vitorlázott be Hispaniolából az alkirály futára. Balboát a király magas kitüntetésben részesítette, Spanyolországban nagy lelkesedést keltett a Déli-tenger tényleges felfedezésének híre, a tervkovácsok elárasztották az udvart ajánlataikkal. Balboa úgy érezte, szerencsecsillaga felkelőben van, és még gőgösebben viselkedett, mint azelőtt. Már szinte semmibe sem vette Avilát, röviden közölte vele, hogy katonákat és mesterembereket vezényel az új óceán partjára. Avila gunyorosan helyeselt, de közben forrt benne a méreg, és csendben, de szívósan fonta a hálót. Titkos futárok indultak Madridba, Balboa parancsait ellenintézkedések követték. Amíg ő a földszoros túlsó felén, szinte korbáccsal hajszolta munkára az embereket, Avila tanúkat hallgatott ki, jegyzőkönyvet szerkesztett arról, hogy összeesküvést sző saját birodalmának megalapítására, árulást szít, és elvonja a hadsereg nagy részét a király zászlaja alól. Aztán levelet küldött neki és megkérte, sürgősen látogassa meg. Balboa gyanútlanul kelt útra. Már a kormányzó főhadiszállása felé közelgett, mikor egy csoport lovas vágtatott vele szemben. Pizarro vezette a lándzsásokat. Balboa ölelésre tárt karral sietett üdvözölni régi barátját és bajtársát, ő azonban kemény mozdulattal lökte el magától:

— A király nevében letartóztatom! — kiáltotta.

Bilincsbe verve állították Avila elé a tajtékzó kapitányt. A kormányzó mindent előkészített. A törvényszék összeült, a vallomások elhangzottak, és néhány nap múlva a muskétások négyszögében, komor dobpergés közben vérpadra lépett a kalandor.

A játszmát elvesztette. De neve — halhatatlan maradt!

Magellán tragédiája

A Déli-tenger felfedezése óta a spanyolok legnagyobb gondja az új kontinens megkerülése volt. (A Panama-földszoros átvágása — gondoltak erre — felülmúlta a kor technikai adottságait.) Még nem derült ki, hogy a Mar del Sur végtelen víztükre mögött fekvő területek, a tordesillasi szerződés szerint, hová tartoznak? A Kincses Kelet és a Fűszer-szigetek felé az első rohamot Lisszabon indította meg, de Madrid sem késlekedett. Megindult a vetélkedés, a hajógyárak megfeszített erővel dolgoztak. A portugálok rosszat sejtettek, erősítést küldtek a Távol-Keletre, a spanyolok pedig expedíciókat indítottak Brazíliába és a délre fekvő partokra, hogy felfedezzék az átjárót. A vállalkozások azonban eredménytelenek voltak, hajók és emberek pusztultak: az új földrész — úgy látszott — a jeges Déli-sarkig húzódik, és elállja az utat.

1517 őszén egy bicegő portugál tengerészkapitány tűnt fel Sevillában. Fernão de Magellán (1480—1521) (portugálosan Magalhães) mögött kalandos múlt állt. Részt vett Almeida és Albuquerque parancsnoksága alatt az indiai akciókban és a malakkai rajtaütésben. Mikor Goa ostromára került a sor, összekülönbözött a tábornokával, úgyhogy elbocsátását kérte a haderőtől, és jelentkezett a Marokkó ellen felvonuló flottához. A harcok során súlyosan megsebesült, kénytelen volt nyugdíjazását kérni. Lisszabonban telepedett le, és régi barátjával, Ruy Faleiro tudós geográfussal térképszerkesztéssel, csillagászati helymeghatározási elméletekkel foglalkozott. A portugál fővárosban kapta meg bajtársa, Serrao kapitány levelét, aki akkoriban tért vissza a Molukkákról. Részletesen beszámolt útjáról, és többek között megemlítette, hogy a legendás Fűszer-szigetek nagyon messzire fekszenek Indiától. Az volt a véleménye, hogy nyugatról talán könnyebben elérhetők, mint az Indiai-óceánon át. Magellán és Faleiro nagyszabású tervet dolgozott ki Amerika megkerülésére (szentül hittek lehetőségében), és kihallgatásra jelentkeztek a királynál. A korona szakértői elutasították őket éppen úgy, mint annak idején Kolumbuszt. Ekkor Magellán — nagy elődje példájára — csillagász barátjával Madridba utazott, és a spanyol

Indiai Tanácshoz fordult. Ellenségesen fogadták — a portugálokat gyűlölték —, de a királyt megragadta a sánta kapitány fanatizmusa, és 1518 tavaszán szerződést kötött vele. Kinevezte admirálisnak, vezérkapitánynak és a meghódítandó terület kormányzójának. Az expedíció költségvetésének végösszege — a kor legnagyobb tengerészeti vállalkozása volt — 20 000 aranydukátot tett ki. Nem éppen csekélység; az Indiai Tanács fanyalogva ütötte rá az okmányra a pecsétet (a királyi akarat ellen mit sem tehettek), a kincstári tisztviselők dohogtak: „Ennyi pénzt egy jöttment portugálnak".

Magellán

1519. augusztus 10-én zászlódíszben, indulásra készen horgonyzott San Lucar kikötőjében a titkos céllal útba indított flotta öt egysége. Egy föld körüli út még manapság is jelentős vállalkozás, de miféle alkalmatosságokkal, milyen körülmények között utaztak Magellán tengerészei! A mai ember elszörnyedne, ha látná, hogyan is mertek e „sajkák"-kal a Nagy Óceánra szállni. A raj legnagyobb „tengerjárója" a 32 méter hosszú, 120 tonnás San Antonio karavella hatvanötös létszámmal viteldázott. A Trinidad (az admirális zászlóshajója) 110 tonnás, 28 méteres volt, legénysége ugyancsak hatvanöt főt számlált. A Concepcion 90 (ötven ember), a Victoria 85 (negyvenöt matróz), a Santiago 75 tonnával (negyven tengerész) együttesen sem múlta felül egyetlen mai part menti célokra épült helyi gőzös méretét. A járművek kényelmetlenek voltak, a készletek minden helyet elfoglaltak, a legénység és az altisztek alacsony, dohos fedélközi tömegszálláson szorongtak. Csak a kapitánynak és egy-két tisztnek volt kabinja (sokszor még ezekben is

ágyúállás volt). Meleg ételhez csak jó időben jutottak, mikor a fedélzeten elhelyezett agyagos ládába ágyazott tűzhelyen főzni lehetett. Vizük hamar megdohosodott, kétszersültjük csak rövid ideig állt el, a berakott szárított, sózott hús rágós, szíjas eledellé változott, boruk penészes és nyúlós lett. Öltönyeik gyorsan elrongyolódtak, a raktárakba bezsúfolt pótlást megrágták a patkányok, patikájukban úgyszólván sohasem volt gyógyszer; szélnek, viharnak, tajtékos hullámverésnek, perzselő hőségnek, csontfagyasztó hidegnek kitéve mérhetetlenül sokat szenvedtek.

A nagy útra készülődő flotta búcsúszemléjén kétszázhatvanöten sorakoztak fel.

Az admirális vezérkarában szerepelt a lombardiai származású Antonio Pigafetta is. A hányatott életű olasz földrajztudós önként csatlakozott az expedícióhoz. Napról napra leírta jegyzeteit, ami vaskos kötetté gyarapodott az út végéig. Ebből a könyvből tudjuk, hogy miként éltek, menynyit kínlódtak e korszak elszánt úttörői. A hivatalos hajónaplóval — amit Francesco Albo kormányos vezetett — nincs sehol sem ellentétben. Teljes képet ad a vállalkozás kalandos történetéről. Pigafetta naplóját kinyomtatták, és e mű széles körben elterjedt. Megfigyelései általában pontosak, megbízhatóak, ha emberekről, tájakról, eredményekről, ételekről, csatákról van szó, habár fantáziája — a kor szelleme ilyen volt — sokszor elragadta. Óriásokról (a Tűzföldön látott magas termetű patagonokat nevezte így), nagy fülű törpékről, láb nélküli madarakról, szőrös pigmeusokról, csodaállatokról mesél érdekesen és színesen. Megrendítő portrékat rajzolt kemény férfiakról, akiket mágnesként vonzott a rejtélyes horizont. (Egyébként a hősök nagy általánosságban nem voltak gáncs nélküli lovagok! Többnyire mindenre kapható, de vakmerő, szívós kalandorokból verődött össze az efféle expedíciók legénysége, és csak vasfegyelemmel lehetett őket féken tartani.) Dél-Amerikának akkoriban rossz híre volt, annyira, hogy spanyolokból nem telt ki a szükséges létszám. Magellán kiegészítésül idegeneket verbuvált össze. A harminckét portugál, huszonhat olasz, tíz francia, négy flamand, két német és egy angol valósággal nemzetközi jelleget adott a hajórajnak. A tisztek persze spanyolok voltak, nemes hidalgók. Lenézték és

mélyen megvetették a tengernagyot; nem hittek benne, és tervét maguk közt megvalósíthatatlannak vélték.

Az átkelés nehéz volt. Vad viharok, majd idegroncsoló szélcsend akadályozta a flottát. A húskészlet gyorsan megromlott (a hadseregszállítók már akkor is csaltak), a poshadt vizet csak úgy tudták lenyelni az emberek, ha befogták az orrukat:

„A szélcsend alatt — jegyezte fel Pigafetta — a hajó egyszerre roppant kicsivé vált. A bezártság érzése a rettenetes nagy víztömeg közepén szörnyű... Olyan ez, mint a fegyház. Az emberek ingerültté válnak, minden apróság szörnyű indulatokat ébreszt... Marakodnak, késsel mennek egymásra. A kapitányok korbácsolnak, a tengernagy fegyelmezésül kemény gyakorlatokat rendelt el, pedig a szolgálat úgyis nehéz, éhezünk, szomjazunk, legyengülünk."

A spanyol tisztek egyre jobban elégedetlenkedtek: a lázadás parazsa izzott bennük, de a vezérkapitány kemény fickónak bizonyult. Viceadmirálisát, Cartagenát a nyílt tengeren vasra verette, és a tisztikar előtt lefokozta. Hatvan napig hányódtak a hullámokon, míg elérték Brazíliát. Szerencséjük volt, barátságos indiánokra bukkantak. (A délamerikai partokon az őslakosság általában szembefordult a betörő idegenekkel.) A megpróbáltatásokat — máról holnapra — „paradicsomi gyönyörök" váltották fel. A táj csodálatos volt, a természet gazdagon ontotta ajándékait, a bennszülöttek hódoltak a félistennek vélt európaiaknak. Ilyenkor kezdődtek meg a dezertálások, de Magellán féken tartotta embereit, és egy aránylag rövid pihenő után megparancsolta az indulást, mielőtt szétzüllött volna az expedíció. (Volt erre példa.)

A flotta délre fordult; a part mentén hajózva, minden öblöt átkutattak, hogy rábukkanjanak az átjáróra. Ahogy az egyenlítőtől eltávolodtak, egyre hidegebb lett, a szenvedések újabb fejezete kezdődött. A partvonal a végtelenbe nyúlt. Késő ősszel értek a San Julian-öbölhöz, és Magellán elhatározta, hogy ott áttelel.

Innen kezdve Pigafetta naplója olyan, mint egy izgalmas kalózdráma forgatókönyve. Alighogy lehorgonyoztak (a tengernagy karavellájával elállta az öböl bejáratát), a spanyol tisztek összeesküvést, lázadást szítottak. A kapitá-

nyok felszólították a parancsnokot, hogy hagyja abba a reménytelen vállalkozást, azonnal forduljon vissza, és Afrika megkerülésével hajózzanak be az Indiai-óceánba. Magellán keményen elutasította őket, mire a pártütők még aznap éjjel kiszabadították a bilincsbe vert Cartagenát, a lefokozott viceadmirálist, három hajóval felvonultak, és ágyúikat a tengernagy felé fordították. A helyzet kritikus volt, de a sánta portugál nem ijedt meg. Megbízható embereitől tudta azt, hogy a legénység nem minden vitorláson helyesli a nemesurak magatartását. Espinozát, az expedíció alguazilját (rendőrtiszt) átküldte a Victoriára, hogy Mendoza kapitányt rendelje kihallgatásra. Kíséretében volt Barbosa, Magellán sógora. Mendoza maga elé engedte ugyan a rendőrtisztet, de természetesen megtagadta az engedelmességet. Espinoza erre előrántotta tőrét, és leszúrta, Barbosa pedig a kormányhoz ugrott. A matrózokat megdöbbentette a váratlan fordulat, a határozott fellépés, Barbosa felszólítására megkötözték az elégedetleneket, és a Victoria, az összeesküvők szeme láttára a tengernagyhoz pártolva, elhagyta helyét. A San Antonio megkísérelte, hogy kitörjön a nyílt tengerre, de a Trinidad ágyúinak sortüze megállásra kényszerítette. A zendülők elvesztették fejüket, a tengerészek pedig, mikor látták, hogy Magellán nem tréfál, megkötözték a tiszteket, és kényre-kegyre megadták magukat.

Az admirális szigorúan elbánt a kapitányokkal. Az egyiket lefejeztette, a megölt Mendoza testét felnégyeltette, és Cartagenát egy pappal együtt kitétette a lakatlan partra. A többieknek megkegyelmezett. Lassan múltak el a kemény téli hónapok; a raj egyik egysége egy felderítőút alkalmával elveszett, de az emberek átvészelték a súlyos időszakot. Amint az időjárás megengedte, továbbhajóztak az ismeretlen partvidéken. Minden öbölbe betértek, de a kanyargós, néha majdnem fjordszerű vízi utak végén zsákutca várta őket.

Magellán nem ismerte a félelmet és a csüggedést. Vasakarata hajtotta, és az elszántság lassan átterjedt közvetlen környezetére is. A flotta egyik hajója a keresgélés alatt nyomtalanul eltűnt. A San Antonio azonban nem süllyedt el, mint ezt a naplók elkönyvelték. A spanyol tisztek megelégelték a céltalannak látszó kalandozást, megrohanták a

parancsnokhoz hű kapitányt, lecsukták, majd miután felszedték a zendülés két partra tett felbujtóját, visszavitorláztak Spanyolországba. A szökevények a maguk igazolására súlyos vádakat emeltek a portugál származású admirális ellen. Az Indiai Tanács — a gyűlölettől vezetve — el is ítélte saját kiküldött főtisztjét; a foglyul ejtett kapitányt — mint bűntársát — bebörtönöztette, és Magellán családját megfosztotta az évjáradéktól. Szinte kiközösítették a szerencsétleneket. A messzi vizeken hányódó, Spanyolország dicsőségéért küzdő vezérkapitány famíliája néhány hónap alatt a szó szoros értelmében éhen halt.

Csalódást csalódás követett, az emberek elfásultak, de Magellán bízott a sikerben. Nemhiába, mert 1520. október 22-én befordultak abba a 600 kilométer hosszú átjáróba, amelyet azóta róla neveztek el. A tengerszoros valóságos útvesztő volt. Már-már azt hitték, hogy újból zsákutca várja őket, de néhány heti hányódás, cirkálás után, 1520. november 28-án mégiscsak kifutottak a magas sziklák közül, a kéken csillogó Déli-tengerre.

És aztán kezdetét vette a hajózás történetének egyik legkeservesebb utazása.

Alighogy elhangzott a *Salve Regina* utolsó akkordja a karavellák fedélzetén, a zászlóshajón felreppent a jelzőlobogó: előre a Mar del Sur meghódítására!

Azt hitték, hogy a cél nem lehet messze, és egy-két heti utazás után elérik a Fűszer-szigeteket. Csalódtak... A napok egyhangúan múltak, a szél egyenletesen fújt, új csillagképek tűntek fel a tengerészek felett az égbolton. A nyomdokvonalak éjszaka tündököltek, a tenger nyugodt volt és hatalmas, sehol egy felhő, semmi jele az alattomos, hirtelen feltámadó viharoknak, amik oly gyakoriak az Atlanti-óceánon. Magellán el is nevezte a végtelen nagy vizet „Csendes"-nek, és azóta is úgy hívják. Mikor túl voltak az első húsz napon, a legénység nyugtalankodni kezdett. Sokan megrettentek, és szerettek volna visszafordulni, de a tengernagy nem engedett. Dagadó vitorlákkal száguldottak előre a végtelenbe, de a víz nem akart elfogyni előlük. „Éhezünk, az italunk büdös... — jegyezte fel Pigafetta — csodálatos az éjszaka, a Dél Keresztje biztató jel..."

További tíz nap múlva már arról írt, hogy vajon a pokolba vitorláznak-e? A hivatalos hajónaplóba a tengernagy parancsára bejegyezték: „itt nincsenek viharok..."

„Ez talán a végtelen világtenger?! — így Pigafetta — minden térkép hamis, mind a képzelet szülötte?..."

Ekkor már az utazás nyolcvanadik napját számlálták.

„A kétszersült porrá omlik, férgek nyüzsögnek benne, ivóvizünk zavaros és keserű, hogy éhen ne haljunk, megettük a vitorlák szegélyéről a bőrt is. Parázson megpirítottuk, és úgy rágtuk el. Gyakran eszünk fűrészporból sütött kenyeret, és a patkányhús, bármilyen undorító, de olyan csemege, hogy egy patkányért két aranyat is fizetnek. De ez még nem minden. Sokunkat betegség támadott meg, fogaink meglazultak, gyöngék és elesettek vagyunk... Tizenkilenc emberünk meghalt."

(A XVI. század hajónaplóiban sokszor olvashatunk ilyesmiről. Máig is rejtély, hogy a halban gazdag óceánban miért nem halásztak? Hogyan lehetett éhséggel küzdeni a tenger „terített" asztalánál?!)

Száz napig futott a nagy vízen a „kísértetflotta", míg elérték az első szigeteket (a Mariana-szigeteket). De a cél még mindig messze volt, több mint ezer mérföld választotta el őket a fűszerek honától.

Kis vitorlásbárkák suhantak a pálmafákkal szegélyezett partról a gályák elé. A soha nem látott, barna bőrű emberek félelem nélkül kanyarodtak a hajókhoz, és pillanatok alatt ellepték a fedélzetet. Ami szemük elé került, azt elloptak, a legénység úgy le volt gyengülve, hogy védekezni sem tudott. „Ilyet még nem láttam — írta be naplójába Pigafetta —, ezek fölülmúlják Nápoly zsebmetszőit is... A három szigetet elneveztük tolvajok szigetének."

Tizenhétezer kilométert hagytak maguk mögött, míg célhoz értek, és kikötöttek a Fülöp-szigetek egyikén. Henrik, Magellán maláji rabszolgája (még a malakkai hadjáratból hozta magával) beszélni tudott a bennszülöttekkel, és jól megértette őket. Új paradicsom várt a meggyötört tengerészekre. Vízhez, élelemhez jutottak, és mint olvashatjuk, újból „mennyei gyönyörökben volt részük". A krónikás elragadtatott hangon, színes tollal számolt be az egzotikus világról, amelybe belecsöppentek. Kis szultánságok ural-

kodtak a szigeteken, a kikötőkben kínai porcelánt, gyönyörű kelméket láttak. Csereáruik értéktelen, silány holminak tűntek e gazdagság mellett. A lelkes beszámoló közben, csak úgy odavetve, a következő mondat olvasható: „Bebizonyosodott!... a Föld valóban gömbölyű és körülhajózható!" Egész különös dolgok történtek velük. Így például Cebu szigetének szultánja rövid rábeszélés után elismerte a spanyol király fennhatóságát, és egész népével megkeresztelkedett. A tömegszertartás után Magellán ágyús hadgyakorlatot rendezett, majd felajánlotta katonai segítségét az uralkodónak. A szultán rövidesen igényt tartott rá. A maktani fejedelemmel már hosszabb ideje háborúskodott, és most döntő hadjáratra készülődött a szomszéd ellen. Az admirális tartotta szavát, és 1521. április 21-én csatlakozott a felvonuló csapatokhoz. Három bárkán, mindössze hatvan emberrel indult el a tragikus végű kirándulásra:

„Tetőtől talpig felfegyverezve — számol be a kalandról Pigafetta — éjféltájban kerekedtünk fel. A nemrég megkeresztelt rádsa fegyvereseivel saját ladikjain követett bennünket. Hajnal előtt érkeztünk, és a parti lakókat tengernagyunk felszólította, hogy adják meg magukat. De ezek nem ijedtek meg, azt válaszolták, nekik is van olyan dárdájuk, mint minekünk, de hozzátették: nézzünk szembe egymással nappal, ne támadjunk napfelkelte előtt... Ez — mint később kiderült — hadicsel volt, mert gondolhatták, hogy nem állunk kötélnek, és így a sötétben akartak bennünket a partra csalni, ahol mély vermeket ástak. Nehezen ment a kiszállás. Az íjászokat és a muskétásokat a korallzátonyok miatt kénytelenek voltunk hátrahagyni. Mindössze negyvenkilencen maradtunk... A nap fölkelt, és az ellenség félelem nélkül, vad üvöltéssel vetette magát ránk. Fölényben voltak. Legerősebb embereik Magellán ellen fordultak. Kétszer is leverték fejéről a sisakot, több sebet ejtettek rajta, és végül egy erős ütéssel leterítették. Még csak a kardját sem tudta kihúzni. Arccal rogyott előre, és a szemünk láttára szúrták keresztül dárdáikkal. Baltákkal ütötték, míg meg nem ölték. Így pusztult el a mi parancsnokunk, világosságunk és támaszunk... Mi megfutamodtunk, és ő utolsó pillanataiban még hátrafordult, hogy lássa, sikerült-e beszállnunk a bárkákba... Megsérültem én is, és egész fejem

megdagadt a mérgezett nyíl sebétől." (Primo viaggio etcr. Amoretti kiad. Miláno 1800. A szerző fordítása.)

A nagy vállalkozás kigondolója és végrehajtója elpusztult. Rajta kívül még nyolc spanyolt öltek meg a szigeten, és a különítmény majd minden tagja sebesülten hagyta el a csatateret. A dráma befejeződött, a tengernagy halála után (a holttestét nem adták ki) elfordult a szerencse a spanyoloktól. Cebu szultánja, a „hű szövetséges", csapdába csalta őket, és lemészárolt néhány tisztet, köztük az új parancsnokot is. Mire nagy nehezen kimenekültek a kikötőből, már csak száztizenöten voltak. Ennyi ember kevés volt a három megmaradt vitorláshoz, a legrozogábbat felgyújtották. Kalózkodva bujkáltak a szigetek között, mindennap attól rettegve, hogy a felriasztott portugálok elcsípik őket, hiszen a terület az ő fennhatóságuk alá tartozott, és a behatolót börtön vagy akasztófa várta. Így jutottak el a Molukkákra, a fűszerek fő piacára. Hihetetlen olcsón vásároltak szegfűszeget, szerecsendiót és más értékes árut. A zsákmánnyal meghúzódtak egy rejtett öbölben, kijavították a hajókat, és haditanácsot tartottak. Del Cano, a Victoria parancsnoka nyugati úton akarta hazavinni hajóját. A másik vitorlás — a határozat szerint — a Csendes-óceánon át navigált volna a honi kikötők felé. 1522 január végén Del Cano egy maláji révkalauz irányításával a Timor-szigethez ért, majd sikerült észrevétlenül megkerülnie a Jóreménységfokot, és befutott a Zöldfoki-szigetek egyik kikötőjébe. Portugál területen voltak ugyan, de nem tehettek mást; vízkészletüket fel kellett újítaniok. A hatvanfőnyi legénység harmincöt emberre csappant (négy maláji volt köztük). Alig tettek meg a csónakok egy fordulót, mikor a révkapitány ágyús naszádokat indított feléjük. Del Cano elvágatta a horgonyköteleket, és menekült, tizenhárom embere azonban a portugálok fogságába esett. (Csak évek múlva szabadultak meg.)

A másik karavella — a Trinidad — nem tudott hazatérni. A Molukkákra érkező portugál hadihajóraj rajtaütött, és bilincsbe verte a megmaradt huszonkét tengerészt. Csak négyen élték túl a fogságot, és 1526-ban vergődtek haza.

A Victoria azonban 1522. szeptember 6-án kikötött San Lucarban. Az első hajó fedélzetéről — amely megkerülte

a földet — tizennyolc megviselt, csontvázzá soványodott férfi támolygott ki a szárazföldre.

Del Canót nemesi rangra emelték, a kapitány címerében a földgömb körül díszelgő feliraton ez olvasható: „Primus circumdedisti me! — Elsőnek kerültél meg!"

A krónikást, Pigafettát a János lovagok kardjával és köpenyével tüntették ki. A nyughatatlan lombard Rhodosz szigetére utazott, harcolt a törökök ellen, aztán — mivel régi sebe kiújult — visszavonult szülővárosába Vicenzába. Ott is halt meg 1534-ben, naplója halhatatlanná tette nevét.

Az öt hajó közül csak egy megrokkant karavella került haza; a legénységből mindössze másfél tucat ember tanúskodott a nagy tett mellett. A Victoria rakományát — hétszáz mázsa fűszert — 41 000 aranydukátért értékesítették. A spanyol király a nagy veszteségek mellett is jó üzletet csinált, a vállalkozás százszázalékos haszonnal járt.

Eldorado lovagjai

— Talán már hallotta, Don Hernando, Juan Grijalva kapitány tegnap elhunyt. Béke poraira! — sóhajtott fel Antonio Alaminos főkormányos — reménytelen állapotban hoztuk vissza.

Hernando Cortez szórakozottan forgatta ujjai közt az arasznyi, különös formájú aranyszobrocskát:

— Folytassa csak, Don Antonio — szólalt meg némi szünet után. — Kevesen tértek meg épségben erről az útról.

— Az expedíció elvesztette létszámának kétharmadát. Mint mondottam Önnek, Don Hernando, egy egészen különös világba tévedtünk a nagy öböl átszelése után. A kontinensen nemcsak vademberek élnek. Nézzen csak ide...

Térképet teregetett ki az asztalon. Cortez figyelmesen hajolt föléje. A rajz a mexikói öblöt és környékét ábrázolta.

— Mint tudja, Francisco Fernandez de Córdoba szervezte meg az első kirándulást erre a területre. Én voltam a főkormányos. A Kubában lézengő hidalgók adták össze a pénzt, a helytartó őkegyelmessége, Don Diego Velasquez hitelt nyitott nekünk, és a meglevő két karavellán kívül még egy harmadikat is rendelkezésünkre bocsátott. Kilenc napig hajóztunk, mikor egy félszigethez értünk. Sok indián fogadott bennünket. Hatalmas csónakokon eveztek hozzánk, és nagyon szép szövetekbe burkolták testüket. Ez a nép műveltebbnek látszott, mint amilyenekkel mi a szigeteken találkoztunk. Kicsaltak bennünket a partra, még szerencse, hogy óvatosságból tartottuk a hadrendet, mert orvul ránk támadtak. Vattapáncélt viseltek, pajzsuk is volt, dárdával, íjjal és parittyával jöttek ránk. Itt láttuk az első gúlaszerű kőépületeket, szörnyű faragással voltak borítva. Min-

denünnen démonok, kígyók, ördögi pofák bámultak ránk. Onnan való az a kis aranyszobrocska, amit megmutattam. Másképpen verekedtek, mint az itteniek, kiképzett, begyakorolt harcosok voltak. A csata után sietve továbbálltunk, de a part mellett maradtunk. Egy Campeche nevű falunál újból kikötöttünk, és itt pamutszövetbe öltözött indiánokkal találkoztunk. Kelet felé mutogattak, és a „kasztilián" szót ismételgették. Úgy látszott, hallottak már rólunk. Barátságosan viselkedtek, és meghívtak falujukba. Don Córdoba elrendelte a hadikészültséget, és teljes fegyverzetben eredtünk útnak. Az indiánok egy hatalmas kőépülethez vezettek, úgy láttuk, templom volt. Eddig még nem hallottuk hírét, hogy az Újvilágban kőépítkezésre bukkantak volna. Bementünk, a falakról kígyók és más bálványok képei meredtek ránk. Egy oltárt mutattak, ami alvadt vérrel volt borítva. A jelbeszédből megértettük, hogy itt valami isten tiszteletére embert áldoznak, aztán kituszkoltak bennünket. A szentély előtt nádköteget hordtak halomba, és ugyanakkor két erős íjász- és parittyásosztag sorakozott fel körülöttünk katonai rendben. Nem volt valami barátságos látvány. Mi már elkészültünk a legrosszabbra, mikor a bálványtemplomból fehér köpenyes, komor arcú indiánok — nyilván papok — vonultak ki. Hosszú hajuk teljesen össze volt gubancolódva a ráfröccsent vértől. Fenyegető mozdulatokkal tudomásunkra adták, hogy mire elég a nádmáglya, hagyjuk el a partot, mert valamennyiünket megölnek. Aztán parazsat dobtak a gyúlékony anyagra, az rögtön lángot vetett, a faluban megszólaltak a dobok, a hadisípok, minket pedig — megvallom — olyan félelem fogott el, hogy a hajóra menekültünk. Nehéz utunk volt. Sok emberünk elpusztult, Córdoba halálosan megsebesült.

Egy jegyzőkönyvecskét húzott elő az asztalon heverő iratok közül:

— Miután visszatértünk, Velasquez kormányzó azt írta Spanyolországba, hogy egy nagy birodalom szélén jártunk.

— Emlékszem — bólintott Cortez —, egész Kuba izgalomba jött a hírekre. Az emberek azt suttogták, Córdoba felfedezte Eldoradót...

— És mi történt? — szólt közbe indulatosan a főkormányos. — Megfogyatkozva, adósággal terhelten, sebekkel bo-

rítva szálltunk partra. Ötvenheten maradtunk... A kormányzó fütyült ránk, és sietve fölszerelte Grijalvát.

— Megint csak ön lett a főkormányos Don Alaminos...

— Ki más — legyintett. — Továbbhaladtunk a Córdobával megkezdett úton. Csereberéltünk az ismeretlen partok furcsa lakóival. Meglepően sok aranyuk volt, de ezenfelül gyönyörű terítőket és köpönyegeket láttunk. Mikor érdeklődtünk, elmondották, hogy tőlük nyugatra hatalmas birodalom található, ahol rengeteg az arany. Hangját suttogóra fogta, itt hallottuk először azt a szót: Mexikó! Ennek az országnak hűbéresei voltak. Később fehér zászlós követekkel találkoztunk, akiktől szintén sok aranyat szereztünk. A parti indiánok azt mondták, hogy a „nagy császár" parancsára hordták össze nekünk.

— Különös dolog — dünnyögte Cortez —, nagyon érdekes.

— Megint láttunk bálványtemplomokat. Mindegyikben vérrel bemocskolt oltárokat találtunk. Egy szigeten épp aznap áldoztak fel két kisfiút, amikor kikötöttünk. Lefeszítették őket az oltárra, késsel felvágták a mellüket, és kitépett szívüket felmutatták a bálványnak.

— Szörnyűség — hunyta le szemét Cortez. — El kell tiporni a pogányokat. Ekkor küldték vissza Kubába az egyik hajójukat a zsákmánnyal és a jelentéssel, ugye — fordult mohó érdeklődéssel a főkormányos felé.

— Igen — válaszolta Alaminos, majd felmutatta a kezében levő füzetet.

— Mindent feljegyeztem. Eddig még senkinek sem beszéltem erről. Igaz, hogy a kormányzó erős flottát akar elindítani az új területek meghódítására?

Cortez elmosolyodott. Napok óta tárgyalt az ügyben Diego Velasquezzel. A költségek jó részét ő maga fedezte volna:

— Folytassa, Don Antonio, figyelmesen hallgatom.

— Mint már mondtam — lapozta fel a könyvecskét a főkormányos —, e partokon egészen más nép lakik, mint aminőkkel mi eddig találkoztunk. A szárazföld belsejében nagy birodalom fekszik, amelyet valami Montezuma nevű császár kormányoz. A tolmácsok útján megtudtam egyet-mást. Elsősorban azt, hogy a part mentén, sőt még beljebb is le-

igázott törzsek laknak, akik gyűlölik az aztékoknak nevezett hódítókat. Ez nagyon fontos dolog, Don Hernando, mert szövetségeseket találhatunk köztük.

Cortez elégedetten bólogatott, aztán az asztalra dobta a kis aranyszobrot.

— Mit gondol, a kormányzó mennyi aranyat küldött az udvarnak?!

— Ahogy én ismerem — nevetett Alaminos —, a zsákmány jó részét megtartotta magának. Sebaj, azt hiszem, megleltük az aranyforrás titkát. A bennszülöttek a nagy birodalmat, amiről beszéltem, Anahuacnak hívják. Más helyeken Mexikónak is nevezik. Az aztékok északról jöttek sok száz évvel ezelőtt, de csak nemrégiben tiporták le az itt lakó törzseket. Kemény harcosok, jó katonák. Súlyos adókat vetettek ki a meghódolt területekre. Néhány megjegyzésből úgy láttam, hogy sok az elégedetlen, de rettegnek a nagy Montezumától. A közelmúltban csodálatos égi jelenségek félemlítették meg Mexikó lakóit. Nyugaton nagy zöld üstökös tűnt fel, és keleten éjszakánként titokzatos fény ragyogott az égbolton. A császárt megijesztették a jelek, de a papok is megdöbbentek. A szent hagyomány szerint eljön az idő, mikor vissza fog térni a földre Quetzalcouatl isten fehér bőrű és fekete hajú fiaival, hogy számon kérje az emberek bűneit. Ez az isten tanította meg minden tudományra az aztékokat. Aztán eltűnt... És most — olvasta szótagolva a főkormányos — az a hír érkezett a birodalom fővárosába, hogy a tengerről, amerre Quetzalcouatl eltávozott, különös idegenek érkeztek a partokra. Repülnek a vízen, szélsebes kígyókon száguldoznak a földön, amikkel össze vannak nőve. Sérthetetlenek, mennydörgéssel pusztítanak, lángoló csövekből osztogatják a halált. Nyilvánvaló — pillantott Cortezre —, hogy a mi érkezésünk izgatta így fel a császárt és a papokat. Mint hallottam, Montezuma elrendelte, hogy a különös idegenek kívánságait teljesítsék, adjanak nekik aranyat, de tartsák őket távol a birodalom központjától.

Antonio Alaminos becsukta a könyvecskét, és elhallgatott.

— Rendkívül érdekes — szólalt meg Cortez —, a helyzet eszerint nagy lehetőségeket kínál. — Újból a térkép fölé ha-

jolt. — A titokzatos ország, úgy látszik, a két óceán között fekszik. Eldorado — suttogta maga elé.

— Úgy van — bólintott a főkormányos. — Ebből a hatalmas öbölből — bökött a rajzra — roppant erős áramlat indul kelet felé. Segítségével a visszafelé vezető utunkon igen gyorsan haladtunk.

Hernando Cortez felállt, és hosszú léptekkel mérte végig a szobát. A főkormányos viharvert bőriszákba rejtette papirosait. Sietve búcsúzott.

— Nagyon köszönöm a tájékoztatást — ölelte át vállát Cortez, miközben kikísérte.

— Különös nép lehet — dünnyögte Alaminos. Nyelvük olyan, mint a madárcsicsergés. A hadistenüknek, Huitzilopochtlinak áldozzák az embereket. A lépcsőzetesen felfelé keskenyedő, gúlaszerű templomok tetején tűz lobog. Ha veszedelem fenyegeti őket, naponta tucatjával mészárolják le a bálványok előtt a szerencsétleneket. Fertelmes szokás.

— A kereszt szent jelével legyőzhetők a pogányok — emelte magasra karját Cortez. — Arra kérem, Don Antonio, maradjon köztünk ez a beszélgetés.

Mélyen gondolataiba merülve ment vissza tágas házának fogadótermébe.

Ez időben a spanyol uralom központja Kuba szigetére helyeződött át; Santiago — a kormányzósági székhely — gyorsan fejlődött. A hidalgók a foglalás zavaros esztendei alatt alaposan megritkították az őslakosságot, helyükre bevándorlók telepedtek. A nemesurak mellett parasztok és mesteremberek is nagy számban jöttek a sokat ígérő Újvilágba. Santiago faházait itt-ott már kőépületek váltották fel, főterét kikövezték, és kikötőjéből sűrűn indultak a hajók Spanyolország felé. Hernando Cortez (1485—1547), akit a krónikás — Diaz del Castillo — kiváló hidalgónak, piperkőcnek és pazarlónak nevezett, húszéves korában került át az első gyarmatosítókkal. Viharos ifjúsága volt, szerelmi kalandjairól sokat beszéltek. Ő is, mint a többiek, földet, jobbágyokat és jól jövedelmező bányákat kapott. Hamarosan megszedte magát, de életmódja sok pénzbe került, így állandóan adósságokkal küszködött. A kormányzóval, Velasquezzel hosszú ideig hadilábon állt. Börtönbe zárták, megszökött, újból lecsukták, de végül kibékült vele,

és a kakaskodó ellenfelek látszat szerint bizalmas barátok lettek. Cortez roppant erős testalkatú, zömök, behízelgő modorú ember volt. Vakmerősége nem ismert határt, de gyors észjárása, jó ösztönei megóvták attól, hogy esztelenségeket kövessen el. A legutóbbi expedíciók sokat ígérő eredményei, a Mexikói-öböl és a mögötte fekvő országok felfedezése lázas izgalmat keltettek a tengerentúli spanyol kolóniákon. Az Aranyország — Eldorado — csábító ábrándképe a sok csalódás után most újra elérhető valóságnak látszott. Hernando Cortez úgy érezte, hogy itt a pillanat, amikor cselekednie kell. A kormányzóval már megegyezett, hogy közösen nagyszabású vállalkozást szerveznek a Córdobától és Grijalvától feltárt birodalmak meghódítására. Pénzzé tette mindenét, sőt kölcsönöket vett fel uzsorakamatra, és zászlót bontott. A kormányzó eleinte mindenben segítségére volt, kinevezte parancsnoknak, rövidesen megkezdődött a hajók felszerelése. Főkormányosnak Antonio Alaminost szerződtette, és csakhamar 553 desperádó, valamint 110 tengerész fölött rendelkezett. Tíz nehéz ágyút, négy könnyű löveget szerzett, és tizenhat lovat is behajózott. Hatalmas készlettel, tizenegy vitorlással 1519. február 18-án hagyta el a kikötőt. Még az indulás előtt afférja támadt a kormányzóval. Velasquez környezetében nem nézték jó szemmel szerepét. Az intrikák következtében a helytartó el akarta mozdítani a flotta éléről, de Cortez egyszerűen fütyült a parancsra. Az írásbeli utasításra sem válaszolt, hanem sürgősen felvezette a horgonyt, és kifutott a tengerre.

Ezzel megkezdődött a világtörténelem legkülönösebb, szinte hihetetlen kalandja.

Csakhamar a Yucatán-félszigethez érkeztek, és megszállták azt a kis szigetet, amelyen egy ősrégi templompiramis

állt. Don Hernando felvonultatta csapatait, ledöntötte a bálványokat, és keresztény oltárt emelt a vérrel bemocskolt áldozati kő helyén. A kereszt jele magasra emelkedett; a parti lakók megdöbbenve bámulták, és csakhamar elterjedt a hír, valóban Quetzalcouatl isten gyermekei tértek vissza, mert lám, az istenek tehetetlenül tűrik templomuk szétrombolását. Továbbhajóztak, és Tabaskóban, a Campeche-öböl déli partján kikötöttek. Itt zajlott le az első csata a spanyolok és az aztékok által meghódított törzsek egyikének fegyveresei között. Kemény ütközet volt, de az ágyúk bömbölésétől és a vágtató lovasok szörnyű látványától megrémült indiánok végül eszeveszetten megfutottak. Az erdőbe menekült a falvak lakossága is. Cortez felállította a parton a keresztet, majd harsogó trombitaszó kíséretében birtokba vette a még ismeretlen óriási birodalmat. A spanyolok ezután elsáncolták magukat, és három felderítőcsapatot küldtek az ország belsejébe. Kiderült, hogy nem érkeztek váratlanul; figyelték őket, s mindenütt fegyvereseket helyeztek el, hogy megakadályozzák továbbvonulásukat. A különítmények óvatosan visszavonultak, Cortez pedig a magával hozott indián tolmácsok segítségével tárgyalásokba kezdett a törzsfőnökökkel. E megbeszéléseket rendkívüli tapintattal és ügyességgel vezette, úgy, hogy a fegyverszünethez hasonló állapot következett be a szemben állók között. Cortez ajándékokat küldött, és kihirdette, hogy egy hatalmas uralkodó nevében jelent meg az országban, aki jó, igazságos, és fel akarja őket szabadítani az elnyomás alól. A törzsfőnökök békülékenynek mutatkoztak, gazdagon és bőkezűen viszonozták az üveg ékszereket, olcsó kelméket, dísztárgyakat. Többek között egy tucat rabszolgalányt kísértek a messziről jött fehér bőrű vezér főhadiszállására. Cortez azonnal megkereszteltette a nőket, akik között egy feltűnő szépségű, előkelő totonak sarjadék is volt. A lány a Marina nevet kapta. A totonakok az aztékok ellenségei voltak, a félelmetes császár, Montezuma csak kemény zsarnoksággal tudta féken tartani őket. A keresztelő után Donna Marina Cortezhez szegődött, a többit a vezér kiosztotta főtisztjeinek. Cortez „hódításai" közül e hercegnő szerelmének megnyerése volt talán a legjelentősebb esemény a partraszállást követő időszakban. Donna Marina nemcsak szép,

hanem rendkívül értelmes és tehetséges is volt, azonkívül izzó gyűlölet lobogott benne Montezuma ellen. Csakhamar megtanult spanyolul. Cortez mindig hallgatott tanácsaira, nem is szólva arról, hogy felbecsülhetetlen értékű információkkal szolgált az ismeretlen birodalomról. Elmondotta, hogy hatalmas, sok millió lakosú ország határához közelednek a spanyolok. A császár több százezres fegyelmezett, hadrendhez szoktatott hadsereg fölött rendelkezik. Az ország rendkívül termékeny, sűrűn lakott, a falvakat és városokat jó karban tartott utak kötik össze. A nagyobb települések házait kőből építették; a főváros, a legendás Tenochtitlán (ma Mexico City) egy tó közepén épült, és négy széles gát köti össze a szárazfölddel. Itt vannak a főrangúak és az uralkodó palotái, csodálatos kertjei, a papi iskolák, a közigazgatási központok, a templomnegyedek, a közraktárak és a katonai szállások. A császár — *mint ezt* Donna Marina elbeszélte — mérhetetlenül gazdag, kincsei, drágakövei, ötvözött aranytárgyai termeket töltenek be, és tömérdek cseléd szolgálja. De elmondotta azt is a hercegnő, hogy Montezuma hónapok óta a legnagyobb aggodalomban él. Retteg a régi jóslat beteljesedésétől, és a spanyolokban a bosszúálló isten küldötteit látja. Hiába fordult a jósokhoz, a főpapok kollégiumához! A tömeges emberáldozattal szolgált Huitzilopochtli beavatottai némák maradtak, nem adtak választ kérdéseire, és hallgatásba burkolództak a jövőt illetően.

A tabaskói epizód után a spanyolok horgonyt szedtek, és továbbvitorláztak. Cortez ekkor már tudta, hogy mivel áll szemben, de sejtette a konkvisztádorok kis hada is, mert Diaz, a történetíró — aki krónikásként a parancsnok mellé szegődött — feljegyezte, hogy kétség és rettegés lett úrrá a katonákon, bár mindannyian hittek abban, hogy az előttük álló „nagy birodalom"-ban ezúttal megtalálják a mesebeli aranyforrást.

Cortez nem osztotta szét az azték követségek értékes ajándékait, hanem félretette a korona részére. A dús zsákmánytól sokat várt, hiszen valójában törvénytelen állapotban, a kormányzó parancsát megszegve hajózott el Kubáról. Óvatosan haladtak előre. Donna Marina elbeszélése után nem volt kétséges, hogy súlyos megpróbáltatások elé

néznek. Cortez józanul mérlegelve a tényeket kísérelte meg a „lehetetlent". Politikai érzéke azt súgta, hogy az elégedetlen törzsek, a pártütők segítségével, egy ismeretlen isten erejére, földöntúli hatalmára támaszkodva nem kilátástalan a merész vállalkozás. A tapasztalatok azt mutatták, hogy minden lépésüket figyelemmel kísérik, de a nagy császár — tulajdonképpen — fél tőlük. A vaspáncél, a tűzokádó lőfegyverek és különösen a lovak olyan fölényt jelentettek a fegyveresek tömegével szemben, hogy a határozott, kemény fellépés sikerrel kecsegtetett. Cortez minden körülményre, az ismeretlen nagyhatalom minden mozdulatára okosan és élénken reagált. Annyit már tudott, hogy a partlakó totonakok megnyerhetők. Most azt remélte, hogy a legharciasabb törzset, az aztékoktól gyűlölt tlaxkalaiakat is az oldalára tudja állítani.

A flotta Ulloa-szigetig hajózott. Itt partra szálltak, és éjjel-nappal tartó kimerítő munkával felépítették Veracruz erődjét mint a hadjárat bázisát. Szokás szerint dobpergés és trombitaharsogás közben, lengő zászlók alatt felsorakozva a királyi jegyző közreműködésével vették birtokukba a területet.

„Várost alapítottunk — írta a krónikás —, megválasztottuk az elöljárókat, a védőművek mentén kijelöltük a piacot, felállítottuk rajta a szégyenoszlopot, és a még meg sem levő kapukon kívül összeácsoltattuk a bitófát. Villa Rica de la Vera Cruz nevet adtuk az új településnek."

A legénység között — mikor az első napok után megtudták, hogy hadoszlopok vonultak fel ellenük — nyugtalanító hírek terjedtek el. Cortez fanatikus szónoklataival, fűtfát ígérő, behízelgő modorával megnyugtatta őket. A kiküldött felderítők sikeres csatákat vívtak, aztán nyugalom állt be, és megjelentek a helyszínen Montezuma küldöttei aranynyal, ezüsttel, gyönyörű gyapotszövetekkel, élelmiszerekkel megrakodva, és szinte alázatosan azt kérték Quetzalcouatl fiaitól, hogy hagyják el az országot, mert méltatlanok ilyen isteni vendégek fogadására.

Cortez a kincseket egyetlen hajóra hordatta össze, és a karavellát hosszú jelentésével együtt elindította Spanyolországba. Tudta azt, hogy a kubai kormányzó nem nyeli le a sértést, Velasquez mindent el fog követni azért, hogy

perbe fogja, törvényszék elé állítsa. Levelében arra kérte Ő Szent Felségét, hagyja jóvá eddigi cselekedeteit, adja meg a kellő felhatalmazást és a segítséget arra, hogy meghódíthassa a kontinens első, valóban gazdag, aranytól ragyogó birodalmát.

(A feltűnő aranyzsákmány Spanyolországban elképedést váltott ki, ilyet még nem küldtek át az óceánon. V. Károly Flandriában tartózkodott udvarával, és a kincseket utánairányították. A császár Brüsszelben ki is állíttatta a csodálatos tárgyakat. Dürer Albert, a magyar származású nagy festő megtekintette a különleges szerzeményeket, és utána azt írta naplójába, hogy megragadó művészi képzelőerőről tanúskodnak az Újvilág szobrászai és ötvösmesterei.)

Egy rosszul végződött helyi ütközet után számos katona vissza akart térni Kubába. Cortez azonban nem engedhetett el egyetlen harcost sem. Parancsára Alaminos főkormányos a spanyolok összes hajóját leszereltette, majd zátonyra futtatta.

A meghátrálásra most már nem volt lehetőség.

Cortez kibontatta arannyal hímzett fekete bársonylobogóját, riadóztatta a néhány száz katonát, matrózt és beszédet tartott:

„Kevesen vagytok számban — mondotta —, de erősek az elszántságban, és ha ebben meg nem tántorodtok, ne kételkedjetek, hogy a Mindenható, aki a spanyolt a hitetlenek elleni harcban még soha el nem hagyta, megvéd benneteket... Előre vidáman, bátran és bizalommal. Vigyétek az ügyet, amely oly üdvös kilátásokkal kezdődik, dicsőséges befejezésre!"

Izgalmas napok következtek. Az aztékok serege támadott, de megszólaltak az ágyúk, vad rohamban vágtak az embersűrű kellős közepébe a lovasok, s az indiánok minden esetben rémülten futottak szét. Új követségek jöttek, dőlt az arany, a sok szép, drága holmi a spanyolok táborába. De törzsfőnökök is érkeztek Cortez szállására. A tárgyalások eredményeképpen rövidesen beállt a béke, sőt a felszabadulásban reménykedő tlaxkalaiak tizezer embert vezényeltek a fekete bársonyzászló alá.

A birodalom központjában most már nem volt kétség, a bosszúálló isten küldöttei legyőzhetetlenek. Montezuma

azonban álnok játékot űzött. Egyik kezével aranyat kínált, hogy rávegye a spanyolokat a visszatérésre, a másikban fegyvert szorongatott, hogy megkísérelje legyilkolni a partraszállókat. Cortez finom érzékkel, de elszánt, kemény, sokszor kegyetlen következetességgel tört célja felé. Megüzente Montezumának: uralkodójának az a határozott kívánsága, hogy személyesen beszéljen vele, és nincs módjában elállni attól, hogy fel ne keresse székvárosában. Közben felsorakoztatta maroknyi hadseregét, az indiánokra bízta a tüzérség vontatását, a lőszerkészletet, a poggyászt, és megindult Tlaxkala felé. A város előtt irtózatos ütközet zajlott le. A háromszázötven spanyol (mintegy százötvenet hátrahagytak Veracruz védelmére) valóságos vérfürdőt rendezett. A csata után újabb törzsek zárkóztak föl Cortezhez. Montezuma megint követséget küldött. Mintha megtört volna a császár ellenállása, ünnepélyesen meghívta az „istenfiait" Cholulába. Hatalmas városba vonultak be a hódítók. A kerületi kormányzók káprázatos fénnyel és pompával fogadták őket, de Donna Marina óvatosságra intette a vezért, mert ottani rokonaitól megtudta, hogy kelepcébe akarják csalni. Cortez — a spanyol szoldateszka szellemében — vakmerő elszántsággal cselekedett. Az ünnepségek után meghívta a város előkelőségeit és a mezőkön tanyázó császári csapatok parancsnokait búcsúvacsorára. Tudta, hogy másnap hajnalban meg fogják rohanni őket. Vacsora közben lezáratta az ajtókat, és egy szálig lemészároltatta vendégeit. Éjfél után bömbölve szólaltak meg az ágyúk. Cortez katonái rávetették magukat a városra: öltek és raboltak, gyújtogattak és pusztítottak.

A spanyolok másnap a helyzet urai voltak, és továbbvonultak a főváros felé.

Száz óra járásra voltak már ekkor a tengertől; az alig négyszáz spanyol zárt harci alakzatban vonult a zászlók alatt. Mögöttük hosszú oszlopban meneteltek az indián szövetségesek. Most már nem volt semmi ellenállás. Montezuma megüzente, szívesen látja Quetzalcouatl küldötteit.

„Elértük a széles Istapalatani hadi utat — jegyezte fel Diaz —, és később megpillantottuk a hatalmas tavat, körös-körül a sűrűn lakott falvakkal, a nagyszerűen megművelt földekkel és a kőből épült városokkal. Csodálatos lát-

vány volt. Valóban — kiáltottunk fel —, olyan ez, mintha az Amadis lovagregények mesebeli tájain járnánk. Milyen büszkén emelkednek a magasba a tornyok, a lépcsős piramistemplomok tömbjei és a porfírpaloták... Mintha varázslat lenne mindez... Álomkép! Bűvészmutatvány."

Hetedfél hónapja indult el Cortez a hódításra, és íme, most ott állt a megálmodott Aranyország kapujában. A város — Tenochtitlán — terjedelmes tó közepén emelkedett. A parttal négy gát kötötte össze, s ezeken felvonóhidas tornyok őrködtek. Óriási templomépületek, impozáns, komor külsejű paloták, színes kövekkel, faragásokkal díszített házak tömege csillogott a könnyű esti párában az idegenek előtt. Diaz az épületek számát hatvanezerre, a lakosságét háromszázötvenezerre becsülte.

„Másnap — olvashatjuk naplójában — megkezdődött a bevonulás. A széles gáton sorakoztunk fel. Még alig oszlott el a köd a vizek fölött, mikor tetőtől talpig fegyverben, dobpergés és trombitaharsogás közben megindultunk. Megszámlálhatatlan indián áramlott elénk megcsodálásunkra. De mi is alig győztünk bámuldozni, mert ilyet még nem látott az ember... A tó szinte eltűnt a számtalan csónak alatt; mindenütt, a tornyokon, a háztetőkön, az áldozati templomok lépcsőin tízezrek bámulták kemény díszmenetünket. Így vonultunk a roppant tömeg közt előre: mi maroknyian... És megkérdezhetem büszkén: volt-e még a földön valaha a bátraknak olyan csapata, mint mi?..."

Mikor az utolsó felvonóhíd után a hatalmas város főútvonalára értek, Cortez megállj parancsolt. Csillogó menet közelgett feléjük. Aranybotot lengető nemesek mögött arany gyaloghintó lebegett az azték birodalom államhivatalnokai, tábornokai és főnemesei felett. Tarka tollakból készült, drágakövekkel borított baldachin alatt ült merev arccal, felségjelvényeivel feldíszítve a nagy császár, Montezuma. A spanyol kapitányok tisztelgést vezényeltek, a kürtök recsegtek, Cortez pedig leszállt lováról. A császár gyaloghintója földre lebbent, szolgák serege rohant elő, és gyapotszőnyegeket terítettek a földre. Az uralkodó két főtisztviselőre támaszkodva, aranyszandálban, gyöngyökkel és ékkövekkel hímzett köpenyében lelépett trónusáról. Néhány lépést tett előre.

Cortez is két tisztjére támaszkodva közelgett az uralkodóhoz. Mindketten meghajoltak. Két világ találkozott...

„Sohasem felejtem el ezt a csodálatos jelenetet — írta Diaz sok év múlva —, ennyi esztendő után is olyan elevennek tűnik, mintha tegnap történt volna."

Előlépett egy főhivatalnok, és a tolmácsok útján kezdetét vette a császári udvar „protokollja" szerint előírt szertartás.

Montezuma szinte fölkínálta a messziről jött isteni küldöttnek az egész birodalmát. Kétszáz kacika vonult el a spanyol vezér előtt díszmenetben, csodálatosan fölékszerezett gazdag ruházatban. Az aztékok ugráltak, táncoltak, kiabáltak, fütyültek, ünnepelték a szakállas messiásokat, akiknek megérkezése bizonnyal egy új, boldog korszakot jelent.

Végül megindultak, a spanyolokat hatalmas palotatömbbe vezették, amelyet szállásul jelöltek ki számukra. A császár kíséretével együtt visszavonult, Cortez pedig kiadta a parancsot az ágyúk felvontatására, a lőállások biztosítására, és megszervezte az őrségeket.

Talpig vasban álltak.

Mikor a palota hatalmas kapuja becsapódott mögöttük, valamennyien érezték, hogy valójában csapdába kerültek.

Aranyország magába nyelte a vakmerők csapatát, a körülöttük levő város arányai szokatlanok voltak, Montezumáról pedig ezt jegyezte fel Diaz:

„Igazi nagy fejedelemnek látszott, hatalma félelmetesnek tűnt..." (Az idézetek a szerző fordításában Rehfues: *Denkwürdigkeiten des Castillo Bernel Diaz* című művéből. Bonn, 1844.)

A spanyolok vigyáztak arra, hogy szállásukat ne lepjék el a beszivárgó kíváncsiak. A tisztek egy csoportja Cortezzel ámuldozva járta körül a királyi kerteket. A mesterséges vízesések, tavak, a ritka növények dús vegetációja, a lombok közé rejtett színaranyból készült állatszobrok, a kovácsolt lemezből domborított emberfigurák tömege bámulatba ejtette őket. A szolgák olyan serege nyüzsgött a konyhákon, a raktárakban, amit el sem tudtak képzelni. Cortez a papi tanács engedélyével meglátogatta az egyik teokallit. Páter Olmedo kísérte a vezért. Mikor felértek az épület-

tömb tetején elhelyezett, vérrel borított, jáspis áldozati kőhöz, undorodva hőköltek vissza. Cortez már-már parancsot adott az oltár ledöntésére, hogy itt helyezzék el a keresztet, de a páter lebeszélte, mert tartott attól, hogy a kihívó cselekedettel magukra zúdítja a város haragját. A templomot a falakról lecsurgó embervér szinte elborította.

„Az émelyítő szag — olvashatjuk Diaznál — elviselhetetlenebb volt, mint Kasztília vágóhídján... Az oltárkövön három kitépett emberi szív feküdt..."

Mikor lejöttek, rekeszekre osztott, nagy épületre bukkantak. Az áldozatok koponyáit raktározták el benne. Egy katona 136 000-et számolt össze...

Izgalmas, fojtott légkörű napok következtek. Szállásukon — az egyik nagy teremben — kápolnát rendeztek be a spanyolok. Munka közben frissen elfalazott ajtófélére lettek figyelmesek. Lezárták a bejáratokat, és kibontották. Mikor beléptek a feltáruló nagyméretű szobába, szinte a földbe gyökerezett a lábuk. Az aranytárgyak, szövetek, drágakövek, gyöngyök, szobrok csillogó tömegének látványa megbűvölte a behatolókat. A császári család kincstárát halmozták itt össze, és rejtették el még a spanyolok megérkezése előtt. Cortez kizavarta a betóduló katonákat, és visszafalaztatta az ajtót. De ettől a perctől kezdve az aranyvadászok kis seregének minden tagja milliomosnak érezte magát.

Helyzetük egyre furcsább lett. A nyomasztó nagyság, ami körülvette őket, szinte elviselhetetlennek tűnt. Hol a biztosíték, hogy egy nap nem döntik rájuk a falakat, nem rohanják meg őket?! Cortez ebben a szorongatott helyzetben elképesztő lépésre szánta magát. Létüknek egyetlen biztosítéka Montezuma látszólagos tisztelete, barátsága és félelme volt. Tisztjeivel bizalmas tanácskozást tartott, aztán riadókészültségbe helyeztette az egész csapatot. Díszruhába öltözve látogatóba ment a császárhoz, és lakomára hívta meg az istenként féltett és imádott uralkodót. A császár csak vonakodva tett eleget az invitálásnak. Mikor átlépte a belső udvar kapuját, az alabárdosok lezárták a bejáratot. Cortez közölte Montezumával, hogy e pillanattól kezdve Quetzalcouatl fiainak foglya.

Vakmerőség volt, de valljuk be, az okosság diktálta; ez

volt az egyetlen lehetőség súlyos helyzetükben létük biztosítására.

Montezuma megdöbbenve fogadta a rázúduló csapást, ezentúl szinte bábszerű tehetetlenséggel, megadással viselte sorsát; önmagát feladva teljesítette Cortez kéréseit, sőt parancsait is. Ebben az időben hír érkezett, hogy az aztékok megtámadták a parti támaszpont őrségét. Cortez dühödten rontott a császárra, elégtételt követelt, sőt nyilvánosan, a nép előtt bilincsbe verette az uralkodót. Mexikó fővárosának lakói elszörnyedve látták, mi történt Montezumával. Cortez parancsára az udvar vád alá helyeztette az összeesküvés értelmi szerzőit, és a főbűnösöket máglyán égették el. A vakbuzgó spanyolok ezután birtokba vették a szálláshelyükhöz közel levő piramistemplomot, amelyen oltárt emeltek.

A nép — régen elmúlt már az ünneplés időszaka — gyűlölettel, fogcsikorgatva tűrte a spanyolok cselekedeteit, de Cortez jól számított, az intézkedéseket kinyilvánító császári akarat előtt mindenki meghajolt. Időközben Velasquez, a kubai kormányzó elfogatóparancsot adott ki az árulással, felségsértéssel vádolt hódító ellen. Hajóhadat szerelt föl, és közel ezer embert küldött Mexikóba, Panfilo de Narváez parancsnoksága alatt. A haderő partra is szállt Veracruznál, hogy teljesítse az utasítást, de a helyőrség parancsnoka Narváez küldötteit elfogatta, és indián fedezet alatt Cortezhez vitette őket. A főváros kellős közepébe bezárt spanyolok közé villámcsapásként sújtott le a híradás. A helyzet válságos volt, de Cortez habozás nélkül döntött. Csapatainak kétharmad részét visszahagyva, Montezumát megfenyegetve, erőltetett menetben rácsapott Veracruzra, és egy viharos, esős éjszakán, mikor senki sem gondolt Narváez táborában a közelgő támadásra, megrohanta a kubai küldött főhadiszállását, és rövid harc után foglyul ejtette a korona képviselőjét, aki fél szemét is elvesztette a harcban.

A bravúros rajtaütés sikerült, a parancsnok és a tisztek bilincsbe verve várták a hajnalt. Cortez másnap sorakoztatta a partra szállt haderőt, és szónokolni kezdett. Olyan szuggesztíven lépett fel, hogy a katonák valamennyien zászlaja alá álltak, és a nemrég még üldözött lázadót, a

zsákmány reményében, gondolkodás nélkül követték. A hajórajt leszerelték, de Cortez a Veracruzban őrzött aranyat egy vitorlással Spanyolországba küldte. Megbízottai útján tiltakozott a kubai kormányzó „törvénytelenségei" ellen, és pozíciójának megerősítését kérte. Néhány nap múlva az új hadsereggel, sok lovassal és muskétással, valamint a tlaxkalai harcosok segélycsapataival erőltetett menetben visszafordult Tenochtitlán, a főváros felé.

Itt azonban távollétében végzetes dolgok történtek. Az aztékok nagy nemzeti ünnepre gyülekeztek, és a helyettes parancsnoktól, a kalandor, vérengző természetű Alvaradótól engedélyt kértek, hogy a kereszténytől elfoglalt teokalli udvarában az előkelő családok részvételével megtarthassák szokásos vallási táncünnepélyüket. Alvarado hozzájárult a kéréshez, amire mintegy kétezer díszruhás, arany ékszerektől, drágakövektől szikrázó főnemes vonult be a szentély magas falakkal körbezárt területére. Javában folyt a szertartás, amikor megszólaltak a dobok, a spanyolok kivont karddal nekirontottak a táncolóknak, és mind egy szálig lemészárolták a szerencsétleneket. A vérfürdő után kirabolták áldozataikat, és sietve visszavonultak palotavárukba, annál is inkább, mert a szomszédos hadistengúla tetején mennydörögve szólaltak meg a riadódobok. Máig sincs tisztázva, mi késztette az amúgy is nehéz helyzetben levő Alvaradót erre az elképesztő szörnytettre, de tény, hogy a hátborzongató esemény után egy emberként nyúlt fegyverhez az egész lakosság. Bosszútól lihegő sokaság rontott a helyőrségre. Az ágyúk kartácstüze véres utcákat vágott a rohamozók tömegébe. Éjjel-nappal tombolt az ütközet, és az ostromlottak már-már elvesztek, mikor Cortez harsogó trombitaszóval, lovasaival és fegyvereseivel megjelent a kapuk előtt. Akadálytalanul jutott el a palotáig, s átvette a parancsnokságot. Bár ezernégyszáz harcosa, kilencvenhét lovasa, nyolcvan íjásza, nyolcvan muskétása és kétezer indián katonája volt, helyzete reménytelennek látszott. Egyetlen ütőkártyájuknak, a menekülés egyetlen lehetőségének a foglyul ejtett Montezumát tekinthették. A császárt még arra is rábírták, hogy az üvöltő, felizgatott tömeg elé lépve próbálja meg lecsillapítani a lázadást, de megjelenésének már nem volt hatása. Parittyából kilőtt kövektől

megsebesülve hozták le a fal tetejéről. Montezuma néhány nap múlva meghalt. A küzdelem az uralkodó halálhírére fellángolt, Cortez katonái éjjel-nappal ostrom alatt álltak. Élelmük, vizük fogyófélben volt, lőszerük megcsappant, a halottak és sebesültek száma egyre növekedett. Végül felkészültek, hogy az egyik gáton kitörjenek a városból. Hordozható hidat állítottak össze, hogy átjussanak a töltés bevágásain, és 1520. július 1-ének éjjelén — a zsákmánnyal megrakodva — megkezdődött a visszavonulás. Még el sem érték a feldúlt városon keresztül az első őrtornyot, mikor felhangzott a csendes éjszakában a dobok riadójelzése. Elszabadult a pokol! Az aztékok megrohanták a menekülőket: élethalálharc kezdődött a szabadulásért. A kincsekkel megterhelt katonák nagy része küzdőképtelen volt, az áhított arany pusztulásukat okozta. A rettenetes éjszakát alig hatszáz ember élte túl, ezek is sebektől borítva jutottak a szárazföldre. Odavesztek a lovak, az ágyúk, a zsákmány java része.

Ezt az éjszakát *La Notte Triste*nek nevezték el a spanyolok, és gyászos emlékének még ma is kegyelettel adóznak Mexikóban.

A visszavonulás nyolc napig tartott, a vereség katasztrofálisnak látszott. Nagy nehezen vergődtek el Otumba városáig, a híres istensírok földjére, és itt váratlanul szembekerültek a rájuk váró százezer főnyi azték haderővel. A kimerült csoport borzadva nézett végig a szabályos hadrendben felsorakozott ellenségen.

Már igazán csak a csoda segíthetett rajtuk...

És a csoda bekövetkezett. A csoport egyik lovagja, Sandoval kihúzta kardját, s mindenre elszántan kiáltott fel:

— Fel, uraim! Ez nem az a nap, amely bennünket legyőzve lát!

Nem volt más kiút: támadni! A spanyol lovasok száguldva vetették rá magukat az ellenségre. Hihetetlen bátorsággal harcoltak. Cortez a sűrű hadsorok között egy gyaloghintót vett észre, amelyben aranyhálós botját magasra emelve a fővezér ült. Gyülekezésre szólította a megmaradt lovasokat, és mint a villám rohant a vágtató paripák elől ijedten szétugró harcosokat legázolva a parancsnok felé. Egyik bajtársa a hirtelen támadt rést kihasználva ledöfte az

azték tábornokot, Cortez pedig súlyos sebe ellenére kiragadta a haldokló kezéből az aranyhálót, és meglengette.

Hihetetlen dolog történt: a legyőzhetetlennek vélt „istenfiak" diadalának láttára a harcosok vad menekülésbe kezdtek; a rend felbomlott, és a túlerőben levő ellenfél megfutott.

Cortez serege töredékével megmenekült.

Veracruzba érkezve lázas tevékenységbe kezdett. Időközben Velasquez segélycsapatokat küldött Narváeznek, akinek sorsáról még nem tudott semmit. Cortez e katonákat is megnyerte magának, éppen úgy, mint a Spanyolországból odaküldött királyi megbízott embereit. Mozgósította a tlaxkalaiakat, új tüzérséggel, gyalogsággal és lovassággal, hatalmas „indián" hadsereggel visszatért az elhagyott fővárosba, és ostrom alá fogta. Zseniális szervező tehetsége legyőzte a nehézségeket. Gyors járású vitorlásokat építtetett, elvágta a városba vezető vízvezetékeket, és hetvenöt napig tartó kegyetlen harc után 1521. augusztus 13-án elfoglalta a hulláktól borított, felégetett, romokban heverő Tenochtitlánt. A lázadás vezérét kivégeztette, és bábcsászárt ültetett a trónra.

A hátrahagyott kincseket azonban a spanyolok nem találták meg. Hiába vonták kínpadra a főembereket, egyikükből sem sikerült vallomást kicsikarni.

Cortez jó képességei a hadjárat után bontakoztak ki. Rövid két esztendő alatt erőszakkal, diplomáciával leigázta egész Mexikót, újjászervezte a közigazgatást, helyreállította a rendet. A korona most már elismerte érdemeit: kinevezte Új-Spanyolország főkormányzójának, és hatalmas birtokkal jutalmazta. Cortez meghódította Nicaraguát, Hondurast és Guatemalát. Dicsősége a tetőponton volt, amikor megindult ellene az udvarnál az aknamunka. Hiába utazott Spanyolországba, V. Károly, bár szívesen és kitüntetően fogadta, visszavonta tőle a főkormányzói címet. Haraggal tért vissza második hazájába, amit ő tárt fel. Felfedezte a Kaliforniai-öblöt, de aztán megint Spanyolországba távozott, mert birtokait az elkobzás veszélye fenyegette. Hat esztendeig élt a császári udvarban, de sem új rangot, sem birtokot nem kapott. 1547 decemberében Sevilla mellett egy kis faluban meghalt.

Mint Kolumbuszt, őt is félretették, elfelejtették. Élete csodálatos volt...

1529 júliusában a spanyol királyi udvar Sevillába költözött. Alighogy megérkezett V. Károly spanyol király és német-római császár, az Indiai Tanács elnöke, Fonseca érsek sürgős kihallgatást kért az uralkodótól. Egy iratot terjesztett elé, amelyben bizonyos Francisco Pizarro kapitány ügye szerepelt. Pizarro nemrégiben érkezett meg a tengerentúlról San Lucar kikötőjébe. Különös állatokat, finom gyapjúval szolgáló lámákat, rendkívül eredeti mintázatú szöveteket, csodálatos arany- és ezüsttárgyakat, két komor arcú indián rabszolgát hozott magával. Mindez egy rejtélyes, gazdag birodalomból, Biruból vagy Peruból származott. A kapitány a konkvisztádorok keménykötésű hadának ismert alakja volt. Részt vett a nagy Déli-óceán felfedezésében a tragikus sorsú Balboa oldalán, vitézül harcolt, kis vagyont is gyűjtött odaát, és most azért jött, hogy engedélyt kérjen egy új, kincseket termő ország meghódítására. A kapitányt (1470—1541) — röviddel partra lépése után — hitelezői az adósok börtönébe csukatták. Értéktárgyait csak azért nem foglalták le, mert a korona vámhivatalának vezetője tiltakozott. A bíboros szabadságot és menlevelet kért a hányatott életű katona részére, és a trón elé terjesztette Pizarro terveit. Mexikó meghódítása után Spanyolország értékes területekhez jutott. Az Újvilágba özönlő, mindenütt kincseket szimatoló kalandorok egyre jobban kiterjesztették Közép-Amerika partjain uralmukat. A vállalkozások súlypontja az Atlanti-óceán oldaláról a Mar del Sur partjaira helyeződött át, és az expedíciók a nemrégiben alapított Panama erődvárosából indultak ki. Pizarro, aki még Balboa parancsnoksága alatt sok mindent megtudott a nagy hegyek mögött fekvő Biruról vagy Peruról, Diego Almagróval, az öregedő, viharedzett kalandorral és egy vagyonos pappal, Hernando Luquével szigorú eskü alatt szövetséget kötött Biru felfedezésére és meghódítására. Felosztották egymás között a szerepeket: Pizarro vezette az úttörő csapatot, Almagro biztosította az összeköttetést, az utánpótlást, és Luque szerezte a vállalkozáshoz a pénzt. Hajókat szereltek föl a legendás hírű biroda-

lom megközelítésére. A vállalkozások azonban rosszul ütöttek ki. Harcias partlakókkal találkoztak, és bár sikerült némi zsákmányra szert tenniök, a panamai kormányzó ellenséges fellépésére kénytelenek voltak abbahagyni a kísérletezést; a korona képviselője esztelen vállalkozásnak bélyegezte Pizarro próbálkozásait. Pedig a kapitány jól tudta, hogy mit cselekszik, információi megbízhatók és sokat ígérőek voltak. Legutolsó felderítőútjáról úgyszólván erőszakkal hozta vissza a Panamából kiküldött királyi biztos Pizarro nélkülözésektől meggyötört, elkeseredett alárendeltjeit. Ekkor történt, hogy a kapitány, Tafur biztos jelenlétében, kardjával vonalat húzott a homokba:

„Barátaim! — kiáltott a zászlaját elhagyni készülő harcosokra. — Ezen az oldalon a nélkülözés, eső és vihar, elhagyatottság és halál vár rátok, a másik oldalon a tunya, kényelmes élet. Ott Biru fekszik mérhetetlen kincseivel, erre meg Panama szegénységével. Válasszatok, mi illik egy bátor kasztíliai lovaghoz. Én délre megyek: ki követ?!"

Tizenhárman lépték át a vonalat: a többi hajóra szállt, és menekült a pokolból. Egy idő múlva azonban a mindenre elszántak is kénytelenek voltak visszafordulni. Letörten ültek össze tanácskozásra, végül az egymásnak esküvel elkötelezett szövetség úgy döntött, hogy Pizarro utazzék Spanyolországba, és kérje a vállalkozáshoz a korona segítségét.

Pizarro az Indiai Tanácshoz fordult. A bíboros közbenjárására csakhamar kiszabadult, és kihallgatásra jelentkezett. A császár nagy figyelemmel hallgatta végig előterjesztését. Megszemlélte az ajándékokat, meghallgatta a szakértők véleményét, és végül elrendelte, hogy kérdezzék meg az ügyről Hernando Cortezt, aki ez időben a királyi udvarnál tartózkodott.

A sevillai Alcázar „narancsudvar"-ában egy nyurga, villogó szemű, fekete ruhás férfi járt izgatottan fel és alá. Halántéka őszült, kissé görnyedt testtartásával, macskaszerű mozdulataival az ugrásra kész ragadozóra emlékeztetett. Már jó két órája várakozott, amikor végre feltűnt a könnyed, kecses hajlású mór oszlopsor alatt Cortez zömök alakja. Izgatottan sietett eléje, és mély meghajlással, ka-

lapjával a földet söpörve üdvözölte Mexikó leigázóját, aki néhány napja kapta meg a királytól a márki címet és rangot; s ezzel a főrangúak sorába emelkedett.

— Jó hírrel jövök — köszöntötte a kapitányt Cortez —, megkapja a felhatalmazást és a korona segítségét.

Az udvar sarkában álló márványpadhoz sietett, és szélesen elterpeszkedett rajta:

— Biru vagy Peru az öné, kapitány... Figyelmeztetem azonban, hogy az én tudomásom szerint nehéz feladat előtt áll. Egy jól szervezett, művelt birodalomba kell behatolnia. Az ország — a jelek szerint — nagyon gazdag.

— Excellenciád — hajolt meg Pizarro — csakúgy tudja, mint én, hogy miről van szó. Felderítőútjaink nagy reményekre jogosítanak. Biru, illetve Peru az inka istenkirályok országa. Jól rendezett, pompásan csatornázott, remek utakkal ellátott királyság, amelynek lakói szinte csecsemőkoruktól kemény katonai fegyelem alatt élnek. Minden ember munkája, egész élete szabályozva van.

Szeme fölvillant, hangja suttogóvá vált: — Aranyuk van, rengeteg az aranyuk, kincseik mérhetetlenek...

— Lehet, hogy igaza van — bólogatott Cortez. — Tavaly felderítőink jelentették, hogy az országban polgárháború dúl. A törvényes uralkodó ellen egy kegyetlen, erőszakos trónkövetelő lépett fel. Tudomásom szerint az utóbbi győzött. A helyzet tehát kedvez a bátraknak — tette hozzá kissé keserű mosollyal —, csak úgy ne járjon, mint én...

— Kegyelmességed Spanyolország dicsősége. Ő Szent Felsége elárasztja kegyeivel. Mi, a régi bajtársak büszkék vagyunk erre, és örülünk.

— Ugyan — legyintett a hódító —, mi küzdünk és fáradozunk, életünket és vérünket adjuk a koronáért, és ezalatt megrágnak bennünket az intrikusok. Lám, engem is félreállítottak. A vagyonomat irigylik, mást neveztek ki a helyembe. Guzman most szabadon garázdálkodik odaát. Kiszipolyozza a népet, tömegével szedi a rabszolgákat — ami alapjában véve tilos — az elnéptelenedett szigetek számára. Hiába minden — dörmögött —, ezek a mohó gazfickók nem ismernek határt.

A keserű panasz kissé különösen hangzott a „tigris" szájából...

Hirtelen felállt:

— Én megtettem, amit tudtam — búcsúzott el —, a többi az ön dolga.

Francisco Pizarro

1529. július 26-án a korona aláírta Pizarro meghatalmazását, és megkötötte vele a szerződést. Kinevezték a meghódítandó terület helytartójának és főparancsnokának, 725 000 maravédi évi fizetéssel. Járadékot kapott Almagro, valamint a többi konkvisztádor is. V. Károly nemesi rangra emelte mindazokat, akik a Pizarro rendezte színpadias jelenetnél átlépték a karddal felkarcolt vonalat. Az aláírásnál némi zavart keltett, hogy a vén kapitány analfabéta volt, de az udvari hivatalnokok különböző módon hitelesítették kézjegyét. Az ilyesmi nem volt ritkaság.

Pizarro diadalmasan tért meg küldetéséből. Diego Almagro ugyan szemrehányást tett, hogy a legfőbb rangokat magának foglalta le, de végül látszólag megbékélt, bár valójában a sértődöttség benne maradt, és évek múltán vad torzsalkodások elindító oka lett.

A kapitány zászlót bontott. A toborzás nem ment könnyen, a mexikói konc és a rablóhadjáratok megtömték a kalandorok zsebét. Végül ünnepélyesen, festői díszszemle után fedélzetre lépett a frissen szervezett sereg: százkilencven gyalogos, néhány ágyú és huszonhét lovas.

1530-ban indult meg a hadjárat a szokásos módon. A spanyolok megrohanták a part menti falvakat, kirabolták a lakosságot, és továbbálltak. A Panamába küldött zsákmány felülmúlta a várakozást, úgyhogy újabb csapatok készülődtek segítségül. Pizarro kegyetlenül hajszolta embereit, előnyomulásuk gyötrelmes volt. Csakhamar [illegible]

hogy valóban egy polgárháborúba csöppentek, mert kifosztott, felégetett városokra bukkantak. Lassanként mindent megtudtak a politikai válságról, mely ebben az időben feldúlta az inkák birodalmát. A viszály a törvényes uralkodó, Huáscar és a vérszomjas, nagyra törő Atahualpa között tört ki. A hadsereg két részre szakadt, Atahualpa legyőzte ellenfelét, fogságba vetette, és rideg kegyetlenséggel kiirtotta versenytársának egész rokonságát.

A birodalom fővárosába, Cuzcóba csak szórványos hírek érkeztek arról, hogy fényes fegyverzetű, fehér bőrű, díszes ruhába öltözött, szakállas idegenek szálltak partra, akik félelmetes szörnyetegeken vágtatnak, és legyőzhetetlenek. A híradások lassanként rémhírekké dagadtak: az emberek azt suttogták, hogy a Nap fiai, az évszázadokkal ezelőtt eltűnt szent Viracocha gyermekei tértek vissza, hogy igazságot szolgáltassanak. Akárcsak Mexikóban, a csodálatos és beteljesedő ősrégi jóslat esete itt is megismétlődött. A zsarnok Atahualpát éppen úgy, mint az elbukott azték uralkodót, félelem kerítette hatalmába. Pizarro csapatával elszántan nyomult előre. A spanyolok elámultak a pompás utak, a remekül öntözött, gondosan megművelt földek, a teli raktárházak, a tiszta, rendezett falvak láttára. A kezdeti összecsapások után ellenállásra alig találtak, sőt, a kerületi főnökök — nyilván „felsőbb utasítás"-ra — készségesen ellátták minden szükséggel „Viracocha fiait", a „Nap gyermekeit".

Az uralkodóház tagjai — az Inkák — ugyancsak a Naptól származtatták családjukat.

Pizarro 1532-ben erődöt és várost alapított a Tangarala völgyében. A települést San Miguelnek keresztelte el. Ekkor érkezett hozzá dús ajándékokkal megrakodva Atahualpa követsége. A szószóló tudomására hozta, hogy az Inka testvéreinek tekinti a jövevényeket, és meghívta őket Kaxamalka városába, ahol csapataival táborozott. A kapitány százkét gyalogosból, hatvankét lovasból és néhány ágyúból álló „hadereje" élén, félelem nélkül vágott neki az útnak. Futárok haladtak a hadoszlop előtt, a lakosság kivonult üdvözlésükre. Magas hegyekkel szegélyezett komor vidékre jutottak, és egy kőből épített, kiürített városba vezették a spanyolokat. Nem messze veretett sátrat az Inka, több ezer

főnyi katonájával. Pizarro megerősítette szállását, és fivérét, Hernandót néhány lovassal elküldte az uralkodóhoz. Egyetlen tolmács volt a követséggel. A látvány, ami eléjük tárult, nyomasztó volt. Atahualpa keményen fegyelmezett katonai tábor közepén, káprázatos pompában ragyogva fogadta őket. A kölcsönös üdvözlések után az Inka biztosította „testvéreit" jóindulatáról és szeretetéről, majd közölte, hogy másnap meglátogatja vezérüket.

A spanyolok ugyanolyan kétségbeesett helyzetben voltak, mint Cortez Mexikóban. Ekkor a Pizarro testvérek (még Spanyolországban csatlakoztak fivérükhöz) elhatározták, hogy megismétlik Cortez hadicselét, és foglyul ejtik Peru istenkirályát. Felvontatták az ágyúkat, elhelyezték az őrségeket, és másnap hajnalban talpig fegyverben, jól átgondolt stratégiai terv szerint várták a látogatást.

Lassan, nagyon lassan múltak az órák, végül közelükbe ért a fényes királyi menet. Aranytól és drágakőtől ragyogó díszruhákban, az Inka arany hordszékét szorosan körülvéve, méltóságteljesen vonultak az udvar főemberei. Kétoldalt a válogatott katonákból álló testőrség lépdelt. A menet előtt rabszolgák egyengették, tisztogatták az utat, minden egyes fűszálat kitéptek a földből. Mikor a trónus beérkezett a spanyoloktól megszállt udvarba, egy dominikánus szerzetes, Vincente da Valverde lépett az uralkodóhoz, és felmutatta a bibliát. Szónokolni kezdett a nagy spanyol császárról, a mindenhatóról és a kereszténységről. Felipillo, a tolmács, csak nehezen fordította le a fennkölt mondatokat. Atahualpa merev arccal hallgatta végig a pátert, aztán elkérte a bibliát, fellapozta, és a földre hajította. A dominikánus felordított:

— Gyalázatos! Vágjátok őket! Megadom a feloldozást!

Megdördültek az ágyúk... És most adjuk át a szót az inka származású spanyol történetírónak, Garcilaso de la Vegának:

„A lovasok előtörtek rejtekhelyükről, sebes vágtával rárontottak az indián csapatokra, és mindenkit, akit csak értek, ellenállás nélkül megöltek. Don Francisco Pizarro és gyalogosai rátámadtak Atahualpa királyra. Elfogásának hatalmas vágya fűtötte őket, mert azt gondolták, hogyha kezükbe kaparintják ezt a drágaságot, vele hatalmukba kerül

Atahualpa

Peru minden kincse. Sok indián vette körül a király hordszékét, nehogy letiporják, vagy más kárt tegyenek benne. De mással nem, csak a testükkel védték, nehogy megközelíthessék királyukat, a spanyolok pedig kegyetlenül osztották a sebeket, és végül az indiánok között véghezvitt mészárlás árán eljutottak a királyig. Pizarro volt az első, aki hozzáért, elkapta kezével a ruháját, és lerántotta a földre... Egy katona letépte homlokáról a koronaként viselt vörös bojtot, és megtartotta magának... Az indiánok, miután királyuk fogságba esett, és a spanyolok nem hagyták abba az öldöklést, elmenekültek... A spanyolok nem elégedtek meg az indiánok megfutamodásával, hanem üldözték, szúrták, vágták, amíg csak az éj sötétje el nem takarta őket. Ezután kifosztották táborukat, ahol drágakövekkel díszített arany- és ezüstkincsek sokaságát találták..."

Hihetetlen, de így történt...

A mészárlás el[illegible]aradt, az Inka sorsának híre borzalmat és rettenetet keltett. A peruiakat összekötő, az uralkodó személyében megtestesülő mindenható erő varázsa megtört, a birodalom szinte megbénult. Pizarro fejedelmi foglyával tisztelettel és megbecsüléssel bánt. Vigasztalta, biztatta, hogyha „magas" őrizetükben is, de kormányozza tovább a birodalmat, nehogy bonyodalmak támadjanak.

Atahualpa élt az engedéllyel, rendelkezett, és látva Viracocha fiainak aranyéhségét, váltságdíjat ajánlott fel szabadságáért. Azt ígérte, hogy a szállásul szolgáló palota egyik nagy term[illegible] nülti[illegible] tölteti arannyal, ha szabadon bocsátják. Pizarroék mindent megígértek. A király ma-

gához kérette a vérengzés után életben maradt tisztviselőit, és futárok indultak el mindenfelé, hogy elhozzák a kincstárakból, a templomokból az ott fellelhető aranytárgyakat. Útnak eredtek a birodalom távoli pontjai felé a spanyol megbízottak is. Az Inka vezetőt és kíséretet adatott mellé jük. Egyetlen hajszáluk sem görbült meg.

És megindult az aranyfolyam a kis városka felé. A spanyol kiküldöttek visszatértükkor szédülve számoltak be a látottakról, a nemesfémekkel, drágakövekkel borított templomokról, a fényűzően felszerelt, aranytól ragyogó királyi szállásokról. Az „aranyálom" lovagjainak gazdag aratásuk volt. Pizarro a zsákmány jó részével azonnal Spanyolországba indította fivérét.

Közben életre kelt a megdermedt ország. Atahualpa a fogságból adta ki a parancsot Huáscar megfojtására. Egyes tartományokban azonban felzendült a lakosság, a spanyolok talpa alatt forró lett a föld. Pizarro elhatározta, hogy amilyen gyorsan csak lehet, bevonul az aranyvárosba, Cuzcóba. Ekkor már összeköttetésben állt az udvar néhány főméltóságával, akik hajlandók voltak „Viracocha messziről jött fiai"-t szolgálni, és kiszemelte azt a bábkirályt, aki készséggel engedelmeskedik majd neki. Mielőtt azonban útnak indult, végezni akart Atahualpával. Megölethette volna, de nem ezt a sorsot szánta neki. Bizalmasaiból törvényszéket állított fel, kijelölte az ügyészt, a védőt, megidéztette a jól előkészített tanúkat, és 12 pontból álló vádiratot szerkesztett a perbe fogott uralkodó ellen.

Sötét komédiát játszatott végig. Árulással, gyilkossággal trónbitorlással, többnejűséggel, erkölcstelenséggel vádolta. A törvényszék nagy ünnepélyességgel hirdette ki a halálos ítéletet. A királyt máglya várta. Az ítélet után a dominikánus eléje tette a feszületet, és felszólította, hogy vegye fel a keresztség szentségét. Az Inka nem volt erre hajlandó, de Pizarro megmagyarázta a kétségbeesett embernek, ha engedelmeskedik, úgy a máglya helyett „csak" megfojtják. És Atahualpa engedelmeskedett. A keresztelőre megjelentek a tisztek és a főméltóságok, aztán a „Nap fiát" kivitték az udvarra, és a hóhér felhúzta a sietve összeácsolt akasztófára.

Az előbb idézett krónikás a következőket jegyezte föl a gyászos eseménnyel kapcsolatban:

„Elszánt volt, okos, bátor, nyílt, nagyon tiszta és jól öltözött. Sok feleséget tartott, és néhány gyermeket hagyott hátra. Testvérének, Huáscarnak sok földjét bitorolta, de amíg el nem fogta, sohasem tette fel a fejére az uralkodói jelvényt, a bojtot. Soha nem köpött a földre, hanem méltóságteljesen egy nagyon előkelő hölgy tenyerébe. Az indiánok csodát láttak korai halálában.

Hogy pedig egy bálványimádó indián, aki, mint Atahualpa, annyi kegyetlenség elkövetője, megkeresztelten halhatott meg, azért hálát kell adni Urunknak, Istenünknek, aki végtelen kegyelmét nem vonja meg oly nagy bűnösöktől sem, mint amilyen ő volt, és én is vagyok."

Hogy teljes legyen a komédia: Pizarro királyhoz méltó keresztény gyászszertartást rendezett Atahualpa teteme felett.

A spanyolok számba vették a zsákmányt, ami addig a kezükbe jutott, és biztos fedezet alatt a tengerpartra küldték. Az arany értéke — mai pénzre átszámítva — közel négyszázmillió dollár volt.

A spanyol király kincstárába ezután dőlt a perui arany- és ezüstáradat.

A maroknyi hódító erőltetett menetben sietett az inkák ragyogó fővárosába. Még ellenállás nélkül értek a falak közé, kirabolták a templomokat, összezúzták, szétrombolták a műkincseket, leszaggatták az épületekről a nemesfém borítást. Rabszolgák százai görnyedeztek nemsokára a tengerpart felé vezető úton az összeharácsolt kincsek súlya alatt.

Viracocha földöntúli lényeknek tisztelt fiairól csakhamar kiderült, hogy mifélék. Nem telt el két hónap, az országban úrrá lett a felfordulás. Bábkirályok és trónkövetelők harcoltak egymással. Időnként a spanyolok — akiknek száma a zsákmány hírére alaposan megszaporodott — elfojtottak egy-egy lázadást, de a parázs újra fellobbant. Mikor megnyugodtak a kedélyek, Chile felé indult új hódító hullám. A vezérek közt állandó volt a torzsalkodás; kormányzók, ellenkormányzók, zsoldoskapitányok egymás ellen fordultak, marakodtak a hatalomért. A Pizarrók és Al-

A spanyolok elfoglalják és feldúlják Cuzcot

magro hívei gátlástalanul támadták egymást hátba. A korona időnként bírósági meghatalmazottat és új csapatokat küldött a zavargó gyarmatra, de hiába, rendet nem tudtak teremteni. A belső ellentétek levezetésére a Peruval szomszédos területre szabadították az elégedetleneket, de mire a parancsnokok visszatértek, bitorlókat találtak helyükön. Az összeesküvők kegyetlenül végeztek egymással; ez a sors várt a „félelmet nem ismerő" Pizarróra is. Miután kivégeztette volt szövetségesét, Diego Almagrót, annak hívei elhatározták, hogy megölik. 1541-ben Szent János napján, június 26-án délben az újonnan alapított Limában — akkor még Ciudad de Los Reyesnek hívták - - mintegy tizenöt kivont kardú konkvisztádor rohant végig a főtéren:

— Halál az áruló zsarnokra! — kiáltották, és berontottak a kormányzó házába. Pizarrót és néhány barátját ebéd közben lepték meg. A megtámadottaknak már nem volt idejük páncélt ölteni. Az asztalt félrerúgva kardot rántottak. (E férfiak még otthonukban, ebéd közben sem tették le fegyverüket.) Pizarro hősiesen harcolt:

„Narváezt — írta a történetíró — a márki szúrással fogadta, és még több sebet adott neki, amibe aztán belehalt. Ezalatt a többiek behatoltak, egyesek a márkira, mások pedig az apródokra támadtak. A két apród férfiasan harcolva elesett, de előbb ellenfeleik közül négyet súlyosan megsebesítettek. Most, hogy egyedül maradt a márki, valamennyien ellene fordultak, minden oldalról körülfogták. Még így is jó ideig védekezett támadóival szemben, egyik oldalról a másikra ugorva, kardját annyi erővel és ügyességgel forgatta, hogy ellenfelei közül hármat is megsebesített. Minthogy azonban sokan voltak ellene, és kora is meghaladta már a hatvanötödik esztendőt, végül úgy kifulladt, hogy egyik ellenfele megközelítette, és nyakon szúrta."

A merénylők birtokba vették a várost.

Peru hősét még szolgái is elhagyták. „Olyan gyalázatosan temették el a márkit — fejezte be történetét a krónikás —, hogy az nem is képzelhető. A sok kincsből és vagyonból, amivel rendelkezett, egy pillanat alatt annyi sem maradt, amennyivel a temetésre egyetlen viaszgyertyát vehettek volna..." (Az idézetek Garcilaso de la Vega: *Inkák és konkvisztádorok* című művéből valók. Szokolay Endre fordítása.)

Vérpad, merénylet, gyilkosság, száműzetés: ez volt a sorsa az arany rabjainak, a vakmerő és kegyetlen hódítóknak.

De a világ képe egyre szélesebb lett, és Pizarro halálakor a térképrajzoló tolla alatt már csaknem egészen felismerhetően kialakult az alig néhány évtizede érintett hatalmas kontinens valódi képe.

Cortez és Pizarro „szerencséjé"-nek históriája legendaként röppent országról országra. A tengerésznációk valóságos rohamot indítottak Dél-, Közép-, majd Észak-Amerikába; aránylag gyorsan tárták fel partvonalait és belsejét. Felfedezték a hatalmas hegységeket, az óriás folyamok völgyeit: foglaltak, raboltak és pusztítottak. Az őslakosság a kegyetlen irtóhadjárat következtében rohamosan fogyott. Ahogy szétdúlták, megsemmisítették — Spengler kifejezése szerint „lefejezték" — az azték, a maya és a perui civilizációt, úgy törölték el a sajátosan eredeti indián kultúrákat is.

Nemcsak a kincskereső szerencsevadászokat, a hódítási vágytól sarkallt uralkodókat, a terjeszkedő, gyarmatosító

hatalmakat ejtette rabul az „aranyálom" — Eldorado — káprázata. A firenzei Medici-bank, a Fuggerek, a német, flamand tőzsérek is jelentős összegeket fektettek be főként a portugál és spanyol, majd a hollandus vállalkozásokba. A nyugati pénzemberek leghírhedtebb gyarmatosító kísérlete a német uzsorások dél-amerikai kalandja volt. V. Károly spanyol király és német-római császár fülig eladósodott az augsburgi Welser és a konstanzi Ehinger háznál. 1527-ben a két cég közös kereskedelmi társaságot alapított, és a fizetésképtelen császárnak 8000 kilogramm aranyat kínáltak fel, ha rájuk ruházza a spanyol korona számára meghódítandó — a mai Venezuela és Columbia területén fekvő — ismeretlen országok gyarmatosításának jogát.

Hogyan adtak-vettek akkoriban szőröstül-bőröstül, földestül, emberestül óriási területet olyanok, akik még nem is jártak e vidéken, nem tudtak róla semmit, és csak valamiféle elméleti jogcímük — mint például a római pápa döntése — volt az efféle alkudozásra!

A vállalkozók — egymás közt a tárgyalások során a „Welserek országá"-nak hívták eldorádójukat — kötelezték magukat arra, hogy egy éven belül négy teljesen felszerelt hajót és legalább háromszáz fegyverest indítanak el a kijelölt területre, és azt meghódítják a spanyol koronának. A partvidékeken, illetve az arra alkalmas szigeteken két-három éven belül településeket és erődöket építenek. A várható bevétel — főleg a drágakő- és a nemesfémzsákmány — egy részét befizetik a kincstárba. Ezzel szemben megkapják — örök időre — az engedményes területen az igazgatás és bíráskodás jogát, továbbá azt a kiváltságot, hogy a Welser és az Ehinger család tagjaiból kormányzókat nevezhessenek ki. Jogot nyertek arra is, hogy mindazokat, akik ellenszegülnek a kormányzó parancsainak, rabszolgaságba vethessék.

1529-ben a bankok első kormányzója, Ambrosius Ehinger (a spanyolok Alfingernek hívták) néhány száz német zsoldossal partra szállt a venezuelai öböl keleti felében. Viselt dolgaival még a vérszomjas spanyolokat is elképesztette, és rövidesen a „kegyetlenek kegyetlenje" jelzőt kapta. Pusztításainak, rablásainak embertelensége felülmúlt minden képzeletet. (Néhány bizalmas spanyol jelentés tanúsko-

dik erről.) Egész falvakat deportált a rabszolgapiacra, a visszamaradt „árut" lemészároltatta.

A németek — akárcsak a spanyolok — fegyverzete eleinte biztosította a behatolók abszolút fölényét. Az őslakók néhány sikertelen ellenállási kísérlet után elhagyták a veszélyes területet, úgyhogy Alfinger kénytelen volt visszafordulni. Ezután a Magdaléna-folyón felhajózva igyekezett elérni a hegyi vidéket, ahol a titokzatos „aranyvárost" sejtették. Közben felfedezte a Keleti-Kordillerákat. Három esztendeig tartott az aranyvadászat, és a zsoldossereg alaposan megfogyatkozott. A sziklás tájak indiánjai elkeseredett dühvel támadtak Alfinger hordájának maradékaira. Mind egy szálig odavesztek, de a véres üzlet, úgy látszik, jól jövedelmezett, mert 1534-ben a bankárok Georg Hohermuth von Speyert (spanyolul Spirónak nevezték) küldték át az óceánon 400 zsoldossal. Spiro méltó volt elődje emlékéhez. Benyomult az Orinoco vízrendszerének területére. (Kolumbusz e folyó torkolatánál vizionált lázálmában a „Földi Paradicsom"-ról.) Felderítette, de aranyat csak keveset talált, ellenben a bennszülöttekkel úgy meggyűlt a baja, hogy katonái lerongyolódva, betegen vánszorogtak vissza a tengerpartra. Ezalatt megérkezett a harmadik Welser-expedíció is Nicolaus Federmann parancsnoksága alatt. Neki sikerült betörni a művelt muisca indiánok gazdag lakóterületére, de balszerencséjére egyidőben érte el a vidéket a délről és északról előnyomuló konkvisztádorokkal: Quesadával és a hírhedt perui hódítók egyikével, Belalcazárral. A spanyolok már tudták, hogy e tájon aranybányák vannak, ezért elállták a lerongyolódott, állatbőrökbe burkolt németek útját. Néhány napig farkasszemet néztek egymással az aranyláztól üzött kalandorok, de összetűzésre mégsem került sor. A németek kártérítés ellenében visszavonultak. Az amerikai spanyol kormányzók ettől kezdve fütyültek a korona szerződéseire: lefoglalták maguknak a sokat ígérő területeket.

A Welserek még egy csoportot küldtek Columbiába, de az indiánok olyan hevesen támadták az előrehatolókat, hogy valamennyien elpusztultak.

Ezzel véget is ért a bankárok gyarmatszerző kalandja; kegyetlenségük emléke azonban mindmáig fennmaradt.

Elbuktak a többiek is, de az új kontinens belseje lassanként feltárult. A föld legnagyobb folyójának, az Amazonasnak a bejárása is Eldorado lovagjainak emlékéhez fűződik. (Az Amazonas évenként 3160 köbkilométer vízzel gyarapítja az óceánt, tehát többel, mint amennyi Európa összes folyóin átáramlik.)

Francisco Pizarro öccse, Gonzalo Peruból kiindulva keleti irányban indult el Eldorado elérésére. 340 spanyollal és több ezer indián teherhordóval átkelt az Andokon, és hihetetlen nehézséggel eljutott a Napo-folyóig (a Felső-Amazonas bal oldali mellékfolyója). Teljesen kimerülten tábort ütöttek, és Gonzalo Pizarro egyik alvezérét, Francisco Orellanát ötven katonával egy sietve összeácsolt dereglyén felderítőútra küldte, hogy megállapítsa, merre tudna tovább haladni? A csoport el is indult kelet felé, de soha nem tértek vissza Gonzalóhoz. A gyors folyású Napo elsodorta őket, és sok száz kilométerre vitte utasait lakatlan területeken át az ismeretlen felé. Egy Carjaval nevű szerzetes jegyezte fel a különös vízi túra emlékeit. Ötvennapi hányódás után a rendkívül szélesre dagadt Napón rohantak az ismeretlenbe, hiszen kikötni nem mertek, mert az ellenséges indián törzsek azonnal rájuk rohantak. Elfásultan, elgyengülten hagyták vitetni magukat az árral; a járművük a hatalmas folyam hullámainak játékszerévé vált. Egy nap kis faluhoz értek. A parton világos bőrű nőket láttak, férfinak nyoma sem volt a tájon. Mikor nagy nehezen kikötöttek, az asszonyok rájuk támadtak, de rövid harc után megfutamodásra kényszerítették e harcias erdőlakókat, akik a görög mondák amazonjaira emlékeztették őket. A kunyhókban végre élelmiszerhez jutottak, és a folyamot e nőkről Amazonasnak nevezték el. (Újabban az „amacumu" indián szóból származtatják a „folyók atyjá"-nak nevét. Ez „mennydörgő"-t jelent.)

Százhetvenkét napos, szörnyű nehézségekkel járó, rendkívüli kalandokkal tarkított út volt mögöttük, mire az Atlanti-óceánhoz érkeztek. Aranyat nem találtak, de a geográfia Orellanát tekinti a föld legnagyobb folyója felfedezőjének.

Nagy nehezen vergődtek el Hispaniolára. Orellana jelentést küldött a spanyol királyi udvarhoz, és engedélyt kapott

az Amazonas vidékének meghódítására. A pátensre már könnyű volt pénzt szerezni; négyszáz emberrel indult, a folyam torkolatánál azonban az expedíció csaknem valamennyi tagja a vezérrel együtt elpusztult...

Az Orinoco és az Amazonas között húzódik az a változatos tagozódású terület, amelyet valaha egész terjedelmében Guayanának neveztek. Több mint 1000 kilométeres óceáni partvonala mentén mocsaras, gőzölgő lapályok, kusza, vad őserdők, termékeny síkságok, egzotikus növényekkel borított dombvonulatok váltakoztak; távolabb magas hegyek körvonulata kéklik át halványan a trópusi párán... Északi része ma Venezuelához tartozik (az Orinoco medencéjével együtt), déli harmadát — az Amazonas „zöld poklá"-val — Brazíliához csatolták. Közepén jelenleg három európai hatalom osztozik. Brit Guayana, Holland Guayana vagy Suriname és Francia Guayana térképfoltjai a régi gyarmati rendszer utolsó támaszpontjai a dél-amerikai kontinensen.

E tájon is az Eldorado — az aranyország — titkát keresték. Az ellenséges dzsungel, az emberveszejtő láz, az örvényes vízi utak csalóka útvesztői, a megmászhatatlan sziklafalak bástyái visszaverték a rohamokat. A gyilkos éghajlat, a járványok alaposan megtizedelték a pionírokat (megesett, hogy 2000 partra szállt gyarmatosító rövid egy év alatt egy szálig elpusztult). Az Európába visszatértek — még ha ők maguk nem is jutottak célba — tovább szőtték az aranylegendát, és útikönyveikben, emlékirataikban, a kapitányi naplókban — az értékes megfigyelések s a tényleges felfedezések mellett — megerősítették az Eldoradóról szállongó meséket. A publikum mohón kapkodta szét e műveket, hatásukra szerencselovagok és jobb életre vágyódó szerencsétlenek — akik többnyire minden hidat felégettek maguk mögött — rajokban vágtak neki a csábító világnak.

E furcsa könyvek egyik legnevezetesebbike Sir Walter Raleigh (ejtsd: réli) (1552—1618) főúri kalózadmirális *A guayanai birodalom felfedezése* című műve volt. A több kiadást megért, pompás stílusú (a szerző Oxfordban tanult), izgalmas írás érdekessége, hogy a kaland, az arany és a kincsek ígéretén kívül szilárd meggyőződéssel hirdette: Guayanát a koronához kell kapcsolni, mert bázisa lehet (spanyol Amerika mellett) a megalapítandó nagy angol

Amerikának. A szerzőt az angolok nemcsak a gyarmatosítás egyik gyakorlati úttörőjének, hanem elméleti megalapozójának is tekintik.

Sir Raleigh az Erzsébet királynő (1533—1603) korabeli Anglia egyik legnépszerűbb hőse volt. A körülrajongott Drake, Hawkins, Cavendish, Frobisher mellett az angol tengeri hatalom megalapítói közé sorolták.

A vakmerő vállalkozások évtizedei voltak ezek. A leopárdlobogós kalózok nem számítottak a megvetett és üldözött tengeri rablók közé. Titkos pátens hatalmazta föl e kapitányokat új területek felkutatására és bizonyos meg nem nevezett „ellenség" leküzdésére. Az efféle utasításba sok minden belefért; a magánháborúk katonái valójában a kiküldő állam védencei voltak, és ha elfogták őket, többnyire úgy bántak velük, mint a hadifoglyokkal. Ha egyik vagy másik követ felháborodottan tiltakozott a támadások miatt — hiszen színleg béke volt —, a politikusok, bevett szokás szerint, lehetőleg letagadták az esetet, ha pedig nem, jól leszidták a „vétkest", vagy helyette felkötöttek egy kéznél levő „igazi" rablót. E hadjáratok költségeit rendszerint nem az államkincstárból fedezték. Az érdekeltek valóságos részvénytársaságszerű vállalkozásokba tömörültek egy-egy kalózflotta felszerelésére és útba indítására. A királynő, ha már megadta az engedélyt, szívesen betársult az „üzlet"-be, mert mohón szerette a pénzt. Sikerült vállalkozás után a tengerészek dús haszonnal tértek meg a hazai kikötőbe. Kalandjaik szájról szájra jártak, a nép büszke volt bátor fiaira, és őfelsége — miután megkapta részesedését — kitüntette kedvenceit.

Így lettek e kalandorok tengernagyok és lovagok, kormányzók és titkos tanácsosok.

Raleigh, a devonshire-i kisnemes fia — e közép-angliai vidékről származtak Anglia legjobb tengerészei — katona, filozófus és költő volt egy személyben. A ragyogó képességű és megnyerő külsejű férfi már oxfordi diákéveiben verseket írt. Tizenkét esztendős korában a harctéren aratott dicsőséget a hugenották oldalán. Első könyveivel és egy sikeres szonettsorozattal London irodalmi világába is „befutott" (gyakran megfordult a Marmaid kocsma irodalmi, színházi törzsasztalánál, hová Shakespeare is eljárogatott). Majd

tengerre szállt féltestvérével, a vakmerő Gilberttel, és végigkalózkodta a közép-amerikai partokat. Vállalkozása eredményes, és zsákmánya nyilván gazdag volt, mert gyorsan emelkedett. 1584-ben már mint tengernagy — titkos utasítással és két hajóval — újból kifutott a kikötőből. E kalandja során alapította meg az első amerikai angol gyarmatot, és ezt a Maid Queen—a hajadon királynő—tiszteletére Virginiának nevezte el. (Ma az USA egyik állama.) Raleigh az angol reneszánsz egyik legvonzóbb alakja volt. Erzsébet udvari humanista köréhez tartozott, s mint az uralkodónő kártyapartijának tagja, állandó, késhegyre menő küzdelmet folytatott a szeszélyes, de okos királynő kegyenceivel. Mint filozófust a XVI. század sztoikus gondolkodóinak vezetőjeként ismerték el. Történelmi művei (a börtönben diktálta feleségének) a kor legjelentősebb historikusai közé emelték.

1595-ben merész tervet eszelt ki. Kis flottát szereltetett fel azzal a céllal, hogy Guayanában kikötve az Orinocón felhatol, és megkeresi Eldoradót. Poggyászában őrizte Kolumbusz útitársának, Pinzónnak, továbbá Orellanának s a kalandos sorsú Martineznek titkos jegyzeteit. Martineztől származott Eldorado fővárosának első leírása. (Persze ő is csak mások elbeszélését jegyezte fel.)

„A Parima-tó partján — böngészte át esténként újból és újból a gondosan bezárt kapitányi kabinban a megviselt pergamen lapokat — fekszik Manua Del-Dorado. A fejedelem a csodálatos tó partján lakik aranylapokkal fedett nagy palotában. A város szikrázik az aranytól, még az utak szegletoszlopai is ebből készülnek. A szent királyt a főpapok minden napkeltekor megkenik illatos olajokkal, és felséges testét finomra őrölt aranyporral hintik be. Alkonyatkor a tóra épített aranyteraszra lép a király, és itt lemossák róla a port... Az országban — jegyezte fel a spanyol tiszt — rengeteg az arany. Hatalmas folyó mögött fekszik, égig érő szikláktól védett völgyben. A kövek között nyers aranytömbök hevernek, és e nemesfémnek itt már nincs is különösebb értéke..."

Az Orinoco lenne a nagy folyó? — tűnődött Raleigh. Megfogadta, hogy a végére jár a dolognak. Több mint egy hónapig vitorláztak a kis flotta hajói. Óvatosan haladtak,

mert rajtaütésszerűen akarták megrohanni a trinidadi spanyol gyarmat erődjét. Csakis így tudták hátukat biztosítani a nagy vállalkozáshoz. Raleigh bizalmas embere, James Widdon kapitány már egy év előtt érdekes hírrel tért meg kémszemléjéről. Elmondta, hogy Antonio de Berrio, Trinidad parancsnoka kis expedíciót szervezett, és felhajózott az Orinocón. A száműzetésben élő 70 esztendős kormányzó állítólag hatalmas aranyrögökkel tért vissza a vállalkozásról, tehát bizonyosan megtudott valamit Eldoradóról. Raleigh terve az volt, hogy kézre keríti a kormányzót, és kényszeríti, hogy vezesse őket. Kiadta a parancsot: Berriót mindenáron élve foglyul kell ejteni.

A flottilla éjszaka közelítette meg a trinidadi kikötőt, és hajnalban megrohanta az ott horgonyzó hajókat. Egymás után süllyesztették el a spanyol gályákat, aztán ágyútűzzel megadásra kényszerítették az erődöt. A partra szálló kalózsereg egyetlen rohammal foglalta el a várost, s a kormányzó is a kezükbe került. Amilyen váratlanul érkeztek, olyan hirtelen tűntek el Raleigh-ék Trinidadról. A flottát leszerelték, az Orinoco deltájának egy bozótos öblében rejtették el, majd néhány evezős dereglyét bocsátottak vízre, és nekivágtak a folyamóriásnak. Antonio de Berrióról rövidesen kiderült, hogy alig ismeri a mocsaras holtágak, tavak, ingoványok labirintusát. Az expedíció száz főből állott, és mindössze egy hónapra elegendő élelmiszerkészletet vittek magukkal. Indiánokat fogtak, de azok sem tudtak tökéletesen tájékozódni a kusza, mocsaras vidéken. Rengeteget szenvedtek a rovaroktól. Végül sikerült egy öreg törzsfőnököt rábírni, hogy szegődjön mellékük. Ő aztán kivezette őket a folyam főmedrébe.

„Minél messzebb nyomultunk előre — írta később könyvében Raleigh —, annál inkább legyengültünk, mert a folyó árja óráról órára erősebben zúgott szembe velük. Elviselhetetlen hőség volt, rettenetes őserdőn kellett keresztülhaladnunk. Élelmünk elfogyott, szomjúság kínozott valamennyiünket, pedig annyi víz volt körülöttünk, amennyit csak akartunk. De minden korty betegséggel volt terhes..."

Így érték el az arawak indiánok egyik faluját, s az őslakók — még soha nem láttak fehér embert — megmentették a kalózcsapatot a pusztulástól.

Raleigh az Orinocóba ömlő Caroni-folyó torkolatánál partra szállt, de innét még nagyon messze volt a hegyvidék, ahol — a hírek szerint — a „gazdag városok és birodalmak" rejtőztek. Erejük minden megfeszítésével eljutottak az első dombvonulatig, de onnét kénytelenek voltak visszafordulni. Kimerülten s aggódva siettek Trinidadra, mert attól tartottak, hogy támadásuknak híre menvén, a spanyolok büntető expedíciót küldenek nyomukba. Hazafelé vitorlázva kiraboltak két kis települést, de kincseket itt sem találtak, így a beígért mesebeli aranyrakomány nélkül futottak be Plymouth kikötőjébe.

Erzsébet fanyalogva fogadta kedvelt admirálisát, hiszen csábító ígéretei és bőbeszédű beszámolója mellett bizony sovány zsákmány hevert a királynő lábainál. Raleigh erre — nyilván saját maga igazolására — írta meg híres könyvét, amelyben a következők állnak:

„Az említett ország belsejében 400 mérföldet jártam be folyón és szárazföldön. (Ez nyilván túlzás volt.) Ebben az országban sokkal több arany van, mint India és Peru leggazdagabb részeiben. Az ország határán a legtöbb király (csak őslakók településeivel találkozhatott) Őfelsége hűbérese lett, és úgy tűnik, hogy semmit sem akarnak inkább, mint Őfelsége oltalmát és az angolok visszatérését... Itt több alapja van annak, hogy meg legyünk győződve a kincsekről és a dicsőségről, mint a nyugat-indiai utazások során, és a szokásosnál könnyebb lehetőség nyílik arra, hogy meghódítsuk leggazdagabb területüket... Az általam felfedezett birodalom elégséges lesz ahhoz, hogy Őfelsége és az egész királyság számára nem kevesebb kincset szolgáltassanak, mint amennyivel a spanyol király az összes Indiákban rendelkezik." (Raleigh: *Complete Works*. 1854. A szerző fordítása.)

Ezután részletesen leírta tapasztalatait. Könyve értékes adatokat is tartalmazott a trópusi Amerika földrajzi viszonyairól. A kötet végén olvasható a felhívás angol Amerika megalapítására.

Az expedíció után a szerencse elhagyta a kalóztengernagyot. Összeesküvésben marasztalták el, és tizenhat esztendőt ült a Tower bástyái között. Miután kegyelmet kapott, 1617-ben még egy expedíciót vezetett Guayanába, de ez is

eredménytelen volt. Emberei — a régi szokásokhoz híven — kiraboltak egy útjukba eső várost. A spanyol király erélyesen tiltakozott, de Erzsébet már nem élt, nem védelmezhette meg kedvenc kalózát, utódja, I. Jakab pedig nem sokat teketóriázott, hanem lefejeztette a költő-kalandort.

De könyve kézről kézre járt, s megindult a roham Guayana felé. Angolok, franciák, portugálok, hollandok harcoltak érte. Az aranylegenda szertefoszlott, de a gyarmati uralom megmaradt a mesebeli partokon.

Az angol tengerészek lassanként átvették a kezdeményezést a felfedezésekben, és ugyanakkor mindjobban szorongatni kezdték a spanyolokat az óceánokon.

Közeledett a végső leszámolás a tengeri uralomért. A föld most már a briteknek bizonyult szűknek!

„A kereskedelem Új-Spanyolországgal (a dél-amerikai gyarmatokkal) újabban sok fáradsággal és gonddal jár... — írta a Fugger-bankház sevillai képviselője 1579 őszén az augsburgi központnak. — A tengeri utak biztonsága megromlott: az angol kapitányok vakmerősége nem ismer határt."

Mendoza, II. Fülöp Őszentfelségének, a spanyol világbirodalom uralkodójának londoni követe ugyanezen időben a türelmetlen hangú jegyzékek áradatát zúdította Sir Francis Walsingham és Burghley lord államtitkár nyakába. Mind arról szóltak, hogy Francis Drake (1546—1618), a hírhedt „tengeri ördög", az „alvilági sárkány", az „elvetemedett sátánfi" valósággal „pokollá tette Őszentfelsége hajósainak életét, most már nemcsak az Atlanti-, hanem a Csendes-óceánon is".

Az államtitkár a királynő nevében sopánkodva válaszolt: „Őfelsége nem tud semmiről sem, hiszen ő lenne a legutolsó személy, a legeslegutolsó, aki előmozdítaná királyi fivére felséges tulajdona ellen elkövetett arcátlan támadásokat, sőt fel van háborodva ennek a kalóznak a szemtelenségén" stb.

Holott...

Az igazság az volt, hogy Francis Drake, Anglia királynőjének kapitánya titkos megbízással — új gyarmati foglalásokra és zsákmányolásokra szóló felhatalmazással — nyugtalanította „flottá"-jával a spanyol vizeket. Ráadásul

Erzsébet 1000 font sterlinggel maga is betársult a vállalkozás költségeibe a csábító óriási haszon reményében.

A tengerészet történetében valóban egyedülálló ez a huszáros bravúr, melynek következtében megindult a jegyzékváltás London és Madrid között. A kaland — még a kortársak szerint is — alapjában rázta meg a spanyol világbirodalmat. Drake — a gyarmati krónikások szerint — „flottájával az égből pottyant le", és mint valami „kísértettünemény" jelent meg a Csendes-óceán partjain megalapított alkirályságok előtt. Hónapokig garázdálkodott „az ördög" e vizeken, aztán nyoma veszett, és mikor már rég elsiratták (a fösvény Erzsébet is az 1000 fontjával együtt), a föld megkerülésével, kincsekkel megrakodva vitorlázott be Plymouth kikötőjébe tarka zászlódíszbe öltözött vezérhajóján.

Drake kalandjáról ezernyi „hiteles" leírás, emlékirat, feljegyzés maradt hátra. Az írók több száz regény csodálatos hősét mintázták róla. Rajongtak érte, és sárba rántották. Hajója, a híres Aranyszarvas Deptfordban emlékdokkba került. A róla költött mendemondák mint tények még a tekintélyes történelmi forrásmunkákban is fellelhetők. Ha a kései érdeklődő belelapoz a dokumentumok seregébe, valóban meghökken a számtalan „hihetetlen" kalandon, és önkéntelenül is felmerül a kérdés: mi volt a valóság az Aranyszarvas körül kerekedett ma is élő, forgatókönyv-, televízió- és hangjátékszerzőket megihlető „legendárium"-ban?

Francis Drake már híres kapitány volt, mikor hosszadalmas előkészületek után mint titkos pátensű parancsnok 1577. november 17-én elvitorlázott flottájával Plymouth kikötőjéből. Célja az volt, hogy átkel a Magellán-szoroson, zsákmányol az arany- és ezüsttermő chilei, perui partokon, és valahol — ha erre mód nyílik — angol gyarmati bázist alapít. A vállalkozást nyomon kísérő spanyol alkirályi jelentések több helyen félelmetes hajóóriásokról, hatalmas flottáról beszélnek. A lenyűgöző erejű hajóhad a korona titkos levéltárában fellelhető bizalmas jegyzék szerint valójában a következő egységekből állt: a zászlóshajó a 100 tonnás, 18 ágyús Pelikán volt, utána a 80 tonnás, 16 ágyús Erzsébet, majd a még kisebb Marygold következett. A pa-

rányi, 15 tonnás Hattyú és az ugyanekkora Benedict egészítette ki a rajt. Az öt apró jármű mindössze 164 embert hordott fedélzetén.

Ez volt Drake „Armadá"-ja. A hajók azonban jó tüzérséggel rendelkeztek, roppant gyors járatúak voltak, és a legénység válogatott tengerészekből állt.

Nehéz, kalandos, megpróbáltatásokkal és viszályokkal terhes hónapok után érték el a Magellán-szorost. Fél évszázaddal ezelőtt határozott át rajta a nagy felfedező. A tengernagy itt átkeresztelte hajóját: a Pelikánból Aranyszarvas lett. Drake volt az első angol kapitány, aki 1578. szeptember 6-án megjelent a Pacificen. A flotta azonban eltűnt mögülle. A fregattok elpusztultak a viszontagságok során (egy visszafordult), a néhány zsákmányhajót (nem volt oly sok, mint hírlett) elkobozták vagy hazaküldték. Az admirális magára maradt.

Az Aranyszarvas ott álmodott a chilei és perui parti vizeken néhány tucatnyi devonshire-i legénnyel a fedélzetén. Valóban elképesztő vállalkozásnak tűnt: egy kis hajóval végigrohamozni két nagy alkirályság kikötőit?!

És itt kezdődött a „legendárium"...

Drake tudta, hogy mit csinál. Bátor és vakmerő volt, de nem eszeveszett. Kitűnően ismerte a helyzetet. A Csendes-óceánon ez idő szerint béke honolt. A chilei és perui hajók lassúak voltak és rozogák; legtöbbjük ágyú nélkül közlekedett a parti vizeken. A kikötők — Panama kivételével — jelentéktelen kis települések voltak, néhány tucatnyi gyarmati szolgálatban elpuhult spanyol őrizte e kezdetleges védőműveket. Egyetlen spanyol hajó sem tudott versenyezni az Aranyszarvassal tűzerő és gyorsaság tekintetében, és a kapitány ezt jól tudta. Ha szorongatták, kifutott a nyílt

vízre, és vitorláit elnyelte a messzeség. Drake mint az éhes farkas rohanta meg az útjába eső első kikötőt: Valparaisót. Mikor bevitorlázott, spanyol hajónak nézték, ki gondolt volna másra? Egyenesen a part mellett horgonyzó Gran Capitan del Sur nevű gálya mellé állt és megcsáklyázta. 8000 font értékű aranyat és 1770 kancsó bort zsákmányolt, majd gyorsan partra tette rohamcsoportjait, kirabolta a templomot és a néhány spanyol házat.

Így tudták meg a spanyolok, hogy az „ördög" újra hadba szállt...

Panamában nagy ijedelmet keltett a hír, az alkirály riadózott, fegyvereseket szedtek össze, és megkezdődött az Aranyszarvas körül a tánc, a kalandok sorozata. Valójában az történt, hogy a fürge fregatt és a kapitány kedvencei, a szétszedhető, felfegyverzett kis gyorsvitorlások felbukkantak, támadtak, fosztogattak, aztán eltűntek, mintha a tenger nyelte volna el őket. Lassan hajóztak felfelé a chilei partvonalon. 1579. február 13-án Callaóhoz, Lima kikötőjéhez értek. Ez már jelentősebb gyarmati támaszpont volt, de itt sem állomásozott komolyabb katonai erő. Napnyugtakor surrantak be. A kalandot így írta le John Drake, a tengernagy rokona és apródja:

„Ahogy a kikötőbe behatoltunk, ott találtuk a tizenkét vitorlást kikötve és lehorgonyozva, és az összes vitorlázat a parton volt. A parancsnokok és a kereskedők teljes biztonságban érezték magukat, hiszen itt még sohasem támadták meg őket, és a magunkfajta ellenségre igazán nem számítottak. Ki is rabolta hajóikat a generálisunk, bár csak egy láda valódi ezüstöt meg rengeteg vásznat meg selymet találtunk. Közben megtudta egy spanyoltól, hogy a Cacafuego (Tűzokádó) nevű hajó kincsekkel megrakva Paita felé tart. Erre mi egy percig sem maradtunk tovább, elvágtuk a kikötőben horgonyzó hajók összes kötélzetét, sodródjanak, ahova kedvük tartja, akár a tengerre, akár a partra, és teljes sebességgel a kincses gálya után eredtünk..."

Paita előtt kötelekkel megrakott bárkát kaptak el az angolok. 80 font aranyat és egy nagy smaragdokkal díszített feszületet zsákmányoltak fedélzetéről, aztán tovább vágtattak az „aranygálya" után. Hallgassuk csak meg John Drake beszámolóját a továbbiakról:

„A generális megígérte, hogy aki először meglátja a hajót, az a jó hírért megkapja aranyláncát. Történetesen John Drake (a naplóíró) pillantotta meg, ahogy három óra tájban felment az árbockosárba, és körülbelül 6 óra tájban már fedélzetén is voltunk, miután három sortüzet lőttünk rá, és levertük a korlátait... Valóban temérdek kincset találtunk benne, tizenhárom ládát tele ezüstpénzzel, 80 font aranyat és 26 tonna ezüstöt." (R. Hakluyt: *The principal navig. etcr.* Rázsó Gyula fordítása.)

A Tűzokádó tehát harc nélkül került kézre. A zsákmánylistán a fentieken kívül sok láda ékszer és igazgyöngy is szerepelt. Francis Drake-nek megtetszett a gálya parancsnoka, Juan de Anton kapitány. Átvitette a hajójára, szabályos nyugtát adott neki az elrabolt kincsekről, levelet bízott rá, majd zenés vacsorát rendezett tiszteletére. Ezután pedig — egész szokatlan dolog volt ez abban az időben — katonai tiszteletadással szabadon engedte a hajót és a legénységét.

Az Aranyszarvas raktárai tehát már a kaland elején megteltek. A spanyol partok fel voltak bolydulva, és Drake, a „vakmerő" — miután túl volt a szerencsés fogáson — egyszerre óvatos lett. Most már elkerülte a kikötőket: sejtette, hogy a spanyolok, miután felocsúdnak első rémületükből, csakhamar elcsípik. Hajója is javításra szorult, igyekezett tehát kitérni az összecsapások elől. Még egy tengerjáróval találkozott: Don Francesco de Zarate vitorlásával, aki részletes jelentésben számolt be az esetről don Martin Enriquez-nek, Nova Hispania alkirályának:

„Nem álltunk ellen — írta —, oly hirtelen jött az egész, és a hajón mindössze hat emberünk volt ébren. Az angolok átszálltak hozzánk, senkit sem bántottak, elvették a kardokat és az utasok kulcsait. Felszólítottak, hogy menjek át hajójukra a kapitányukhoz, ezt örömmel hallottam, mert úgy gondoltam, több időm lesz arra, hogy istennek ajánljam magam... A parancsnokot a fedélzeten találtam, és hozzá lépve kezet csókoltam neki. Kedvesen fogadott, felvezetett a fülkéjébe, hellyel kínált, és így szólt: Barátja vagyok azoknak, akik igazat mondanak nekem, ezért meg kell mondanod, mennyi ezüstöt és aranyat visz a hajód? — Semmit! — válaszoltam, és ez igaz is volt. Egy ideig csend-

ben maradt, aztán barátságosan tovább beszélgetett velem. A kapitányt Francesco Drake-nek hívják, körülbelül 35 éves, és egyike a legnagyobb kapitányoknak, akik a tengeren hajóznak. Hajója csaknem 400 tonnás gálya és tökéletes vitorlás. (Zarate is nagyot mondott a 100 tonnás Aranyszarvasról.) Beszámolt útjáról nekem, ötvenhat óra hosszat tartózkodtam nála, aztán kegyesen elbocsátott..." (Ruoth: *They saw it happen.*)

Ez volt tehát az Aranyszarvas dél-amerikai kalandjának való magja. Valljuk be, nem sok. Drake még egyetlenegyszer szállt partra az alkirályságok területén, mégpedig Guatulco kikötőjében, hogy vizet és élelmiszert vegyen a fedélzetre. Néhány spanyol éppen bírói tárgyalást tartott, amikor bevitorlázott. Az egész társaságot felterelte a hajóra, aztán kifosztotta a templomot, szétzúzta a szobrokat (protestáns volt).

Most már csak egy célja volt: hogyan tudná mielőbb Angliába kormányozni a kincses fregattot. Előbb északnak tartott, hogy megkeresse az „északnyugati átjárót", aztán felfedezte és birtokba vette Kaliforniát, majd hirtelen elhatározással keletre fordult, hogy megkerülje a földet. A vakmerő kalandhős kitűnő taktikai érzékkel óvatosan és okosan vitorlázott. Majd háromévi távollét után futott be a hazai kikötőbe, és sikerült sértetlenül Angliába hoznia a több milliós értékű kincseket. Voltaképpen ez volt a legnagyobb bravúrja, hiszen közel egy évig zsákmányra éhes, elszánt kalózoktól fenyegetve, ellenséges vizeken hajózott. Erzsébet jó üzletet csinált az Aranyszarvassal. Mai pénzértékben közel másfél millió fontot keresett. II. Fülöp hiába követelőzött: a királynő megvédte „az ő kis kalózát", sőt a dicsőséges hajó fedélzetén lovaggá ütötte Francis Drake-et aki másodiknak került meg a földet...

Plymouthban tüntetően kitörő lelkesedéssel fogadták Drake-et. Az ünneplés nem a kalandornak, hanem Anglia hősének szólt. A hajózás Erzsébet korában vált mindennél fontosabb nemzeti üggyé. A hatalmas spanyol hadigályák elállták a gyarmatokra vezető utakat a britek elől; a tengeri uralom tehát a terjeszkedés kulcskérdése volt. Az Aranyszarvas sikere bátorságot és hitet adott mindazoknak, akik a flottafejlesztés, a spanyolok elleni nyílt háború hívei vol-

tak, s e kaland egyben leleplezte Fülöp hanyatló uralmának katonai gyengeségét. Az Erzsébet-korszak nagy kapitányai előre látták, hogy a leszámolás elkerülhetetlen, és bíztak a fürge, új technikával vitorlázó fregattokban és jó tüzérségükben. Nem telt el tíz esztendő — 1588-ban —, Fülöp összevonta félelmetes hajóhadát, a „Nagy Armadá"-t, és megindult Anglia ellen. Drake és a királynő többi kalózadmirálisa azonban a La Manche-csatornában tönkreverte a „győzhetetlen"-nek vélt flottát. A spanyol tengeri uralomnak e vereséggel befellegzett; a győzelem megnyitotta az utat India, a Távol-Kelet és Amerika meghódítására.

Az angolok és a hollandusok izgalmas párharcban törtek előre a tengeren. Már 1600-ban megalakult a Brit Keletindiai Társaság, rövidesen a hollandok is autonóm szervezetet hívtak életre. A gyarmatosítók és a kereskedők korszaka következett. A szívós kis Németalföld hosszú évekig készülődött a térfoglalásra. Sorra bocsátották ki a spanyoloktól és a portugáloktól megszerzett titkos térképeket. 1592-ben Jan Huygen van Lindschotten, a goai érsek volt titkára visszatért Hollandiába, és előbb titkos jelentésben számolt be az amszterdami kereskedőknek tapasztalatairól, majd négykötetes munkában leleplezte a távol-keleti portugál—spanyol uralom gyengeségeit. A mű egész Európában nagy föltűnést keltett. A holland kereskedők egymás után indították Távol-Keletre a felderítő flottákat. Hajógyáraik teljes üzemben dolgoztak: évenként átlag 200 tengerjárót siklattak vízre. A kalmárkapitányok rövidesen kiszorították a Fűszer-szigetekről versenytársaikat, bázisokat létesítettek. Csak Jávára több mint 10 000 katonát telepítettek le, ami abban az időben jelentős haderőnek számított.

Amint ez várható volt, rövidesen kitört a nyílt harc a tengeri uralomért Anglia és Hollandia között. Az elkeseredett háborúskodásból a britek kerültek ki győztesen; biztosították ugyan az indiai út ellenőrzését, de a távol-keleti németalföldi uralmat nem tudták megdönteni. India megszerzése után az észak-amerikai kontinensre központosították figyelmüket, ahol egymás után alakultak meg az angol gyarmatok. Ugyanekkor a franciák is felsorakoztak, és

Kanada meghódításával szilárdan megvetették lábukat az Újvilágban. E térfoglalásokkal párhuzamosan bővült az ismert világ: a kontinensek belső fehér foltjai tünedeztek, a geográfusok egyre pontosabban vették számba és írták le a nemrég még ismeretlen országok vizeit és hegyeit.

A kartográfusok mind több segítséget kaptak a természettudományoktól. A csillagászat, a matematika, a műszertechnika új eredményei átalakították eddig nagyobbrészt spekulatív természetű munkásságukat. A tengerészek sem bolyongtak már vaktában a végtelen vizeken: a szextáns, a távcső, a kronométer, az asztronómiai táblázatok, a tökéletesített iránytűk biztosabbá tették a hajózást, és lehetőséget nyújtottak a pontosabb helymeghatározásra. Végül a hajóépítés elméletének és gyakorlati technikájának fejlődése biztosan irányítható, jól lavírozó járműveket adott a tengerészek keze alá. A XVII. század végén a hajóvezetés már nemcsak kitartást, bátorságot és hidegvért követelt a parancsnokoktól, hanem magas fokú tudományos képzettséget is. A kapitányok új típusa jelent meg az óceánokon, a földgömb hőseinek erkölcse megszelídült.

Kolumbusz és utódainak izgalmas korszaka lezárult: a világtengereken több mint egy évszázadig nem történt jelentős esemény. Az óceánok feletti uralomért vívott szívós küzdelem most már az angolok és a franciák között folyt, és a brit lobogó győzelmével fejeződött be. Franciaország elvesztette Kanadát, kiszorították Indiából, de a küzdelmet nem adta föl.

A nagy világverseny súlypontja a déli földtekére helyeződött át.

A titokzatos Terra Australis

Sir Palliser pecsétgyűrűjével megkopogtatta az asztalt.

— Sajnálom! — szólt halkan. — A tanácskozást egyelőre felfüggesztem...

Az angol Admiralitás első lordja hátratolta karosszékét és felállt.

— Még egyszer hangsúlyozom, Sir Dalrymple — fordult a jobbján ülő markáns arcú férfihoz, aki a Royal Societyt (az angol akadémia) képviselte a megbeszélésen —, sajnálom. Kérem, ne vegye sértésnek álláspontunkat, de ebben a kérdésben nem engedhetünk. Ön köztiszteletben álló kiváló tudós, tekintélyes geográfus, sikeres felfedező, sőt mindnyájan elismerjük azt is, hogy tapasztalt tengerjáró, de a kiküldendő expedíció parancsnoka csak katonai fegyelem alatt álló kapitány lehet. Nemcsak a kényes nemzetközi helyzet diktálja elhatározásunkat, hanem — mint azt már mondottam — a birodalom érdeke és a Déli-tengeren követendő jövőbeli politikánk is azt követeli, hogy a vállalkozás irányítása a flotta kezében maradjon. Elvégre, a felelősséget mi viseljük... Kérem, gondolja meg!

Kisietett a teremből, és maga után intette Stephenst, az Admiralitás titkárát.

Alexander Dalrymple az ablak előtt álló hosszú térképasztalhoz lépett; a titkos ülés résztvevői valamennyien köréje sereglettek. A Csendes-óceán déli körletének tengerészeti nagyatlasza csaknem teljesen beterítette a fényesre csiszolt tölgyfa lapot.

— Nem — szólalt meg rekedten —, nem fogadhatjuk el Őlordsága javaslatát a megosztott vezetésről. Elvégre tisztán elméleti, kutató célú kiküldetésről van szó. Uraim, ez az első kimondottan tudományos jellegű expedíció a törté-

nelemben! Több mint egy évszázada lezárult az úttörők, az aranyvadászok, a vakmerő kalandorok, a nagy felfedezők és hódítók lázas korszaka, mikor a bátor tengerészek bármerre indultak el, új partokra bukkantak. Azóta nem jegyzett fel semmi nagy jelentőségű eseményt a krónika. Most a kutatókat szólítja a haladás szelleme. A természettudományok gyors fejlődése, erről meg vagyok győződve, új fejezetet nyit a históriában.

— Ez igen valószínű, de... — szólalt meg Lord Sandwich. — Mikor néhány hónappal ezelőtt Charles Green professzor a Royal Society nevezetes ülésén beszámolt a Venus 1769-ben bekövetkező napkorong előtti átvonulásáról, aminek megfigyelése mind csillagászati, mind hajózási szempontból roppant fontos tudományos feladat...

— A Társaság, ezt mindnyájan tudjuk — vágott közbe Dalrymple —, Őfelségéhez, III. Györgyhöz fordult támogatásért. És Őfelsége — emelte fel hangját — megígérte, hogy expedíciót küld Tahiti szigetére. A Társaság természetesen meg volt győződve arról, hogy a vállalkozás irányítása és ellenőrzése a tudósok feladata lesz. De az Admiralitás, úgy látszik...

— Meg kell értenie, Sir — vette át a szót Lord Byron —, Őfelsége a Társaság és a tudományos világ érdekeit figyelembe véve, teljes egészében méltányolta az Admiralitás véleményét. Igen! — ismételte nyomatékosan. — Teljes egészében.

— Bocsásson meg, de voltaképpen nem értem Önt — fordult Dalrymple-hez Colville tengernagy. — Az Admiralitás az expedíció rendelkezésére bocsátja a szükséges hajókat. A tudósok a Samuel Wallis kapitány által újból felfedezett Tahiti szigetén teljesen szabadon folytathatják észleléseiket. A parancsnok kinevezésének jogáról — ez érthető — a Királyi Tengerészeti Hivatal nem mondhat le. Őlordsága egy minden tekintetben megfelelő és rátermett tisztet javasolt. A navigációs feladatok sikeres végrehajtásáért az Admiralitás felel.

— Navigációs feladatok?! — mosolyodott el fanyarul Dalrymple. — Talán éppen ez az... a Royal Society égisze alatt? — félbehagyta a mondatot és vállat vont. — Hagyjuk ezt, uraim... És nem hiszem, hogy a Társaság vezető-

sége túlságosan lelkesedne az Őlordságától pártfogolt parancsnok, James Cook személyéért. Amint hallom — folytatta gúnyosan —, egy szatócsüzlet pultja mögül került a tengerre.

Lord Sandwich elvörösödött.

— Úgy van, Sir! — csattant fel indulatosan. — De ez az ember ma a flotta egyik legkiválóbb tisztje. Valóban szatócs volt, aztán tizennégy esztendeig hajózott észak és dél vizein, majd önként jelentkezett a haditengerészetnél. Négy évig szolgált mint matróz az Eagle fedélzetén. Közben vasszorgalommal tanult. Mikor Őlordsága, Sir Hugh Palliser az Eagle parancsnoki hídjára került — ez még 1757-ben volt —, figyelmes lett rá és előléptette. A továbbiakról, azt hiszem, Colville admirális többet tud mondani.

— A legutóbbi háborúban — vette át a szót Colville — a kanadai vizeken zászlóshajómon szolgált mint első kormányos. Quebec ostromának sikere — ezt meg kell mondanom — nagymértékben neki volt köszönhető, mert éjszakai mérései a francia erődök alatt folyó Orleans-csatornában lehetővé tették a flotta kockázat nélküli felvonulását. Ehhez, Sir, alapos tudás, nem mindennapi bátorság és hidegvér kellett. Egyébként jellemzésére elmondom, hogy közvetlenül a háború után javasoltuk tiszti állományba vételét, hadnagyi rangban. Mr. Cook elutasította a kitüntetést azzal, hogy még tanulnia kell. Azóta — mi figyelemmel kísértük — sokat tanult. Jelenleg az új-fundlandi és a labradori parti sáv hidrográfusa. Térképfelvételei egészen kiválóak. Tudományos munkásságáról — ha kíváncsi rá — a *Filozófiai Közlemények* 57. kötete tanúskodik. Adataim kiegészítésére közlöm, hogy negyvenesztendős, nős, és tiszti kinevezését tegnap írta alá az Admiralitás első lordja.

Dalrymple láthatóan nem vette jó néven a „kioktatást".

— Bocsánat, uraim! Nem akartam senkit sem megbántani — szólalt meg némi szünet után —, álláspontomhoz azonban ragaszkodom. Nem helyeslem a kettős vezetés elvét, ami ez esetben valójában katonai alárendeltséget jelentene, s ezért a további vita helyett megbízatásomról lemondok. Azt hiszem — tette hozzá —, jelenlétem ezek után teljesen felesleges.

Mélyen meghajolt, és elhagyta a termet.

Sir Palliser ezalatt az Admiralitás titkárával, Stephenssel a kialakult „kínos helyzet" tapintatos megoldásán töprengett dolgozószobájában.

— Ez a Dalrymple — dörmögött mérgesen — kitűnő tudós, de hiú és makacs ember. Elvégre nem köthetünk mindent az orrára! Itt az alkalom — csapott az asztalra —, hogy végre feltűnés nélkül tisztázzuk a kétezer év óta oly sokat emlegetett kísértetkontinens, a titokzatos Terra Australis problémáját.

— Amióta átvizsgáltuk a háború során Manillában lefoglalt titkos spanyol tengerészeti levéltár anyagát — jegyezte meg Stephens —, az az érzésem, hogy a Csendes-óceán teljes kikutatása, az ottani területek birtokbavétele az Admiralitás legsürgősebb feladata. A spanyol Quiros százötven évig eltitkolt jelentése az Australia del Espiritu Santónak nevezett kontinensről, és egyik kapitányának, Torresnek a hajónaplóban emlegetett „Óriásszigetʺ-e arra enged következtetni, hogy a déli féltekén valóban létezik egy még ismeretlen földrész.

— Mindez talán összefügg a hollandoktól félig-meddig birtokba vett Új-Hollandiával, amelyről csak pontatlan, gyatra térképeink vannak, és az Abel Tasmantól felfedezett földről, amiről még mindig nem tudható, hogy sziget vagy valami nagy földség félszigete? E terület még érintetlen. A hollandusok — mint ezt ügynökeink jelentették — gazdaságilag haszontalannak tartják. Különben jelenleg elég bajuk van Jávában és Szumátrában. Ha megszálljuk — a körülmények kedvezőek —, nincs módjukban ellenünk fellépni.

— Nemcsak minket érdekelnek e dolgok, uram — tűnődött a titkár. — A franciák a kanadai és távol-keleti vereségek után alig várják az alkalmat a visszavágásra. A touloni arzenálban új flottát építenek, és előőrseik már megjelentek a Déli-tengeren. A Bouvet-expedíciót a Francia Kelet-indiai Társaság küldte ki. A Terra Australisra vadásztak, de csak jeget találtak a hideg övezetben. Bougainville hajói jelenleg is úton vannak a Csendes-óceánon. Vállalkozása mögött a kormány áll, tudósok, természetvizsgálók kísérik ugyan, de úti parancsa valójában a felderítés.

Sir Palliser felpattant, és hosszú léptekkel járta a szobát.

— Annál sürgősebb a mi dolgunk, Stephens. Mondhatnám, mindennél sürgősebb. Kapóra jött a Társaság buzgó akciója. Tahitiből kiindulva feltűnés nélkül végigkutathatnánk a Csendes-óceánt. Cook a legalkalmasabb ember e feladatra. Képességei egészen kiválóak, neve még nem ismert, tehát személye nem keltene feltűnést. És most itt van! Ez a vasfejű geográfus akadékoskodik. Nos, majd meglátjuk... Jöjjön, Stephens, folytassuk a mérkőzést!

Az ajtóban szinte beleütköztek Colville tengernagyba.

— Sir! — jelentette az admirális — Dalrymple lemondott megbízatásáról.

Palliser arca felderült.

— Azt hiszem, szerencsés fordulat! — kiáltott fel. — Elkerüljük a meddő vitatkozást. Stephens! — fordult a titkárhoz. — Azonnal rendelje Londonba Cookot, a Royal Societyvel új megbeszéléseket kezdünk.

1768. május 25-én James Cook teljes díszben kihallgatásra jelentkezett az Admiralitáson. Kinevezésével együtt átvette a Tahitibe induló expedíció parancsnokságát is. A hajók kiválasztását rábízták.Cook a kis 370 tonnás Queen Ann nevű szénszállító vitorlást tartotta a legmegfelelőbbnek az útra. Miután gondosan felszerelték, a szimbolikus Endeavour (törekvés) névre keresztelték.

Július 30-án Cook (1728—1779) kézhez vette az Admiralitás 211.332 számú titkos utasítását,* amelynek értelmében köteles volt a Venus átvonulásának megfigyelése után a déli szélesség 35. fokáig hajózni, és ott megkeresni az ismeretlen, nagy kontinenst. Utasította az Admiralitás, hogy térképezze fel partjait, kutassa fel kincseit, lépjen érintkezésbe a bennszülöttekkel, és Őfelsége nevében vegye birtokba a területet. A parancs záróparagrafusa Cook kötelességévé tette, hogy az utazás befejezésekor a tisztikar és a legénység valamennyi feljegyzését gyűjtse össze, és megérkezése után saját jelentésével együtt szolgáltassa be a tengernagyi hivatalnak.

* Ezt a nevezetes okmányt csak 1928-ban publikálta az Admiralitás. Akkor is csak azért, mert váratlanul előkerült Cook hagyatékából a másolat. Az utasításból kiderül, hogy az Endeavour útjának fő célja Australia (Új Hollandia) és Tasmania birtokbavétele volt.

James Cook

Az Endeavour 1768. augusztus 26-án a legnagyobb csöndben horgonyt szedett, és kivitorlázott Plymouth kikötőjéből. A British Museum részéről Joseph Banks, a Royal Society megbízatásából Green csillagász utazott a hajóval. Rajtuk kívül Solander svéd tudós egészítette ki a kutatók csoportját.

Az Endeavour — éppoly nevezetes hajó, mint Kolumbusz Santa Mariája — 1769. április elején érkezett meg Tahiti szigetére. A csillagászati megfigyelések után Cook a kapott titkos utasítás értelmében Új-Zéland felé vitorlázott, és a kettős szigetet körülhajózva megállapította, hogy nem tartozik a titokzatos Terra Australishoz. Keletre haladva Új-Hollandia (a mai Ausztrália) partjához ért, és észak felé feltérképezte a vidéket, majd a Torres-szoroson keresztül haladva októberben kikötött Batáviában (a mai Dzsakartában). Itt kijavíttatta megsérült járművét, és 1771-ben Európa felé indult. Július 12-én, közel háromévi távollét után befutott az angliai Deal kikötőbe.

Ennek az utazásnak rendkívüli jelentősége volt. Eltekintve attól, hogy Anglia számára birtokba vette Új-Zélandot és Ausztráliát, tisztázta azt is, hogy Új-Guinea önálló sziget.

Beszámolójában a Terra Australis problémájával kapcsolatosan a következő olvasható:

„Hajóutunk során szerzett megfigyeléseink nem kedveztek annak az elgondolásnak, amely egy déli világrész létezését tételezi fel, mert legalább háromnegyed részét bejártuk azoknak a helyeknek, amerre fekvését gyanították. Tasman, Juan Fernandez, L'Hérmite, egy holland hajóraj parancsnoka, Quiros és Roggeveen a legnevezetesebbek azon hajósok közül, akiknek tekintélyére ezzel kapcsolatban hi-

vatkozni szoktak, de az Endeavour útja megmutatta, hogy az a föld, amelyet ezek a tengerészek láttak, nem része valamely kontinensnek, ahogy hitték. Utazásunk tökéletesen összezúzta azokat a fizikai érveket is, amelyek alapján azt próbálták bizonyítani, hogy a föld két félgömbjének egyensúlya egy déli világrész létét teszi szükségszerűvé; mert ezen az alapon a déli félgömbnek túl könnyűvé kellett volna válnia, hiszen mi itt csak vizet találtunk.

...úgy vélem, hogy a 40. szélességi foktól északra semmiféle déli kontinens csúcsáról nem lehet szó.

Bármi is álljon némely geográfus világatlaszaiban, és bármit is mondjon Dalrymple úr Quirosszal kapcsolatban, semmi valószínűsége nincs annak, hogy Quiros bármi nyomát is látta volna egy kontinensnek...

Nem állíthatom hasonló bizonyossággal, hogy tőle (a déli szélesség 40°-ától) délre szintén nincsen (egy kontinens), de mivel távol áll tőlem, hogy elkedvetlenítsem a vállalkozókat, akik ennek a már olyan régóta közfigyelemben álló kérdésnek a megoldására törekszenek, és mivel az én utazásom eredményeképpen egy déli kontinensnek a 40. szélességi foktól északra való terjedése szempontjából szóba jöhető egyetlen lehetséges térség oly kicsinyre zsugorodott, hangsúlyoznom kell, hogy nagy kár lenne a földgömbnek ezt a részét továbbra is vizsgálat nélkül hagyni, annál is inkább, mert egy erre irányuló expedíció sok más előnnyel is járna."

Az évezredeken át kísértő titokzatos déli földrész legendája voltaképpen már Cook első felderítőutazása után szertefoszlott...

Terjedelmes jelentése általános feltűnést keltett, mert nagyban különbözött a megszokott kapitányi útleírásoktól. A megfigyelések tudományos alapossággal feldolgozott óriási halmaza mellett számos olyan kérdést vetett fel, amely eddig nem is szerepelt hasonló írásművekben. Az expedícióban részt vevő szakemberek tekintélyes múzeumi gyűjteménnyel tértek haza, amelyben a növény-, állattani, geológiai anyagon kívül eredeti néprajzi tárgyak is szerepeltek.

Cook maga is nagy figyelemmel tanulmányozta a felfedezett területek őslakosságának szokásait, társadalmát, munkaeszközeit és művészi alkotásait. Az anyag — amire

felhívta a figyelmet — merőben újszerű volt, és sokan a nagy utazót a néprajztudomány megalapítójának tekintik. Egy-egy szigetcsoportról szóló színes, sokoldalú leírásai e műfaj klasszikus alkotásai közé sorolhatók. Nemcsak a különleges, egzotikus dolgok iránt érdeklődött, hanem első volt azok között, akik a primitív társadalmak megértésére törekedtek. Minden sorát humanizmus, mély emberi együttérzés jellemezte, s magatartása is eltért az úttörők szokásaitól. Tűzparancsot csak a legszükségesebb esetben adott, amikor a bennszülöttek az európaiak életét veszélyeztették. Ez esetben is először sörétes puskával lövetett, és csak akkor fordult erőszakhoz, ha az valamilyen okból elkerülhetetlennek látszott. Emlékiratában minden ilyen esetet részletesen megindokolt.

Új-Zéland őslakóinak, a maoriknak az életéről, szokásairól, társadalmáról ő adott először részletes ismertetést. E szigeteken rendkívüli mértékben elterjedt a kannibalizmus. Cook igyekszik kikutatni e szörnyű szokás okait, annál is inkább, mert mint írta:

„A férfiak és nők szeretetre méltó és kedves természetűek, egymással a leggyengédebben és a legfigyelmesebben bánnak, könyörtelenek azonban ellenségeikkel szemben, akiknek... soha nem irgalmaznak. Talán különösnek tetszik, hogy annyira gyakori a háborúság egy olyan földön, ahol a győzelem vajmi kevés előnyhöz juttat, és hogy egy ennyire szelíd és békés nép által lakott ország minden egyes körzete egész környezetének ellensége legyen. De lehetséges, hogy a szigetlakók közt a győztesek több előnyhöz jutnak sikerükkel, mint első pillanatban hinné az ember, és a kölcsönös ellenségeskedést olyan indokok idézik elő, melyeken sem a vonzalom, sem a barátság nem képes felülkerekedni. Úgy látszik, hogy fő táplálékuk a hal, amelyet csak a tenger partján szerezhetnek meg, ebből azonban csak bizonyos évszakokban jutnak elegendő mennyiséghez. A szárazföld belsejében élő törzsek (ha vannak ilyenek), sőt a parton lakók is szüntelenül az éhenhalás veszélyének vannak kitéve... A kutya húsán kívül csupán növényeket fogyasztanak... Ebből következik, hogy ha élelemforrásaik kiapadnak, rettenetes lehet köztük az ínség... Ezek a meggondolások érthetővé teszik, hogy ennek a földnek a népei

állandó veszélyben élnek, és azt is, hogy falvaik megerősítésére miért fordítanak olyan gondot. Sőt magyarázatot nyert rettenetes szokásuk is, hogy háborúban megölt ellenségüket megeszik. Mert az, akit az éhség késztet harcra, elveszti minden emberiességét, és elhalnak benne azok az érzelmek, amelyek megakadályoznák, hogy az ellenfél testének felfalása révén könnyítsen helyzetén." (A Cook óta folytatott kutatások kiderítették, hogy a kannibalizmusnak a varázserő hitével összefüggő, mondhatnók, „vallásos" háttere is van.)

A kannibalizmussal kapcsolatos megfigyelések és elmélkedések sorát a következő figyelemreméltó megjegyzésekkel zárta le:

„De e nyomorult népek helyzete és körülményei, úgyszintén jellemük csodálatot ébreszthetnek abban, aki gyarmatot kívánna alapítani földjükön. Helyzetüknél fogva segítségre szorulnak, s jellemük alkalmassá teszi őket a barátságra. És ha fel is lehet hozni egyet-mást a vad élet javára oly embereknél, akik a természetet henye gyönyörben élvezhetik (itt Cook a dél-tengeri »paradicsom«-ra célzott, hol a természet gazdagon szórja ajándékait), viszont áldást fog jelenteni a civilizáció azok számára, akiknek a kegyetlen természet alig nyújt megélhetést, és akik kénytelenek szüntelenül egymást pusztítani, hogy éhen ne haljanak." (Az idézeteket Vajda Endre fordította.)

Merőben új hang volt ez...

Cookot hazatérése után ünnepelték: az Admiralitás soron kívül előléptette, és azonnal megbízták egy újabb déltengeri expedíció megszervezésével. (A korona a gyarmati foglalásokat rendkívüli követek útján közölte az európai kormányokkal. Érdekes, hogy a tény ellen még Hollandia sem emelt kifogást.)

Cook két hajót választott ki újabb felfedező útjára: a 462 tonnás Resolutiont — saját parancsnokhajóját — száztizenkét emberrel és a jóval kisebb Adventure-t, amely Tobias Fourneaux vezénylete alatt állott, és nyolcvanegy matrózt vett a fedélzetére. Két német természettudós, Hodges, a neves tájképfestő, Wales és Bailey csillagászok csatlakoztak az expedícióhoz a tudomány képviseletében. Cook azt a parancsot kapta, hogy amennyire csak lehet, hatoljon

a Déli-sark közelébe, és tisztázza véglegesen a Terra Australis problémáját.

1772. július 13-án hagyták el a vitorlások Plymouth kikötőjét. Afrika csúcsán, Fokvárosban fedélzetre vették Linné tanítványát, Sparrman botanikust, és dél felé navigáltak. 1773. január 14-én Cook hajói először lépték át a déli sarkkört, és a jéghegyek világába kerültek. Száztizenhét napig földet sem látva, sűrű ködben, hidegben, a vad viharoktól megtépázva haladtak. A hajók elszakadtak egymástól, és csak hosszú idő múlva találkoztak. Az út rendkívül veszélyes volt, többször fenyegette őket a befagyás, ami katasztrófát jelentett volna a tengerjárókra. Két ízben tört át a jégzónán keresztül a déli sarkkörön. Az expedíció két járműve újból elvesztette egymást; a kapitányok már csak Angliában találkoztak. A kiküldetés során Cook teljesen körüljárta a Déli-pólust beborító jégvilágot, és most már minden kétség nélkül megállapította, hogy a Terra Australis létezése legenda. Útja során számos ismeretlen szigetre talált. Cook befejezte a felfedezések korszakának nagy periódusát: a földgömb, az óceánok és a kontinensek már nem burkolództak a vonzó, rejtelmes ismeretlenségbe. Amit Kolumbusz elkezdett, azt Cook koronázta meg: a két úttörő műve teljessé vált.

James Cook hajója, a Resolution három év alatt olyan hosszú utat tett meg, ami az egyenlítő háromszorosával egyenlő.

Az út navigációs szempontból is világrekord volt.

Cookot elhalmozták kitüntetésekkel, a Royal Society tagjainak sorába került, és a Copley-aranyéremmel jutalmazták teljesítményét.

A Terra Australis legendájának szétfoszlása, az óceániai szigetvilág felderítése után a Déli-tenger térségében már nem akadt megoldásra váró nagyobb feladat. Egyetlen kérdés volt még kétséges: vajon fellelhető-e Amerika és Ázsia északi, csendes-óceániai partvidéke között az északnyugati átjáró. Az angolok húszezer font sterling jutalmat tűztek ki annak, aki felkutatja. Az Admiralitás 1765-ben rendkívüli tanácskozást hívott össze egy északra küldendő expedíció megszervezésére. A megbeszélésre meghívták Cookot is, bár őt a két hosszú, megpróbáltatásokkal terhes megbízás

után kímélni akarták. A vita során azonban Cook önként ajánlkozott, s 1776 júliusában újból régi hajójának, a Resolutionnak a fedélzetére lépett. A kísérő vitorlás, a Discovery parancsnokságát meghitt barátjára, Clerke kapitányra bízta. Ebben az időben már teljes erővel folyt az észak-amerikai függetlenségi háború, és az angolok attól tartottak, hogy az amerikai—francia hadihajók (az anyaországtól elszakadt gyarmatok és Franciaország szövetségesek voltak) akadályozni fogják az expedíció munkásságát. Amikor az Egyesült Államok párizsi nagykövete, a híres tudós, Franklin Benjámin értesült arról, hogy az általa nagyra tartott James Cook újabb tudományos expedícióra készül, maga ajánlotta fel az angol kormánynak (az ellenséges viszony ellenére), hogy közbenjár az USA-nál Cook flottillája védelmének érdekében. A francia kormány hasonlóan nyilatkozott, úgyhogy a felderítőút hajói teljes biztonságban vághattak neki az Északi-óceánnak.

Cook ezúttal is Afrika megkerülésével jutott el az Indiai- és a Csendes-óceánra. Új-Zélandnak vette útját, és onnan északi irányba fordult. Négy hónapot fordított a Társaságszigetek térképezésére, majd felfedezte a Hawaii-szigeteket, és ezeket pártfogójáról, Lord Sandwichről nevezte el. Innét kiindulva az északi Bering-tengert átszelve a Csukcs-félszigetnél vetett horgonyt, majd nekivágott a „magas észak"-nak, de az átjárót nem találta meg. A közelgő tél elől az expedíció Alaszkába húzódott vissza, és itt kapcsolatot teremtett orosz kereskedőkkel és hivatalnokokkal. (Észak-Amerika legészakibb része, Alaszka ebben az időben orosz fennhatóság alatt volt.) 1779 januárjában Cook abbahagyta a kutatást, és visszahajózott a Hawaii-szigetekre. Hawaiin partra szállt, és 1779. február 24-én egy végzetes félreértés következtében — amikor a bennszülöttek megtámadták az angolokat — életét vesztette.

A nagy felfedező harcban esett el, testét feldarabolták. Tragikus halála után Clerke hadnagy vette át a parancsnokságot. Hosszas alkudozásba került, míg a szétdarabolt holttestet visszaszerezte a bennszülöttektől. Cook maradványait koporsóba zárva katonai tiszteletadással süllyesztették a tengerbe, majd Clerke úgy döntött, hogy a tragédia ellenére is tovább folytatja útját. Újból északra hatolt, de a

Cook halála (Bartolozzi metszete)

jig megint elzárta a hajók útját. A betegeskedő Clerke is meghalt, és helyébe Gore lépett, míg a Discovery parancsnokságát King hadnagy vette át. Ő folytatta Cook naplóját. Az expedíció Kamcsatka érintésével Macaoba vitorlázott, majd a Jóreménység fokának megkerülésével 1780. október 4-én, 4 év, két hónap és huszonkét nap távollét után, a gyász jeléül félárbocra engedett lobogóval, Angliába érkezett.

Cook halálhíre világszerte mély részvétet keltett: a korabeli sajtó az emberiség legnagyobb hősei köze sorolta a felfedezőt.

King hadnagy Cook félbehagyott naplójának utolsó oldalára a következőket írta, a hawaii tragikus végű csetepatéról szóló szűkszavú hivatalos jelentés után:

„Így végezte életét a nagy ember, aki vezetőnk volt. Egy élet után, melyet annyi bámulatos és szerencsés vállalkozás tett híressé, halálát nem lehet idő előttinek nevezni. Elég sokáig élt, hogy hemes hivatását, amelyre a termeszet jelölte ki, betöltse, és a halál inkább a mérhetetlen munkája

utáni pihenéstől és a nyugalomtól fosztotta meg, s nem a még nagyobb dicsőségtől... Egyenesen felfedező utazásokra született. Ifjúságának szokásai, a hosszú utakon szerzett tapasztalatok, azok a tanulmányok és megfigyelések, amelyek szellemét állandóan foglalkoztatták, mind hozzájárultak ahhoz, hogy az ismeretek olyan kincsestárával bírjon, mint tisztjeink közül alig néhányan. Szelleme éppolyan erős és acélos volt, mint teste... Sem veszély, sem fáradság nem tartóztatták fel, ha eszméi és tervei megvalósításáról volt szó."

Az angol—amerikai függetlenségi háború után a tengerentúli gyarmatok kicsúsztak az anyaország kezéből. A veszteség érzékenyen érintette a briteket, és ugyanakkor az a veszély fenyegetett, hogy a Csendes-tengeren is elragadhatják tőlük a még be sem népesített új gyarmatterületeket. Az Admiralitás sürgető átiratokat intézett a kormányhoz, a parlamenthez, és már Cook halála után három esztendővel javasolta, hogy Új-Zélandon és Ausztráliában létesítsenek fegyenctelepet.

Ezzel a sajátságos intézménnyel érdemes megismerkedni. Az angol büntetőtörvény — éppen úgy, mint a többi európai országban — a XVIII. század kezdetéig sűrűn alkalmazta a halálbüntetést még a kisebb jelentőségű bűneseteknél is. Ennek egyik oka az volt, hogy nem állt elegendő börtönépület rendelkezésre. Később a humánusabb felfogás terjedésével megenyhült a törvény szigorúsága, de bevezették a száműzetést. Az első törvény, amelyben az idegen világrészbe való deportálásról szó esik, Erzsébet királynő idejében született meg: pontosan 1597-ben. A törvény kimondta, hogy még a veszedelmes és javíthatatlan csavargók is számkivetésbe küldhetők a gyarmatokra. A bűnösök bal vállára elszállításuk előtt tüzes vassal ráégették a nagy R betűt, hogy ilyen módon örökre megbélyegeztessenek. 1619-ből fennmaradt egy érdekes okmány, amely Virginia északamerikai angol gyarmat ügyintéző tanácsával közölte, hogy „száz ledér nőszemélyt a főudvarmester intézkedésére a tengerentúlra küldenek". Akárhogy is volt, de tény, hogy egy bizalmas jelentés szerint az angol települők örömmel fogadták a kétes értékű „ajándék"-ot, és ezzel megindult a londoni prostituáltak deportálása. A szállítást magánosok

intézték, egy-egy ilyen „eladó" nőért általában 120 font dohányt fizettek a vállalkozónak. Egy idő múlva, úgy látszik, Virginiában megelégelték a nyakukba zúdított asszonytömeget, mert 1632-ben már vissza is küldtek Angliába néhányat azzal, hogy „túlságosan erkölcstelenül" viselkednek. II. Károly angol király erre beszüntette a nők behajózását, de helyükbe halálra ítélt gonosztevőket küldött át a tengeren. Később kisebb bűnözőket is besoroltak a transzportokba; a gyilkosok, rablók mellett betörők, szélhámosok, piaci tolvajok is a számkivetettek listájára kerültek. A fegyenceket kényszermunkára alkalmazták. Az északamerikai birtokokon nagy hiány volt ez időben a munkaerőben. Nem a megtorlás, nem is a javítás gondolata irányította az akciót, a főcél a szerencsétlenek munkaerejének teljes mértékben való kiaknázása volt. A deportálást intéző vállalkozók a partra tett és megbilincselt száműzötteket a kolóniákon eladták. A vevők szabadon rendelkeztek az elítéltek munkaereje fölött, sőt fenyítési joguk is volt. Ez a rendszer valójában fehér rabszolgákkal űzött kereskedelemmé fajult, a fegyencszállítók igyekeztek megkörnyékezni az angol hatóságokat, hogy minél több kizsákmányolható deportálthoz jussanak.

A gyarmatok azonban lassanként megelégelték a területükre áradó söpredéket. Maryland állam már 1775-ben erélyesen tiltakozott e rendszer ellen, annál is inkább, mert közben megindult a néger rabszolgák újabb tömeges betelepítése, és ezek sokkal jobb munkásoknak bizonyultak, mint a nehezen fegyelmezhető és fékezhető fehér alvilág száműzöttei. A fegyenckérdés is hozzájárult a függetlenségi harc kipattanásához. 1776-ban megszűnt a különös export; az utolsó fegyenchajót már a nyílt tengerről irányították vissza a kikötőbe.

A bűnözők Anglia nyakán maradtak, és mivel megfelelő börtönépületek még mindig nem voltak, az elítélteket leszerelt, kiöregedett hajókon zsúfolták össze. Az úszó fegyházakban, a hulkokon borzalmas állapotok uralkodtak. 1778-ban John Howard széles körű akciót indított az embertelen intézmény felszámolására. A parlament törvényt is hozott az ügyben, de a kormány sajnálta a börtönépítési költségeket. A bűnözőket előbb Kanadába akarták telepí-

teni, majd Oroszországnak tettek ajánlatot, hogy népesítse be velük a Krím-félszigetet. A cári kormány nem kért a nem kívánatos bevándorlókból, mire az államtanács elhatározta, hogy a Cooktól birtokba vett új gyarmatra, Ausztrália keleti partjára küldi a fegyenceket.

Cook jelentésén kívül abban az időben a közvélemény nem sokat tudott a távoli Ausztráliáról. Alkalmas-e az ismeretlen földrész a gyarmatosításra vagy sem, azzal Londonban nem sokat törődtek. Hogy az akciónak egyáltalában sikere volt, az egyes-egyedül Arthur Phillip tengernagynak, Ausztrália első főkormányzójának volt köszönhető. Kinevezése után emlékiratot juttatott el az államtanácshoz, amelyben a büntetések enyhítését kérte. Közbelépésének eredménye az volt, hogy az új gyarmatra száműzötteknek csak egy bizonyos ideig kellett fegyencsorban dolgozniuk. Ha rendesen viselkedtek, szabad embernek nyilvánították őket, és lehetővé tették számukra — ingyen földdel és felszereléssel — az új egzisztencia megalapítását. A tengernagy keresztülvitte, hogy az angol kormány a kezdet nehézségein átsegítse a gyarmatosokat. Arthur Phillip részletesen kidolgozta a deportáció ügyrendjét, fegyelmi szabályzatát, gazdasági programját. Megértette az államtanáccsal, hogy a transzportálás csak akkor járhat eredménnyel, ha módot nyújtanak az elítélteknek a normális polgári életbe való visszatérésre.

Az Admiralitás tizenegy hajót bocsátott az első szállítmány rendelkezésére. Ezek közül kettő hadihajó volt, három a felszerelést és a két esztendőre való élelmet szállította, a többi hat a száműzötteket vette feldélzetére. 778 elítélt — köztük 192 nő és 13 gyermek — indult útnak. A foglyokat 10 tiszt és 202 tengerészkatona őrizte. Ezek vállalták, hogy hosszabb időt töltenek el a gyarmaton, és módjukban állt szolgálatuk letöltése után a településen maradni. 28 katona családját is magával vitte.

A hajóraj 1787. május 9-én indult el Portsmouth kikötőjéből a hosszú és nehéz útra.

Megérkezésük után megalapították a mai Sibney városát. Az új gyarmatosok nem voltak könnyű helyzetben. A kormányzó jelentései a válságok hosszú soráról számoltak be. A fegyencek csak nehezen illeszkedtek be az új viszonyok

közé, a bűnözők eleinte javíthatatlanoknak bizonyultak. A rablás, szökés, gyilkosság, erőszakoskodás napirenden volt. Az alapítás első évtizede a rémtörténetek krónikája. Időnként éhínség fenyegette a gyarmatot. Az utánpótlással újabb elítéltek érkeztek, és a kormányzó által kinevezett törvényszék egyre-másra hozta a súlyos ítéleteket. Közben a foglalás lassan, de biztosan haladt előre, és az őslakosság hiába védekezett, állandó harcok közepette mindinkább kiszorították őket a part menti területekről. A küzdelem az angolok fegyveres fölényének következtében valóságos emberirtássá fajult. Íme, egy lap a kezdeti idők krónikájából:

„1789. június 24.

Egy fegyenc az éhségtől támolyogva állított be a telepre. Lopásra adta a fejét, és június 5-én megszökött. Azt hitte, az erdőben talál majd elég ennivalót, de csakhamar keservesen tapasztalta, hogy tévedett. Egy bennszülöttől kapott egyszer egy halat, de az jelekkel értésére adta, hogy menjen el, és ne mutatkozzék közöttük többet. Később egész csapat bennszülöttre bukkant. Meg akarták égetni, és csak nagy nehézségek árán sikerült megugrania. Beszélte, hogy a tűzön látta egy megpörkölt emberi tetem maradványait. Ez a hír ilyen forrásból fölöttébb megbízhatatlannak látszott. Elbeszélése szerint a bennszülöttek ínségben éltek, sok haldoklót látott az erdőben, akik jelekkel ennivalót kértek. Halálra ítéltük, és kivégeztük...

A fegyencek közül hatvanhat betegünk volt... Bámulatos, hogy a bennszülöttek egyáltalán meg tudnak élni. A talaj termékenységét nem tudják kihasználni, és ha a partról visszaszorulnak — mivel fő táplálékuk a hal —, egyszerűen éhen halhatnak."

„1789. szeptember 26.

Éjszakára virradóra öt elítélt hatalmába kerített egy csónakot és megszökött... A hollandusok Timor szigetén fogták el őket... Egy angol hajó visszahozta a szökevényeket: valamennyit kivégeztük... A rablások és betörések napirenden maradtak továbbra is. A jelek arra vallanak, hogy az a szép gondolat, hogy a gonosztevő a természetben, a létért való küzdelemben, a szabad levegőn békés szántóvetővé nemesíthető, nem egészen és nem minden esetben valósítható meg."

A lakosság azonban gyarapodott, és a térfoglalással egyidőben megindult Ausztrália belső területének felderítése is. Az expedíciók csak lassan nyomultak előre; az új kontinens sokkal nagyobbnak bizonyult, mint azt eleinte hitték. A zűrzavaros esztendők után volt egy periódus — az állattenyésztés bevezetése rendkívüli sikerrel kecsegtetett —, amidőn úgy látszott, hogy a kedélyek megnyugszanak, és a gyarmat a boldogulás útjára tér. De a nyugalom néhány esztendeje után — Paterson kapitány kormányzása alatt — újból züllésnek indultak a közállapotok. A polgári hivatalokat tisztek töltötték be, akik nagy földbirtokokat kaptak, és döntő befolyásuk volt a kereskedelmi életben. A behozatal a kezükbe került, és ezzel együtt elterjedt a pálinkával való üzérkedés. Collins főbíró 1797-ben kétségbeesett jelentést küldött Angliába:

„Ebben a hónapban megint megestek a szokásos bűntettek — írta —, többi közt két embert meggyilkoltak. Ha keressük az okokat, amelyek a gyilkosságra vezetnek, mindenekelőtt a játék dühének gonosz bűnére bukkanunk. A szenvedély ördöge annyira rabul ejtette a foglyokat, hogy sokan közülük, amikor már minden élelmiszerüket, pénzüket és ruhájukat eljátszották, anyaszült meztelenen állottak társaik között, akárcsak a bennszülöttek, és éppoly kevéssé törődtek ezzel, amint azok. Lassanként a pálinka az általános fizető- és csereeszköz. A bennszülöttek szemében a pálinka a legbecsesebb árucikk, pedig az alkohol elpusztítja őket. Minden pálinkakészlet a tisztek birtokában van. Jó volna, ha szabad települők érkeznének ide; talán ez változtatna a helyzeten." (Az idézetek G. King: *An Historical Journal of the Transactions at Port Jackson and Norfolk Island* c. művéből valók. A szerző fordítása.)

Angliában megindult a propaganda, és csakhamar megjelentek az ausztráliai partokon a fegyencszállítmányok mellett a szabad gyarmatosok vitorlásai is. Az új telepesek rendet követeltek. Az alvilág fegyveres bandákat szervezett, és 1802-ben már szabályos polgárháború indult meg a bűnözők és a bevándorlók között. 1787-től 1838-ig hetvenkilencezer elítéltet küldtek át az anyaországból. Ekkor a botrányos állapotok következtében átmenetileg megszüntették a deportációt, és Ausztrália szabad kolóniává lépett elő.

A XIX. század elején a parti sávok már lakottak voltak, de a belső vidékek birtokbavétele csak lassan haladt. Még a múlt század nyolcvanas éveiben is fehér foltok terpeszkedtek az ötödik kontinens térképén.

Csak 1857-ben hoztak Angliában olyan törvényt, amely egyszer s mindenkorra megszüntette a számkivetést mint büntetésnemet. Hetven esztendőn keresztül összesen 134 000 elítéltet deportáltak Ausztrália területére. Az őslakosság e néhány évtized alatt annyira kipusztult, hogy fennmaradásuk biztosítására rezervációkat jelöltek ki számukra, melyeknek határán belül tilos volt az egyébként szinte sportszerűen űzött embervadászat.

Egy aránylag keskeny szoros választja el Ausztráliát a föld nagyságrendben második szigetétől Új-Guineától. Hosszú ideig a pápuákat megkímélte a sors a kolonizációtól. A múlt század utolsó évtizedében azonban egyszerre három európai hatalom intézett rohamot Új-Guinea ellen. Németország, Anglia és Hollandia birtokba vették partjait, de a nehéz éghajlati viszonyok közt nem sokra mentek új szerzeményeikkel. A pápuák szívósan ellenálltak, és a gyarmatosok csak nagy áldozatokkal tudták fenntartani foglalásaikat. Új-Guinea felderítésében az orosz Miklucho-Maklaj mellett a magyar Biró Lajosnak volt fontos szerepe, aki hét esztendőt töltött el a különös országban. Biró szoros barátságot kötött az őslakókkal, és Európa egyik legjelentősebb pápua gyűjteményével tért haza. Új-Guinea belső részeit hosszú ideig nem tudták megközelíteni: az expedíciók vagy elpusztultak, vagy a sajátos éghajlati nehézségek visszafordulásra kényszerítették a behatolókat. Még néhány esztendővel ezelőtt is fedeztek fel az óriás sziget őserdeiben és megközelíthetetlen hegyei között olyan kőkorszakban élő törzseket, amelyeknek fogalmuk sem volt a külső világról.

A nagy Déli-tenger lassan feladta titkait... Az arktikus kört ostromló kutatók Cook úttörő vállalkozása után csaknem egy fél századdal indították meg döntő offenzívájukat. A legjelentősebb vállalkozás a XIX. század elejére esik, amikor I. Sándor orosz cár elhatározta, hogy tengerészei felderítő vállalkozásait két tudományos expedícióval koronázza meg. Az egyiket északra, a másikat a Déli-sark vidékére küldte. Így kapott megbízást Fagyej Fagyejevics

Bellingshausen, a Minerva kapitánya (1803-ban részt vett az első orosz világ körüli hajóúton), hogy két ötszáz tonnás vitorlással, a Vosztokkal és a Mirnijjel induljon el az Antarktisz vizeire, és igyekezzen megközelíteni, kikutatni a pólus környékét. Bellingshausen a Vosztok parancsnoka lett, a Mirnijt Mihail Petrovics Lazarev vezényelte. Két orvos, egy csillagász és egy festőművész is részt vett a küldetésben. A flottilla 189 emberrel 1820. július 4-én futott ki Kronstadt kikötőjéből. Hónapokig tartó hajózás után az Atlanti-óceán déli medencéjében hatoltak előre. A 40. szélességi fok körül bejutottak a Déli-tenger hírhedt viharzónájába, a „bömbölő negyvenesek" övezetébe. Itt már az albatroszok vadászterületén jártak, amelyek a vadul tomboló „nehéz idő" óráiban a nagy magasságokban keresnek menedéket. Néhány fokkal délebbre bálnák vették körül a járműveket, aztán hullámo-

Bellingshausen

A Vosztok és a Mirnij

kon hintázó pingvinfalkákkal találkoztak. Bálnavadászhajók keresztezték útjukat, jeges szikláktól övezett lakatlan szigetek között lavíroztak. Dél-Georgia partjain ellenőrizték és kiigazították Cook méréseit, s aztán elérték a jéghegyek világát. A nesztelenül tovasuhanó, kristályosan csillogó — néha nyolc-tíz kilométer átmérőjű — jégsziklák olykor szétmorzsolással fenyegették Bellingshausen járműveit. Hóviharban, sűrű ködben hatoltak előre: ismeretlen, fóka- és madárlakta szigetek közé kerültek. A hó, a jég, a csontig ható hideg birodalmában dübörgő vulkán állta útjukat, amely kénes gőzfelhőket dobott ki kráteréből, és fekete, üvegesen csillogó partjait pingvinek tömege lepte el. Bellingshausen horgonyt vetett, bemérte a hajók helyzetét, és segédtisztjéről, Zavadovszkijról nevezte el a tűzhányót. Egy különítmény partra szállt, hogy megmássza az alig 360 méter magas hegyet. A lejtőket olyan sűrűn lepték el a pingvinek, hogy az előrehatolók csak korbáccsal tudtak utat nyitni a madarak elképesztő tömegében. Egészen a kráter széléig nyomultak, majd visszatértek a hajóra. A vitorlások tovább mentek, és megérkeztek Cook nagy jelentőségű felfedező útjának klaszszikus körzetébe. Az expedíció a tudományos mérések, megfigyelések olyan tömegét produkálta, amelyre a felfedezők történetében addig még nem volt példa. Ahol csak tehették, partra szálltak, talaj-, kőzet- és növénymintákat gyűjtöttek, madarakat fogtak, és ismeretlen halfajtákat preparáltak. A vitorlák jéggé fagytak, a hajók a hóviharokban szinte csak tapogatódzva imbolyogtak előre. Az útjukba kerülő jégmezők miatt minduntalan észak felé kellett kitérniük. Így jutottak el a 60. szélességi körig, de ott útjukat állták a jégtömbök. Bellingshausen elhatározta, hogy körülhajózza a jégbe fagyott világot, és szorosabbra vonja a Déli-sark körül Cook által megvont hurkot. A felfedezők meglepetten látták, hogy milyen óriási madársereg tanyázik az Antarktisz környékén, de a tengerben is nyüzsgött az élőlények serege. Amikor felszakadt körülöttük a ködfátyol, végtelen jégmezőt láttak maguk előtt, amelyből kristályhegyek meredeztek a magasba. Száz napja vitorláztak a Déli-tengeren orkánokkal és jégveszéllyel küzdve, amikor már nem juthattak tovább: közelgett a sarki tél. Bellingshausen kiadta a parancsot a visszavonulásra Ausztrália felé. A feladat első

részét teljesítette: a 60. szélességi körön belül hatalmas ívet írt le, és hatszor sikerült áttörnie az arktikus körön.

Izgalmas, veszélyekkel teli vitorlázás után futottak be az ausztráliai Port Jackson kikötőjébe. Itt kitatarozták hajóikat, majd rövid pihenő után újból nekivágtak a Csendes-óceánnak. Helyesbítették számos sziget földrajzi fekvésének adatait, becses természetrajzi és néprajzi gyűjteményre tettek szert. Nehezebb körülmények közé kerültek, mint a vállalkozás első felében. Hamarosan jéghegyek fogták körül a két hajót, és néhány napi előrehaladás után az összefagyott kristálytáblák útvesztőjébe bonyolódtak. A legénység szinte éjjel-nappal talpon volt, hiszen bármely pillanatban összemorzsolhatta a gyönge járműveket a jégsziklák áradata. 1820. december 4-től 1821. január 10-ig a hajók a 62. és 70. szélességi körök között haladtak. Bellingshausen többször megkísérelte, hogy délebbre hatoljon, de ez nem sikerült. Néha válságos helyzetbe kerültek, volt olyan nap, amikor 244 jéghegy suhant el mellettük. Olykor ágyúsortüzekkel verték szét a hajók épségét veszélyeztető óriásokat. Január 10-én nevezetes eseményt jegyzett fel Bellingshausen a naplójába. Majdnem a déli szélesség 70°-án voltak, amikor az árbocokosárban őrködő matróz kiáltását hallották: — Föld!... Föld!...

Bellingshausen feljegyezte: „Délután három óra volt!..."

Kelet-északkelet irányban a szürkén összemosódó láthatárból sötét folt emelkedett ki. Áttört a napfény a párán, s a fedélzetről tisztán lehetett látni a távolban kirajzolódó jégmentes sziklákat: a hatodik világrész — az Antarktisz körvonalait. Aztán a megragadó képre ködfüggöny borult. Másnap közelebb jutottak. Magas sziget vagy félsziget előtt álltak. Jégtől mentes, meredek, szürkésvörös kősziklák torlódtak a magasba. Bellingshausen és tisztjei megállapították földrajzi helyzetüket, és az ismeretlen, új földet I. Sándor cárról nevezték el.

A partraszállás lehetetlennek látszott; a különös sziklákat elnyelte a félhomály. (1927-ig csak két norvég bálnavadász jutott el e vidékre. 1929-ben ugyancsak a norvégeknek sikerült e parton partra szállniuk.)

A Vosztoknak és a Mirnijnek szerencséje volt: egy jégmentes csatornában tovább hajózhattak.

Dél felé törtek...

Sűrű madárraj keringett körülöttük. Egy szélroham feltépte a ködöt, és az égbolton nagy kiterjedésű, villódzó fehér folt jelent meg. Az összefüggő déli jégmező visszfényének sugárzása volt.

Január 24-én szinte a hajóorr előtt bukkant fel egy komor, szürkésfekete meredek szirtfok. Vezényszavak pattogtak, sivított a fedélzetmesterek sípja, a két vitorlás lefékezett. Keskeny, fjordszerű öböl tárult eléjük. A sziklafalakon tengeri madarak százezrei ütöttek tanyát, s most megzavarva surranó szárnyakkal rebbentek föl, és szálltak a magasba. Amikor befelé indultak, legnagyobb meglepetésükre nyolc egymás mellett veszteglő hajóra bukkantak. Az oroszok megjelenésére felrepültek az angol és amerikai lobogók. A Vosztok és a Mirnij viszonozták az üdvözlést, majd a két hajó is horgonyt vetett.

Dél-tengeri bálnavadászok húzódtak meg e zordon kikötőhelyen.

Bellingshausen átküldte első tisztjét tudakozódni. Csakhamar csónak vált el a flottillától, és a Vosztok oldalához simult. Hatalmas termetű, rozmárbajuszú férfi kapaszkodott fel a kötélhágcsón, és széles mosollyal üdvözölte a parancsnokot: — Palmer kapitány vagyok — harsogott. — Ez a vidék a mi vadászterületünk!

A két kapitány rövidesen visszavonult, és egy pohár forró grog mellett cserélték ki tapasztalataikat. Mint kiderült, Palmer Bellingshausennel egyidőben — de egy egész másik pontról — szintén megpillantotta hajója, a Hero fedélzetéről az Antarktisz szikláit. Az amerikai tengerész annak a félszigetnek a partszakaszát látta, amelyre több mint egy évtizeddel később az angol Biscoe is eljutott. (Biscoe Grahamföldnek nevezte el.) A két kapitány egyeztette adatait, azonban csak Bellingshausen végzett pontos csillagászati megfigyeléseket. Néhány esztendővel a találkozás után az amerikai térképen feltűnt a sarki kontinens e részlete „Palmer-félsziget" elnevezés alatt.

Kié tehát a dicsőség?!...

A felfedezések történetének angol, francia, német és egyéb szakemberei Bellingshausennek ítélik a pálmát, az amerikai irodalom kitart Palmer mellett.

Az orosz flottilla elvégezte feladatát, és északnak fordult. Tizennégy hétig küzdöttek a déltengeri vizeken. A hajók már nagyon rossz állapotban voltak, mikor befutottak Rio de Janeiróba, ahol lelkesen ünnepelték az úttörőket. 1821. augusztus 5-én, 751 napos tengeri út után érkezett Kronstadtba az expedíció.

Bellingshausen jelentése kiegészítette Cook életművét.

A világ ekkor még nem tudta azt, hogy az Antarktisz valójában jéggel fedett kontinens, hiszen az Északi-sarkvidékről sem gyanították, hogy befagyott tenger. A hatodik világrész feltárására az oroszok után indult el a roham. Az élen fóka- és bálnavadászok jártak, akik gazdag zsákmányra leltek az embertől eddig még nem zavart területen.

A Terra Australis legendája megsemmisült, de a térképeken lassan kirajzolódott az Antarktisz körvonala.

Népek szülőanyja – Ázsia!

Valamelyik oldaláról mindig az „ismert világhoz" tartozott... De hány ilyen — sokszor egymással párhuzamosan létező, alig érintkező — világ tűnt fel és merült alá a múló évezredek során az eurázsiai kontinensen? Roppant térségeit minden irányban magányos vándorok, hódító hadseregek szelték át, tájain új hazát kereső népek áradata hömpölygött végig. Messze sugárzó kultúrákat, prófétákat, isteneket teremtett és emésztett el, történelméről ősrégi hagyományok regélnek. Iszonyú méreteivel időben és térben embereket és birodalmakat választott el, de vonzó, kalandra, mozgásra sarkalló távlataival egyben össze is kötötte azokat. Részleteiben mindig ismert volt, de egészében még a XX. század elején is szívósan őrizte „titkait".

Teljes geográfiai felderítésére aránylag későn került a sor. Bár az ókor összes népe részt vett kikutatásában, a földrajzi ismeretek csak déli félszigeteire (pl. India) és a nyugati részekre szorítkoztak. Keleti fele a középkorban, északi körzete a XVII. században, belseje pedig csak a múlt század végén tárult fel. Félelmetes terjedelme, kedvezőtlen, nehéz klímája, visszariasztó sivatagjai, meghághatatlannak tűnő hegyláncai, egész geológiai felépítése, ellenséges lakossága szinte legyőzhetetlen akadályt állított az úttörők elé. Nyugaton a mohamedán fanatizmus, Távol-Keleten a politikai bizalmatlanság és a faji ellenszenv, délen a gyarmatosítók egymással és az ellenszegülő államokkal vívott küzdelmei hátráltatták a kutatást.

A Nyugat-Európától elzártan fejlődő Oroszországban akkor indult meg a Szibéria felfedezésére irányuló mozgalom, amikor a tengeri nemzetek versengve keresték északon a Kelet-Ázsiába vezető átjárót. A kísérletek nem sikerültek,

de ezalatt a harcias kozákok rohamcsapatai Ázsián áthatolva könnyedén elérték a Csendes-óceánt. Míg Észak-Amerikában a gyarmatosok harmadfél száz esztendő során sem jutottak el a Sziklás-hegységhez, addig az oroszok fél évszázad alatt megtették az utat az Ob folyamtól Ázsia keleti széléig. A gyors előrehaladás magyarázata Szibéria geológiai felépítésében keresendő. Az Urál-hegységen túl (ezt tekintik az Európát Ázsiától elválasztó határvonalnak) éppen úgy, mint Nyugat-Oroszországban, hatalmas síkság terül el, amely lankásan ereszkedik a Jeges-tenger felé. Három nagy folyam: az Ob, a Jenyiszej és a Lena szeli át e vidéket. A mellékfolyók annyira megközelítik egymást, hogy köztük csak aránylag keskeny, de jól járható területek maradnak. A vizek iránya mind kelet, mind észak felé alkalmas az előnyomulásra. Az oroszok a vízválasztókon vállukra emelték könnyű járműveiket (akár csak odahaza), és ily módon gyorsan haladtak.

Szibéria felfedezésének és meghódításának nem az aranyéhség, hanem a nemesprém-kereskedelem volt a megindítója. A novgorodi kalmárok már a XI. században összeköttetésben voltak az északi nomád vadászokkal. Ez a kapcsolat idővel élénk kereskedelmi forgalommá fejlődött, amelynek csaknem minden szála a gazdag, híres, országnyi területeket birtokló Sztroganov család ellenőrzése alatt állt. Amikor a XVI. század második felében a szibériai nagykán tatár hordái nyugat felé törtek az Urál-hegységen át, délről pedig megjelentek a harácsoló kozákok, a „Sztroganovok országát" a megsemmisülés fenyegette. A katasztrófát csak úgy kerülhették el, ha a két ellenséget egymásra uszítják. A politikai játéknak sikere volt: Jermak Tyimofejev, a doni kozákok legendás hetmanja a tatárokra zúdította lovasait, és két esztendő alatt elfoglalta Kucsum nagykán fővárosát, Szibírt.

A tatár fejedelem hiába vágott vissza — a döntő ütközetben elesett Tyimofejev is —, mert az út már megnyílt, és a hatalomban emelkedő cárok rövidesen szétmorzsolták a nomád törzseket. Így az óriási Szibéria természeti kincseivel, őserdeivel véglegesen orosz kézre került. A hódítás első hullámában a folyamok legfontosabb csomópontjainál és átkelőhelyeinél erődök épültek, és ezekből keletkeztek a későbbi városok magjai. A katonai hálózat mind sűrűbb lett,

Jermak tatár nemeseket fogad

úgyhogy az oroszok rövidesen elérték a Jeges-tenger partját. 1648-ban Desnev kozák kapitány néhány kis hajóval megkerülte a Csukcs-félszigetet, behatolt a Bering-szorosba, és bár hajói összezúzódtak, mégis elérte az Anadir folyó torkolatát. Ezzel a vállalkozással bebizonyította, hogy Ázsia nincs összefüggésben Amerikával. A nagy jelentőségű felfedezés — milyen gyakori eset ez történetünkben — sokáig rejtve maradt. Desnev jelentése csak 1728-ban került elő, midőn Bering, Nagy Péter cár dán kapitánya visszatért első útjáról. A jakutszki levéltár őrizte az okmányt. Az átjárót Beringről nevezték el, aki szintén áthajózott a nevét viselő tengerszoroson, de Amerika partját a párafüggöny elrejtette előle. Második útján történt ez. Kamcsatka előtt egy kis szigeten hajótörést szenvedett. Ott pusztult el expedíciójával együtt az örökös jég világának határán.

A kozákok Szibéria déli részében és keleti felén is nagy területeket derítettek fel. Csakhamar felbukkantak az Amur völgyében. 1644-ben történt a nevezetes előnyomulás, mely Pojarkov hetman nevéhez fűződik. A felfedező behajózta az Ohotszki-tengert, és aztán visszatért kiindulási helyére Jakutszkba.

Az északi térfoglalás kiterjedt az amerikai kontinensre is. A prémvadászok megalapították az állomások laza hálózatát Alaszkában. Selehov és Baranov nevéhez fűződik az Orosz—Amerikai Társaság megalapítása. Ez a társaság számos felfedező utat szervezett. 1798-ban Baranovot orosz Amerika főkormányzójának nevezték ki. Alaszkát (az USA területének hatodrésze) 1867-ben az Egyesült Államok 7 200 000 dollárért megvásárolta a cári Oroszországtól, azóta az USA-hoz tartozik.

Ázsia feltárulásának teljes története vaskos köteteket töltene meg, hiszen Kisázsia, Arábia, Irán, Afganisztán, mindkét India, a rendkívül terjedelmes indonéziai szigetvilág és Japán is hozzá tartozik. Önfeláldozó fanatizmustól űzve a felfedezők és tudósok tekintélyes hadserege fáradozott a felderítés művén. A kitartás, a tudásszomj, az emelkedett szellemű humanizmus e lenyűgöző krónikájának csak néhány epizódjával, villanásnyi fejezetével foglalkozhatunk. Léptennyomon találkozunk e történetben magyarokkal, akiknek munkássága nagymértékben hozzájárul a fontos geográfiai, néprajzi, régészeti, nyelvészeti kérdések tisztázásához. Nem egyet közülük — mint például Stein Aurélt, Vámbéry Ármint, Kőrösi Csoma Sándort, Széchenyi Bélát, Reguly Antalt, Déchy Mórt, Ligeti Lajost vagy Lóczy Lajost — a világhírű felfedezők sorában emlegetik.

A magyar utazók szereplése a XIII. században Julianus domonkos rendi baráttal kezdődik, akit II. Endre király küldött keletre az ott maradt magyar törzsekhez, hogy szerezzen be tőlük pontos értesüléseket az Európa felé közeledő félelmetes hírű mongolok terveiről. Harmadmagával indult útnak. Konstantinápolyon és a Fekete-tengeren keresztül a Kaukázus lábához érkeztek a vándorok. Julianus két társa innen visszatért, ő maga Gerhardus barát kíséretében nekivágott a Volga és az Urál közötti pusztaságnak. Rendtársa, Gerhardus a szörnyű nélkülözések megpróbáltatásait nem

soká bírta: útközben kiszenvedett, de Julianus egy mohamedán pap szolgájaként tovább haladt. Hosszas keresgélés után meg is találta az ősi „Nagy-Magyarország"-ot. A rokon törzsek nyelvét tökéletesen értette; itt hallotta, hogy a mongolok Belső-Ázsiából kirajzó lovashadosztályai megsemmisítő rohamra készülnek a keresztény Nyugat ellen. Sietve indult hazafelé, és 1236 karácsonyán jelentést tett a királynak, majd Rómába utazott. A vatikáni könyvtárban őrzött *Liber Censuum* nevezetű kódex őrzi Julianus barát beszámolójának egy későbbi másolatát. Maga a kézirat Richardus testvértől, a magyar domonkos szerzetesek rendfőnökétől származott, és IX. Gergely pápának szólt. Julianus 1237 nyarán újból elindult „Nagy-Magyarország" felé, de már nem találta meg az őshaza lakóit. Szuzdalban arról értesült, hogy a mongol tumánok (egy tumán 10 000 lovast jelentett) elpusztították, kiirtották a volgai bolgárok és a magyarok országát. Sietve tért haza, és megírta második nevezetes jelentését a pápai legátusnak, a perugiai püspöknek (*Epistola de vita Tartarorum*). Eme irat ugyancsak másolat, s a vatikáni levéltár egyik féltve őrzött ritkasága (1300-ban készült). Hogy mi történt ezután Julianusszal, arról mit sem tudunk, de második jelentése Európa-szerte elterjedt. Ez volt az első hiteles tudósítás a rettegett tatárokról, szervezetükről, szokásaikról. A magyar Julianus járt először olyan területeken, amelyekről az ókori geográfia nem jegyzett fel semmit. (A középkori térképek e vidékeket a különös szörnyetegek seregével népesítették be.) Julianus útjának — a mai napig sem eléggé méltányolt — jelentősége igen nagy volt. Áttörte a ptolemaioszi világkép korlátait, felfedezései nélkül el sem mertek volna indulni azok a pápai és nyugati követek, akikről már megemlékeztünk, és akik a legendás János pap országát kutatva a tatár nagykán udvarába jutottak, szövetséget kötöttek a mongolokkal, és megnyitották a Távol-Keletre vezető utat. Carpino és a híres Rubruquis küldetésének Julianus értesülései adták meg a biztatást és a reális alapot.

A cári Oroszország hódításait gyorsan nyomon követte — Nyugat-Európát jóval megelőzve — a tudományos célú felderítő expedíciók kiküldése. Nagy Péter cár (1672—1725) Szibéria belsejének kutatására a vállalkozó szellemű természetvizsgálók egész seregét indította útnak. Johann Georg

Gmelin, kora egyik legnagyobb polihisztora, Müller, az ázsiai Oroszország történetírója és Eberhard Fischer 1735-ben Irkutszkba érkezett. Bejárták a hatalmas területet egészen a kínai határig. Gmelin óriási munkát végzett. Tudományos vizsgálódásainak anyagát még felsorolni is sok. Megfigyelte a természetrajzi jelenségeket, a földrajzi vonatkozásokat, meteorológiai vizsgálatokat végzett, megállapította, hogy a Kaspi-tó tükre a Fekete-tenger szintje alatt fekszik, és elsőnek állította össze Szibéria növényföldrajzát. A Pétervári Akadémia szintén kivette részét az Ázsia-kutatás munkájából. A termékeny korszak egy-két évtized alatt megteremtette a lenyűgöző kontinensre vonatkozó tudományos alapokat.

Az ázsiai felfedezések történetében nagy vonásokban két korszakot különböztetnek meg. Az első a tudományos vizsgálódások kezdetétől 1856-ig tart, a másikat e dátumtól napjainkig számítják. A kezdeti időszakban az utazók Közép- és Kelet-Ázsia (Kína, Japán és Korea) kivételével a kontinens minden részén megjelentek, a másodikban a felderítés főleg az említett területekre irányult.

A XVIII. században indult útnak II. Katalin cárnő (1728—1796) megbízásából Simon Pallas természetvizsgáló Kelet-Szibériába. Pallas előbb Oroszország délkeleti részének síkságait és folyóit tanulmányozta, majd az Urál hegyrendszerét vette számba. E feladatának elvégzése után a Kínával határos vidékekre összpontosította figyelmét. Fáradhatatlan szorgalommal és kitartással dolgozott. Vállalt feladatát megtoldotta még azzal, hogy bejárta a Volga alsó szakaszát és a Kaspi-tó mellékét. Hatesztendei vándorlás után tért vissza Szentpétervárra. Beszámolója ma is a sokat forgatott könyvek közé tartozik. A vaskos kötetek egy éles megfigyelőképességű, sokoldalú, zseniális természetvizsgáló imponáló életművének bizonyságai.

Néhány évtized alatt könyvtárnyira szaporodott a jelentések tömege. Az oroszokon kívül majdnem minden náció szerepelt a szerzők listáján. A magyarok közül Jesze Jánoson és Jerney Jánoson kívül Reguly Antal (1819—1858) európai hírű nyelvész munkássága figyelemre méltó. 1843-ban indult el első hosszú útjára. Reguly nemcsak a magyarok nyelvrokonait kereste Ázsia hatalmas térségein. Rendkívül képzett

Bayly Ár[illegible]

geográfus is volt, és ezért földrajzi megfigyeléseket is folytatott. Miután visszatért Szentpétervárra, megszerkesztette az Urál vidékének tizenhat lapból álló hatalmas térképét, melyhez csatolta a terület részletes leírását. A Pétervári Akadémián „térképcsodá"-nak nevezték művét, a fővárosi sajtó lelkes cikkeket írt megjelenésekor.

Ez a térkép volt annak a nagy expedíciónak a kalauza, amelyet az Orosz Földrajzi Társaság az Urál pontos felvételére küldött ki.

Zichy Jenő három magyar tudós társaságában a Kaukázus ismeretlen tájaira hatolt be. Egy későbbi útja során öt honfitársával együtt (szintén szakemberek voltak) Oroszország belső területeit vizsgálta át. Déchy Mór több alkalommal végigbarangolta a Kaukázust. Xantus János Borneo szigetén végzett geológiai és etnográfiai vizsgálatokkal gazdagította a tudományt.

Elő-Ázsiában, valamint Nyugat-Ázsiában a XVIII. század második felében indultak meg a kutatások. Ebben az időszakban lassan eltünedeztek Kisázsia és Arábia fehér foltjai. Az angol és a francia felfedezők Indiát és Indonéziát derítették fel. E munka krónikájában is felbukkannak a magyar nevek.

A szigorúan elzárkózott Kínában már joval nehezebb volt az utazók dolga. A missziónáriusok kiűzése után sokáig nem bocsátottak be idegent az ország belsejébe. Csak az imperializmus korának fegyveres akciói nyitották meg a folyók mentén az utat, de az előrehatolóknak mindenütt meg kellett küzdeniük a lakosság, de különösen a hatóságok sokszor passzív, de nagyon is szívós ellenállásával. A Kínában búvárkodó európaiak közül kitűnt a német Richthofen, aki 1872-ben, tizenhárom esztendei szakadatlan erőfeszítés és

szorgos adatgyűjtés után tért vissza Európába. Műve csonka maradt, mert harmadik kötetének írása közben érte a halál, de az első két könyv is messze kimagaslott a kortársak közleményeinek, útleírásainak áradatából. Richthofen mellett Széchenyi Béláról is meg kell emlékezni. Lóczy Lajos geológus, az expedíció egyik tagja nagy jelentőségű tudományos munkában foglalta össze e vállalkozás eredményét.

Vámbéry Ármin

A múlt század közepén kezdődött meg Nyugat-Turkesztán orosz meghódítása, de ezt megelőzően Vámbéry Ármin (1832--1913) nevéhez fűződik e járatlan vidék felderítése. A világhírű nyelvész és etnográfus — miután tökéletesen megtanult több keleti nyelvet, és elsajátította az ázsiaiak gondolkozásmódját, észjárását — vállalkozott arra, hogy vándorló dervisnek öltözve behatol a titokzatos Kelet eme idegen utazóktól még alig érintett részére. Valmerő kísérlet volt ez, hiszen a mohamedán fanatizmus még a kiszámíthatókat is nehezen tűrte. Turkesztánban és Bokharában ez időben még vad, középkori állapotok uralkodtak. A kánok és az emírek rablónadjáratai, a rabszolgavadászok kegyetlen rajtaütései, a törzsi háborúskodások nemcsak az utazók biztonságát fenyegették, hanem a lakosság létét is. Vámbéry 1861-ben indult el merész vállalkozására Konstantinápolyból, hogy Perzsián, Türkménián, Khiván keresztül Bokharába jusson. Kemény megpróbáltatások súlya alatt, a leleplezestől rettegve — ami a halált jelentette volna — egy melkai zarándokcsapathoz csatlakozva, mint kegyes hadzsi érkezett Khivába. (Az egykori kánság ma részben az Üzbég, részben a Türkmén

előtt — 1821 ben — Kőrösi Csoma Sándor (1784--1842) is járt Bokharában. Mint Vámbéry, ő is álruhában vándorolt kelet felé

SZSZK-hoz tartozik. A főváros — Khiva —, ókori nevén Khorezm a mai Üzbegisztán területén fekszik.)

Vámbéry — azaz Hadzsi Resid — rendkívüli fáradalmak után, tökéletesen lerongyolódva érte el Khivát, ahol „szent ember"-ként fogadták. Alig száz éve ennek. Hogy milyen világ várta a magyar utazót, arra hadd idézzük útinaplóját:

„Khivában egyébként magam is, hadzsi kollégáim is fényes sikerét láttuk az áldás- és szent leheletosztás üzletének. Én ezen isteni árukért mintegy tizenöt aranyat szereztem. A khivai özbég nyílt őszinteségű, de bárdolatlan, mindamellett a legszebb jellem Közép-Ázsiában, és én elmondhatnám, hogy itt töltöttem legkellemesebb időmet, ha a mehter (főrendőr) és Sükrullah közötti vetélkedés nem lett volna rám nézve kissé veszedelmes. A mehter ugyanis pártfogóm iránti gyűlöleténél fogva mindenben ártalmamra törekedett, s minthogy törökségemet nem vonhatta többé kétségbe, a kánnal azt kezdte elhitetni, hogy én csak színleg vagyok dervis, s nagyon valószínű, hogy a szultánnak valami titkos küldetésében utazom Bokharába."

Az udvari ármánykodásnak az volt az eredménye, hogy a kán újból magához rendelte Vámbéryt, és maga fogta vallatóra a gyanús zarándokot. Az álruhás tudós azonban fényesen kiállta a próbát, mire a fejedelem kegyesen elbocsátotta, sőt napidíjat rendelt számára a kincstárnoknál.

„Én azt mondtam, hogy nem tudom a lakását — jegyezte fel az esettel kapcsolatban Vámbéry. — Erre egy jaszault rendeltek mellém, akinek más parancsokat is kellett végrehajtania. Örökké borzasztó marad a visszaemlékezés azon jelenetekre, amelyeknek az ő jelenlétében voltam tanúja. A legutolsó udvarban mintegy háromszáz csaudor hadifoglyot találtam, kiknek teste rongyokkal volt fedve, és a haláltól való félelem s éhség által néhány nap óta kínozva, máris olyanok voltak, mint a sírból kikelt halottak. Már el voltak különítve két osztályra, tudniillik olyanokra, akik még nem voltak negyvenévesek, kiket rabszolgákul lehetett eladni vagy elajándékozni, és olyanokra, akiket állásuknál vagy koruknál fogva vezérszereplőknek tekintettek, és a kán által reájuk mért büntetés alá estek. Az első osztálybelieket tíztizenötösével vas nyaklókarikákkal egymáshoz láncolva kísérték el, a másik osztálybeliek pedig türelmes megadással

várták iszonyú sorsukat, és mint összekötözött bárányok jelentek meg hóhéraik keze között. Míg többet az akasztófához vagy a vérpadra vezettek, egészen közel magamhoz láttam, hogy nyolc öreg ember a hóhér intésére hanyatt elterült a földön. Ebben a helyzetben összekötözték kezüket és lábukat, a hóhér sorba kiszúrta a szemüket. Mindegyiknek a mellére térdelt, és amíg irtóztató munkáját végrehajtotta, a késétől megvakított áldozat szakállába törülgette a vért. Irtóztató jelenet volt az, midőn e hóhérmunkának befejeztével a szegény vének kezéről, lábáról leszedték a kötelékeket, és ők kezükkel tapogatódzva iparkodtak felállani. Némelyek összeütötték fejüket, mások erővesztve földre rogytak, és iszonyú tompa nyögéssel kínlódtak. Amíg élek, mindig iszonnyal fogok ezen jelenetre emlékezni.

Ezen sorok bizonyára borzadással töltik el az olvasó lelkét. Mindazonáltal meg kell jegyeznünk, hogy ezen kegyetlenség csak visszatorlása volt annak a nem kevésbé iszonyú barbárságnak, amelyet a csaudorok a múlt télen elkövettek egy özbég karaván on. Ugyanis egy kétezer tevés gazdag karaván t Orenburgból Khivába jövet útközben megtámadtak és tökéletesen kifosztottak. A zsákmányban telhetetlen turkománok, mindamellett, hogy a rablás által sok orosz áru birtokába jutottak, az utazóktól még az eleségüket is elszedték, és ruházatuktól is megfosztották őket. Ennek következtében többen éhen haltak, mások megfagytak a sivatagban: annyira elpusztította őket a sanyarúság, hogy hatvan emberből csak nyolc került haza élve.

A hadifoglyoknak ez a hajmeresztő büntetése éppen nem tekinthető kivételesnek. Khivában, mint általában egész Közép-Ázsiában, nem tudják, mi a kegyetlenség: ezen eljárást ott egészen természetesnek tartják, mivel a bevett szokások, törvények és a vallás egyhangúan helyben hagyják. A mostani kán a vallás oltalmazójának hírére akar szert tenni, és ezt vélte elérhetni, ha a vallás ellen bekövetkezett minden legkisebb kihágást a legnagyobb szigorral büntet meg. Egy sűrűen elfátyolozott nőre mellékpillantást vetni elég volt arra, hogy a bűnös kivégeztessék, mint a vallás rendeli. A férfit felakasztják, az asszonyt az akasztófa közelében melléig beássák a földbe és megkövezik."

Ez a sötét kép nem volt túlzás. A kutatók, felfedezők lép-

Przevalszkij tábornok

ten-nyomon hasonló körülmények közé kerültek. Az utazás többnyire életveszélyes volt, de jellemző, hogy az elesettek sorsa nem riasztotta el a tudomány hőseit: az áldozatok helyébe új vállalkozók léptek, és folytatták az elpusztultak művét.

A modern felfedezők mintaképe volt Ny. M. Przsevalszkij tábornok (1839–1888), a Tarim-medence, Mongólia és Tibet egyik feltárója. Jó ideig mint vezérkari tiszt szolgált a cári hadseregben, és így teljes jártassága volt a térképészetben. Rendkívül sokoldalú természettudós volt: kutatóútjain nemcsak a geográfiai és geológiai adatokat gyűjtötte szorgalmasan, hanem növény- és állattani megfigyelésekre is kiterjedt figyelme, sőt a leíró etnográfiának, a régészetnek, még a nyelvészetnek is mestere volt.

Összesen öt expedíciót vezetett Belső-Ázsiába rendkívül nehéz körülmények között.

Harmadik tibeti útjának naplójában olvashatjuk a következőket:

„Az a nap, melyen átkeltünk a Tán-la hágóján, emlékezetes marad előttünk mindenha: akkor támadtak meg a jagrájok.

Nyilvan, hogy megláttak, fenték ránk a fogukat, de nem mertek megtámadni, látván fegyveres voltunkat, és tudván, hogy nem mongolokkal lesz dolguk. De azért napról napra többet engedtek meg maguknak a velünk való érintkezéskor, és talán csekély számunk bátorította fel őket, hogy megkezdjék ellenünk a támadást. 1879. november 19-én, mikor a hágón áthaladtunk, hét vagy nyolc jagráj távolról folyton kísérte karavánunkat, aztán nem messze tanyánktól valamerre eltűntek. Valamivel később tizenöten vagy tizenheten újra megjelentek, azzal az ürüggyel, hogy vajat hoztak eladni. Alku alatt az egyik atyafi elemente Abdul zsebkését, amelyet

szíjra erősítve hordott. Abdul követelte tulajdonát, mire a tolvaj kirántotta fringiáját, és csapást mért tolmácsunk bal karjára. Szerencsére a rossz penge csak a zekét vágta meg, és gyenge karcolást okozott. Ugyanekkor egy másik jagráj dárdával rontott Abdulnak. Roborovszkij hadnagy, aki véletlenül ott volt, idejében megragadta a dárdát és összetörte. Ekkor a jagrájok kardot, kopját és parittyát ragadtak: kettő közülük meggyújtotta a puska gyutacsát, és a legközelebbi fal mögé futott, hogy annál kényelmesebben lőhessen. Néhányan tusába eredtek a kísérő kozákokkal. Mindez egy perc műve volt, és mi alig értünk rá kézbe venni fegyvereinket. Kezdetben mégsem engedtem meg a lövést, bár bőrparitytyákból ügyesen hajított kövek hulltak ránk. Közel a part mellől lövés dördült el, melyet egy másik is követett, és a golyók közelünkben sivítottak el. Lehetetlen volt késnünk. Tüzet vezényeltem! Megszólaltak a gyorstüzelő puskák, és az első sortűz után hátrálni kezdtek a jagrájok. Golyóink utánuk süvítettek, de csakhamar beszüntettem a tüzelést. Négy rabló holtan feküdt, többen megsebesültek, a maradék elkotródott a hegyekbe."

Przsevalszkij behatolt Tibetbe, de mintegy kétszázötven kilométerre a tiltott várostól, Lasszától kénytelen volt visszafordulni, mivel a papi állam fegyveres fellépésétől kellett tartania. Ebben az időben a hegyek közé rejtett ismeretlen országban a kínaiak irányították a politikát. Elhiresztelték, hogy Przsevalszkij azért jött, hogy ellopja a szentként tisztelt dalai lámát. Az orosz kutató az eredménytelen tárgyalások, a késhegyig menő diplomáciai csatározások után visszavonult, és a Kuku-Nor tó útbaejtésével Kínába utazott, hogy megkísérelje a Hoangho, a Sárga-folyó forrásvidékének felkutatását. A kínai falon túl Szinin városáig jutott el, és bár fel volt szerelve a szükséges okmányokkal, sőt a pekingi orosz nagykövet határozott fellépésére a kínai kormány megígérte az expedíció támogatását, a kerületi kormányzó (az ámbán) megkísérelte feltartóztatni.

Przsevalszkij azonban határozott volt. A körülményes tárgyalásokról a következőket jegyezte fel:

„A szokásos kérdések után, hogy mint szolgál egészségünk, és sikeresen jártuk-e meg az utat, az ámbán egyenesen azzal állott elő: merre szándékozom én most? Erre azt vála-

szóltam, hogy a jelen tavaszon elmegyünk a Sárga-folyó forrásvidékére, ott töltünk három vagy négy hónapot, a tudományos munka nagyságához képest. — Nem bocsátom oda — szólt élénken az ámbán —, utasításom van, hogy minél előbb kivezessem önöket innét. Ajánlom tehát, hogy menjenek el Ala-sánra. — Míg a tolmács lefordította szavait, addig ő figyelmesen nézett rám, mintegy arcomról akarta leolvasni, minő benyomást idéz elő ez a határozott hang. Én pedig elmosolyodtam, hallgatván a parancsot, és tudtára adtam, hogy engedelem nélkül is elmegyünk a folyóhoz. Megdöbbent, és másféle ijesztgetéshez folyamodott. — Tudja-e — kezdte rövid hallgatás után —, hogy a felső Hoanghón rabló tangutok laknak, akik, jól tudom azt, mindnyájukat megölni készülnek, hogy bosszút álljanak azért, mert a tibeti jagrájokat megverték. A tangutok vitéz népség: sehogy se boldogulok velük, jóllehet sok a katonám, és mindegyik kitűnő harcos... Ha nem hisz nekem, kérdje meg a többi urakat — tódítá, rámutatva a jelenlevőkre. Persze ezek hajtogatni kezdték a fejüket, és valamit morogtak is, sőt egyiküket annyira megszállta a buzgalom, hogy felállt, és jelentette az ámbánnak, hogy ezen a vidéken bizony emberevők is laknak..."

Przsevalszkij keményen viselkedett: nem volt ijedős természet. Érdekes véletlen, hogy csaknem vele egyidőben járt ezen a tájon Széchenyi Béla expedíciója is. Az orosz felfedező naplójában többször olvashatunk róluk.

Íme, egy epizód:

„Szininben, éppúgy, mint Donkürben egész nap hullámzott a kíváncsiak tömege lakásunk előtt... A szolidabb kínaiak udvariasan viselték magukat, ők csak tolmácsunkat halmozták el otromba kérdésekkel. Így például sokan szentül azt hitték, hogy a jan-guizoknak, vagyis a tengerentúli ördögöknek — így titulálják a kínaiak az európaikat — a lábán nincs meg a térdkalácsnak nevezett csont, mások, köztük az ámbán is, azt kérdezték a tolmácstól: igaz-e, hogy mi negyven ölnyire belátunk a földbe, és ott azonnal felkutatjuk a kincseket?!... Mások ismét azt vitatták, hogy az előttünk nemrég itt járt »fehér ördögök« (Széchenyi Béla, Kreitner és Lóczy) kihúzták-e a Hoangho medréből a belsejében vízzel telt és tízezer lan aranyat érő bűvös követ...

De legtöbbnyire arról érdeklődtek, hogy miként is akartuk ellopni a dalai lámát?"

A forrásvidék felkutatása a nagy nehézségek miatt eredménytelen volt. Przsevalszkij a kalandok és a megpróbáltatások után hazafelé igyekezett. Harmadik útjáról szóló beszámolóját a következő vallomással fejezte be:

„Méla búsongás száll meg, valahányszor a hazatérés örömeinek első fellobbanásai elszállnak. És minél tovább fut az idő a mindennapi élet közepette, annál erősebb és erősebb ez a bú, akárcsak valami feledhetetlen, becsest és Európában fel nem találhatót hagytam volna oda Ázsia messze sivatagjain... A rátermett utazót vonzza a benyomások naponkénti változása, az újság sokasága és a tudomány hasznának tudása. A testi fáradalmakat pedig, ha egyszer elmúltak, könnyen feledi az ember, és még erősebben kísértenek emlékezetében a siker és a szerencse pillanatai... Ezért nem feledheti a hivatott utazó a maga utazásait a további lét legkedvezőbb viszonyai között sem. Éjjel-nappal szeme előtt fognak lebegni a szerencsés múlt képei, és csalogatják őt: vesse el a civilizált élet nyugalmát, kényelmét, és cserélje fel a fáradságos, koronként barátságtalan, de azért független és dicső utazóélettel." (Az idézetek Przsevalszkij: *Zajzánból Khamin át Tibetbe* című művéből valók. Csopey László fordítása.)

Ezek a sajátságos gondolatok csaknem minden vérbeli felfedező naplójában vagy emlékiratában fellelhetők. A „szent nyugtalanság" hajtotta, űzte e férfiakat az ismeretlen horizontok felé. Az emberiség sokat köszönhet nekik. Przsevalszkij még két alkalommal vágott neki Belső-Ázsiának. Ötödik expedícióját azonban már nem fejezhette be. 1888-ban Karakol városában — vállalkozásának kezdetén — tífusz támadta meg, és rövid szenvedés után meghalt. A város nevét III. Sándor cár rendeletére Przsevalszkra változtatták.

A századforduló éveiben a felfedezők valósággal elárasztották Ázsiát. A tudomány olyan nagy hősei, mint a svéd Sven Hedin (1865—1952) vagy a magyar Stein Aurél (1862—1943) briliáns teljesítménnyel koronázták meg az elődök seregének művét, és kialakították Belső-Ázsia geográfiai képét. Sokoldalú kutatómunkájukkal megmentették

Sven Hedin álruhában Tibetben

az eltűnőfélben levő, hanyatló népek haldokló hagyományait. Geográfusok, természetvizsgálók, etnográfusok, régészek és történetírók voltak egy személyben — akár a többiek. Elevenné varázsolták a múltat, kiásták a sivatagok homokjába temetett holt városokat és felszínre emelték az elsüllyedt kultúrákat.

Ázsia fenséges fellegvára, a Himalája sokáig keményen ellenállt az ostromnak. A zordon, égbe nyúló hegyóriások megközelíthetetlen magányosságban emelkedtek a felhők fölé. Egyik expedíció a másik után indult rohamra, hogy meghódítsa a büszke 8000-esek birodalmát, de a legmagasabb csúcsot, a Csomo Lungmát senkinek sem sikerült elérnie. 8882 méterre torlódik fel a jéggel, hóval borított hegy-

óriás. Everest angol ezredes, az Indiai Országfelmérési Hivatal igazgatója a múlt század derekán fedezte fel, nagy messzeségből távcsövön. A köztudatban sokáig az ő nevét viselte a világ legmagasabb sziklacsúcsa. Ezenkívül körülbelül tizenhárom, 8000 méternél magasabb hegyet számláltak a Himalája roppant méretű hegyláncában. A 7000-esekből becslés szerint mintegy háromszáz sorakozik köréjük, a 6000 méternél magasabb ormok szinte összeszámlálhatatlanok. A nyolcezresek ostromában nem a meredek sziklafalak és a sok helyen csaknem függőleges jégpáncél leküzdése a legnagyobb probléma, hanem a nagy magasságokhoz való tartós alkalmazkodás. A Himaláját a múlt század végén még megközelíteni sem tudták. 1904-ben nagy szenzáció volt, midőn két angol alpinista száz kilométernyire hatolt be a hegyóriás lábát környező gleccservilágba. Még 1913-ban is kétségbe vonták a szakemberek, hogy van-e egyáltalában lehetőség a leküzdésére. Az első világháború után az Angol Királyi Földrajzi Társaság, valamint a Nemzetközi Alpine Club Himalája-bizottságot szervezett. Mivel a Csomo Lungma déli falához Nepál fekszik legközelebb, ezen keresztül akartak behatolni az embertől még be nem járt területre. Nepál megtagadta az engedélyt az átvonulásra, és így a hegység északi felénél fekvő Tibeten át vezető utat javasolták az alpinistáknak. A dalai láma azonban csak 1920-ban járult hozzá a tervhez. Egy évvel ezután indult el Mallory angol hegymászó vezetésével az első nagyszabású Himalája-expedíció. Roppant nehézségek között 5000 méter magasra jutottak, és az itt telepített rohamtáborból indultak el az utolsó akadály leküzdésére. Hatszáz méterre közelítették meg a csúcsot, de onnan kénytelenek voltak eredménytelenül visszafordulni. Utánuk többen próbálkoztak. Mallory 1924-ben újból nekivágott az útnak. Erről azonban Irvine-nel, hű bajtársával nem tértek többé vissza. Senki sem tudja hogyan, de szakadékba zuhantak.

Egy időre abbamaradt a kísérletezés...

Az első világháború után az ázsiai expedíciók karavánjainak tevéit, lovait és öszvéreit felváltotta az automobil, sőt a terepjáró is. Csakhamar megjelent az ismeretlen fehér foltok felett a zúgó propellerű repülőgép. A nagy repülővállalkozások korszakában, a harmincas években a légcsavar utat

nyitott Ázsia, Afrika és Dél-Amerika nehezen megközelíthető területei felett.

1930 elején érdekes hírt közölt az angol sajtó:

„Angliában megalakult a Houston Bizottság a Mount Everest átrepülésének előkészítésére. A bizottság, amely földrajztudósokból, rádió- és repülőszakértőkből áll, elhatározta, hogy aeroplánnal deríti fel a Himalája ember nem járta területeit. Az indiai kormány és Nepál uralkodója segítséget nyújtanak a kivitelezéshez. A legjobb pilóták és a kijelölt szakemberek rövidesen Indiába utaznak, hogy valóra váltsák a szenzációs tervet."

Nem kis dologról volt szó. Egy esztendeig tartottak az előkészületek. Mindenekelőtt kiválasztották a megfelelő géptípust. A szakértők lemondtak a több motoros gépekről, mert csak az egyhajtóműves kétfedelűeket találták alkalmasnak ebben az időben a nagy magasságok elérésére. A motorokra különleges karburátorokat terveztek, és azokat kompresszorokkal látták el. A pilótákat kemény hideg és oxigénszegény levegő várta, ezért fűthető ruhákat és álarcokat szereztek be számukra. Nem kis bátorság kellett e repülőtúrákra, hiszen senki sem tudta, milyen légköri viszonyok uralkodnak a gleccservilág felett. Az orvul támadó, nagy sebességű bukószelek a legjobb pilótát is a romlásba sodorhatják. Ha a gépben vagy emberben hiba adódik, akkor nincs menekvés; a zordon sziklavilágban nem lehet kényszerleszállást megkísérelni. A lezuhanókra a megsemmisülés várt, hiszen hónapokba kerülhet, míg a mentőexpedíció eljuthat a katasztrófa helyére. A helikopter abban az időben még a kezdetleges kísérlet korszakában volt. A repülés e vidéken valóban életet vagy halált, világraszóló sikert vagy megsemmisülést jelentett. 8500 méteren felüli magasságban vérömlések és látási zavarok támadhattak a pilótára. Öntudatának állandóan küzdenie kellett a nehéz körülményekkel: néhány másodpercnyi tudatkiesés elég ahhoz, hogy a gép lezuhanjon.

1933 áprilisában az expedíció a Himalájától 250 kilométer távolságban levő kiinduló bázisra érkezett. Időjárásfelderítő és tartalékgépeket is vittek magukkal. Az aeroplánokat felszerelték az akkor legkorszerűbb fényképezőberendezésekkel, filmfelvevővel. A purneai repülőtéren hetekig vártak

a kedvező időpontra, míg a meteorológiai jelentések beérkezése után felharsant a rég várt parancs:

— Starthoz felkészülni!

Sebtében átvizsgálták a gép minden alkatrészét, a szerelők beindították a motorokat, és a gép porfelhőt hagyva maga mögött bömbölve a levegőbe emelkedett.

Négyezer méter magasságban bukkantak ki az indiai alföldet befedő finom porrétegből. Nepál határán jártak: a napfényben szikrázva merült fel a hegylánc jéggel fedett vöröses szürke sziklaóriásainak fenséges képe. A légcsavar diadalmasan énekelt, a gép száguldott...

— Lenyűgöző volt! — számolt be az élményről az expedíció fotósa. — Ahogy közeledtünk, lélegzetelállító látványosság tárult elénk. A régimódi expedíciók hónapokig tartó vánszorgását legyőzve, szinte percenként új meg új kép villant elénk. Mivel nem alulról néztük a tájat, már messziről észrevettük, hogy a Csomo Lungma keleti oldalán a másik óriás, a Makalu felé hatalmas „jégbajusz" tekereg a magasban. A rettenetes erejű szél magával ragadta a sziklaoldalakról a hórögöket és a leszakadó éles jégszilánkokat. Villogott, eltűnt, újra felszikrázott a jégsodródás. Mi még messze voltunk, de ez a rendkívüli tünemény szorongással töltött el bennünket. Tudtuk, hogy a hegyóriások között nagy erejű viharos légáramlatokba kerülünk. A hideg egyre metszőbb lett. A pilóta belefeküdt a kormányba: lassan emelkedtünk, és csakhamar éreztük, hogy itt az ideje bekapcsolni az oxigénellátást és a fűtést. Furcsa dolog volt, szinte fütyülve száguldott alattunk a táj. Nincs az a felfedező, aki ilyesmit látott volna... Már benne voltunk a hegyvidék bűvöletében. Egy ideig szinte megbénított a riasztó és mégis annyira vonzó szépség, de aztán nekifogtam a munkának. Egyre feljebb és feljebb... Imbolyogtunk, a láthatár szinte hullámzott. Több géppel dolgoztam. Valami nyomasztó, furcsa érzés lepett meg, de összeszorítottam a fogam. Fogyott a film, csattant a zár, és közben éreztem, hogy mind viharosabbá vált körülöttünk a levegő. Néha eltűnt lábam alól a „talaj", 6—700 métert zuhantunk. A motor bőgött, zihált, szinte öklendezett, de aztán újból nekirugaszkodott. Nem tudom, miért, de kivert a veríték... Himbálódzott, süllyedt, emelkedett alattunk a táj. Behunytam a szemem.

A [illegible]-expedíció repülőgépei a Himalája felett

Most, most rohanunk neki egy éles szirtnek... Aztán megint estünk, és úgy látszott, hogy keresztüldöfi a gépet az alulról felmerülő, felhőrongyoktól borított hegycsúcs. A pilóta minden erejét beletette. Végül egy magasságban voltunk a csúccsal, de úgy látszott, tovább nem megy a dolog. A motor üvöltött, váratlan bukószelek sújtottak ránk. Nem... nem tudunk átszállni felette. Ki tudja megmondani, mennyi ideig tartott a birkózás. Szédültem, reszketett a kezem, de fotografáltam. A lélegzetem kihagyott, elsötétült előttem a világ... Most nekivágódunk... De aztán billent a gép, majd kidobott, és megmenekültünk! Vad örvényben küzdött a motor az életünkért. Átkerültünk a csúcs másik oldalára, de ott elkapott az új szél, és belésodort bennünket a félelmetes jégbajuszba. Szilánkokra zúzták a fülke üvegét a lövedékként belénk vágódó jégrögök. Percekig — vagy talán órákig? — tartott a küzdelem. Éles fájdalom a jobb vállamon, aztán a fejemen, mintha parittyából lőtték volna ki a jeget. Csak már lenne vége — mormoltam —, mindegy, csak már lenne vége... Aztán fordultunk, még egy utolsó kört! Hörögtem. A manométer mutatója is szaporán táncolt... De

mindegy: sorozatfelvétel. Öklömmel ütögettem a vezetőfülke deszkáját. Ő sem érezhette magát jobban. A gép egy szökkenéssel átemelődött a mellettünk imbolygó ködös sziklán, és aztán fordultunk. Nincs tovább!... Lezuhantam az ülésre, de tudtam, hogy elértük a célt: a repülőgép győzött!

Purneában lázas izgalommal várták a visszatérést. És mikor a porfelhőből kibukkant a dübörgő gép, lelkes ujjongással fogadták a hazaérkezőket. Az első kirándulás azonban — sajnos — nem hozott kielégítő eredményt; a felvételek többnyire nem sikerültek. Újból meg kellett kísérelni a repülést. A gépet kijavították, és ekkor starthoz állt az expedíció mindkét járműve.

Alig néhány évtizeddel ezelőtt, ha útnak indult a kutató, esetleg évek teltek el, míg beszámolhatott eredményeiről. Ha ugyan beszámolhatott, mert sokszor nyomtalanul eltűnt, és neve a vértanúk listájára került.

A most felszálló pilóta gégemikrofonján szaggatott mondatokban számolt be az egész világ rádióhallgatóinak benyomásairól, s a tört mondatok drámai izzása bekapcsolta a hallgatók százezreit a nagy élménybe:

— Rossz az idő! — hangzott a pilóta hangja. — Heves áramlások támadnak rám. Szikrázik a Csomo Lungma, mint valami földöntúli kék-ezüst kristály. Most már a közelében vagyunk, de igen erősen dobál a vihar. Minden izmom megfeszül, hogy tartani tudjam a kormányt. Kődarabként zuhanunk a mélységbe. Bízom a motorban, és ez így jó, mert lám, újból emelkedünk... De a szél újra levág. Olyan erősen dobál, hogy tizennyolc éves szakadatlan szolgálatom alatt még sohasem tapasztaltam ilyesmit. Gyerünk csak feljebb! Feljebb! Aztán egyszerre kiszabadulunk, a magasságmérő 10 000 métert mutat, a motor bőg, és megint zuhanunk. A másik gép mellettünk hánykolódik. Stevens!... Az istenfáját, húzz feljebb! Darabokra törünk! Bizonyosan ő is izzad. Egy fordulat, most már jó: a csúcs fölött vagyunk! A megfigyelő lázasan dolgozik: alig várom a jelzést. Hörgök, a lélegzetem kimarad, a szív vadul dobog, de a látvány alattunk pokolian szép... Aztán megérkezik a jelzés, és most már csak egy dolog van, menni innen, menekülni, vágtatni, míg nem késő!... (Kivonat a *The Houston Report*ból. A szerző fordítása.)

A kirándulás vége kényszerleszállás volt, mert elfogyott az üzemanyag. A siker azonban mindent pótolt. Néhány hét múlva olyan fényképsorozat került a világ elé, hogy az emberek lélegzete elállt. Szenzáció volt!!

1953-ban aztán klasszikus módszerrel is legyőzték a zordon ellenséget. Az angol John Hunt tábornok egy sikertelen kísérlet után új tervet dolgozott ki a Csomo Lungma meghódítására. Hatalmas, modernül felszerelt expedíció indult rohamra. Ekkor már nyilvánvaló volt, az utat úgy kell megszervezni, hogy az utolsó hatszáz méter előtt friss erőben indulhassanak a hegymászók. Az akarat, a szívósság csodája volt a vállalkozás. Lépésről lépésre küzdötték magukat előre a résztvevők. A minden erőt felemésztő utolsó szakaszra Hillaryt és a nepáli Tenzinget jelölték ki. Elérték a 8500 métert, sátrat is tudtak verni az éles gerinc alatt, és 1953. május 30-án reggel fél hétkor felvették az oxigénpalackokat a hátukra...

Az utolsó erőfeszítés előtt álltak. Az egyik előre igyekezett, a másik, míg társa lépcsőket vágott a hóba és a jégbe, tartotta a biztosító kötelet. Aztán megfordították a rendet. Nehezen lélegeztek. Az oxigénpalackok vezetéke eldugult, de szerencséjük volt, mert nem fújt a szél. Egy tizenkét méter magas szikla tövében úgy látták, hogy nincs tovább. Ez a függőleges, jeges kőtömeg jelentette a döntő próbát! Leküzdésén múlt a siker vagy a bukás. A szikla keleti oldalán félelmetes jégtömb lógott; a jég meg a kő között csak egy keskeny résen lehetett tovább jutni. Tenzing megkötötte társát, és Hillary becsúszott a résbe. Szörnyű pillanatok voltak: jégcsapok pattantak, minden pillanatban rájuk zúdulhatott az egész. Metsző hideg volt, a zord magasságban csak az előretörők zihálása hallatszott. Nehéz negyedórák következtek... Végül is Hillary megvetette a lábát, biztosította magát, és most Tenzingen volt a sor. Az oxigénkészlet gyorsabban fogyott, mint gondolták. Hillary elvesztette az öntudatát. Tenzing rettenetes erőfeszítéssel kúszott melléje, és egészen kinyitotta oxigéncsapját. Hillary megmozdult: — Gyerünk!... Előre! — sóhajtott, aztán továbbcsúszott a jégfalon. Nem tudták, hogy milyen magasan járnak. Jobboldalt jégpajzsok lógtak felettük, balra szédületes mélység. Aztán a gerinc jobbra kanyarodott. Hillary előretört, lép-

csőket vágott a csákányával. Zúgott a feje, dobolt a füle, lassan, nagyon lassan mozgott. Érezte, hogy a lelki összeroppanás határán van, és a szörnyűséges gerinc még mindig előtte magasodott... Aztán egyszerre átbukott a mélybe a fölfelé ívelő vonal...

A tetőn voltak! Hillary elvágódott. Aztán hátranyúlt a kötélért, és csakhamar Tenzing is mellette feküdt.

Mennyi idő telt el?!... Fogalmuk sem volt róla, de mindketten tudták, hogy győztek!

Két és fél óra alatt mászták meg az utolsó száz métert. Tenzing reszkető kézzel kotorta elő oxigénpalackja alól a zászlórudat Nepál, Anglia, India és az Egyesült Nemzetek lobogóival. Kitűzték!... Mintha az ellenséges természet is megadta volna magát ebben a percben: a felhőkárpit felszakadt, és a két ember, aki feljutott a világ legmagasabb hegycsúcsára, ámulva pillantott körül. Csodálatos látvány volt! Itt, a végtelen magányosságban, ahova még sohasem tette lábát ember, bepillantottak a jégszikláktól szaggatott, örvénylő felhőkkel körülvett ormok lenyűgöző birodalmába... Az úttörők elővették a fényképezőgépeket, lehúzták a kesztyűt és a csípő, égető fagy ellenére kattogtatták a pompás masinákat, hogy megörökítsék ezt a fenséges élményt. Csak egy percig tartott a varázslat, aztán újból felsüvített a vihar. A párafüggöny lehullt, és kavargó szürkeség burkolta be a szemhatárt. Az oxigén veszedelmesen fogyott, meg kellett kezdeni a visszavonulást.

Keserves út volt. Kimerülten, meggyötörve érték el a bázist. Másnap a londoni rádió rendkívüli hírt közölt:

„Kedves hallgatóink, a Hunt-expedíció rádióállomása 4200 méter magasságból éppen most jelentette, hogy Ed Hillary és a nepáli Da Tenzing május 30-án 11 óra 30 perckor eljutott a föld legmagasabb pontjára. Hurrá!"

Pamír! A tadzsikok nyelvén magas legelőt jelent a szó. Egy politikailag roppant kényes helyen, a Szovjetunió, Afganisztán, Kína és India határán fekszik. Területe meghaladja Magyarországét; közepes magassága 3—4000 méter. A múlt század végén az orosz kutatók — főleg Fedcsenko — behatoltak gleccsereinek, szurdokainak szövevényébe, de teljes feltárására csak 1932-ben került sor, amikor útnak indult a földrajz történetének minden eddigi vállalkozását felül-

múló Tádzsikisztáni Komplex Expedíció. 700 ember, köztük kétszázkilencven tudós sorakozott fel a startnál. Hatalmas terepjárók, teherautó-óriások gördültek végig az egykori karavánúton, amely e kopár, nagyrészt lakatlan világ belsejébe vezetett. Hat hónap alatt összesen 100 000 kilométert jártak be a kutatók, és az alpinistacsoportok megmászták a legmagasabb csúcsokat is. Nem volt még példa arra, hogy ilyen óriási apparátus rohamozzon meg nehezen járható, kikutatlan területet. A Pamír jeges világa a középázsiai időjárás alakulásának legfontosabb tényezője. Légkörében különleges jelenségek zajlanak le. A zordon hegyek és völgyek e labirintusa a vad ázsiai viharok fészke. A Szovjet Tudományos Akadémia elhatározta, hogy a földnek e — szó szoros értelemben vett — „viharsarká"-ban, nem törődve a nehézségekkel, csillagászati és meteorológiai obszervatóriumot létesít. Az expedíció kijelölte az állomás helyét, és egész mérnökhadsereg dolgozott a különleges építkezés tervein. Olyan műszaki megoldást kellett választani, ami lehetővé teszi az alkatrészek szállítását a járatlan utakon. Az épület elemeit Üzbegisztán fővárosában, Taskentben gyártották. Az anyag vasúton jutott el a Fergána-medence végpontjára, Osba. Innét autóutat építettek a Karakul-tó partján megtervezett elosztóállomásra. A 4000 méter magasan fekvő bázishoz tehát darabokban jutott el az épület. Mivel itt már csak gyalogszerrel járható út vezetett a végcélig, egyetlen darab sem lehetett súlyosabb 32 kilogrammnál. Összeállították a karavánokat, és a menet megindult a gleccserek jegén a viharálló épület elemeivel, egy esztendőre szóló élelemmel és tüzelőszerrel. Különleges megoldásokat kellett kieszelni, a tudományos munka folyamatosságához számtalan feltételt kellett biztosítani. A műszereken és a laboratóriumi felszereléseken kívül erőtelepet, speciális fűtőberendezést szállítottak a Pamírra. A karavánok előtt útépítők és biztosítók hadserege járt. Lépcsősorokat vágtak a jégfalba, hordozható hidakkal ívelték át a néha tekintélyes méretű gleccserszakadékokat. Különleges rohamcsapatok telepedtek le az állomás környékén. Elkészítették az alapozást, a vázat, de télre le kellett vonulni a magasból: a —45°-os hidegben megállt a munka.

A következő esztendőben újból megindult az emberáradat

a kopár sziklák birodalmában, és ősz végére készen állt a minden kényelemmel, rádióval felszerelt állomás. Öt tudós tartózkodik állandóan a támaszponton, a tudományos munka egy percig sem szünetel. A türkmén síkság földművelői a jégvilágból érkező jelentésekből tudják meg, hogy árvíz fenyeget-e, vagy köves-iszapos áradás indul-e meg felé jük. Amióta a pamíri obszervatórium működik, a türkmén gyapotföldek, búzatáblák és gyümölcsösök termése jelentékenyen emelkedett.

Ázsia felderítése a múlt század vége felé nagyjában befejeződött. Tibet volt az egyetlen olyan „vár", ahová nem sikerült behatolni. A „rejtélyes" jelzővel dicsekedő elzárt ország kiűzte a betolakodókat, erőszakkal akadályozta meg továbbhaladásukat, ha sikerült is áttörniük India, Kína vagy Közép-Ázsia felől a jól őrzött hágókon. Nem mindig volt ez így...

A középkorban sokan jártak Tibetben, katolikus térítőmissziók működtek a magasfennsík különös, óriási hegységektől övezett országában. A XVII. század végén azonban kiutasították az idegeneket, és megtiltották a külföldieknek az utazást a belső területeken. Tibet sajátságos papi állam volt, feje a Lasszában trónoló dalai láma, igyekezett népét távol tartani a nyugati befolyástól. Az ország valójában Kínához tartozott, és a Pekingtől kinevezett kormányzó irányította világi ügyeit. Aránylag kis létszámú katonaság őrködött az utak és a nagyobb települések biztonságán. Valójában a papi rend tartotta kezében a hatalmat: a lakosság jelentékeny hányada valamelyik kolostor „lámá"-ja, azaz papja volt. Az ősi feudális rendszer mereven elzárkózott a reformoktól, a kolostorokat, a magas rangú főpapokat a népnek kellett eltartania.

A múlt század második felétől kezdve több európainak sikerült behatolni az „elzárt ország"-ba, de nem jutottak messzire. Lassza gondosan figyeltette az ösvényeket, a jól kiépített kémrendszernek sikerült lelepleznie még az álruhás utazókat is. Sven Hedin svéd utazó az elsők között volt, aki a dalai láma után következő legmagasabb rangú főpap, a tasi láma székhelyéig (Sigacéig) eljutott. Legnagyobb meglepetésére kitüntető barátsággal fogadták, sőt megengedték neki azt is, hogy részt vegyen a tasi-lumpói kolostorváros Tavasz-

ünnepén. A svéd tudós leírása elénk varázsolja a különös látványosságot:

„A tasi láma levette mitráját, mire a világi urak fejéről is lekerültek a gomba formájú nagy süvegek. Ijesztő álarcban, tarka selyemköntösben két táncos lépett elő, és lassan körben táncolni kezdett. Ezután tizenegy zászlót hoztak be, és azokat meghajtották a láma előtt. Felharsantak a hosszú kürtök, és a szertartás udvarának végén emelt színpadra felvonult a papi körmenet. Fantasztikus látvány volt. Fehér köntöst, fehér álarcot hordtak, kezükben templomi edények, aranycsészék, kanalak és szenteltvíztartók csillogtak, amelyekből illatos pára szállt a levegőbe. Utánuk zenekar következett: legelöl kürtösök jöttek réztrombitákkal, amelyeknek mindegyike három méter hosszú és oly nehéz volt, hogy két-két ember vitte. Mögöttük tárogatósok és negyven, tarka ruhába bújtatott dobos következett. Leghátul cimbalmosok közeledtek. Az egész zenekar letelepedett az udvaron levő kőlépcső mellett. Három magasabb rangú pap időről időre erősen csöngetni kezdett, és erre a lépcső fölötti függöny mögül egy szerzetes lépett elő. Kecskevérrel megtöltött csészét hozott, és karjait széttárva, lassan körbeforogva, titokzatos mozdulatokkal táncolni kezdett, majd hirtelen a lépcsőre loccsantotta a kecskevért, amit azonnal feltöröltek.

Egyszerre csak nagy csapat tarka ruhás, ékszerekkel és gyöngyökkel megrakott láma tódult az emelvényre, és fantasztikus körtáncba fogtak. Ördögálarcot viseltek, óriási, visszataszító szemekkel és hatalmas agyarakkal. Mások utálatos állati pofákkal fedték el fejüket. Amint táncra kerekedtek, a zenészek olyan pokoli zajt csaptak hangszereikkel, hogy alig lehetett kibírni...

A szertartás végén az udvar közepén elégették az elmúlt év összes bajait és szenvedéseit. Két pap óriási papírtekercset hozott elő (erre volt minden rossz feljegyezve). Tüzet gyújtottak, mellette egy láma pálcával hadonászott, és — mint mondták nekem — így kergette el a rossz szellemeket. A tekercseket a tűz fölé tartották, majd egy csészéből nyers naftát loccsantottak a parázsra. A lángok hatalmasan föllobogtak, és elhamvasztották a göngyöleget, ezzel együtt megsemmisült a gonoszok hatalma is. A tömeg egetverő ujjongásba tört ki a látványra: a zarándokok, akik erre az ünnepre sereg-

lettek egybe, meg voltak győződve arról, hogy a lámák legyőzték a gonosz szellemeket, és azok immár nem árthatnak többé."

A barátságos fogadtatás ellenére sem engedték továbbmenni Sven Hedint, mire elhíresztelte, hogy visszatér a határra. El is indította karaván jának egy részét, ő maga azonban álruhát öltött, és mint birkapásztor leghívebb embereivel tovább vonult. Egy ideig minden jól ment, a karaván lassan haladt Tibet belseje felé. Izgalmas napok voltak. Már-már úgy látszott, hogy rá tudnak térni a lasszai út utolsó szakaszára, amikor fegyveres lovasok érték be őket. Vallatóra fogták a karaván vezetőjét, mert az volt a gyanújuk, hogy emberei között rejtőzködik Sven Hedin. A svéd nem kísérletezett tovább, annál is inkább, mert emberei megrémültek, elvesztették uralmukat idegeik felett. Leleplezte önmagát, mire a küldöttek közölték, hogy a határra fogják kísérni.

"— Mondd meg nekünk, Hedin sahib — kérdezték tőle —, miért akarsz mindenáron itt utazni a mi országunkban? Ahogy mi itthon tudunk maradni, és nem kívánkozunk a te hazádba, éppen úgy otthon maradhatnál te is, és minden rendben lenne.

— Ameddig lovon tudok ülni — válaszolta —, mindig vissza fogok térni hozzátok. Ezt megmondhatod a lasszai szent tanácsnak is, akiket különben mélyen tisztelek."

„Nekem — jegyezte be naplójába aznap — titkos erőket, szinte varázshatalmat tulajdonítottak, és ezért nagyon óvatosak és tisztelettudóak voltak. Különben rendkívül örültek annak, hogy küldetésük ilyen fényes eredménnyel végződött, de magam is boldog voltam, hogy a bujkálásnak vége szakad." (S. H. *Transhimalája.* Ford. Kondor Alfréd.)

A század első évtizedeiben az angolok egyre erélyesebben sürgették az elzárt ország határainak megnyitását. (Ennek politikai okai voltak.) Indiában csapatokat vontak össze, és felvonultattak a határra néhány fegyveres különítményt. Végül is tárgyalásokra kényszerítették Lassza megbízottait. A megbeszélések 1903-ban kezdődtek a tibeti Kambadzsongban. Az angolokat Younghusband ezredes képviselte. Kereskedelmi szerződést ajánlottak Lasszának, amit a láma követei nem akartak elfogadni. A kínaiak visszahúzódtak a nyilvános szerepléstől, csupán a háttérből befolyásolták a

papi állam fejét. A körülményes és hosszadalmas eszmecsere eredménytelenül végződött, mire 1904-ben az angolok kétezerötszáz speciálisan kiképzett, modernül felszerelt katonát küldtek át a határon. A britek átvonultak Bhutánon, és Younghusband parancsnoksága alatt megkezdték az előrenyomulást. A hadjáratról Edward Candler angol újságíró tudósította a világsajtót. Táviratai bátran leleplezték az európai katonai vezetés brutalitását. A kovás puskákkal felszerelt tibetiek elszánt bátorsággal védelmezték hazájukat, de a gyorstüzelő fegyverek lekaszálták őket. Az első nagyobb ütközet után — amely megtörte az ellenállást — Candler a következőket jelentette:

„Gyors tempóban vonulunk előre. Ez többé nem harc, csak tehetetlen emberek mészárlása..."

A kemény beavatkozásra megnyíltak Lassza kapui. A hadjáratot „kereskedelmi egyezmény" követte. Anglia kiterjesztette politikai befolyását e területre is, de helyzetét voltaképpen nem tudta sohasem megszilárdítani. Az indiai brit uralom összeomlása után Tibet visszanyerte önállóságát, majd újból kínai fennhatóság alá került. Ma modern autóút — a Távol-Kelet egyik legnagyobb műszaki alkotása — köti össze a dalai láma székhelyét a világgal, és a titokzatos palota — a Potala — előtt neoncsövek fénye sugárzik.

Afrika beszél...

Nyugatról — a mai értelemben vett Európáról — a középkorig nem lehet beszélni. Kultúránk, civilizációnk keletkezésének, fejlődésének, az európai szellem kialakulásának színhelye a Földközi-tenger medencéjének hatalmas körszínpada volt. A szerteágazó, lenyűgöző dráma bonyolult cselekményének egyik állandó díszlete Afrika partvonala, évezredek óta az izgalmas színjátékhoz tartozott ugyan, de a mögötte terjeszkedő kontinens éppolyan szívósan őrizte meg sajátos „titkait", mint Belső-Ázsia. Pedig keleti sarkában, a termékenyítő Nílus vízi útja mentén felvirágzó Egyiptom nyitott kaput tárt a kíváncsiak elé, hiszen lakóinak élete ősidők óta összefonódott a tengeren és a túlsó oldalon felemelkedő, majd lehanyatló népek sorsával. De a Nílus zöldellő völgyét kietlen sivatagok szegélyezték, és a háromszög alakú földrész régen ismert északi parti sávja mögött a Szahara sivár homokpusztasága riasztotta vissza a behatolókat. Bátor vadászok, elszánt kalmárok néha hírt hoztak a dzsungelek és a nagy füves térségek világából. Rómában a cirkuszi játékokon a bőkezű császárok ritkán látott afrikai nagyvadakat hajtottak az arénába. Megbízhatatlan tudósítások regéltek óriáskígyókról, emberevőkről, törpe pigmeusokról, a titokzatos Hold-hegységről, az izzó, kiégett egyenlítői tájakról és az ott fortyogó, gőzölgő, áthatolhatatlan iszaptengerről, amelyben nem lehet sem dél, sem nyugat felé vitorlázni. Bár már nagyon régen körülhajózták, a konkrét felfedezések feledésbe merültek. Belsejébe — a nagy folyamok torkolatvidékén és Egyiptom déli határterületein át — csak a titkolt utakon járó rabszolgahajcsárok merészkedtek, mert Afrika évezredek óta az emberkereskedők dúsan jövedelmező vadászterülete volt. Az iszlám hódítása az arabok ke-

zére adta egész Észak-Afrikát és Egyiptomot. Az utódok, a keverék fajú mórok mélyen bejárták a „fekete" birodalmat, de ugyanakkor évszázadokra elzárták azt az európaiak elől.

A módszeres felderítést a portugálok kezdték meg az Indiába vezető út felderítése során. Rövidesen támaszpontokat, majd — a rabszolgakereskedelem felvirágzásának időszakában — fegyveres hódítással gyarmatokat alapítottak, de a kontinens szívébe már nem jutottak el.

A part menti néger lakosság a brutális támadások elől az őserdőbe menekült; a rabszolgavadászok beljebb már a nagy törzsfőnökök, kiskirályok és szultánok ellenállásába ütköztek. E hatalmasságok azonban nem védték meg népüket, hanem rövidesen lepaktáltak az emberkufárokkal. A szakadatlanul folyó pusztító törzsi háborúk használható foglyait végtelen menetben hajszolták a belső átvevőtelepek vagy egyenesen a kikötők felé. Nyugat-Afrikában főként a portugál és spanyol félvérek kaparintották kezükbe az embervásárt. Jól felfegyverzett magánhadseregeikkel, a gazdagon megvesztegetett helyi uralkodók hozzájárulásával, rajtaütöttek a kiszolgáltatott, védtelen falvakon. Országnyi területeket dúltak fel, raboltak, gyilkoltak, és százezerszámra hurcolták bilincsbe verten a fiatalabbakat a gyarmatokra. Kelet-Afrikában túlnyomórészt az arabok űzték e jól jövedelmező „üzletág"-at. Az óriási kiterjedésű mohamedán világ piacait alig győzték „áru"-val. A XVI. században már az angolok és a hollandok is részt vettek az embervadászatban, s a „fekete elefántcsont" kelendősége alaposan megritkította Afrika lakosságát.

A XVII. században — a holland terjeszkedés időszakában — a Holland Kelet-indiai Társaság flottatámaszpontot létesített Dél-Afrikában a Jóreménység fokánál. A francia ellenreformáció elől menekülő hugenották felduzzasztották a telepesek seregét. Kemény, kegyetlen, kapzsi és maradi parasztokból verbuválódott a bevándorlók hada, akik vak dühvel pusztították az őslakosságot. Néhány generáció múlva boereknek, búroknak vagy nagy büszkén afrikandereknek nevezték magukat, és nyíltan hangoztatták — a biblia ószövetségének egy bekezdésére hivatkozva —, hogy ők e földrész igazi urai, s rajtuk kívül mindenkinek — főleg a négereknek — csak rabszolgaszerep juthat, vagy pedig pusz-

tulniok kell. „Csak a halott néger jó!" — hangoztatták, és hajtóvadászatot rendeztek a bennszülöttek ellen.

A napóleoni háborúk után összeülő bécsi kongresszus (1814—1815) Dél-Afrikát az angoloknak juttatta. A búrok vonakodva vetették alá magukat a brit fennhatóságnak, és miután azt tapasztalták, hogy a kiküldött kormányzó az őslakosságot — az Európában akkor már elvben elfogadott rabszolgaság-ellenes megállapodások értelmében — némi védelemben részesíti, tömegesen észak felé vándoroltak, és tekintélyes területeket foglaltak el. (Így születtek meg azok a „szabad államok", amelyek ma is a fajgyűlölet és az elnyomás fészkei.)

A parti terjeszkedések ellenére Afrika belseje ismeretlen maradt. A XIX. század első felében a pontatlanul felvett térképeken még mindig hatalmas fehér foltok jelezték a fel nem kutatott vidékeket.

Az újkori imperialista gyarmati terjeszkedés kezdetén a nagyhatalmak figyelme Afrika felé fordult. A kereskedelem piacot, a fejlődő nagyipar olcsó nyersanyagforrást és munkaerőt keresett. A kontinenst — mintegy adott jelre — elárasztották az utazók, a vadászok, a kutatók. Angol, francia, német, spanyol expedíciók készültek fel, és mind a négy világtájról megindult a felderítők rohama. A tudományos testületek, a geográfiai társaságok egyszerre bőkezűen támogatták e vállalkozásokat. Afrikai kereskedelmi érdekeltségek alakultak, amelyek jó befektetést láttak a kiküldetések finanszírozásában. A londoni tőzsdén arról beszéltek, hogy új gyarmatok alapításával az angol textilipart függetleníteni lehetne a dél-amerikai gyapotnábobok spekulációs árpolitikájától. A felfedezők különös gondot fordítottak a bejárt területek geológiai feltárására, hogy számba vehessék a kiaknázható bányakincseket és energiakészleteket. Se szeri, se száma nem volt a vakmerő Afrika-járóknak, a nemzetközi sajtóban megszaporodtak az útleírások, az egzotikus tudósítások, a kiadók ontották az izgalmas vadászregényeket és a kalandos útinaplókat.

A „fekete földrész" azonban keményen ellenállt. Nemcsak az éghajlat, a forró sivatag, az izzó, kopár sziklahegységek, a gőzölgő őserdők, a lázkeltő mocsarak és lápok, a vadállatok, a trópusi betegségek tizedelték meg az úttörők hadát,

hanem északon az arabok, a fanatizált mohamedánok, délen a dzsungelek népe és a rabszolgavadászok harcoltak ellenük. A tudomány, a haladás hőseinek veszteséglistája, a kegyetlen végzet mártírjainak névsora aggasztó mértékben gyarapodott.

Ugyanebben az időszakban — persze az „Afrika-láz"-zal összefüggésben — egyre többet foglalkoztatta a közvéleményt a rabszolgakérdés. Amerikában már 1774-ben megalakult a rabszolgák felszabadításáért küzdő Pennsylvaniai Társaság. Az 1830-ban megindult nagy bevándorlási hullámmal érkezett európaiak (évente átlag félmillióan hajóztak át az Újvilágba „szerencsét próbálni") megduzzasztották táborukat. Az iparosodó északi államok közvéleménye szégyenteljes állapotokról tudott, és reformot követelt annál is inkább, mert a vállalkozóknak szükségük volt a kis igényű négerek munkaerejére. A modern gyáripar falta a munkástömegeket, és a rabszolgák érthetően alacsony teljesítményét csak e rendszer megszüntetésével lehetett emelni. A rabtartó konzervatív déliek viszont ragaszkodtak az évszázados embertelen gyakorlathoz, mert az ültetvények így jobban kifizetődtek. A helyzet feszültsége a kegyetlenül elnyomott 1833-as virginiai lázadásban robbant ki, de az égető kérdés ezután is napirenden maradt. Amikor a *Tamás bátya kunyhója* című érzelmes regény — Harriet Beecher-Stowe amerikai írónő műve — megjelent, a század e legnagyobb „bestseller"-ének hatására kerekedett hangulathullám világszerte cselekvésre késztette az ingadozó politikusokat. A nagyhatalmak számos egyezményt kötöttek az emberkereskedés ellen, melyeket — sajnos — többnyire csak tessék-lássék módon hajtottak végre. Portugália például még kártérítést is kért és kapott egy ilyen okmány aláírásáért, de gyarmati területein esze ágában sem volt valóban életbe léptetni annak paragrafusait.

Az események Amerikában előkészítették és siettették az Észak és Dél közötti polgárháború kitörését, Európában pedig az afrikai állapotokra terelték a közfigyelmet. A felfedezők tapasztalatai — még felsorolni is sok lenne őket — általános felháborodást és részvétet keltettek ugyan, de a reformot követelők programja és szemlélete nem volt egységes. Nagy különbség volt ugyanis a puszta — mondhatnók,

formai — felszabadítás ténye és az emancipáció, vagyis a gyakorlatilag teljes értékű egyenjogúsítás között, amelynek előfeltétele az állati sorban tartott tömegek felemelése és művelése. Kétségtelen, hogy a gyarmatosító hatalmak vezető politikai és gazdasági körei véget akartak vetni a gyalázatos állapotoknak, annál is inkább, mert törekvéseikkel egyezett az általános hangulat. A kolonizáláshoz jól kihasználható, bőségesen kínálkozó munkaerő kellett, és az emberrablás miatt dúló örökös háborúskodás már-már elnéptelenedéssel fenyegette Afrika leggazdagabb területeit.

De az emancipációtól — különösen Angliában, sőt még Franciaországban is — húzódoztak, hiszen ez alapjában támadta volna meg a gyarmati rendszert.

A Nagy Oroszlán elindul

Mindezt azért mondottuk el, hogy megérthessük, miért keveredett nemzetközi bonyodalom középpontjába Afrika legnagyobb felfedezője, az angol David Livingstone (1813—1873). Több volt a kutatónál, neve összeforrt a „fekete földrész" sorsával, személye, munkássága nemcsak tudományos eredményei miatt foglalkoztatta annak idején az egész világot. Világos, messze tekintő szelleme, erkölcsi tisztasága, naivitásig menő nyíltsága, mélységes és igaz emberszeretete ama ritka emberek közé emelte, akiknek szereplése még alkotásukat vagy életművüket is elhomályosítja, és így személyiségük egy évszázad uralkodó gondolatának, eszményének kovásza.

Életrajza?!...

A három évtizeden kívül, amit Afrikában töltött, semmitmondó. Szövőmunkásból küzdötte fel magát az értelmiségiek sorába, és huszonhét esztendős volt, amikor a londoni Missziós Társaság tagjaként bevitorlázott Dél-Afrika fővárosa, Cape Town kikötőjébe. Két diplomával zsebében — orvos volt és teológus — és azzal a szilárd elhatározással lépett partra, hogy a kolónia legtávolabbi pontján, a „vadon szélén" kezdi el munkásságát. Néhány hét alatt tájékozódott a dél-afrikai állapotokról, és egy nap azzal lepte meg a pro-

testáns nagytemplom hívőit — az összesereglett búrokat —, hogy a szószékről alaposan lehordta őket.

A feketékről beszélt, nyíltan tárta fel a helyzetet. Nem kerülte meg kegyes szólamokkal a nyers valóságot. A züllött állapotokért — még a lealjasodott négerek bűneiért is — a képmutató, embertelen afrikandereket tette felelőssé. A hallgatóság megdöbbenve figyelt: ilyesmire még senki sem mert vetemedni... A prédikáció után kitört a botrány. Még a sok vihart megért misszionáriusok is a fogukat szívták; a fiatal lelkésznek a történtek után nem sok jót ígértek.

Hetekig döcögött észak felé a nyolc pár ökrös utazószekéren, míg kijelölt állomáshelyére megérkezett. Egészen szabálytalanul viselkedett. Különös képessége volt ahhoz, hogy egy csapásra megnyerje a bennszülöttek bizalmát és szeretetét. Nem adott semmit a fehér ember tekintélyére. Bámulatos gyorsasággal tanulta meg a csuának nyelvét, teljesen beleélte magát lelkivilágukba, sajátos észjárásukba. Gyógyított és tanított, gondosan betartotta a néha bonyolult helyi illemszabályokat, fekete oktatókat nevelt. És a tamtamon — Afrika dobtávíróján — csakhamar messze szállt a hír a „jóságos atyá"-ról, a bölcs fehér emberről. Két-háromszáz kilométer távolságból zarándokoltak hozzá a betegek és tanácskérők. Törzsi viszályokban döntőbírónak kérték fel, felcicomázott követségek érkeztek, hogy rábeszéljék: költözzön hozzájuk. Különös, szokatlan dolog volt ez, hiszen a fehéreket általában gyűlölték vagy féltek tőlük. Livingstone — mozgékony alkata alkalmas volt erre — óriási kirándulásokra vállalkozott. Vonzotta az ismeretlen... Már Angliában érdekelte a geográfia, elsajátította a térképfelvétel tudományát, a csillagászati módszereket, a geológia elemeit. Pontos, jó szemű megfigyelő volt, a természettudomány majd minden ágához értett. Rövidesen kitárult előtte a kontinens minden baja és problémája. A megoldást a teljes emancipációban látta. Hite szerint ehhez a segítséget a jelenlegi állapotot előidéző európaiaknak kellett megadniuk. Szinte rögeszméjévé vált, hogy Afrika közepéből kiindulva feltárja a keleti és nyugati tengerparthoz vezető utat, s így az elzárt törzseknek módjukban lesz felvenni a külvilággal a kereskedelmi kapcsolatokat. Megkaphatják az áhított iparcikkeket anélkül, hogy rabszolgát adnának érte. Fizetni mással is

tudnak: elefántcsonttal, festőanyaggal, kopálgyantával, kávéval, dohánnyal és sok olyan mással, ami akkor még rejtve volt, hiszen Afrika gazdag, csak a népe szegény. Véleménye az volt, hogy csak így szüntethető meg az emberkereskedelem, sőt az állandó belviszályok, a hadifogolyszerző háborúk is csak e módon csillapíthatók.

Ehhez azonban mindenekelőtt el kell tüntetni a térképről a fehér foltokat, fel kell tárni a kontinenst, tisztázni kell a vízrajzi és geológiai viszonyokat, hogy lehetőség nyíljon — az oly nagy bűnöket elkövetett fehér emberek segítségével — a felemelkedésre.

Livingstone a felfedező izgalmas, önfeláldozó erőfeszítését nem célnak, hanem eszköznek tekintette.

Célja a meggyötört és lealjasított afrikai ember teljes felszabadítása volt, és szilárdan hitt abban, hogy ez megvalósítható. Imponáló naivitással hirdette eszméit, a „szent emberek" megtörhetetlen energiája hajtotta előre. Ebben különbözött a többi úttörőtől.

Kemény munkával teltek első afrikai évei. Megnősült, Moffatnak, a geográfus misszionáriusnak a lányát vette feleségül. Mikor engedélyt kapott Londonból egy új, még távolabbi állomás megalapítására, egész törzs kísérte el, és segített felépíteni a vadonban otthonát. Első kutatóútja sikeres volt: átvágott a Kalahári-sivatag szélén, és felfedezte a Ngami-tavat. (A királynő nevében huszonöt arannyal jutalmazták.)

Aztán megérkezett a környékre az angolok elől kivándorló búrok nagy csapata.

Ugyancsak görbe szemmel néztek rá: nem felejtették el egykori prédikációját.

— Mire való tanítani a fekete állatokat?! — kérdezték acsarkodva. — Ez árulás!... Livingstone keményen válaszolt, de tudta, hogy a párbeszédnek nem lesz jó vége.

Felfedező munkásságára, néhány geográfiai és etnográfiai cikkére felfigyelt az Angol Földrajzi Társaság. Mikor előterjesztette elöljáróinak Afrika átszelésének nagy tervét, a megkérdezett szakértők lelkesen támogatták, és rövidesen hozzájárultak. Cape Townba utazott. Családját Angliába küldte, és bizony lapos pénztárcával fogott hozzá a nagy expedíció előkészítéséhez. Az akkor zajló és immár nyolcadik

Livingstone

kafferháború izgalmaiban szinte forrt a város; a dolgok nem jól mentek. Livingstone sem maradt közönyös, a búrok és az angolok legnagyobb megrökönyödésére, az őslakosság szabadságharca mellé állt. Terjedelmes cikket írt egy angol lapba az afrikai politika balfogásairól. Gyűlölködve támadtak rá, elindulását is szándékosan késleltették, a kereskedők ki sem szolgálták, és kárörvendve vigyorogtak a szemébe, mikor híre ment, hogy az előnyomuló búrok az ő távoli missziós telepét is megrohanták, a bennszülötteket lemészárolták, házát teljesen kifosztották.

Panaszt sem tett, úgyis hiába koptatta volna a hivatalok küszöbét. Úgy-ahogy felkészült, és északra tartott.

Keserves vergődés után kerülő úton érkezett Linyántiba, ahol már várták néger barátai. A törzsfőnökök kitartottak mellette, különösen Szekeletu, a „nagy király". Ezek az emberek megértették, méltányolták vállalkozásának jelentőségét, és vállalták, hogy segítségére lesznek.

1853 őszén — miután utolsó postáját és beszámolóit a legközelebbi missziós állomásra küldte — a „Nagy Oroszlán" (egy vadászkalandja után, ahol súlyosan megsebesült, hívták így Dél-Afrikában) huszonhét válogatott legénnyel elindult az Atlanti-óceán felé. A safari (gyalogkaraván) előtt kifestett, feldíszített hírnökök vágtattak. A „nagy király" futárai énekelve és tapsolva hirdették: Jön a Nagy Oroszlán! A Fehér Atya falutokba érkezik!... A tamtam dübörögve adta tovább, a harcosok kivonultak, és üdvözlő tánccal fogadták a szegényes felszereléssel utazó Livingstone-t.

Később elmaradtak a kengyelfutók. Most már teljesen ismeretlen területen vonultak tovább. A karavánt iránytű vezérelte, akárcsak a tengerészeket. Barátságos, majd ellen-

séges törzsekkel találkoztak. (Livingstone leghatásosabb „fegyvere" egy olajmécseses vetítőszerkezet volt. A „laterna magica" varázslata elbűvölte a négereket.) A Nagy Orcszlán — ahol csak lehetett — összehívta a törzsi gyűlést, és elmagyarázta útjának célját. Az emberek többnyire egyetértettek vele. Aztán elnyelte az ősrengeteg... Elérte a terület legmagasabb pontját, a Zambézi és a Kongó vízválasztóját. Eddig keletre folytak a vizek, de néhány száz méterre már nyugatra tartottak.

Nagy jelentőségű felfedezés volt ez!

Küzdelmes, veszedelmes út volt. Emberei néha bátortalanul könyörögtek: forduljon vissza, hiszen a „világ vége" elérhetetlen. Livingstone mosolygott, és egyedül indult tovább. Társai ilyenkor szégyenkezve kullogtak utána.

Héthónapi keserves vándorlás után bevonultak Angola portugál gyarmat fővárosába, Luandába. Mélykéken, hullámtarajosan csillogott előttük az Atlanti-óceán.

A bátor csapatot ünnepélyesen fogadták. Livingstone nem tudott arról, hogy a kontinens szívéből elküldött utolsó híradása világszerte lázas érdeklődést keltett; a brit admiralitás három hadihajót küldött Luandába. Négy hónapig pihent a kikötővárosban, és bár a láz ledöntötte, mégis feldolgozta megfigyeléseit, térképvázlatait, hogy hazaküldhesse. A Forunner nevű fregatt csak erre várt.

A hajó el is indult, azonban Livingstone nemsokára hírt kapott arról, hogy elsüllyedt. Újrakezdte a munkát, és emiatt csak nagy késéssel indulhatott. Szomjúság!... Éhség!... Láz!... Kimerültség!... Életveszély!... Félelem!... Az útinaplóban gyakran előforduló szavak.

Afrika szívében diadalünnepséggel várták a visszatérőket.

Rövid pihenő után Livingstone nyugat felé fordult, és a Zambézi felső szakasza mentén tört utat az Indiai-óceánhoz. Testet, lelket felőrlő viszontagságok után megérkezett a Moszivatujához, az égig érő ködoszlopok közt alázúduló hatalmas vízeséshez. 1800 méter szélességben, 119 méter magasról bukik a mélybe a hatalmas folyam sok millió tonnás víztömege. Európai ember addig még nem látta e csodálatos zuhatagot, amely méreteiben kétszeresen múlja felül a Niagarát. Livingstone az angol királynőről Viktória névre keresztelte el a vízesést.

Gyilkos terepen, betegséget lehelő ősmocsarak szövevényén küzdötték át magukat. Az itt lakó törzsek gyűlölték a portugálokat. Az örökös életveszélyt, a halálos kockázatot vállalva jutott el Livingstone 1856 májusában Quelimáne kikötőjéig, s ezzel elsőnek szelte át a „fekete kontinenst".

Alighogy kipihente magát, hajóra szállt, és tizenhat esztendei távollét után hazája földjére lépett. Különös időszak volt ez: felfedezőt még nem fogadtak ilyen lelkesedéssel, mint őt. Talán Kolumbusz diadalútja volt ehhez hasonlatos első tengerentúli expedíciója után. Jelentései felvillanyozták az embereket. Afrika kincseiről szállongó hírek sokat ígérő tervezgetésekre nyújtottak alapot. A közvélemény és a birodalmi politika ezúttal egybevágott, hiszen a háttérben a mozgolódó portugálok visszaszorításáról volt szó. Livingstone-nak fogalma sem volt arról, hogy dicsőségének időszaka esetleg csak „múló pillanat". Vállalkozása mozgósította a briteket, a kormányzat igyekezett kihasználni a kedvező alkalmat az esetleges újabb gyarmati foglalásra. Kitüntetésekkel halmozták el, és a külügyminiszter — Lord Russel — minden támogatást felkínált egy újabb Zambézi-expedíció megszervezésére. Livingstone hű maradt önmagához: Afrika emancipációjáról szónokolt. A közönség ünnepelte, *Missziós utazások*... című könyvét egymás után hét kiadásban kapkodták szét. Magas szintű állami támogatással szervezte meg második expedícióját, és 1858-ban újra kikötött Kelet-Afrikában. Külön e célra épített szétszedhető gőzhajóval hatolt a Zambézi torkolatába. Az útra felesége is elkísérte, de súlyosan megbetegedett, és a gyilkos afrikai láz rövidesen végzett vele. A mélyen lesújtott felfedező tovább folytatta kutatásait, és „mellesleg" leleplezte a portugál emberkereskedést. Tudósításai nemzetközi felháborodást keltettek. Lisszabon jegyzékben tiltakozott. Az angol kormány védelmébe vette, és követelte a szerződések betartását. Az érdekeltek részéről erre nagyhangú sajtókampány indult Livingstone ellen. A rágalomhadjárat még tudományos érdemeit is kétségbe vonta. Livingstone mit sem tudott erről. Felfedezte a Nyassza-tavat, és a közép-afrikai tórendszer felkutatására készülődött. Fogalma sem volt arról, hogy az általa feltárt területre rabszolgavadászok érkeztek, akik nevével visszaéltek, „fiai"-nak vallották magu-

kat, és üzelmeikkel mocsárba rántották személyét. A nagy expedíció a gyakorlatban gyatrán működött. A Livingstone mellé kinevezett vezérkar nem vált be, gyáva és féltékeny munkatársai sorra elhagyták. A Livingstone elleni portugál akció egy idő múlva zavart keltett Angliában. A Külügyi Hivatal ezúttal meghátrált, annál is inkább, mivel a birodalmat komoly válságok fenyegették.

1864. január 1-én a külügyminiszter feloszlatta a Zambézi-vállalkozást, és Livingstone egyedül maradt. Tudományos eredményeit — bár azok ragyogóak voltak — a közelmúlttal ellentétben hűvösen értékelték. Elhatározta, hogy Londonba utazik, és újabb vállalkozáshoz kér támogatást.

Megváltozott légkör fogadta. Nem látta a politikai irányzat fordulatát; emancipációról szónokolt akkor, amikor az érdekeltek hatalmi csoportja gyarmatosítással foglalkozott. A haladó értelmiség és a munkásság azonban mellé állt: a Földrajzi Társaság bathi konferenciáján elmondott súlyosan vádló beszédét programként fogadta el. Livingstone nem ismert megalkuvást, a hivatalos körök pedig a kompromisszumos politika mellett döntöttek. Érezni kezdte, hogy személye kényelmetlenné vált, különösen azután, hogy visszautasította az ajánlatot, amely szerint mindenben segítik, ha a jövőben kizárólag tudományos kérdésekkel foglalkozik. Ez idő tájt a gyarmati hatalmasságok az angol parlamentben éles hangú támadást intéztek a missziósok magatartása, szereplése ellen. A magas testület külön bizottságot küldött ki az ügy kivizsgálására, és az eljárás során tanúként megidézték a nagy Afrika-kutatót is. A kérdés ez volt: vajon igaz-e, hogy az írni-olvasni tudó négerek „elszemtelenednek, renitenssé válnak, és megbontják a rendet?"

Kemény válaszában a színesek mellé állt, és megmagyarázta, hogy a fehérek magatartása, a gyarmati kizsákmányolás visszaüt magára a kizsákmányolóra. Az öntudatra ébredő feketéknek megvan a joguk az élethez és az emberi méltósághoz. Megjósolta, hogy az afrikai politika előbb-utóbb válságba jut, és ezen azzal sem segítenek, ha a misszióso-knak megtiltják a tanítást.

A külügyminisztérium felmordult, és a nemrég még ünnepelt Livingstone-tól úgyszólván minden anyagi támogatást megtagadtak.

Elkeseredetten, csalódottan utazott el 1865-ben Angliából, és Indián keresztül harmadszor is Afrikába ment. Néhány barátja támogatásával — mindenét pénzzé téve — újabb expedíciót szervezett, hogy véglegesen tisztázza a kontinens vízrendszerének kérdését és a Nílus forrásvidékének problémáját. Sajnos, útitársait rosszul válogatta meg. Cserbenhagyták, kirabolták, megcsalták, megszöktek mellőle, és halálhírét keltették. Csak néhány hűséges embere követte.

Livingstone-t elnyelte a „fekete kontinens". Évek teltek el: semmi hír nem érkezett róla. Végül felébredt a Földrajzi Társaság lelkiismerete, és egy mentőexpedíciót indítottak nyomába. A Young-féle kutatócsoport mélyen behatolt az ismeretlen területre, és miután a híradásokból meggyőződött arról, hogy Livingstone él, meg sem kísérelte, hogy a nyomába eredjen, hanem visszatért a tengerpartra.

Livingstone közben töretlen energiával vándorolt a nagy tavak környékén. Már rég nem lehetett expedícióról beszélni: egy magányos, lerongyolódott, betegségektől, láztól gyötört, fanatikus, korán megöregedett ember futott versenyt az idővel, mert érezte, hogy már nem sok van hátra.

Valósággal éhezett, gyógyszere nem volt, csereeszközei kifogytak, de műszereit megőrizte. A poggyászában talált újságpapír-darabkákra rajzolta fel térképvázlatait. Vacogva, fekélyektől felsebzett lábbal érkezett a Tanganyika-tóhoz. Félig eszméletlen állapotban találkozott össze egy arab rabszolgavadász-csoporttal, és — szörnyű végzet — ezek mentették meg legnagyobb ellenségük életét. Mikor végső szorongattatásában előmutatta a zanzibári szultán pecsétes fermánját, szinte leborultak előtte, „tiszteletreméltó atyá"-nak szólították, és minden jóval ellátták. Beteg volt, szegény és kiszolgáltatott. A tó körül égtek a falvak, dúlt a háború, és ő tehetetlen volt.

Teljesen elszakadt a külvilágtól, segélykérő levelei egyetlenegy kivételével elkallódtak. Ez a néhány sor elég későn, 1868 januárjában jutott a zanzibári angol konzul kezébe.

A világsajtóban felröppent a hír: Livingstone él! Furcsa dolog, de az elfelejtett hős tragikus sorsa felkavarta a világ közvéleményét. James Gordon Bennett, a New York Herald tulajdonosa a „nagy szenzáció" reményében megbízást adott Henry Morton Stanleynek, a kor legkiválóbb riporterének,

Livingstone és Stanley találkozása

hogy siessen Afrikába, és bármi áron kutassa fel a nagy brit felfedezőt.

Stanley — ez a vas akaratú, különös ember — villámgyorsan cselekedett. 1871-ben Zanzibárba érkezett, és már ott felvetette a kérdést: ki felel Livingstone tragikus sorsáért?!

Azután megszervezte a mentőexpedíciót. A költség nem számított. Egész hadoszlopot állított talpra: az újkori sajtóapparátus nem ismert akadályt. A modern gyorstüzelő puskákkal felszerelt különítmény kíméletlen erővel haladt előre, és 1871 novemberében a Tanganyika mellett fekvő Udzsidzsiben Stanley rátalált a csontvázzá soványodott, beteg apostolra.

Gyorsfutárok vitték a hírt a tengerpartra, és néhány nap múlva az egész világsajtó visszhangzott a New York Herald drámai tudósításától.

A nélkülözések szörnyű esztendői után az amerikai riporter dús készleteiből bőven jutott az angol kutatónak és néhány főnyi kíséretének. Hosszú hónapokig maradtak együtt.

Stanley Livingstone társaságában számos felfedezés részesévé lett. Stanley hiába kapacitálta a testileg megtört, de lángoló lelkű felfedezőt, ő nem akart visszatérni Európába. Megmaradt energiáját a Nílus forrásainak felkutatására szánta. A vita meddő volt: Stanley készletei hátrahagyásával visszafordult, Livingstone pedig újra nekivágott az ismeretlennek.

A nagyvilág lelkiismerete megszólalt: az emberek döbbent feszültséggel várták a híreket.

De Afrika néma maradt. Nem beszélt...

Betegen, alig pislogó életlánggal küzdötte magát előre a nagy felfedező. 1873. május 4-én egy kis faluban sorsa betelt: David Livingstone néhány napi súlyos szenvedés után meghalt.

Hű emberei nem akarták eltemetni. „Nagy ember volt — vélték —, holttestét haza kell vinni." És ekkor az egyszerű fekete emberek egy megrázó, költői gondolatot valósítottak meg. Felboncolták a Nagy Oroszlánt, kivették a szívét, és egy bádogládában eltemették. „A szíve a mienk volt — mondották —, az itt is marad!" Holttestét bepólyálták, és kilenc hónapig vitték a vállukon, míg a tengerpartra nem értek. Útközben egy angol segélyexpedícióval találkoztak, amely Livingstone megmentésére alakult. Jegyzeteit, naplóját, műszereit, térképeit ezek vették át.

1874. április 18-án óriási tömeg gyülekezett össze Londonban, a parlament környékén. Livingstone-t temették... Az angolok nemzeti panteonjában, a Westminster-apátságban kapott örök pihenőhelyet. Koporsója mögött egy fehér ruhás fekete haladt, kezében hatalmas táblával, amelyre a következő volt felírva:

„Livingstone, a rabszolgák barátja."

A néger király magyar veje

A XIX. században a Kongó-medence és a közép-amerikai nagy vízválasztó felé törekvő felfedezők seregében a kalandos sorsú Magyar Lászlónak (1820—1864) kiemelkedő, elismert szerepe volt. Minden támogatás és segítség nélkül dolgozott. Európa-szerte méltányolt geográfiai kutatásai és néprajzi leírásai a legkiválóbbak sorába emelték a fiatalon elhunyt tudóst. A Fiumei Tengerészeti Iskolában tanult, és innét egyenesen Brazíliába utazott. Kuba szigetén egy rabszolgakereskedő-hajóra szegődött el, és az afrikai partok érintése után Távol-Keletre ment. Izgalmas kalandok után újból Dél-Amerikában kötött ki, és mint flottahadnagy részt vett az Argentína és Uruguay közötti háborúban. Fogságba került, ahonnan egy francia hajóskapitány szabadította ki. A magyar szabadságharc esztendejében, 1848-ban Afrikába vitorlázott. Egy parti fejedelem „admirálisa"-ként rozoga ágyús naszádokkal portugál emberkereskedőkre vadászott, de ezt a „magas" állását csakhamar otthagyta. Élete fordulatokban gazdag, néha szinte hihetetlen, de mindvégig izgalmas történet.

Néhány bennszülöttel egy dereglyén behatolt a Kongó torkolatába. Afrika legnagyobb rabszolgagyűjtő telepéig, Bomáig evezett fel, és itt mindenre elszánt kalandorok gyülevész hadába ütközött. Naplója eleven képet tár elénk a Kongó-vidék belsejében uralkodó akkori viszonyokról:

„Afrika belsejének különféle tájékairól naponta seregesen érkeznek ide az eladásra hurcolt rabok. A felnőtt, izmos rabszolgákból tíz vagy tizenkettő képez egy csoportot. Ezek nyakukon vaskarikákkal vannak megbéklyózva, és e vaskarikák két fülén hosszú vaslánc van keresztülhúzva, ez fűzi össze a rabok rettentő csokorját, oly módon, hogy közöttük egy-egy lépés távolság maradjon.

Minden ruházat nélkül, egészen mezítelen kénytelenek ezen szerencsétlenek gyakran 120 napi járóföldet imigyen haladni, hajtva a vad és embertelen quibukáktól.

Ezen quibukák csoportjaikat rendszerint a helységen kívül telepítik, és ott várják be a kereskedők megbízottait, a lingviszteréknek nevezett kufárokat, kik az egyes faktóriák urainak bizalmas és jól fizetett alkuszai.

Ezek rendszerint éjjel mennek ki a rabok táborozó helyeire, és ott igyekeznek a quibukákkal egyezkedni, egymásra vadul vagy ravaszul rálicitálva. Egy-egy lingviszter aztán néha száznál több rabszolgát is megnyer ura számára, lefoglalózva azokat több vég szövettel és mindég bőséges égett borral. A vetélkedő alkudozás következtében a rabszolgák ára is naponként változik. De általában az egy-egy rabszolgáért adott árucsomag a következő holmikból áll:

Ötven-hatvan rőfnyi fekete, kék virágos, veres és fehér csíkos, igen ritka szövésű pamutszövet; tíz-tizenöt rőfnyi gyapjúposztó; egy kék vagy veres gyapjúsapka; egy lőfegyver; 10 font lőpor; négy üveg égett bor; különféle színű gyöngyök; egy fehér csontnyelű kés, úgyszintén több sárgaréz kar- és lábkarikák. Egy ilyen csomag értéke — számításom szerint — 80 pengő forint. Ennyi tehát egy eleven emberi élet ára, minek fejében a vásárló immáron a rabbal haláláig, sőt annak ivadékai felől is teljes kénnyel rendelkezik.

Az alkuvásban győztes lingviszter azután a megvásárolt rabokat még az éj idején elindíttatja, hogy hajnali szürkületkor már ura karámjaiban legyenek. Itt azokat megtisztítják, kétrőfnyi könnyű pamutszövettel felruházzák, és most már bő eledellel is jóllakatják... Sőt, arra is van már gondja az áruja jó állapotára kényes kereskedőnek, hogy a szomorú rabokon a búbánat erőt ne vegyen. Ezért őket napközben többször énekelni és dalolni kényszerítik a náluk szokásban levő zene kíséretében.

Ám e szomorú és kényszerített vigalmakat megelőzi egy rettentően kegyetlen művelet... Miután ugyanis öt-hat éves gyermekek nem vétetnek meg a rabszolgakereskedőktől, ezeket a kisdedeket — kik megbéklyózott anyjukat a hosszú és fáradságos úton követték, s nyomorú létöket eddig vele megosztották — az embertelen quibukák itt minden irgalom nélkül kiszakítják a sikoltozó anyák karjaiból... Szívszakasztó látni a fájdalomtól eszüket vesztő anyákat és a rimánkodó, esdeklő kisdedeket, akiket aztán az emberi vadállatok a már annyi keserű könnyektől öntözött utakon a belföldre visszahajtanak.

...de még ezeken kívül is csaknem hihetetlen, sok más kegyetlenségekkel is meg van bélyegezve ezen istentelen embervér-kereskedés."

Magyar László

A kirándulásról visszatérve elhatározta, hogy amilyen mélyre csak lehet, megközelíti a rejtelmes Belső-Afrikát. A portugál Benguellából indult el és csereeszközökkel bőven felszerelve egy nagy kereskedelmi karaván hoz csatlakozott. Csillagászati műszerekkel látta el magát, napról napra pontos pozíciómegfigyeléseket végzett, és tapasztalatairól részletes feljegyzéseket készített. Ő volt az egyetlen fehér ember a karaván ban, és ezért magyar zászló alatt tette meg a több ezer főnyi sereg az utat. Ötszáz kilométeres vándorlás után egy fennsíkra érkeztek, és Magyar László tanyát vert a bihei szultánság területén. Barátságos feketék közé került, akik — legnagyobb meglepetésére — kitörő örömmel fogadták letelepedési szándékát. A kis falu népe — ahol megállapodott — mindenben segítségére volt. Az egész környék apraja-nagyja segített háza felépítésében. Rövidesen futár érkezett a bihei szultántól, Kajája Kajángulától: a fejedelem felszólította, hogy jelenjen meg országa „fővá ros"-ában bemutatkozó látogatásra.

Afrikáról, különösen a Kongóról manapság sokat hall az olvasó. A forrongó, vajúdó kontinens nap nap után foglalkoztatja a világ közvéleményét. A híradók, képeslapok fotóit ezrével közlik a modern Kongóról. Az egykori kunyhóvárosok helyén élénk forgalmú, aszfaltos, modern települések keletkeztek. A dzsungeleket vasútvonalak szelik át, ipartelepek, bányák, dúsan termő ültetvények váltották fel a „rejtelmes fekete földrész" romantikus, kalandos idilljét... Hogy milyen volt alig száz esztendővel ezelőtt egy nagy afrikai birodalom királyának székvárosa, arról Magyar László naplója ad lebilincselő képet.

Érdemes idézni a különös — időben már oly távoli —, bizarr élményt:

„... Két napig utaztam szép, magas erdőkkel és füves térségekkel váltakozó hullámos vidéken. A népes helységekben mindenütt sok szívességgel fogadtak. Engem és kísérőimet csinosan készített félkobakokban kimbombóval bőven kínáltak. Sokszor emlegették nevemet, s folyvást kijelentették azon örömüket, hogy szomszédságukban telepszem le, s ők mint jó szomszédok minden lehető módon segítségemre lesznek.

A második nap délutánján érkeztem Petálá-Mongoló községbe, mely már csak három óra járásnyira van a fejedelem székhelyétől. De itt a község szekuluja (főnöke) éjszakai szállásra marasztalt. A falu legjobb házában rendelt számomra pihenőhelyet.

Rövidesen kiderült, hogy ez a szekulu a fejedelem »tárnokmestere«, s mint mondá, kiváló szerencséjének tartja, hogy holnap útitársam lehet, és ő mutathat be a fejedelemnek.

Jól tudtam, hogy ez a ravasz »fejedelmi tisztviselő« csupán a neki járó ajándékok kedvéért mutat oly nagy kedvességet.

De kiszongóm (vezető) jómóddal értésemre adta, hogy ez a tárnokmester a fejedelem egyik leggonoszabb tanácsadója. A nép gyűlöli, mert ő egyik legkegyetlenebb végrehajtója a fejedelmi kapzsiságnak, mely nem ismer határt a lakosok zsarolásában.

Kiszongóm világosíta fel arról is, hogy másnap — mikor elindultunk a székváros felé vezető útra — miért tűnt nekem az eddig oly kiesen művelt vidék annyira sivárnak, szinte lakatlannak. Közel négyórai utunkon alig találkoztam két-három jövő-menő emberrel, ami »országos székváros« közelében legalábbis különös.

De Pakaszéró elmondotta, hogy a főváros környéke azért olyan puszta, mert a lakosok jobbnak vélik minél távolabb tanyázni önkényes hatalmú és kegyetlen fejedelmüktől. Minél távolabb vannak tőle, annál nagyobb biztonságban van életük és vagyonuk.

Mindezek a hírek nem sok bizalommal töltöttek el a fejedelemnél teendő látogatásomat illetőleg.

Maga a főváros, melynek külső árkolatához reggel kilenc óra tájban érkeztünk, ugyancsak nem mutatott hívogató külsőt. A legkülső árkolatnál várnom kellett, míg kiszongóm

és a hozzánk csatlakozott tárnokmester a városba mentek, megérkezésemet a fejedelemnek jelenteni.

Csakhamar visszatértek, és az árkolaton túl levő magas cövekkerítésen át bejutottunk a városba. Ott már nagy tömeg vett körül bennünket, de jóformán minden hang nélkül, inkább csak mutogatva rám.

A kerítéskapun túl valami ötszáz lépés széles gyepes teret találtunk, ezen átmenvén, ronda, szemetes, keskeny és tekergő utcába jutottunk, ahol apró, szalmafedelű házak sűrűn egymás mellé épültek. Aztán újabb kerítéseken haladánk át, ezeken belül mindig tekervényesebb és rendetlenebb utcákba. Végre egy hatalmas, incendara fáktól árnyékolt térségre értünk, hol a felállított padok mutatták, hogy itt van a székváros zsángótere (tanácshely).

Itt újra várakoztattak. Nemsokára a fejedelem néhány küldötte jelent meg, és ezek közölték, hogy uruk a mai napon »nagyon el van foglalva«, ezért csak a holnapi napon fogadhat. De a kiküldöttek mindjárt a zsángótér közelében épült, egészen új kis házhoz vezettek, melyet a fejedelem nekem lakásul rendelt. A tágas, szép és tiszta helyiségben némileg megnyugovék; annál inkább, mert a lakosok közül most már számosan jöttek lakásom elé, hol örömük és vendégbarátságuk kifejezéseképpen sok kukoricalisztet, tyúkot adtak át. Persze szívesen fogadták csekélységeimet, melyekkel ajándékaikat viszonzám.

Másnap már kora reggel egész kíséretemmel együtt a fejedelmi palotába vezettek. Először egy, az eddiginél is magasabb, erős cövekkerítéshez érkeztünk. A kerítés tágas kapuja előtt számos fegyveres kuporgott a földön, vagy járt fel-alá. De a kapuval szemben megállva borzalommal láttam, hogy a kapu díszítése csupa emberi koponya.

A rengeteg kiaszott vagy félig elrothadt, de egész frissen levágott emberi koponyát is valóban ördögi csínnal és arányossággal akasztották a kapu fölé ágasokra. Miként az oroszlán barlangja előtt a szétszórt csontok a vándort arra intik, hogy siessen a veszedelem tájáról, úgy ez az iszonytató látvány bennem is azt a vágyat költötte fel, hogy bárcsak e rettenetes fejedelmi lakást mentől előbb elhagyhassam!...

A szörnyű kapun túljutva megint tekergős, szűk utcák vég nélküli kanyargásán vezettek bennünket, és végül egy újból

körülkerített négyszögletű udvarba jutottunk. Ennek az udvarnak egyik sarkában csinos, fából épült házacska állott. Az udvar közepén néhány sűrű lombozatú fa, azok alatt egy oroszlánbőrrel letakart karosszék. Mikor kíséretemmel ebbe a kis udvarba vezettek a fejedelmi küldöttek, ők maguk nyomban visszavonultak, és bennünket itt egyedül hagytak... Egyszerre csak sok csengettyű viharos csengetése jelezte a fejedelem érkezését. A kis faépület ajtaja megnyílt, és azon előbb egy vadlófarkos zászló bújt ki. Majd a mintegy húszfőnyi kíséret — fegyveres, pompás termetű fickók — és végül maga a fejedelem.

Kajája Kajángula leült az oroszlánbőrös karosszékbe. A kíséret néma csendben köréje, a földre kuporodott.

Most a fejedelem felém fordulva háromszoros »béke veled«-del köszöntött. Az üdvözlést így viszonoztam:

— Mui tata kullu! (Neked is, nagyságos atya!)

Ekkor a kíséret hangosan tapsolni kezdett. És most már ők üdvözölték a fejedelmet ütemes kiáltással:

— Néha kuku! Néha kuku! Taláma housi! Gyinháma housi! (Üdvözlégy, urunk! Dühös oroszlán! Hatalmas oroszlán!)

Magamban arra gondoltam: a kapura aggatott jelek szerint meg is érdemli e címet. Sőt, nem kétséges, ki tesz nagyobb kárt az emberekben, ő vagy a puszták oroszlánja. Ezután — híven a szertartások törvényéhez — szolgám adta elő letelepedési kérésemet és azt a szándékomat, hogy innét ismét karavánokkal, tovább, a belföldre szándékozom utazni. A tolmács szóról szóra ismételte szavaimat... Kajája Kajángula fejedelem magas, sovány, mintegy ötvenesztendős ember. Rendes és nyílt arcvonásai kellemes benyomást keltenek, de apró, szüntelen mosolygó, vagyis villogó szeme nyugtalan — mondhatnók —, álnok lelket árult el. Fején színes, turbán módjára felkötött kendő volt, testét setétkék, bő, lobogó tunika takarta, mely derekán fehér rojtos övvel volt leszorítva. Válláról fehér-vörös-sárga sál függött. Kezében aranyozott nyelű, remekművű kis tőrt tartott, és ezzel állandóan játszadozott.

Mikor a beszédek véget értek, a fejedelem hozzám fordult:

— Igen megtiszteltél fehér ember az irántam mutatott bizodalommal, hogy megvetve a kényelmet, amelyet otthon

gazdag földjeid között élveztél, közénk jöttél, és részt akarván venni a mi ügyeinkben, itt megtelepedtél. Azért légy szívesen látott. Oltalmamba fogadlak, és jaj annak, ki téged személyedben vagy birtokodban támadni mer. Az őseinktől ránk hagyott és mindég szorosan megtartott mukombejogot (vendégjogot) ezennel megadom neked, és népeim ezt elismerni tartoznak!

E szavakra a gyülekezet hosszabb tapsba kezdett, többször ismételve a »dühös oroszlán« felkiáltást... Ezek után a fejedelem több kérdést intézett hozzám hazám és nemzetem felől.

Mint általában e fekete népek, nem érték meg azt, hogy a fehér ember társadalma is külön nemzetségekre és országokra tagolódik. Ő csakis egy nagy fehér országot képzelt, amelynek neve Potu, és annak egy királya van: Mani Potu. Ez a király szerintük azonos a portugál királlyal, aki a »szövetek ura«. Annyi fogalmuk azonban van, hogy az »ingles« király (angol) nem azonos az európai ország fejedelmével..."

Magyar László naplója hosszú oldalakon keresztül folytatja a fekete királlyal való párbeszédét. Ennek során az uralkodó kijelentette, hogy számukra érthetetlenek azok a „varázslatok", amiknek birtokában a fehérek olyan csodálatos dolgokat tudnak művelni. Lemondóan jegyezte meg: „a feketék feje gyenge a sok tudományhoz, ami a mesterségekhez kell".

Ezt az annak idején Afrika-szerte elterjedt kisebbrendűségi tudatot a portugálok verték a négerek fejébe.

„Nem kell azt hinnetek — írja Magyar László —, hogy ti alábbvalók vagytok nálunknál. Én már gyakran tapasztaltam, hogy mily könnyen tanul meg a fekete ember nyelveket és ügyességeket, egyszeri hallásra vagy látásra. Az én házam népe, bár rövid ideje él velem, már szinte megérti, ha portugálul szólok hozzá. Ha mesterségbeli ügyességről van szó, éppen ilyen könnyen tanulnak. Láttam, mily készséggel javítanak ki szerszámot vagy fegyvert, ha csak egyszer is látták, hogyan kell."

Még sokáig folyt a beszélgetés. Szóba kerültek a pusztító törzsi háborúk; az uralkodó felszólította Magyar Lászlót, hogy a legközelebbi hadjáratában vegyen részt az ő oldalán.

Rabszolgakaraván Afrikában

De ő kitért a „szövetség" elől, és felhívta a királyt, hogy az öldöklő harc helyett szorítsa munkára népét e termékeny, gazdag országban.

A látogatás után munkás napok következtek. Magyar László falujának népe ámuldozva látta, hogy a jövevény különös magvakat vet a földbe, s ezek, ismeretlen zöldségféléket, burgonyát teremtek. Vetőmagot osztogatott szét közöttük, megmutatta, hogyan kell megművelni a palánták körül a földet. Rövidesen dús konyhakertészet fejlődött ki a kunyhók melletti televényben.

Magyar László sorsa egzotikus, regénybe illő történet. Kajája Kajángula feleségül adta hozzá egyik lányát, és hozományul háromszáz válogatott testőrt küldött szállására, akik kötelesek voltak őt bárhova követni és megvédelmezni. Ennek a „fekete sereg"-nek kíséretében indult el nagy jelentőségű kutatóútjaira. Expedícióiról kimerítő tudósításokat küldött Európába, térképei, feljegyzései nyomán neve csakhamar ismert lett Nyugaton. Benguellából rendszeresen kapta az európai lapokat, folyóiratokat, és ha nagy késéssel

is, de tudomást szerzett a világ közvéleményét élénken foglalkoztató felfedezésekről. Az angol, francia és német sajtó örömest közölte cikkeit. Livingstone munkásságáról is értesült. 1853-ban karaván jával elindult Linyántiba, hogy személyesen felkeresse, de már nem találta ott. Kutatóútjain ő is elérte a nagy közép-afrikai vízválasztó fennsíkot, amelyről meglepően részletes és pontos térképet készített. Testőrsége hűségesen követte, tekintélye egész Közép-Afrikában megnőtt. Felfedezéseiről a következőket jegyezte be útinaplójába:

„Nem hiszem, hogy földünkön sok ilyen, földrajzilag érdekes pont léteznék! Itt, a dél-afrikai fennsík legmagasabb helyén — aránylag egészen szűk területen — nyerik létüket a leghatalmasabb folyamok, melyek az afrikai föld déli részét keresztül-kasul öntözik. Innét ered a még teljesen ismeretlen, hatalmas Kasszai folyam, mely észak felé folyván, roppant víztömegeivel a Kongót gyarapítja. De innét szakad ki a Zambézi folyamot alkotó rengeteg vízér is. Ezek patakokká, folyókká tömörödve, a nagy folyam ágyában érik el az Indiai-óceánt. Északnak, keletnek, délnek folynak innét a mérhetetlen és soha ki nem apadó vizek. Én ezt a mintegy száz négyzetmérföldnyi kerek kiterjedésben fekvő geográfiai pontot, melynek magasságát hatezer lábnyira mértem a tengerszíne fölött, számos csillagászati vizsgálattal a szélesség 10° 6 perc és a keleti hosszúság 21° 19 perc alá helyeztem, és méltán nevezem a »Vizek Anyjá«-nak.

A körülmények legóvatosabb mérlegelése mellett is kétségtelen, hogy Magyar Lászlót illeti a nagy afrikai vízválasztó felfedezésének dicsősége. Ő készítette erről a vidékről az első térképet, ő adta az első megbízható tudósítást. A portugálokat annyira érdekelte Magyar munkássága, hogy Benguella kormányzója, Rodriguez Amaral 1853-ban — mikor Livingstone már megérkezett a tengerpartra — következőket írta neki:

„Az a tanácsom, kedves barátom, hogy szakítsa meg kényelmes pihenését a moropu tájakon, siessen hozzám, és én Önnel együtt utazom majd el főkormányzónkhoz, mert most csak annyit mondok Önnek: a mi kormányzatunk urainak lagymatagságát is megpiszkálta kissé az angolok kíváncsi utazgatása."

Magyar László azonban tartózkodó volt: ugyanebben az esztendőben terveiről így tudósította édesapját:

„1. Megközelítettem célom egyik legfontosabb pontját, kikutattam a dél-afrikai földrész legismeretlenebb zugát, és felderítettem e földrész folyórendszerét! Most annak teljes és tökéletes kirajzolását akarom eszközölni.

2. Szándékom, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum számára az itteni növény- és állatvilág ritkaságait, nemkülönben a dél-afrikai nemzet fegyvereit, öltözeteit, földmívelési és házi eszközeit összegyűjtsem.

3. Szándékom még az is, hogy innét egy nagy karaván nal kiindulva az egész afrikai földet egészen az Indiai-óceánig átutazzam. Ez volna itteni fáradozásom igazi betetőzése!

De mindehhez némi hazai segítségre volna szükségem. Nékem kötelességem mindenekelőtt honi segélyhez folyamodnom. Mert tudd meg, Édesatyám, ha akarok portugáliai segítséghez fordulni, azt e gyarmatok kormányzójától hamar megnyerem. De akkor munkám — sajnos — már nem lesz magyar nemzeti érdem."

Az Akadémia nem tudott segítséget nyújtani, Magyar László időközben nehéz körülmények közé jutott, mivel a bihei szultánt — apósát — megölték, és az országban kitört a polgárháború. Magyar László a tengerpartra menekült. Innét még egy expedíciót vezetett Afrika belsejébe, amelynek útvonaláról nem sokat tudunk. Szorgalmasan küldte tanulmányait Európába, egyik értekezését az Angol Földrajzi Társaság ülésén fel is olvasták. Jó időbe telt, míg itthon is elismerték érdemeit, akkor támogatás helyett az Akadémia levelező tagjává választották, sőt kiadták útirajzainak első kötetét. Magyar Lászlón ez nem sokat segített. A Livingstone körül keletkezett viharban szerepe eltörpült, munkássága feledésbe merült, és teljesen magára maradt. Utolsó expedíciójáról súlyos betegséget hozott magával, nyomorult körülmények között tengődött a portugál gyarmaton. Azt még megérte, hogy kézhez vehette magyarul kinyomatott könyvének néhány példányát, pénzt azonban nem kapott hazulról, még az édesapja sem sietett segítségére. 1864-ben hosszas szenvedés után fejezte be éltét Ponto Do Cujóban. Haláláról a portugál gyarmati hatóságok néhány soros átiratban értesítették az Akadémiát.

Rowent tábornok, II. Lipót belga király főhadsegéde szélesre tárta az ajtót.

— Henry Morton Stanley úr — jelentette hangosan.

A generális mögött barnára sült, villogó szemű, széles vállú fiatalember jelent meg. A hadsegéd gyorsan visszavonult, a király széles mosollyal sietett látogatója elé.

— Szívemből örülök — nyújtotta kezét —, hogy végre megismerhetem. Ön ma a világ egyik legnagyobb embere.

— Ez túlzás — hajolt meg mélyen Stanley.

— Sose szerénykedjék — karolt belé a király, és a pamlaghoz vezette. — Az Ön munkásságának sokat köszönhet az emberiség.

— Csak Livingstone művét fejeztem be...

— Nem, nem... Önt egész más fából faragták. A Livingstone-ügy óta személye nem került le a napirendről. Gondosan figyelemmel kísérem minden lépését. Vakmerő gyorsasággal végrehajtott expedíciói nemcsak a Nílus eredetének problémáját tisztázták, hanem egy egész új világot tártak föl. A Kongó és a Lualaba végighajózása nagyszerű tett volt, és teljesen tisztázta ezen óriási terület viszonyait. Igen, igen, a Kongó-medence feltárása az Ön műve! Tudja-e, kedves Stanley, hogy sokan a modern idők konkvisztádorának nevezik?

Stanley elmosolyodott, majd bókolva fordult a király felé.

— Ha nem haragszik, akkor megjegyzem, hogy felségedet a „királyi üzletember" jelzővel tüntette ki a kereskedelmi és ipari körök közvéleménye.

II. Lipót hangosan felnevetett.

— Büszke vagyok erre. Hiába, alkalmazkodnunk kell az új idők szelleméhez — fordult Stanley felé. — Így van ez, kedves barátom, Bula Matari!

— A „sziklák pusztítója" — komolyodott el Stanley —, akkor kaptam ezt a nevet, midőn a folyami zuhogók kőtömbjeit felrobbantottam, hogy tovább tudjunk hajózni. Nehéz út volt, majd két esztendőbe telt a Kongó rejtélyének tisztázása.

II. Lipót bólintott.

— Minden sorát olvastam. Nem lehetett hétköznapi fel-

adat átküzdenie magát a szörnyű dzsungelen, a harcias, ellenséges bennszülöttek között.

— Harminc nagy ütközetet kellett vívnunk — válaszolt az Afrika-kutató újságíró. — Csapatom felére fogyott, mire elértük a tengerpartot. Magam is súlyosan megbetegedtem. Talán sohasem sikerült volna a nagy út — tette hozzá —, ha nincs segítségemre a minden hájjal megkent arab Tippo Tip.

— A rabszolga-kereskedők királya — vette át a szót az uralkodó. — Bizony, furcsa dolog... bizonyára tudott arról, hogy Ön a rabszolga-felszabadítás egyik legodaadóbb híve.

— Mindent tudott, mégis segített. Nélküle nem juthattam csónakokhoz, és a helyzet visszatérésre kényszeríthetett volna. De Tippo Tip tudta, mit csinál. Nem akart új ellenséget szerezni magának.

— Mikor Ön visszatért nagy felfedező útjáról — terelte más témára a szót II. Lipót —, megalapítottam a Nemzetközi Kongó Társaságot. Ez 1876-ban volt. Óriási tőkéket mozgósítottam, és üzentem Önért.

Stanley felemelte a kezét.

— Jó, jó — előzte meg a király. — Sohase szabadkozzék. Ön kitért a meghívásom elől. Kérem, én megértettem. Természetes, hogy először Anglia figyelmét akarta felhívni a Kongó-medence páratlan gazdagságára. Persze akkor még nem tudhatta, hogy ajánlatát vissza fogják utasítani.

Felállt, és a falon függő hatalmas Afrika-térképhez ment.

— A felfedezők könnyedén eltévednek a politika útvesztőjében — Az atlasz közepére mutatott. — Ez a fehér folt, amelynek titkairól ön rántotta le a leplet, e pillanatban forró kása a nagyhatalmaknak. Látja, Észak-Afrikában a franciák és az angolok az urak, de az idegenlégió és a brit hadsereg nélkül nem sokra mennek. Az olaszok is megkaparintották a maguk részét. A németek két nagy területet foglaltak el Kelet- és Nyugat-Afrikában. A franciák erre dél felé igyekeztek kiterjeszteni uralmukat, egészen a Kongó partvonaláig. Az angol csapatok háborút viselnek. Ezt ön tudja a legjobban, hiszen a Livingstone-kaland után csatlakozott az angol csapatok expedíciójához. Dél-Afrika szintén angol befolyás alatt áll, de — azt hiszem, ön is egyetért velem — rö-

videsen kitör a válság a búr köztársaság magatartása miatt. És itt van végül a két portugál gyarmat: Angola és Moçambique. Lisszabon — úgy gondolom — még ma is bánja, hogy még Livingstone feltűnése előtt nem tört be Közép-Afrikába. Ez a való helyzet...

Stanley

Visszament a pamlaghoz, és újból Stanley mellé ült.

— A Kongó ma még szabad préda — folytatta. — Igen, az, de senki sem mer hozzányúlni. Bármelyik nagyhatalom nyújtja ki feléje a kezét, a többi összefog ellene. A németek és a franciák ugrásra készen állnak, Anglia sem moccanhat. És ez vonatkozik a többiekre is. Ezért járt ön sikertelenül a Külügyi Hivatalban.

— És ezért jelentkezem most Felségednél — tárta szét a karját Stanley —, mert a Kongó-medence páratlan lehetőségeket ígér...

— Soha vissza nem térő történelmi pillanat ez — bólintott a király. — Én jó előre láttam a helyzet alakulását. Egy olyan kis állam, mint Belgium e helyzetben sok mindenre vállalkozhat. Persze szó sincs holmi gyarmatosító hadjáratról. Erre nem alkalmasak az idők. Egy magántársaságnak — amelynek én vagyok a fővédnöke — adjuk át a kezdeményezést. Azt hiszem, értjük egymást, kedves Stanley. Ön, és egyedül csak Ön hivatott arra, hogy a jelenlegi körülmények között kiépítse a Független Kongó Állam támaszpont-hálózatát, és megegyezzen a törzsfőnökökkel: ismerjék el e társulat — illetve Belgium — jogait.

— Erre megvan a mód — válaszolt Stanley. — Kellő erélyjyel és persze sok pénzzel mindent elérhetünk.

— Korlátlan hitelt vehet igénybe. Minden eszközzel támogatni fogjuk a munkáját, amelynek diplomáciai előkészítésére is fel vagyunk készülve.

A beszélgetés után nem sokkal a világsajtó tudtul adta, hogy Stanley hatalmas expedíciót vezet Afrikába. Öt esztendeig tartózkodott a Kongó-medencében, és megszervezte erődrendszerét, megvásárolta vagy legyűrte a törzsfőnököket, úgyhogy a Független Kongó Állam rövidesen meg is alakult. A dolog persze nem ment simán, nemzetközi bonyodalmak támadtak a különös vállalkozás körül. Bismarck 1884-ben Berlinben Kongó-kongresszust hívott össze, amelyen megkötötték a nagy afrikai egyezményt. A nagyhatalmak elismerték az új államot, sőt Franciaország és Portugália jóvoltából még tengerparthoz is juttatták. Ezzel szemben Belgium vállalta, hogy teljesen felszámolja a rabszolgakereskedelmet e területen, és biztosította a nemzetközi tőkének a korlátlan vállalkozás és kereskedés jogát.

A rabszolgaságot megszüntették ugyan, de helyébe a kényszermunka olyan formáját vezették be, amely talán embertelenebb volt a réginél. 1904-ben világbotrány kerekedett a kongói viszonyok leleplezéséből. Nemzetközi bizottság vizsgálta ki a félgyarmaton uralkodó állapotokat. Belgium kénytelen volt reformokat bevezetni. Rövidesen nagy változás következett: II. Lipót hazájára ruházta a felségjogokat. A belga parlament elkeseredett vita után óriási összegért és dús javadalmakért megszavazta a Független Kongó Állam gyarmatként való átvételét.

Bula Matari még egy nevezetes expedíciót vezetett Afrikába. Az egyenlítői övezetben felmentette az arab felkelőktől szorongatott német származású egyiptomi kormányzót, Emin pasát, és közben az aruvimi őserdő átkutatásával eltüntette az utolsó nagy fehér foltot is a fekete kontinens térképéről.

A fehér halál birodalma

Századokon át ostromolták a felfedezők az Arktisz és az Antarktisz jeges birodalmát. Nemcsak a pólusok regényes titka, a dicsőség és a halhatatlanság sarkalló vágya vonzotta és hajtotta a bátrakat. Az Északi-sark közelében rejtőző, sokáig keresett északkeleti és északnyugati átjáró felkutatása gyakorlati probléma is volt, mert rövid hajózási útvonalat ígért a déli szélességen egymástól oly messze fekvő eurázsiai és amerikai kontinens között. Az északnyugatit Mac Clure (1850—54), az északkeletit Nordenskiöld (1878—79) találta meg.

A déli-sarkutazások története rövidebb história. Kezdete 1679-re nyúlik vissza, mikor Antonio de la Roche először közelítette meg az Antarktisz legendás világát. Mint már elmondottuk, az angol Cook és az orosz Bellingshausen nevéhez fűződnek az ötödik kontinenssel kapcsolatos feltáró felfedezések.

A XVIII. század végén az arktikus kutatások főként tudományos célokat szolgáltak. (Persze a verseny, a rekordhajsza is nagy szerepet játszott a vállalkozásokban.) Vakmerő geográfusok, szívós akaratú kutatók tucatjai végezték nyomorultan életüket a jégvilágban, amely ellenségesen viselkedett: vad viharokkal, ködbel és csontig ható, rettenetes hideggel támadt a kíváncsiakra. Végiglapozva az expedíciók krónikáját, azt látjuk, hogy történetük a tragédiák sorozata.

A XX. század első évtizedének végén jelentős anyagi eszközökkel támogatott, erős nemzetközi mezőny tört előre a pólusok felé. Elsőnek az Északi-sark erődjét vették be a rohamozók. Robert Peary (1856—1920) amerikai mérnök huszonhárom esztendeig járta a magas északot. A balsikerek

nem bénították meg akaraterejét: újra meg újra megkísérelte a „lehetetlent". Ernyedetlen magatartása oly imponáló volt, hogy az Egyesült Államokban külön „Peary Arctic Club" alakult erkölcsi és anyagi támogatására. Ötvenesztendős elmúlt már, mikor a számára felszerelt Roosevelt nevű hajón utolsó expedíciójára elindult. Huszonnégy amerikai, negyvenkét eszkimó kísérte, és kettőszáznegyvenhat sarki kutyát vitt magával. A jégre kiszállva rettenetes időjárási viszonyokkal küzdve haladtak észak felé. (Akkor már szinte bizonyos volt, hogy a pólus a befagyott mély sarki tenger páncélján fekszik.) 1909. március 30-án Peary az eszkimók egy csoportja és Bartlett kapitány kíséretében elérkezett az északi szélesség 87° 47'-re.

Még 240 kilométer volt hátra...

A különítmény pihenőt tartott. Peary e pontról visszaküldte hűséges kísérőjét, Bartlett kapitányt, akinek sokat köszönhetett. Az utolsó útszakaszt azonban egymagában akarta megtenni, nehogy a dicsőséget meg kelljen osztania honfitársával.

Bartlett engedelmeskedett a parancsnak:

„Hosszasan néztem a kapitány tagbaszakadt alakja után — jegyezte be naplójába aznap Peary —, egyre kisebbé vált, és végül eltűnt a hófehéren csillogó torlaszok között. Kimondhatatlanul szomorú voltam, hogy el kellett válnom legjobb barátomtól és legértékesebb útitársamtól, ettől a mindig jókedvű, higgadt és okos embertől, aki a munka legnehezebbik részét vállalta, mikor utat vágott csoportjainknak."

Elismerő szép szavak, de azért van benne némi képmutatás, mert önzést és méltánytalanságot fedtek.

Pearyvel mindössze öt eszkimó maradt.

Öt szánnal és negyven jó erőben levő kutyával indultak el a végső útszakasz leküzdésére.

Április 6-án elérkezett a sivár jégmező ama pontjára, ahol összeolvad észak, dél, kelet és nyugat. Miután elvégezte a csillagászati méréseket, háromszoros harsány hurrával felvonta az Egyesült Államok lobogóját.

„A küzdelmek és kiábrándulások huszonhárom esztendeje után — írta — végre felvonhattam hazám lobogóját a földtengely végén. Nem könnyű erről írnom, de annyit tud-

tam, hogy azzal a hírrel térünk haza, amelyet négy évszázadon át várt a világ: azzal a győzelmes hírrel, hogy az ember megoldotta a legnehezebb földrajzi feladatot... Ábrándom valóra vált... alig tudom elhinni... Minden oly egyszerűnek, oly megszokottnak látszik..."

A dolog azonban mégsem volt olyan „egyszerű".

Még haza sem érkezett, mikor ezt a lesújtó hírt kapta, hogy egy másik amerikai sarkkutató (vele együtt járt mint néprajzos az 1891—92-es grönlandi expedícióján), dr. Frederick Cook állítólag előtte egy esztendővel, vagyis 1908. április 21-én elérte a pólust. Cook — közreadott jelentése szerint — 1907-ben érkezett hajóján Etah eszkimó településre. 1908. február 19-én indult északra a német Francke és tíz eszkimó kíséretében. Franckét visszaküldte a csoport egy részével, és március 18-án négy eszkimóval tört előre. Két nap múlva két útitársát is visszafordította, és április 21-én — két hónappal elindulása után — elérte az áhított célt. Nehéz visszaútja volt, de sikerrel vergődött át a jégtorlaszokon, és 1919 májusában Upernivikbe érkezett, ahol útitársai igazolták állításait. Cook így magának követelte az Északi-sark felfedezésében az elsőbbséget.

Huszonhárom esztendei szenvedés és erőpazarlás után úgy látszott, hogy Pearynak át kell adnia a győzelem pálmáját. A gondolatot képtelen volt elviselni, és mivel Cookot — nem minden alap nélkül — megbízhatatlan és lelki beteg embernek tartotta, kemény harcot indított ellene. Szélhámossággal, csalással vádolta.

A tudomány világában szokatlan, pokoli botrány kerekedett az esetből, amely hónapokig foglalkoztatta a világ közvéleményét. A vitatkozó pionírok néha a legútszélibb modorban támadták egymást. Cook — többek közt — vádaskodó levelet írt az Egyesült Államok elnökének:

„Az általa felhasznált pénz egy részét — rágalmazta Pearyt — arra fordította, hogy meghonosítsa a sarkvidéken a többnejűséget. A jelen pillanatban legalább két gyermeke van a vigasztalan északon, akik kenyérért, tejért és apjukért sírnak. Eleven tanúi ők Peary aljasságának..."

A tudományos világ egy ideig megoszlott; mind Cook, mind Peary méréseiben hibákat találtak, és elhangzott olyan vélemény is, miszerint a gyűlölködő felfedezők egyike sem

járt a póluson. A kínos ügyben végül is Knud Rasmussen sarkkutató — egy grönlandi dán lelkész és egy eszkimó nő fia — szolgáltatott igazságot. Felkutatta Cook tanúit (Apiliáknak és Itulkuzuknak hívták őket, tanult, értelmes grönlandiak voltak), akik megcáfolták volt gazdájuk állításait. A két eszkimó elmondotta, hogy csak mintegy 800 kilométernyire közelítették meg a célt, állítólagos nyilatkozatuk pedig hamisítás. (Cook beszámolója — egyébként a „sarkvidéki irodalom" egyik legérdekesebb könyve — a tudományos szélhámosságok listájára került.) A végső szót az ügyben a washingtoni Nemzeti Földrajzi Társaság különbizottsága mondotta ki, internacionálisan elismert szaktekintélyek meghallgatása után. Cook eljárását megbélyegezve Pearynek ítélte az Északi-sark felfedezésének dicsőségét.

A Déli-sark meghódításának regényes történetéhez egy tragikus végű versenyfutás emléke fűződik. Az Antarktisz hatalmas kontinensének felderítése talán még nehezebb feladat volt, mint az Északi-sark feltárása. Vad viharok, szakadékos gleccserek akadályozták az előretörést. Magát a pólust mintegy 3000 méter magas fennsíkon keresték, zord hegyvonulatok világában, ahova feljutni nem volt mindennapi feladat. Többen közvetlenül a cél előtt törtek le. Így Shackleton, a világhírű angol kutató alig 180 kilométerre a tengely déli végétől visszavonulásra kényszerült. Mikor visszaérkezett Angliába, Robert Falcon Scott kapitány már javában készülődött az Antarktiszra. Nem volt újonc, másodízben vállalkozott az útra. Csaknem egyidőben vele Amundsen, a „vasember" is megjelent a Déli-sarkvidéken. Eredetileg az Arktiszra készült, de útközben megtudta, hogy Peary már elérte a pólust. Amundsen erre megfordította hajóját (Nansen híres gőzösét, a Framot), és a legnagyobb titokban dél felé navigált. 1911. január 11-én érte el a Ross-jégfal nyugati végét. Scott ezalatt szintén kikötött, és miután meghallotta, hogy Amundsen is a sarkra készülődik, a tervezett időpontnál előbb akarta expedícióját útnak indítani. A norvég azonban tíz nappal megelőzte. 1911. október 20-án ötödmagával, négy szánnal és ötvenkét nagyszerűen idomított grönlandi kutyával startolt. Ha nagy nehézségek árán is, de az e tájon ritka szerencsés körülmények között hatolt előre, és december 14-én 2765 méter magasságban a

pólusra érkezett. Visszafelé— megint csak jó ideje volt — szinte száguldott, és egy hónap múlva elérte a főtámaszpontját. 1912. március elején Amundsen hajója már befutott Hobart kikötőjébe, és a távíró hírül adta a világnak a vállalkozás rekordszámba menő eredményét: a Délisark meghódítását.

Robert Scott

Ezalatt Scott rettenetes akadályokkal birkózva hatolt előre. Négy ember volt a kíséretében: Wilson dr., Oates kapitány, Bowers hadnagy és Evans fedélzeti tiszt. Mire elérték a fennsík tetejét, erejüket csaknem teljesen felemésztette a hóviharokkal és a gleccserszakadékokkal vívott szörnyű küzdelem. Január 17-én már nem voltak messze a végső ponttól, mikor megpillantották a hómezőn Amundsen otthagyott sátrát, amelynek csúcsán pattogva lengedezett a norvég lobogó. A látvány — érthető ez — mélyen leverte őket, a „vasember" megnyerte a kemény versenyt. A sátorban megtalálták Amundsennek a norvég uralkodóhoz írt levelét, és a borítékon ott állt a kérés: „Aki ezt megtalálja, legyen szíves, továbbítsa a címzettnek!" Scotték a hiábavalónak tűnő erőfeszítés után, kimerülten fordultak vissza. Elérték ugyan a sarkot, de későn, és mintha minden összeesküdött volna ellenük, vihar vihar után akadályozta vánszorgásukat.

„Most hazafelé kétségbeesett küzdelemben. Vajon sikerül-e?! — jegyezte be Scott a naplójába. — Előttünk 1500 kilométer fáradságos út, vigasztalan szánhúzás, 1500 kilométerre terjedő nélkülözés, éhség és hideg. Napjaimnak álma, ég veled!"

Miután kutyáik elpusztultak, csak könnyű poggyásszal tudtak továbbmenni. Evans összeomlott, és így hátráltatta a továbbjutást. Lábukat elborították a fagysebek, fűtőolajuk elfogyott, Oates kapitány már mozdulni sem tudott. Hogy ne legyen terhére bajtársainak, egy viharos éjszaka

kitántorgott a sátorból, és elveszett. Most már négyen folytatták a keserves utat. Mínusz 40 fokos hidegben, a blizzard jeges rohamaiban. Egy ilyen vad sarki ítéletidő kilenc napra megállította őket. Teljesen el voltak gyengülve, még azt a 20 kilométert sem tudták már megtenni, amely hátrahagyott élelmiszerraktáruktól elválasztotta őket. Ez lett volna a menekülés... De hiába, akaraterejük is megbénult, élelem és tüzelő híján, tehetetlenül hevertek hálózsákjukban. Helyzetük reménytelen volt; megírták búcsúleveleiket, és aztán mozdulatlanul, az orkán üvöltését hallgatva várták a „fehér halált".

Scott utolsó naplójegyzetét 1912. március 29-ével keltezte:

„Az Isten szerelmére! Gondoskodjatok enyéimről!"

Nyolc hónap múlva találta meg a mártírok holttestét a kiküldött mentőexpedíció. Ott temették el a szerencsétlenül járt hősöket az Antarktisz jegében. Az önfeláldozó Oates kapitánynak a nyomára se bukkantak.

A sátor mellett álló szánon a Beardmore-gleccser környékéről származó 18 kilogramm súlyú kőzetmintára leltek. Ezt a tudományos szempontból jelentős „zsákmányt" az utolsó pillanatig magukkal vonszolták.

Peary és Amundsen szerencsével jártak, elérték a sóvárgott célt, magukhoz ragadták oly sok keserves erőfeszítés után a diadalt, de a tudomány a roppant nagy területek teljes feltárásától még messze volt, sőt ismerve a zordon éghajlatot, majdnem lehetetlennek látszott e térségek teljes felderítése és térképezése. Ritka akaraterő, különleges fizikum kellett ahhoz, hogy valaki leküzdje az arktikus vidékek veszedelmeit.

A repülőgépre várt a feladat megoldása. A gyors járatú gépmadár néhány óra alatt könnyedén száll át nagy területek felett, fényképező apparátusa pontos térképet készít, rádiójával a tudós megfigyelők akár a helyszínről tolmácsolhatják tapasztalataikat.

Már 1914-ben megjelent a sarkvidéken az aeroplán, a jégbe dermedt, rideg táj csendjét motorzúgás verte fel. Egy orosz pilóta, Nogurszkij, Farman gyártmányú hidroplánjával starthoz állt, hogy megkeresse az eltűnt Szedov-féle expedíció nyomát. Nem talált rájuk; Szedovék

neve is véglegesen felkerült az Arktisz titkát ostromló hősök névsorába. A vállalkozás azonban bebizonyította — amiben akkoriban sokan kételkedtek —, hogy a magas Északon is lehet repülni. Nogurszkijnak nem volt nagy hidegre konstruált motorja, gépe — mai szemmel — valójában primitív tákolmánynak számított, de légcsavarjának surrogása azt jelezte, hogy rövid idő múlva az ember legyőzi a félelmetes ellenséget, és megtöri a természet makacs ellenállását.

Peary

A világháború megakasztotta a kísérletezést. De már 1922-ben Amundsen két repülőgépet vitt magával felfedező útjára Maud nevű hajóján. Alaszka partjainál kötött ki, és Omdal pilótával startolt. Az egyik gép összetört, a másik is megsérült, de Amundsennek ez nem szegte kedvét. Visszaérkezése után nyilatkozott: „A sarkvidéket mégiscsak repülőgéppel lehet majd felderíteni."

A világlapok vastag betűs címekkel hirdették: „Amundsen újabb sarki repülőútra készülődik!" A kemény akaratú norvég Amerikában előadásokat tartott terveiről. Így akarta összehozni a vállalkozáshoz szükséges alaptőkét; az akció azonban nehezen haladt, az efféle kirándulás nem volt olcsó mulatság. Időközben híre ment, hogy Mittelholzer svájci aviatikus a Spitzbergák táján tanulmányozza a sarki repülés lehetőségeit; 1924-ben pedig szovjet aeroplán tűnt fel Novaja Zemlja környékén. Csuhnovszkij átdübörgött a jeges Kara-tenger felett, és hatalmas területet hódított meg a még ismeretlen vidékből. Egy napon Amundsent felkereste a dúsgazdag és különc Lincoln Ellsworth, és felkínálta a vállalkozás költségeit. Csupán egy kívánsága volt, részt akart venni az expedícióban.

Ekkor még nem tudták, hogy a sark környékén szárazföld van-e vagy befagyott óceán. Peary ugyan megállapí-

totta, hogy maga a pólus a tengeren fekszik, de egyáltalán nem volt bizonyos, hogy Grönland felett nincs-e valahol nagyobb kiterjedésű sziget.

E kérdést akarta eldönteni Amundsen.

1925 májusában szállítóhajó érkezett a Spitzbergákra, és a King-öbölben vetett horgonyt. A fedélzetről két Dornier-Wal típusú gépet emelt a vízre a zakatoló daru. Amundsen és Ellsworth az N-24 és N-25 jelzésű repülőcsónakot választotta ki az expedícióra.

1925. május 21-én felbőgtek a motorok, és a gépek a levegőbe emelkedve, északra fordultak. Mindkettőn három-három ember utazott. Eleinte tömör jégmező felett szálltak, de ezt hamarosan töredezett táblák váltották fel. Órákon át egyenletesen pergett a légcsavar, a kilométerek százait hagyták maguk mögött. Nem messze voltak az áhított pólustól, mikor az N-25-ös motorja akadozni kezdett, mire a hidroplánok leszálltak. A helyzet kritikus volt. Ha nem sikerül megindítani a motort, vagy nincs elég helyük a nekifutáshoz, akkor a jégvilág hideg börtönébe zártan a halál vár rájuk, hiszen nem voltak kellőképpen felszerelve ahhoz, hogy gyalogszerrel vágjanak keresztül a kékesen csillogó torlaszok százain. A fedélzeti szerelők, hosszas próbálgatás után, szomorúan állapították meg, hogy az N-24-es hibáját nem tudják kijavítani. Úgy döntöttek, hogy az elromlott géppel nem törődve, a másikon repülnek vissza.

A sarki útról ezúttal le kellett tenniök; a túlterhelt géppel esztelenség lett volna megkísérelni. Igen ám, de a dolog nem volt egyszerű. A csatornát, amelyre az N-25-ös leszállt, újból elborította a jég. Nem volt más hátra, mint a csónaktest szántalpain megkísérelni a felszállást. Ehhez azonban előbb repülőteret kellett készíteniük, ami a mozgó jégen nem volt tréfadolog.

Fölverték szükségsátrukat (élelemmel egyelőre el voltak látva), és nekifogtak.

Mintegy 1500 méter hosszú kifutóra volt szükségük. Egymást váltva, szakadatlanul dolgoztak. Ahol a jeget sikerült simára gyalulniuk, ott néhány óra múlva újabb torlasz keletkezett. Életükért küzdve zúzták, törték a tömböket, de arra is vigyázniuk kellett, hogy gépük össze ne roppan-

jon. Néhány óra múlva kimerülten rogytak össze, de nem sok időt adtak maguknak a pihenésre. Feneketlennek látszó hasadékok nyíltak meg előttük. Ezeket be kellett tömni, és mikor készen voltak a munkával, megdöbbenve látták, hogy időközben a hátuk mögött újabb akadályok keletkeztek. A sarkvidéken ebben az időszakban nem nyugszik le a nap, sápadt korongja körbejár a horizonton. Bágyadt fényénél csákányoztak. Huszonegy napig tartott a kétségbeejtő birkózás. Közben felröppent a hír: „Amundsenék eltűntek!" A Spitzbergákon mentőexpedíciót szerveztek, de senki nem sejtette, merre lehetnek, ha még élnek.

Június 15-én érezték, hogy erejük végére jutottak. Már többször próbálkoztak a starttal, de a nehéz csónaktest nem szakadt el a jeget fedő nedves hótól. Még egyszer — utoljára — valahogy elegyengették a „talajt", aztán mindent kidobáltak a gépből, amit nélkülözhetőnek véltek.

„Ha most sem sikerül — dörmögte a norvég a foga között —, el kell hagynunk a Dornier-t, és gyalog vágunk neki."

Nyolcszázötven kilométerről volt szó.

Rettentő kínlódás után beugrott a motor. Mikor beszálltak a kabinba, a pilóta teljes gázt adott. A súlyos test rázkódva csúszott, a légcsavar sziszegve fúródott a levegőbe. Már-már úgy látszott, hogy megint nem sikerül felemelkedniük, és belerohannak az előttük tornyosuló, kékesen csillogó torlaszba, mikor a dobálás megszűnt, a gép átlebbent a borotvaéles jéggerinc felett.

Észak helyett most délnek repültek: „Az egész úton — mondta később Amundsen — velünk szállt a halál. Mindenünket kidobtuk. Egy újabb kényszerleszállás esetén menthetetlenül elpusztultunk volna." Az N-25 azonban kikötött a partnál; a nagy északi vállalkozás hősei elcsigázva rogytak le barakkjukban ágyukra. Amundsennek nem sikerült ugyan elérnie a pólust, de egyet bebizonyított. Azt, hogy repülőgéppel nemcsak eddig elképzelhetetlen távolságokat lehet megtenni a jeges óceán fölött, de le lehet szállni — még rossz viszonyok között is —, sőt újra útnak lehet kelni vele.

Alig telt el egy esztendő, a makacs norvég ismét megjelent a King-öbölben, de ezúttal nem gőzhajóval, hanem

léghajóval érkezett a célhoz. 1925-ben tette meg Olaszországban első sikeres útjait Nobile mérnök ezredes új, félmerev rendszerű, kormányozható léghajója. Umberto Nobile N-I jelzésű járműve 106 méter hosszú, majdnem 20 méter széles és 26 méter magas volt; 18 500 köbméter gázt vehetett fel, és három, egyenként 250 lóerős motor hajtotta. Amundsen a sikertelen sarki útról visszatérve Olaszországba utazott, s a Norvég Aero Klub, valamint a dicsőségre vágyó Ellsworth segítségével megvásárolta az N-I-et, és „Norge" névre keresztelte át. Repülőgépével átélt kalandjaiból azt a tanulságot szűrte le, hogy a sok veszéllyel járó sarki vállalkozást valójában csak a stabil — relatíve megbízható — léghajóval lehet sikerre vinni. 1926 áprilisában indult el Rómából a „Norge", tizenhét utassal a fedélzetén. A Spitzbergákig 7600 kilométeres utat tettek meg, könnyedén és minden baj nélkül. Érkezésük előtt teherhajók kötöttek ki az öbölben. Egész munkássereg szállt partra, hogy megépítsék a „Norge" hangárját. A nagy útra biztos helyen kellett előkészíteni a léghajót. Április elejétől május elejéig tartott ez a munka. Egy motort kicseréltek, feltöltötték a gázt, és május 11-ére kitűzték az indulást.

A lázas sürgölődés utolsó napjaiban a Spitzbergákon landolt Richard Evelyn Byrd kapitány, amerikai tengerészrepülő kisméretű aeroplánja. Amundsen és Nobile meglepetten dugta ki fejét a hangárból a motordübörgésre.

— Mit keres itt ez a repülő?! — dörmögte Amundsen, miközben a havon szánkázó gép felé loholt. Nyomában szaladt Nobile és az egész kíváncsi társaság.

A választ a ki sem mondott kérdésre — a kikászálódó Byrd adta meg.

— Hogy hová?! — szólt mosolyogva. — Egyenesen a sarkra!

A fülkéből egy másik bőrruhás, sisakos alak mászott elő. Floyd Bennett volt, a híres pilóta.

— Az ám! — kurjantott, és a hangárra mutatott. — Úgy látom, egyfelé igyekszünk.

A léghajósok harsányan derültek, aztán érdeklődve járták körül a 13 méter hosszú, 19 méter fesztávolságú Fokker rendszerű masinát. Byrd mindent készségesen megmutatott.

A gép jól átgondoltan és alaposan föl volt szerelve. Sátor, gumicsónak, minden szükséges sarki holmi, élelmiszer, gyorsfőző elmés elrendezésben, színültig töltötte meg a törzs rekeszeit. Amundsen elismerően gratulált a két amerikainak.

Byrd tengernagy

— Az ön tapasztalatait hasznosítottuk, Mr. Amundsen — bókolt Byrd. Könyveinek, jelentéseinek minden sorát százszor is végigolvastam. Ha nem sikerül elérnünk a sarkot, minderre szükségünk lehet.

— A repülőgépben — csóválta fejét Amundsen — tavaly óta nem bízom. Talán ez a léghajó...

Byrd kapitány mosolygott.

Ki volt ez a Richard Evelyn Byrd, akit néhány évvel később világszerte úgy ismertek, mint a Déli-sarkvidék meghódítóját, a két pólus és az óceán repülőhősét?

Tengerésztisztnek készült; egy viharban, közvetlenül az első világháború kitörése előtt, a lábát törte. A súlyos sérülést ugyan kiheverte, de a hajószolgálatra alkalmatlanná vált. „Tulajdonképpen — mesélte később baráti körben — végem volt, mire kikerültem a kórházból. Le kellett mondanom életem álmairól és céljáról. Keserű szívvel mondtam búcsút a tengernek, a hajózásnak. Valójában a háború mentett meg, repülőnek jelentkeztem."

1917-ben letette a pilótavizsgát Pensacolában (az USA tengerészeti repülőinek iskolájában). Mikor 1919-ben híre ment, hogy az amerikai hadvezetőség óceáni repülés terveivel foglalkozik, sürgősen szolgálatra jelentkezett az alakulófélben levő különleges csoporthoz. Nem vették számba; viszont beosztották a léghajózáshoz, amihez semmi kedve sem volt. De nem volt mit tenni, vasútra ült, hogy elfoglalja állomáshelyét. Mire megérkezett, kijelölt járműve el-

pusztult. „Úgy látszik — füstölgött magában —, a balszerencse üldöz." A háború után az angliai Wickers-gyár Zeppelin mintájú, transzatlanti léghajót épített. Byrd okvetlenül részt akart venni első útján mint önkéntes. Ezúttal elfogadták, de Londonban lekéste a csatlakozó vonatot, és a ZR-2 nélküle startolt. „Átkozott pech! — káromkodott a pályaudvaron. — Hiába, üldöz a balvégzet."

Másnap megdöbbenve olvasta, hogy a ZR-2 kettétört és lezuhant. A katasztrófának negyvenöt halottja volt. Visszament Amerikába, és vasakarattal a legkitűnőbb pilóták közé verekedte fel magát. A sarki kísérletek első híreire elhatározta, hogy elsőnek repüli át a pólust.

Rockefeller fiához fordult segítségért, majd Forddal kezdett tárgyalni.

A Ford-gyár vezetőségének tetszett az ötlet, és a „szerencsétlen-szerencsés" Byrd megkezdte próbarepüléseit. (Fordék Fokker rendszerű aeroplánokat építettek.) Úgyszólván éjjel-nappal gépén ült, barátjával, Bennett pilótával. Alapos ember volt, kipróbálta a motort hűtőkamrában is, aztán Alaszkába utazott, és ott röpködött egy ideig. Gondos előkészületek után futott be a Spitzbergákra.

Byrdék megérkezésének estéjén Nobile kis ünnepséget rendezett a hangárhoz épített ebédlőhelyiségben. A két amerikai részletesen ismertette terveit. A konkurrensek — a léghajósok és a repülőgépesek — egymás sikerére koccintottak. Byrd és Bennett már másnap felkészült a nagy útra. A starthoz az egész parti lakosság összecsődült. A „Josephine Ford" — így hívták Byrd gépét — az első nekifutásnál majdnem felborult. A második start sem sikerült, sőt majdhogy katasztrófával végződött. Május 9-én azonban a 4500 kilogrammal megterhelt aeroplán elhagyta a földet, egy tiszteletkört repült a hangár körül, és eldübörgött észak felé. Amundsenék aggódó pillantása kísérte őket.

Eleinte jégmentes víz fölött száguldottak nyílegyenesen a pólus irányába. Aztán a „fehér világ" fölé suhant a gép. Jégtorlaszokat és sima táblákat hagytak maguk mögött. Helyenként repedéseket láttak, de sehol sem találtak földet. Órákig szálltak, az egyhangú táj vakítóan szikrázott alattuk, s már úgy érezték, elérik céljaikat, mikor Bennett észrevette, hogy kilyukadt az olajtartály. Azt javasolta,

hogy szálljanak le, de Byrd nem egyezett bele. Valahogy sikerült kijavítani a hibát, és felváltva tovább vezették a gépet. Amíg egyikük a kormánynál ült, a másik szextánssal igyekezett megállapítani a földrajzi helyzetet. Május 9-én 9 óra 2 perckor az első repülőgép elérte az Északi-sarkot. Egyetlen kört húztak fölötte, és menten délnek fordultak. A motor hibátlanul működött.

Visszafelé tartottak, hol ködben, hol sugárzó napsütésben, gomolygó viharfelhőket kerülgetve. És végre 14 óra 40 perces repülés után feltűnt előttük a Spitzbergák szürkés partvonala. A motor diadalmasan énekelt, a komor sziklák megsokszorozták hangját. A zúgásra Amundsenék kirohantak a hangárból. Még egy kör, és a Josephine Ford megszabadulva benzinterhétől, könnyedén lesiklott a hómezőre. Elsőnek Roald Amundsen ölelte meg a fáradt pilótát.

„Pontosan ugyanazon a helyen álltak meg, ahonnét elindultak — jegyezte föl naplójába a norvég vasember. — Karjainkba vettük, és úgy emeltük ki a gépből a két bátor embert. Harsány hurrát kiáltottunk; egyikünk sem kérdezte: »Voltatok-e a sarkon?« Magától értetődőnek vettük a dolgot, miután tudtuk, hogy mennyi időt töltöttek a levegőben. Az első szavam az volt: nos? Byrd elértette, hogy mire gondoltam. — Nem láttunk szárazföldet — válaszolta — semerre sem, pedig jó nagy területet áttekintettünk. Csak a befagyott tenger volt alattunk."

Este együtt ünnepeltek.

— Bolond dolog ez — humorizált az immár „sarkrepülő" Byrd kapitány. — Minden a feje tetején áll. Északnak repültünk, s egy pillanat múlva már délnek tartottunk. Minden szél délről fújt, és mindenfelé délre nézhettünk.

A repülőgép győzött, megszabadította a kutatókat a jégvilág rettenetes megpróbáltatásaitól.

A diadalmas gépet szétszedték, és hajóra rakták. Két nappal Byrdék visszaérkezése után újabb szenzációt sugárzott szét a Spitzbergák rádióállomásának antennája: „A Norge elindult a pólusra! Amundsen és Nobile átrepülik a titokzatos sarki tengert! Megteremtik az összeköttetést a sarkvidéken át Európa és Amerika között."

A világ izgatottan várta az új repülővállalkozás híreit.

„1926. május 11-én 8 óra 30 perckor az Amundsen—Nobile expedíció léghajója, a Norge, a levegőbe emelkedett. A fedélzeten tizenhatan utaznak. Köztük Lincoln Ellsworth, Larsen, a híres svéd Grönland-repülő, Oskar Omdal, a nagy norvég felfedező első pilótája és Malmgren svéd tudós. A legénység kizárólag olaszokból áll. A start sikerült, a léghajó kedvező szélviszonyok között halad a pólus felé" — így szólt az első távirat.

A Norge motorjai egyenletesen zúgtak, nagy sebességgel törtek előre a jégbe fagyott tájon. Néhány óra alatt elérték azt a helyet, ahol Amundsen és barátai 1925-ben huszonnégy napig vívták harcukat a jéggel.

„Talán nevetségesnek hangzik — emlékezett meg a norvég erről a pillanatról —, de öklömmel fenyegettem meg az alattunk csillogó jégrögöket. Nem, ezúttal nem sikerül neked — mormoltam magamban dühösen —, nem zársz börtönbe bennünket, te nagy ellenség! Legyőzünk, mert nagyobb az erőnk. Aztán elnevettem magam, és jól hátba ütögettem Ellsworthot."

Az út azonban mégsem volt zavartalan. A léghajó sűrű ködrétegbe keveredett, és megindult felületén a jegesedés, a légi járművek alattomos ellensége. Időnként csillogó rétegek váltak le a testről, a légcsavarokra hullottak, ahonnan nagy erővel csapódtak vissza, úgy, hogy a burkolat több helyen felszakadt. A szerelők metszően hideg légáramlatban javították ki a hibákat. Május 12-én 1 óra 25 perckor a póluson voltak. Megállapították pontos helyzetüket, egy kört futottak a jégtáblák fölött. Amundsenék most már bizonyosan tudták, hogy Grönland és az amerikai partvidék között nincs szárazföld; az Északi-sarknak nincs semmiféle „titka". Hó és jég borította a tengert, hatalmas egymásra tolult táblák szikráztak a napsugárban. A Norge továbbhaladt, és május 13-án reggel Alaszka partja felmerült a látóhatáron. A nagy vállalkozás sikerült. A rádió leadta a sokatmondó, tömör hírt; néhány óra múlva az amerikai és európai lapok vastag betűs címekben adták tudtul a világnak a szenzációt.

Teljes szélcsendben ereszkedett földre a léghajó egy kis eszkimó település mellett. Május 14-e volt, 7 óra 30 perc. A helybeliek még nem láttak ilyen csodát, szájtátva bámul-

ták az „égből leszállt" jelenséget, ezt a lenyűgözően furcsa járművet, amely embereket hordozott.

A Norgét leszerelték, a diadalmas légi út hősei gőzhajóra szálltak. Amundsen és Nobile közé az utazás során súlyos nézeteltérés vert éket. Barátságuknak befellegzett, az expedíció két vezetője haraggal vált el.

Amundsen New Yorkban találkozott Byrd kapitánnyal. A két sarki repülőt melegen ünnepelték.

— És most? — kérdezte a veterán a „kezdő" Byrdöt a búcsúnál.

— Természetesen — mosolygott az — a Déli-sarkra igyekszem. De nem úgy, mint ön az antipólus felfedezésekor.

— Régen volt — válaszolta Amundsen. — A kutyafogatos szán a múlté. A Déli-sarkvidék azonban — úgy vélem — nehezebb dió lesz.

A Norge kapitányát és konstruktőrjét, Nobilét, Rómában zajos ovációval fogadták. A király tábornokká léptette elő, és az olaszok a sikertől fellelkesülten elhatározták, hogy újabb expedíciót indítanak északra. Nobile megépítette az Italiát, amely 1928. április 15-én indult el Milánóból.

Az Italia története a század legdrámaibb léghajókalandja volt. Mire támaszpontjára, a King-öbölbe érkezett, már ott horgonyzott a Città di Milano nevű olasz anyahajó és egy másik segélygőzös Nobile tábornok öccsének parancsnoksága alatt. Részt vett az expedícióban az olasz legénységen kívül Behounek cseh tudós és Malmgren svéd meteorológus is, aki már a Norge fedélzetén megtette a sarki utat. Több próba után 1928. május 15-én elindult az Italia. Az expedíció célja az volt, hogy felderítse az Északi-Jegestenger ama részét, ahol Vilkickij cári tengerészkapitány 1913-ban egy ismeretlen hatalmas szárazföldet vélt látni. Elrepültek a Gillis-sziget helye fölött, és megállapították, hogy nem létezik, majd a Ferenc József-földnek tartottak. Hirtelen vastag ködbe kerültek, úgy, hogy feladatukat nem tudták végrehajtani. Egyre rosszabbodtak a légköri viszonyok, az Italia visszafordult, a feltámadt vihar katasztrófával fenyegette. Május 23-ig vesztegeltek a hangárban, csak miután a szél ereje alábbhagyott, és az idő kitisztult, emelkedtek a levegőbe. Egyenesen a sark felé fordultak.

Nobile léghajója az Italia

Május 24-én 0 óra 20 perckor könnyű, sima repülés után az Italia a pólus fölé ért. Három tudós dolgozott szorgalmasan a fedélzeten. Pontremoli a légkör radioaktivitását mérte, Behounek professzor a levegő elektromosságának megfigyelésével foglalkozott, Malmgren pedig a sark fölötti meteorológiai adatokat jegyezte fel. Két óráig köröztek, és aztán visszafordultak. Az idő lassan rosszabbra fordult, sűrű ködfalba ütköztek; az Italia felületét csakhamar vastag jégréteg lepte el. Vad ellenszél tört rájuk, sebességük 40 kilométerre csökkent. A kormányosok izzadva küzdöttek, a léghajó rakoncátlanul hánykolódott. Május 25-én 10 óra 30 perckor váratlan gyorsasággal bekövetkezett a katasztrófa.

A magasságmérő 500 métert mutatott.

Behounek professzor a következőket jegyezte fel a borzalmas percről:

„Sűrű köd gomolygott körülöttünk, egyszerre megszólaltak a vészharangok. Troiani hadnagy figyelmeztette a gépészeket, hogy állítsák le a motorokat. Láttuk, hogy a tömörnek tűnő jégmező alattunk — amint nagy gyorsasággal zuhantunk — több száz jégtáblává szakad szét. A szél süvített, aztán egy recsegés hallatszott."

A széltől sodort Italia a jégtorlaszoknak rohant. A vezetőkabin leszakadt, és letört az egyik motorgondola tartószerkezete is. A fülke forgácsokra hullott szét, és utasai mélyen belevágódtak a jeget borító hóba. Mikor Behounek kimászott a roncsok közül, látta, hogy a szivar formájú gáztartó — a tehertől megszabadulva — újból a magasba

szökken, és száguldva távolodik. A köd pillanatok alatt elnyelte körvonalait.

Hatan maradtak rajta; eltűntek, a léghajónak nyomát sem lelték többé.

Tíz ember esett a jégre. Nobile tábornok a lezuhanáskor kezét és lábát törte. Pomella szerelő fejét szétlapította a súlyos motor. Malmgrennek a keze, Ceccioninak a lába tört el, Zappi, Viglieri, Mariano, Troiani és Biaggi kisebb-nagyobb sérülésekkel úszták meg az összeütközést. És megmenekült Nobile kedvenc kiskutyája Titine is.

Amikor a hajótöröttek magukhoz tértek, azt sem tudták, hol vannak. A szél vadul fütyült, ködoszlopok röhantak el mellettük. Egy jégtorlaszhoz vonszolták magukat, a sérülteket valahogyan biztonságba helyezték, aztán kutatni kezdtek a romok között. Szerencséjük volt. Először egy hálózsákot találtak, majd előkerült a szükségsátor. Nagy nehezen felverték, és a sebesülteket a ponyva alá vonszolták. Kiástak egy pemmikánnal töltött nagy bádogdobozt. Ez — a sarki expedíciók legfontosabb konzervje — szárított hús, zsír és főzelék összesajtolt koncentrátumából készült. Csokoládé is akadt, majd tejkonzerveket, utána vajasdobozt kotortak fel a hó alól, és később a jó szimatú Titine segítségével újabb élelmiszerkészletekre bukkantak. Biaggi, a rádiós tiszt pedig egy tekercssorozatot halászott ki a törmelékek közül.

— Hurrá! — kiáltott, de a süvítő szélben senki sem hallotta. — Ha ez itt van, akkor talán...

És tovább keresgélt. Egy léccel kaparta a havat. A lázas munka váratlan eredménye, egy kis angol rádió-vevőkészülék volt. Csakhamar kusza dróthalmazba bonyolódott.

Úgy látszott, itt zúzódott szét a rádiófülke. Csodák csodájára sikerült kiemelnie egy teljesen sértetlen 25 kilowattos rádióadót. Az akkumulátorok is megkerültek, és a sark foglyainak szívébe a tragikus baleset után remény költözött.

Rögzítették a sátrat, megtisztították az áramforrást. Biaggi úgy vélte, hogy legalább hatvan órára elegendő energiájuk van. Egy hóbuckába póznát tűztek, és hamarosan felszerelték a kettős antennát. A súlyosan sérült Nobile tábornok szótlanul feküdt a sátorban. Délután négy órára a rádióállomás készen állt, Biaggi fölvette a fülhallgatót, és szét-

sugározta az éterbe a segélykérő jelzést. Aki mozogni tudott, mind az adó köré gyűlt, szívszorongva lesték Biaggi arcát.

— S. O. S.!... S. O. S.!... Italia... Nobile... S. O. S.!...

A szélvihar hirtelen elült. Hó szállongott, és ködfoszlányok lengedeztek a dermedt tájon. Biaggi ismételt, újra és újra próbálkozott. Aztán vételre kapcsolt. Vagy fél óra hosszat fülelt, figyelt.

— Semmi — sóhajtott — semmi! — Levette a fülhallgatót. — Úgy látszik, gyenge az adó.

Komoran hallgattak. Mindnyájan tudták, hogy csak rövid ideig tarthatnak ki; ha nem jön segítség — elpusztulnak.

Halálfáradtan vánszorogtak a sátorig, csak a rádiós maradt őrhelyén:

— S. O. S.!... Nobile!... S. O. S.!... Italia... — ismételte kitartóan.

Semmi válasz...

Tizenkét napig ment ez így. A látóhatárt köd fedte, a napot nem látták, s így jó ideig a földrajzi helyzetüket sem tudták meghatározni. Minden félórában leadták a jelzést: S. O. S. Nobile!... S. O. S.!... Mikor végre kiderült, s felragyogott a nap, megállapították, hol vannak, s ezentúl az S. O. S. mellé közölték a szélességi és hosszúsági fokokat is. Az angol gyártmányú kis rádióvevőt sikerült megszólaltatniuk. Sorra fogták London, Párizs, Moszkva műsorát. A hangszóró dzsesszmuzsikát harsogott a jégsziklák között, vagy híreket közölt arról, hogy mi történik a nagyvilágban, ami olyan elérhetetlenül messze volt tőlük. Alig huszonnégy órával a szerencsétlenség után a rádiótornyok szétsugározták a döbbenetes hírt: „Az Italia eltűnt! A Nobile-expedíció szerencsétlenül járt!" Hat ország mozgósított, és rövidesen 18 hajó és 21 repülőgép indult rohamtempóban a sarkvidék felé, hogy segítséget nyújtson a bajba jutottaknak. A jégbörtön rabjai hallották a biztató jelentéseket, és feloldódott bennük a csüggedt kétségbeesés.

Biaggi azonban hiába próbálkozott, jelzéseit nem fogták fel. Mikor Amundsen hírét vette az Italia katasztrófájának, feledve haragját, azonnal északra utazott, és Latham nevű

francia repülőgépén ötödmagával egykori bajtársa keresésére indult, hogy segítséget vigyen neki. A „vasember" — mint annyiszor — most is kockára tette életét, és harcba szállt az ellenséges sarkvidékkel. A Latham startolt, és csakhamar eltűnt északi irányban.

Sohasem látták többé. A gép néhány roncsdarabját nagy későn megtalálták, de hogy utasaival mi történt, máig is rejtély.

Amundsen sorsa szerte a világon mély részvétet és nagy izgalmat keltett, de a tragédia nem félemlítette meg a „szárnyas emberek"-et. Szovjet, olasz, svéd és norvég pilóták elszántan és áldozatra készen a kormány mellé ültek, s a jég fölé repültek.

Sem Nobilének, sem Amundsennek nem lelték nyomát.

Az Italia hajótöröttjei — rádiójuk jóvoltából — mindenről tudtak, ami értük végbement.

Június 7-én váratlan fordulat történt. A Szovjetunió északi területén, Voznyeszenye-Vohma községben Smidt rádióamatőr felfogta Biaggi segélykérését. Eleinte azt hitte, hogy valaki gonosz tréfát űz az éterben, de a jelzések megismétlődtek, sőt Nobiléék földrajzi helyzetét is fölvette. Smidt híradása világszenzáció volt.

A szovjet kormány utasítására elindult északra a Kraszin, a Szedov és a Maligin jégtörő. A repülők is felkészültek, Moszkvában külön kormánybizottság hangolta össze a mentési akció minden mozzanatát. Izgalmas verseny kezdődött. A hajók erőltetett menetben zúzták a befagyott tenger jégtömbjeit, a felderítők módszeresen kutatták át az irdatlanul nagy területet. Az időjárási viszonyok annyira megjavultak, hogy már a Città di Milano is összeköttetésbe került Biaggival.

Az újkori technika versenyt futott a magas északon a halállal, néhány ember életéért. A világ közvéleménye lélegzet-visszafojtva leste a híreket.

És ezalatt a jégtáblán?

A törött karú Malmgren professzor, Zappi és Mariano gyalog elindultak, hogy segítséget hozzanak. Május 30-án hagyták el a nyomorúságos tábort. Közel hat hétig vándoroltak, mikor Csuhnovszkij, a Kraszin pilótája egyik felde-

rítőútján két vánszorgó alakot fedezett fel a torlaszok között. Nem tudott leszállni a közelükben, csak nagy távolságban landolhatott tőlük, miközben két légcsavarja eltörött. Rádióján jelentette a látottakat, megadta a helyzetet, és arra kérte a Kraszin parancsnokát, ne törődjön vele, siessen a bolyongók megmentésére. Június 12-én a szovjet jégtörő elérte Zappit és Marianót, de Malmgren már nem volt velük, haldokolva hagyták magára az összeroppant és kimerült tudóst.

A Nobile-csoport kétségbeesetten és tehetetlenül várakozott. Június közepén motordübörgésre riadtak föl. A rádióból tudták, hogy egy svéd és egy olasz repülő is keresésükre indult. A gépek elszáguldoztak felettük, a szikrázó, vakító fehérségben a megfigyelők nem vették észre jelzéseiket. Azonnal jelentkeztek rádiójukon. Húsz óra múlva a gépek újból megjelentek, és élelmiszert dobtak le az olaszoknak. Éppen ideje volt: élelmük kifogyott, és energiaforrásuk is kiapadóban volt. A repülők akkumulátorokat, fegyvert, ennivalót és ruhaneműt dobtak le. A spitzbergai állomás világgá sugározta: „Megtalálták a Nobile-expedíció életben maradottjait!"

A repülők nem tudtak leszállni. A Nobile-csoport alatt pedig megindult a jég. A helyzet aggasztó volt.

Június 23-án két svéd szántalpas aeroplán jelent meg a veszélyes helyzetben levő tábor fölött. Hosszas kísérletezés után egyikük rásiklott a táblára. Néhány pillanat múlva karcsú, magas férfi jelentkezett Nobile tábornoknál.

— Einar Lundborg főhadnagy, a svéd királyi repülőflottából! — mutatkozott be. — Rendelkezésükre állok, de szigorú parancsot kell teljesítenem.

Nobile alig hallhatóan arra kérte, hogy vegye a sebesült Ceccionit gépére. A svéd megrázta a fejét.

— Remélem, hogy valamennyiüket el tudjuk innen szállítani — mondta —, de határozott utasításom van, hogy elsőnek a tábornok urat vegyem fel.

Nobile tiltakozott, de végül engedett. Viglierire bízta a parancsnokságot, és társai segítségével nagy nehezen beszállt a kabinba.

Lundborg nem állította le motorját: gépe rövid nekifutás után a magasba lendült.

Amundsen a Déli-sarkon

Másnap visszatért, de ő is a sarkvidék foglya lett. Egy bajtársa néhány nap múlva kiszabadította, de a repülők ezután kiába kísérleteztek. Most már csak a Kristszinban bíztak az Italia hajótöröttjei.

Az óriás jégtörőt hatalmas motorjai teljes erővel hajtották előre: július 12-én, szinte az utolsó pillanatban elérte a málladozó jégtáblát, és fedélzetére vette az olaszokat.

Elsőnek a világhírű Szamojlovics professzor, az Arktika nagy tudósa üdvözölte a megmentetteket.

Győzött a szolidaritás és az akaraterő, de a Nobile-expedíció tizenhét ember életébe került. Hatan az Italián pusztultak el, Pomella szörnyethalt, Malmgren a jégmezőn maradt, három olasz repülő az északi tájakon zuhant le, hatan pedig a nyomtalanul eltűnt Lathamon vesztek oda, köztük a vasember: Roald Amundsen is.

A példátlanul izgalmas léghajóskalandnak sötét utójátéka volt. Az olaszokat — ma már megállapítható, hogy többnyire igaztalanul — súlyos vádakkal illették. A Malmgren-csoport megmentett tisztjei például a kannibalizmus gyanújába estek, Nobile tábornokot — részint azért, mert rosszul szervezte meg a vállalkozást, másrészt, mert parancsnok létére elsőnek távozott a táborból — Olaszországban hadbíróság elé állították és lefokozták.

Alig ültek el a tragikus ügy hullámai, máris új sarki repülővállalkozás híre terjedt el. Byrd beváltotta Amundsennek adott szavát, és merész tervet dolgozott ki a Déli-sarkvidék felderítésére és az antipólus átrepülésére.

Byrd akciója felülmúlt minden eddigit. Félmillió dollárral kezdett a szervezéshez 1928 tavaszán, de költségvetése rövidesen túlhaladta a milliót. Két hajó, három repülőgép, egy hatalmas rádióállomás, motoros vontatók és traktorok, kétezer kötetes könyvtár, fürdőberendezés, zongora, sarkfölszerelés és eszkimókutyahad, összerakható épületek, óriási mennyiségű élelmiszer, egy valóságos patika, kis kórház és ezernyi kisebb-nagyobb tárgy szerepelt a listán.

Hatvan ember, köztük tudósok, szakértők, rádiósok, orvosok, sportemberek, tengerészek, technikusok, szerelők tömörültek a kapitány köré, és vállalták az esetleges több esztendős megpróbáltatást a jéggel fedett ismeretlen kontinensen. Nem tagadható, volt valami reklámíze az egésznek, de Byrd ki is használta az ügy érdekében a reklám minden lehetőségét.

A vízvonalig megtömött hajók 1928 októberében indultak dél felé egy kaliforniai kikötőből. Hosszú ideig tartott az út. Karácsonykor szálltak partra a Ross-jégfalnál. Itt megalapították a Little America, Kis Amerika nevű telepet. A raktár, a szétszedhető házak csakhamar felépültek, és 1929 elején már megindultak a felderítő repülések. Egy esztendeig készülődött Byrd a Déli-pólus átrepülésére. Amundsennek igaza volt, hogy az Antarktisz keményebb dió az Északi-sarknál. A repülőgépnek ugyanis nemcsak a távolságot, hanem a nagy magasságot is le kellett győznie ahhoz, hogy elérje a sarkot.

Óvatos próbarepülések után 1929. november 28-án starthoz állt a hárommotoros Floyd Bennett (Byrd az időközben tragikusan elhunyt pilótabajtársáról nevezte el a kiszemelt repülőgépet). Az idő csendes volt, a messzi délre kitolt meteorológiai megfigyelőállomásról jelentették:

„Minden rendben; a levegő csendes. Talán sohasem lesz többé ilyen kedvező alkalom!"

Felülvizsgálták a motorokat. Alaposan kipróbáltak minden alkatrészt, a szikratávírót, a műszereket, a mentőfelszerelést, újból számba vették az élelmiszer-tartalékot. Little

America lakói katonásan felsorakoztak, Byrd átadta helyettesének borítékba zárt utasításait, aztán negyedmagával beszállt. Az ajtó becsapódott, a montőrök megpergették a légcsavarokat, egy utolsó hurrá, s a 6500 kilogramm súlyú gép valóságos hóvihart támasztva maga mögött végigsiklott a kifutón, és a magasba lendült. Egy tiszteletkör, és a Floyd Bennett a déli félteke 143. hosszúsági köre mentén elszáguldott.

Rövid repülés után feltűntek alattuk az Antarktisz hegyei és gleccserei. Byrd — a gép parancsnoka — a térképasztal mellett ült. Gondos mérlegelés után néhány sort vetett egy papírlapra, és azt ráerősítette a pilótaüléshez vezető szállítósodronyra. „A Liv-gleccser mentén haladjunk felfelé" — így szólt a parancs. Balchen pilóta a kormányhoz nyúlt, közben aggodalmasan tekintett lefelé. Attól félt, hogy a jeges sziklák közé rejtett átrepülendő hágó kissé szűk lesz a hatalmas gép számára. De némán engedelmeskedett, és könnyedén vállat vont. Fantasztikus gleccservilág felett suhantak. A levegő egyre ritkult, a motorok mind többet fogyasztottak. June, a rádiós aggodalmasan mérte: 240 liter óránként. Ez több volt, mint amennyire számítottak. Tőlük jobbra és balra hatalmas hegycsúcsok bukkantak fel. Már 1900 méteren repültek, a gép nehezen követte a kormánysíkok mozdulatait. Túlságosan sok a teher — állapították meg —, de mindegy; előre, még egy utolsó emelkedést kell csak legyőzni. Néhány száz méter volt az egész, de ez szinte lebírhatatlannak látszott. Ráadásul a jeges ormokról bukószél rohant le a hárommotorosra. Balchen fölemelte karját, és valamit hátrakiáltott. Izgalmas pillanatok voltak ezek. June a főtartály gombjára helyezte kezét. Egyetlen mozdulat, és 2500 liter benzin ömlene a szabadba, de akkor nem tudnának visszatérni. A hágó előttük meredezett, szinte egy vonalban volt velük. Még egy utolsó erőfeszítés, és túl lennének rajta, de a kritikus métereknél az aeroplán makacskodott. Valamit tenni kellett, a helyzet nem tűrt halasztást. Byrd parancsot adott, nyissák ki a fenékajtót, és egymás után dobatta ki a gépből az élelmiszerzsákokat. „Nem, egy csepp benzint sem. Bízni kell a gépben, a motorban — gondolta a kapitány. Ha le kell szállnunk, lehet, hogy éhen pusztulunk, de a célt el kell érni."

Lélegzetelállító másodpercek következtek. Az utolsó zsák is lezuhant, a repülőgép a magasba szökkent. Ebben a pillanatban jeges hágóhoz értek. Balchen középre irányította a törzset, a szárnyvégektől alig néhány méternyire zöldesszürke sziklák rohantak el mellettük. Túl voltak a veszélyen, sikerült átvergődniük az Antarktisz belső fennsíkjára. Alattuk hatalmas tálként terjeszkedett a sarki medence. A nap ragyogóan sütött, a gép győzelmesen vágtatott előre. „Csak" 500 kilométer volt hátra a sarkig.

Kilenc és háromnegyed óra repülés alatt érték el a Délipólust. Miután megállapították helyzetüket, kört írtak le, és ledobták a magasból a diadalt jelző zászlót. Rögtön fordultak. A megkönnyebbedett gép most már simán suhant el a gleccserhágó fölött. Még egy izgalmas szakasza volt hátra az utazásnak. A Floyd Bennett nem vihette magával az oda-vissza úthoz szükséges teljes benzinkészletet, azért az elmúlt esztendőben előretolt benzinraktárt létesítettek az útvonalon. Rövid keresés után megtalálták a raktárt, és leszálltak mellette. Fáradságos munkával töltötték meg újra a főtartályt, aztán feldübörögtek a motorok, s Little America felé száguldottak. Az aggódva várakozó bajtársak lelkes hurrázással fogadták a vállalkozás hőseit. Rádióállomásuk szertesugározta a hírt: „Byrd átrepülte a Déli-sarkot!"

Byrd — ezután már mint admirális — még két nagyszabású expedíciót vezetett a Déli-sarkra.

1937-ig mindössze négy ízben érték el az Északi-pólust, és csak egyszer fordult elő, hogy valaki huszonnégy órát töltött a jég birodalmában. Nyilvánvaló volt, hogy komoly tudományos megfigyeléshez hosszabb időre van szükség. Vize professzor, a leningrádi Sarki Intézet vezetője dolgozta ki az állandóan működő északi-sarki megfigyelőállomás programját. Mivel a pólus vidékén a tengert fedő jégpáncél állandó mozgásban van (Nansen „sodródása" bizonyította ezt be), a jégre telepített tudományos állomás megbízható kapcsolatát a külvilággal a repülés fejlődése tette lehetővé.

Északi szolgálatra a szovjet mérnökök speciális aeroplánokat terveztek. Négymotoros szállítógépek alkalmasak voltak Vize professzor tervének megvalósítására.

Mindenekelőtt technikailag jól felszerelt bázisokat telepítettek a Rudolf-szigetre. Meggyőződtek arról, hogy a sark-

vidék belsejében minden nagyobb nehézség nélkül leszállhatnak a súlyos szállítógépek, sőt a körülmények alkalmasak arra is, hogy e tájon kiépíthessék a transzkontinentális légi utakat. A szakemberek külön csoportját bízták meg a nagy jelentőségű vállalkozás előkészítésével. A legjobb nevű szovjet pilótákat (Vodopjanovot, Molokovot, Golovint, Babuskint, Kruzét és még sokat) képezték ki a magas északi szolgálatra. 1937 tavaszán valóságos repülőflotta indult el Moszkvából, s nehéz időjárási viszonyok között északra száguldott. A pilóták izgalmas kalandokon mentek keresztül, de az aeroplánok kitűnően vizsgáztak: diadalmasan dübörögtek át a jégbe dermedt tájakon. Elsőnek Golovin repülte át nehéz járművével a pólust, és 24 tonnás gépével sikerült leszállnia. Nyomában a többiek is elérték kitűzött céljukat.

Smidt professzor, a kiváló sarkkutató állította össze és szerelte fel az úszó sarki állomás kiszemelt legénységét. 1937. május 22-én szenzációs híradás jelent meg a szovjet lapok első oldalán.

„A szovjet repülők diadalmasan birtokba vették az Északi-sarkot. Mint jó gazdák és nem mint vendégek jelentek meg az Arktiszon. Smidt professzor, a kiváló utazó, aki először vezetett át hajót hajózási idényben az Északi-Jeges-tengeren, és Vodopjanov vezetőpilóta az N-170 jelzésű négymotoros géppel leszállt az Északi-sarkon, és megkezdte az Északi-sarki Tudományos Állomás felállítását. A sarkvidék történetének új korszaka nyílt meg ezzel a ténnyel. A sarki állomás állandó rádió- és repülő-összeköttetésben lesz a külvilággal."

Vodopjanov repülőgépének személyzete a sarki landolás után repülőteret készített, hogy a nagy négymotoros szállítógépek — melyek az úszó állomás teljes felszerelését szállították — simán leszállhassanak a jégmezőre. Csakhamar négy gépóriás sorakozott egymás mellett. Néhány órai munka után már működött a hatalmas szikratávíró állomás. Felállították a sátrakat, elhelyezték a raktárakat, kiszedték a gépekből az ezernyi felszerelési tárgyat. Mikor minden a helyén volt, újból a magasba lendültek, hogy visszatérjenek támaszpontjukra.

Az Északi-sark I. állomás négy tudományos munkatársa megkezdte a megfigyeléseket.

Huszonnégy óra sem telt el, mikor rádióutasítást kaptak:

„Moszkvából elindult az ANT-25 repülőgép, fedélzetén Valerij Cskalov, Alekszandr Beljakov és Georgij Bajdukov. Feladata, hogy átrepülve a sark felett, megteremtse az összeköttetést Európa és Amerika között. Siessenek Cskalov segítségére szakirányítással és meteorológiai jelentésekkel!"

A szovjet sarkrepülők: Bajdukov, Cskalov és Beljakov

Június 18-a volt. A három bátor szovjet repülő hosszú előkészület után — miközben távrepüléseket teljesítettek — startolt a moszkvai repülőtérről. Egyenesen északnak tartottak, és csakhamar elérték a sarkkört.

Az Északi-sark I. rádiósa, Krenkel feszült figyelemmel ült készüléke mellett. Köréje csoportosultak bajtársai is. Egyszer csak felemelte a kezét:

— Figyelem! Hallom Cskalov gépének jelzéseit. A Rudolf-sziget magasságában járnak.

Hangosan tolmácsolta a repülők híradásait.

„Ködbe kerültünk; vakrepülés!" Kis idő múlva folytatta: „Könnyű eljegesedés a fedélzeten, de minden rendben van."

A kutatók egész közel hajoltak a készülékhez. Krenkel újból megszólalt:

„A motorban könnyű kopogást hallunk. Minden rendben."

Aztán csak a repülőgép szokványos jelzései érkeztek. Nem tudtak közvetlen összeköttetésbe kerülni az aeroplánnal.

Egy óra múlva (észre sem vették az idő múlását) új híradás érkezett: „Vettük a Rudolf-sziget irányítását. A sark irányába tartunk." Egy kissé később: „A 28. délkör mentén haladunk. Jobbról ciklon, balról sima felhőfelület. A fedélzeten minden rendben!"

Csigalassúsággal mozdult az óra mutatója. Krenkel hosszan számolt, aztán ledobta ceruzáját.

— Mindjárt itt kell lenniük! Figyelem! — pár pillanatig hallgatott, aztán felkiáltott: „A sark közelében járunk!" — tolmácsolta Cskalovék üzenetét. „Nagy magasságban, felhőben repülünk!"

Smidt professzor hallgatózott. Mintha könnyű motorzümmögés szűrődne be odakintről:

— Jönnek!

Feltépte a sátor ajtaját és kirohant. Mindnyájan utána igyekeztek, még Krenkel is levágta az asztalra a fejhallgatót. És valóban, a motorzaj erősödött, de köd lepte a látóhatárt. A négy ember a sarki magányban, a lassan sodródó jégtáblán diadalmas örömmel üdvözölte a fölöttük elzúgó gépmadarat. A motordübörgés betöltötte a légteret. A gép láthatatlanul, felhőkbe burkolódzva suhant tovább.

Valamennyien besiettek a rádiókunyhóba. Krenkel újból a készülékhez ült. Hosszasan figyelt rövidesen hallotta is a pilóták jelentését:

„Túljutottunk a sarkon! Szél a repülés irányában. Kiértünk a felhőkből, odalent jégmezőt látunk hasadásokkal és víztócsákkal. Hangulatunk jó."

Négyezernégyszáz méter magasságban repültek.

Az ANT-25 hősei ekkor már keresztülvészelték a válságot, amelyről Beljakov a következőket írta a távrepülés után megjelent könyvében:

„A repülőgép elülső részét egy pillanat alatt átlátszó, fehér jégkéreg borította be. (Ekkor a 75. szélességi fokon jártak.) Aztán lökéseket, rázkódást éreztünk, Valerij hátulról rángatott, hogy alkalmazzam a jégkéreg-elhárítót. Minden mozdulat erőfeszítésbe került, de sikerült elérnem, hogy a légcsavar rövidesen egyenletesen működjék, a stabilizátor és

Sátorváros a Sarkon

az antennák azonban tovább jegesedtek. Ezeket nem tudtuk megtisztítani. Senki sem értheti, hogy mi, pilóták mit éreztünk abban a pillanatban. Sírni kellett a fájdalomtól! Arra a gondolatra, hogy gépünk jégcsappá változik, a természet hat erőinek játékszeréve lesz, hátborzongató ijedtséget éreztünk. De nem, nem adjuk meg magunkat! Teljes gázt! A motor egyenletesen működik, minden erejét beleadja. Egyik méter a másik után, egyre feljebb és feljebb. Végül — micsoda öröm! — húsz perccel utólag 4150 méter magasságban a felhőket már magunk alatt láttuk, és fentről sütött a nap, a sokat ígérő nap!" (Nánássy György fordítása.)

A sarkvidékre újból csend borult. Az ANT-25 már messze járt. Diadalmasan szárnyalt Amerika partjai felé. Hatezer méterre kapaszkodtak fel, mínusz 20 fokos hidegben jártak. A repülés harminchatodik órájában oxigénes álarcot vettek fel, Cskalovnak eleredt az orra vére. Ekkor már a Szikláshegység fölött voltak, majd az amerikai partok mentén száguldottak dél felé.

A szovjet pilóták 63 óra 25 perces repülés után Washington államban, a Portland melletti Barracks repülőtéren értek földet. Több mint tízezer kilométert — az egyenlítő egynegyed részét — hagytak maguk mögött, és ebből 5900-at víz és jég fölött tettek meg! Bebizonyosodott, hogy a sarkvidéken át igenis lehetséges a kontinensközi közlekedés.

Mindaz, amit itt elmondtunk — a hosszú hősi eposz néhány villanó epizódja —, ma már történelem.

A két pólus világában — különösen az 1957-es nemzetközi geofizikai év óta — szorgos, folyamatos, egyöntetű tudományos kutatómunka folyik. A technika úrrá lett a természet adta akadályokon, legyőzte a zord és kegyetlen éghajlatot, eltüntette az áthidalhatatlannak látszó távolságokat. Északon és délen, a sarki városokban biztonságos körülmények között, váltott személyzettel dolgoznak a tudósok. Megszűnt a szörnyű magányosság: jégtörők, repülőgépek, helikopterek, rádiók és radarok kapcsolják a külvilághoz az arktikus állomások személyzetét.

A „fehér halál birodalma" már nem ölheti meg a behatolót, már nem fehér folt a térképen.

Magyar felfedezők, kutatók, világjárók

Julianus barát és társai: Ottó fráter és Magyar Johanka (XIII. sz. eleje). A mai Baskír Köztársaság (Szovjetunió) területe

Pármenius (Budai Pajzsos István) (1583) Észak-Amerika

Borsos Tamás (1566—1633) Törökország

Rozsnyai Dávid (1641—1713) Törökország, Kisázsia

Zalánkeményi Kakas István (Meghalt 1603-ban) Perzsia

Éder Xavér Ferenc (1727—1773) Dél-Amerika

Jelky András (1730—1783) Afrika, Kína, Indonézia

Benyovszky Móric (1741—1786) Ázsia, Madagaszkár

Hell Miksa (1720—1792) Lappföld

Dombay Ferenc (1758—1810) Marokkó

Besse János (1765—?) Kaukázus, Kelet-Ázsia

Kőrösi Csoma Sándor (1798—1842) India, Tibet

Bölöni Farkas Sándor (1795—1842) Amerika

Jerney János (1800—1855) Ázsia

XIX. és XX. század

Almássy György (1867—1933) Kelet-Ázsia

Asbóth János (1845—1916) Egyiptom, Palesztina

Baktay Ervin (1890—1962) India

Berzenczey László (1820—1884) Ázsia

Bíró Lajos (1856—1931) Új-Guinea

Czegei Wass Sámuel (1814—1879 Közép-Amerika, Antillák

Cholnoky Jenő (1870—1948) Kelet-Ázsia, Amerika

Déchy Mór (1851—1917) Kaukázus

Duka Tivadar (1825—1908) India, Tibet

Fenichel Sámuel (1867—1893) Új-Guinea

Germanus Gyula (1884—) Afrika, Kisázsia, India

Geöcze István (1836—?) Brazília

Haraszthy Ágoston (1818—1869) Amerika

Hopp Ferenc (1839—1919) Kelet-Ázsia

Kepes Gyula (1847—1924) Északi-sarkvidék (Ferenc József-föld)

Leitner Vilmos (1840—1899) India, Tibet

Lendl Adolf (1862—1922) Kisázsia, Dél-Amerika

Ligeti Lajos (1901—) Kelet-Ázsia

Lóczy Lajos (1849—1920) Kína, Kelet-Ázsia

Madarassy László (1829—1893) Dél-Amerika

Magyar László (1820—1864) Afrika

Mednyánszky Cézár (1816—1875) Ausztrália

Posevitz Tivadar (1851—1917) Borneo

Princz Gyula (1882—) Belső-Ázsia

Reguly Antal (1819—1858) Ural, Ázsia

Roheim Gyula (1891—) Ausztrália, Új-Guinea

Stein Aurél (1862—1943) Belső-Ázsia
Szemere Bertalan (1812—1869) Kis-ázsia
Széchenyi Béla (1837—1913) Kelet-Ázsia
Teleki Samu (1845—1916) Afrika
Torday Emil (1875—1931) Afrika
Ujfalvy Károly (1842—1904) Közép-Ázsia
Vámbéry Ármin (1832—1913) Közép-Ázsia
Xantus János (1825—1894) Amerika
Zichy Ágost (1852—1925) Ázsia
Zichy Jenő (1837—1906) Ázsia

Kedves Olvasóink!

A Minerva zsebkönyvek szerkesztősége úgy véli, hogy örömet szerez azzal, ha minden kötetében érdekes rejtvényeket is hoz.

A sorozat kötetei havonként jelennek meg, a rejtvények helyes megfejtését mindig három hónappal a rejtvény megjelenése után közöljük. Ezekét a rejtvényekét például a 3. kötetben. A helyes megfejtések beküldhetők a Minerva zsebkönyvek szerkesztőségébe:

Budapest, V., Nagy Sándor u. 6.

1967. június 30-ig.

A megfejtéshez mellékelni kell a 268. oldalon levő szelvényt. A helyes válaszok beküldői között könyvjutalmakat sorsolunk ki. Kérjük, írja meg véleményét, és hogy a rejtvényeket túl könnyűnek, túl nehéznek vagy éppen megfelelőnek találja-e?

Rejtvények

I. Nem nehéz válaszolni...

1. Mennyi ideig tartott Kolumbusz első útja?
2. Mennyi ideig tart körülbelül az út ma hajóval Európa és Amerika között?
3. Melyik földrészen fekszik Marokkó?
4. Hogy nevezték a velencei köztársaság államfőjét?
5. Melyik földrészen él a kenguru?
6. Milyen fontos élelmiszerféleségek származnak Amerikából?
7. Mikor nyitották meg a Szuezi-csatornát?
8. Mi a hurrikán?
9. Hány óra van Moszkvában, New Yorkban, Londonban, Tokióban, amikor Budapesten reggel 8 órát jelez a mutató?
10. Mi a bédeker?

II. Bűvös négyzet

Minden sorban négy egyenlő számot látunk. Rendezzük át a számcsoportokat úgy, hogy minden sorban, minden oszlopban és átlós irányban is, a számok összege 20 legyen.

2	2	2	2
4	4	4	4
6	6	6	6
8	8	8	8

III. Nehéz szorzás

Milyen számjegyeknek kell állni a pontok helyén, hogy az alábbi szorzás helyes legyen?

```
  . . 7 × 1 . .
  ------------
    6 . 4
. . . 2
. 1 .
-------------
. 1 . . 4
```

IV. Furcsa keresztrejtvény

Rakjuk be az alábbi szavakat az ábrába úgy, hogy értelmes keresztrejtvényt kapjunk. Természetesen az összes (vízszintes és függőleges) szavakat felsoroltuk:

AAR; AINO; AL; AMERIKAI; AP; ARES; ARNE; ARNEOL; ÁS; AZ; CENK; CINEMA; DERCE; ERAMUS; ET; FERI; GU; IDA; IDEG; IÉ; IÉNA; IGÁS; IL; INA; INAL; INN; IR; IRODA; KACSÓH; KANN; KARA; KARMOLÁS; KATÓ; KELLEM; KENŐ; KERÍTŐ; KERN; KOMA; LÁS; LÉ; LEADÁS; LOTOS; MAGYAR NEMZETI MÚZEUM; MANUEL; ME; NA; ÓDÁK; OI; OKOK; ON; ONT; ŐRZI; PERAMORA; PÉTI; PIPI; PIRI; RAK; REI; RÖ; SEB; SPA; TARA; TEREMBÉR; ÚSZIK; YK.

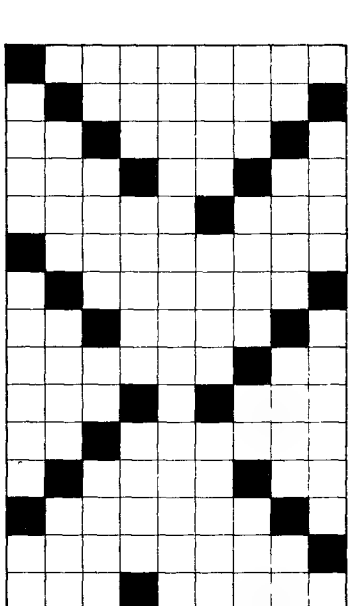

Tartalomjegyzék

5 *A világ nem elég nagy*

31 *Messire Milione utazásai*

44 *A nyughatatlan hadzsi*

53 *Egy korszakindító tévedés*

80 *A Mar del Sur*

80 „A büszke és magaslelkű levente"

87 A kalandor vérpadra lép

98 Magellán tragédiája

108 *Eldorado lovagjai*

153 *A titokzatos Terra Australis*

176 *Népek szülőanyja — Ázsia!*

203 *Afrika beszél ...*

207 A Nagy Oroszlán elindul

217 A néger király magyar veje

227 Bula Matari államot alapít

231 *A fehér halál birodalma*

260 *Magyar felfedezők, kutatók, világjárók*

263 *Rejtvények*

1. kötet

Minerva rejtvény szelvénye

A **Minerva zsebkönyvek**

1967 júniusában megjelenő kötete

Kontra György — Stohl Gábor

Az élet tudománya

Mióta az emberiség megtanult gondolkodni, mindig foglalkoztatta az a kérdés, hogy mi is az élet, hogyan jön létre, mik a legfontosabb sajátosságai, és nem utolsósorban az, hogyan öröklődnek az elődök tulajdonságai a leszármazottakban. Ezekre az ősi kérdésekre ad korszerű, a mai tudományos álláspontnak megfelelő, de közérthető nyelven megírt választ ez a mű.

A különlegességeket kedvelők számára függelékképpen az élők világában található sok érdekességet is bemutatnak a szerzők.

Rajzok és fényképek teszik szemléletessé, érthetőbbé és érdekesebbé a könyv anyagát.

Minerva zsebkönyvek

A **Minerva zsebkönyvek**

1967 júliusában megjelenő kötete

Hegedüs Géza—P. Kádár Jolán—dr. Staud Géza

A színfalak között

Kit ne érdekelne a színfalak világa? Ki ne akarta volna már tudni, hogy miféle varázslatok keltik életre a papírról a színpadi hősöket, a drámairodalom minden rangos és kevésbé rangos alakját? Ezekre a kérdésekre ad érdekfeszítő és részletes választ Hegedüs Géza, Pukánszkyné Kádár Jolán és Staud Géza könyve. Megismertetnek a színművészet évezredes múltjának, fejlődésének történetével. Bevezetnek a színpad műhelytitkaiba. A színjátszás törvényeinek követelményei és változásai mellett a nagy művészek életútját is nyomon követjük és felidézzük a drámairodalom legszebb lapjait. Szemléletes, izgalmas könyv, amelyet sok fényképillusztráció tesz a tartalmi gazdagság mellett rendkívül vonzóvá.

Minerva zsebkönyvek

A **Minerva zsebkönyvek**

1967 augusztusában megjelenő kötete

Tábori—Valkó—Ambrózyné

A hírközlés regénye

A rádió, a televízió, a radar és még annyi más hírközlő készülék és berendezés mind a XX. század szülöttei, s mindegyik hozzájárult ahhoz, hogy a földön lakók közelebb kerüljenek egymáshoz. A világűr megközelítése sem lenne elképzelhető a híradástechnika eredményei nélkül.

Ezek a nagy találmányok persze nem készen pattantak ki valamiféle zseni fejéből. Hosszú út vezet az ókori népek fáklyatávíróitól a rádiólokátorig. A fejlődést számos tudós és technikus ötletei, fáradságos munkája, sokszor a kortársak értetlensége elleni harc vitte előre akadályokon, nemegyszer zsákutcákon keresztül.

Könyvünk végigvezeti az olvasót a fejlődés útján, s emléket állít azoknak, akiknek a mai eredményeket köszönhetjük. Legrészletesebben természetesen a modern eszközökről beszél, s megismerteti ezek működésével a technikában és fizikában járatlan olvasót is. Sok magyarázó ábra és kép teszi a szöveget szemléletessé.

Minerva zsebkönyvek

A kiadásért felel
Keresztes Tibor
igazgató

Felelős szerkesztő
Lukács Ernőné

Műszaki vezető
Király Ernő

Műszaki szerkesztő
Ötvös László

A fedéltervet
Losonci Nándor
készítette

K—2401
MI—148—f—6769

Formátum: AK—24
Ívszám: 11,39 (A/5)
Példányszám: 50 000
Megjelent: 1967. IV. 30
Ez a könyv 5601—54 és 5602—55
szabvány szerint készült

67.118.1 Alföldi Nyomda, Debrecen

10,– Ft

A közeljövőben megjelenő Minerva zsebkönyvek

Kontra György–
Stohl Gábor
Az élet tudománya

Staud Géza
A színfalak között

Tábori–Valkó–Ambrózyné
A hírközlés regénye

Hahn István
Az idő sodrában I.
Az ókor

Hédervári Péter
Amiről a Föld mesél

Szabolcsi Bence
A hangok mesterei

Petur László

A földgömb hősei

A világ számunkra sohasem volt elég nagy. Mohó kíváncsiság, a megismerés vágya sarkallta az úttörőket, hogy elinduljanak a nagy kaland — a Föld felfedezése felé. A barlanglakó éppen úgy vándorútra kelt, hogy gyalogszerrel felderítse közvetlen környezetét, mint ma a rakétaóriásokon utazó asztronauta, aki sohasem képzelt sebességgel indul a kozmosz meghódítására. A táguló horizont sokezer éves hőskölteménye örökké lebilincselő olvasmány marad.

A földgömb hőseinek: a tudásra szomjas, fanatikus felfedezőknek, a nyughatatlan utazóknak vagy a vakmerő kalandoroknak életregénye, élményeik elragadó eredetisége elsüllyedt korok hatalmas körképét varázsolják elénk. Az értelem, az akaraterő és a bátorság megszemélyesítői ők: példájuk és szellemük ma is elevenen él. Történetüket, élményeiket ismerteti ez a könyv.

Minerva zsebkönyvek